

Tilburg University

Doe democratie

van de Wijdeven, T.M.F.

Publication date:
2012

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

van de Wijdeven, T. M. F. (2012). *Doe democratie: Over actief burgerschap in stadswijken*. Eburon.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

DOE-DEMOCRATIE

ISBN 978-90-5972-711-3

Uitgeverij Eburon
Postbus 2867
2601 CW Delft
Tel.: 015 – 213 14 84 / Fax: 015 – 214 68 88
info@eburon.nl / www.eburon.nl

Omslagontwerp: Studio Hermkens, Amsterdam

© T.M.F. van de Wijdeven, 2012

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende(n).

Doe-democratie

Over actief burgerschap in stadswijken

Proefschrift

ter verkrijging van de graad van doctor
aan Tilburg University op gezag van de rector magnificus,
prof. dr. Ph. Eijlander, in het openbaar te verdedigen
ten overstaan van een door het college voor promoties
aangewezen commissie in de aula van de Universiteit
op dinsdag 4 december 2012 om 14.15 uur

door

Ted Marinus Franciscus van de Wijdeven,

geboren op 25 april 1977 te Veghel.

Promotiecommissie

Promotor: Prof. dr. F. Hendriks

Overige leden: Prof. dr. G.J.M. van den Brink
Prof. dr. P.E.W.M. Tops
Prof. dr. P. Winsemius
Prof. dr. mr. M.A.P. Bovens
Prof. dr. J.M.C. Steyaert

“A little less conversation, a little more action please.”

Elvis Presley (1968); Junkie XL (2002)¹

“Wij zijn burgers. Wij zouden dichters willen zijn.”

*Menno ter Braak,
Het Carnaval der Burgers (1930)*

Inhoud

| | |
|--|-----|
| 1. Inleiding | 9 |
| Burgerschap, doeners in de wijk | 9 |
| Vraagstelling en onderzoeksaanpak | 14 |
| Toelichting op de onderliggende studies | 25 |
| ACTIEF BURGERSCHAP: EEN VERKENNING VAN HET DEBAT | |
| 2. Burgerschap | 35 |
| Historische schets | 38 |
| Het hedendaagse burgerschapsbegrip | 47 |
| Op zoek naar nieuwe concepties | 59 |
| Dit onderzoek: enkele keuzes en uitgangspunten | 63 |
| 3. Burgerschap en (wijk)beleid | 67 |
| Beelden van de goede burger | 68 |
| Participatie in de directe leefomgeving | 72 |
| Verdieping: de (her)ontdekking van de wijk – een beleidshistorie | 77 |
| De wijkbewoner geactiveerd? | 103 |
| 4. Burgerbetrokkenheid begrepen | 121 |
| Waarom participeren we? | 122 |
| Bewegingen in betrokkenheid | 139 |
| Expert citizens, everyday makers en alledaagse doeners | 152 |

ACTIEF BURGERSCHAP: REFLECTIE OP DE EMPIRIE VAN HET DOEN

| | |
|--|-----|
| 5. Actief burgerschap in de wijk: proeve van een typologie | 163 |
| Eerste onderscheid: structureel en ad hoc | 164 |
| Tweede onderscheid: zelf doen en meebeslissen | 167 |
| De typen geïntroduceerd | 173 |
| 6. De typen nader beschouwd | 177 |
| Wijkexperts | 177 |
| Buurtbouwers | 192 |
| Projectentrekkers | 210 |
| Casusexperts | 218 |
| 7. De dynamica van doen | 227 |
| ‘Doen’ in het publieke domein: een drieslag | 228 |
| Buurtbouwen: cruciale condities | 232 |
| Projectentrekken: cruciale condities | 241 |
| Wat zorgt verder voor beweging? | 248 |
| 8. ‘Doen’ – wat brengt het op, teweeg en voort? | 257 |
| Wat brengt het op? | 258 |
| Wat brengt het teweeg? | 264 |
| Wat brengt het voort? | 276 |

ACTIEF BURGERSCHAP: SLOTBESCHOUWING

| | |
|----------------------------------|-----|
| 9. Reflectie en discussie | 285 |
| De typen nader geduid | 286 |
| Burgerschap in de doe-democratie | 294 |
| Afstemmen op de burger | 314 |

| | |
|------|-----|
| Dank | 323 |
|------|-----|

BIJLAGEN

| | |
|---|-----|
| Bijlage 1 – Toelichting op de onderliggende studies | 327 |
| Bijlage 2 – Gesprekspartners | 351 |
| Bijlage 3 – English summary | 357 |
| Bijlage 4 – Literatuur | 373 |
| Bijlage 5 – Eindnoten | 391 |

1. Inleiding

Burgerschap, doeners in de wijk

Burgerschap, burgerschap, burgerschap

In de afgelopen jaren was ‘burgerschap’ een veelbesproken onderwerp in politiek en media, in Nederland (Hurenkamp & Tonkens, 2008, pp. 15-16), maar ook internationaal (Pattie, Seyd & Whiteley, 2004). De afgelopen decennia is ook het academische debat en onderzoek op het thema burgerschap aanzienlijk te noemen. Een greep uit de (alleen al in Nederland) verschenen publicaties op het thema: Boutellier & Van Steden, 2008; Dekker & De Hart, 2002, 2005; Denters & Oude Vrielink, 2004; Hurenkamp & Tonkens, 2008; Hurenkamp, Tonkens & Duyvendak, 2006; Steyaert, Bodd & Linders, 2005; Tonkens, 2008; Van den Brink, 2002; Van Gunsteren, 1998; Verhoeven, 2004, 2006; Wagenaar & Specht, 2010.

Niet zelden gaat het publieke debat – zowel in Nederland als in andere westerse landen – over een verondersteld *gebrek* aan burgerschap (zie Hurenkamp & Tonkens, 2008; Van den Brink, Engelen & Veugelers, 2005; Van den Brink & Petter, 2005; Van der Lans, 2005). Een veelgehoord geluid is dat de rol van de burger te veel gemarginaliseerd zou zijn tot die van klant

en consument. ‘Koning burger’ zou Nederland als zelfbedieningszaak gebruiken en klagen over de kwaliteit van de publieke dienstverlening (Van der Lans, 2005). We zijn met zijn allen mondiger geworden, maar die mondigheid is volgens sommigen weer te ver doorgesloten. Het persoonlijke zou de maat zijn geworden voor het gedrag in de publieke ruimte, en in Nederland zou assertiviteit en ‘zeggen wat je denkt’ belangrijker zijn dan tactvol opereren: het eerste is eerlijk en recht door zee, het tweede hypocriet (zie ondermeer Buruma, 2006; Van Stokkom, 2008).

Tegelijkertijd is de laatste jaren meer nadruk komen te liggen op de ‘positieve publieke moraal’, en wordt ‘de morele bal steeds vaker bij burgers gelegd’, zo stelt Tonkens (2008). Overheid en markt zijn nog steeds belangrijk, maar burgers worden de laatste jaren “*bekleed met sociale, economische en politieke rechten [...] met klem uitgenodigd een actieve rol te spelen in het publieke domein*” (Tonkens, 2008, p. 9). Er wordt met name door beleidsmakers en bestuurders veel verwacht van actief burgerschap, dat ondermeer als een oplossing wordt gezien voor maatschappelijke vraagstukken zoals een gebrek aan sociale cohesie, consumentistisch en asociaal gedrag, sociale uitsluiting, en de kloof tussen burgers en bestuur (Tonkens, 2008, p. 5). Het is dan ook in zekere mate een ‘dubbel’ beeld dat oprijst: enerzijds wordt het hedendaagse burgerschap als gebrekkig ervaren, en anderzijds wordt er heel wat verwacht van burgerschap. Het antwoord op een (naar verluid) gebrek aan burgerschap is... meer burgerschap.

Juist de nabijheid van de eigen wijk zou veel concrete aanknopingspunten en aanleidingen bieden voor actief burgerschap; voor het participeren in de lokale (nabije) democratie, het gezamenlijk oplossen (of voorkomen) van maatschappelijke problemen en voor het opstarten van concrete buurtprojecten (Hazeu, 2004, pp. 86-90; Hurenkamp & Tonkens, 2008, p. 35; Winsemius, Jager-Vreugdenhil & Boonstra, 2004, p. 40). Denk hierbij bijvoorbeeld aan bewoners die samen een pleintje of

speeltuinen opknappen, een buurtfeest op poten zetten, of als ‘buurtvader’ een oogje in het zeil houden.

Eerder onderzoek suggereert dat er in de wijken ook reeds heel wat gebeurt. Op plekken waar een tekort wordt ervaren in de leefbaarheid en/of in het voorzieningenaanbod, lijken bewoners toch (of juist) betrokken bij hun wijk en zijn zij ook best bereid ‘eigen verantwoordelijkheid’ te nemen en regelmatig ‘hun steentje bij te dragen’ aan de wijkontwikkeling (zie Galesloot, 2002; Hurenkamp *et al.*, 2006; Kullberg, 2006b; Wagenaar & Specht, 2010; WRR, 2005, 2012).

Bewoners zijn op hun eigen wijze bezig met het verbeteren van hun leefomgeving; goed zicht op wat er nou allemaal gebeurt in de vele verschillende wijken en buurten is nog steeds lastig te verkrijgen. Ik presenteer in dit proefschrift een empirisch gefundeerde typologie van actief burgerschap in de buurt en tracht hiermee een raamwerk te bieden voor identificatie en interpretatie van diverse – en in praktijk vaak vermengde – uitingen en expressies van burgerschap. Daarnaast wil ik met dit proefschrift enig licht werpen op wat we mogen verwachten van hedendaags actief burgerschap in de buurt: wat brengt actief burgerschap in de wijk op, teweeg en voort? In dit proefschrift beschrijf en onderzoek ik hedendaags actief burgerschap in stadswijken; waarbij ik kijk naar initiatieven van wijkbewoners die op een (inter-)actieve en (co-)productieve manier hun leefomgeving tot een betere of mooiere plaats willen maken.

Doeners in (het publieke domein van) de wijk

Met dit proefschrift wil ik, meer specifiek, licht schijnen op de ‘doeners’ in het publieke domein van de (stads)wijk. Het gaat dan om burgers (wijkbewoners) die initiatief tonen in het aanpakken van – vaak heel concrete – publieke vraagstukken in de wijk (vergelijk Hendriks & Tops, 2002). Wanneer het gaat om de wijk een leefbaarder plek te maken hebben deze bewoners ‘zelf doen’ als uitgangspunt (en niet zozeer ‘laten doen’ door de

instituties). Dergelijke initiatieven zijn op zichzelf geen nieuw fenomeen – Nederland kent wat dat betreft een stevige traditie van ‘particulier initiatief’ die terug gaat tot in de tijd van de republiek (Kennedy, 2009; Van Dixhoorn, 2005) – maar wél nieuw zijn de hedendaagse uitingsvormen en contexten van actief burgerschap in de buurt en de interactie met de overheid en andere publieke actoren die zich in de buurt manifesteren.

De keuze om juist de activiteiten van de ‘doeners’ onder de loep te nemen is ingegeven door de observatie dat een belangrijk deel van de recente politieke en maatschappelijke aandacht voor actief burgerschap in de wijk, juist deze ‘doeners’ betreft. Er is veel aandacht bij beleidsmakers en politici voor wat ook wel ‘derde generatie burgerparticipatie’ wordt genoemd (Lenos *et al.*, 2006) en voor burgerparticipatie in relatie tot sociale cohesie en wijkontwikkeling. Lokale overheden en ‘sociale spelers’, zoals opbouwwerk en woningcorporaties, leggen sinds de jaren negentig (ook) op wijkniveau de bal vaak bij de burger. Zo stellen veel gemeenten ‘de burger centraal’ in de wijkaanpak en wijkontwikkeling. Op veel plaatsen wordt een lokale aanpak ontwikkeld om bewoners te activeren en te verleiden tot het nemen van een grotere ‘eigen verantwoordelijkheid’ voor de leefomgeving. Heel wat gemeenten zetten – al dan niet geïnspireerd door het WRR-rapport *Vertrouwen in de buurt* (2005), of door landelijk (wijkenaanpak)beleid – in op het versterken van de invloed van burgers op de vormgeving van de wijk. En vaak worden het vergroten van burgerbetrokkenheid en het stimuleren van actief burgerschap door beleidsmakers als essentiële elementen in de wijkontwikkeling beschouwd.

Dat wil echter niet zeggen dat het reeds ‘staande beleidspraktijk’ is (Visitatiecommissie Wijkenaanpak, 2011; WRR, 2012). Veel gemeenten – en met hen opbouwwerk en corporaties – zijn nog zoekende in het actuele proces van ‘herijking van verantwoordelijkheden’. Het is voor hen zoeken naar een nieuwe rolverdeling tussen overheid, ‘sociale spelers’ en burgers en naar een concrete invulling van de eigen meer ‘faciliterende’

en ‘stimulerende’ rol (Van der Heijden, Van der Mark, Meiressonne & Van Zuylen, 2007; Van der Steen & Van Twist, 2008; Verhoeven, 2010).

Het ‘(zelf) doen’ door burgers in het publieke domein is in de bestuurskunde en politicologie echter nog relatief onderbelicht. Dit terwijl de doeners door hun activiteiten toch mede bepalen hoe het publieke domein wordt vormgegeven – in wat ik de ‘doe-democratie’ noem. Het ‘doen’ in de term doe-democratie verwijst in eerste plaats naar de dominante *modus operandi* van de actieve burgers in de doe-democratie; namelijk: een bijdrage leveren aan de publieke zaak door activiteiten, door concreet ‘doen’. Daarnaast vraagt het concept van de doe-democratie ook aandacht voor ‘doen’ als een vorm van (mee) bepalen – ook al wordt de beslissing zeker niet altijd schriftelijk gecodificeerd in de vorm van bijvoorbeeld een beschikking, contract of beleidsnotitie. Als democratie verwijst naar het volk (*demos*) dat meeregeert (*kratia*), dan verwijst de doe-democratie naar het volk dat meeregeert door ‘simpelweg’ te doen; door concrete zaken in het publieke domein zélf (als burgers) of samen met instanties op te pakken.

In dit proefschrift probeer ik te begrijpen hoe het ‘doen’ in het publieke domein van de wijk vorm krijgt. Daarnaast ga ik op zoek naar wat cruciale condities lijken te zijn om de initiatieven van de doeners op gang te krijgen en op tempo te houden – hoe is de ‘dynamica van doen’ te begrijpen? Ik besteed aandacht aan wat dergelijke doe-initiatieven ‘opbrengen’, en zal in het laatste hoofdstuk van dit proefschrift (hoofdstuk 9) ook reflecteren op de implicaties van de doe-democratie (zie ook Verhoeven & Ham, 2010b).

Vraagstelling en onderzoeksaanpak

De vragen

De centrale vraag van dit proefschrift luidt: “*Hoe is hedendaags actief burgerschap in de context van de stadswijk en wijkontwikkeling te begrijpen?*” Drie, deels samenhangende, aspecten van actief burgerschap zal ik hierbij specifiek behandelen: (1) de hedendaagse *uitingsvormen* van actief burgerschap in de wijk, (2) de *cruciale condities en bevorderende omstandigheden* voor actief burgerschap, (3) de *effecten en implicaties* van actief burgerschap. Zoals hiervoor gezegd, zal ik specifieke aandacht hebben voor de ‘doeners’ in het publieke domein. Bij de hedendaagse *uitingsvormen* gaan de uitspraken en analyses nog over actief burgerschap in de wijk in bredere zin, bij de *condities en omstandigheden* en bij de *effecten en implicaties* zal ik focussen op de ‘doeners’ onder de actieve burgers.

In vraagvorm gegoten beantwoord ik de volgende empirische deelvragen. Als eerste: *Welke uitingen van actief burgerschap (in de context van de stadswijk en wijkontwikkeling) zijn te onderscheiden en hoe zijn deze te begrijpen?* In de hoofdstukken 5 en 6 breng ik een analytische ordening aan in de veelheid en veelvormigheid van burgerschapsuitingen in de stadswijk. In hoofdstuk 5 presenteer ik een empirisch gefundeerde – en theoretisch geïnformeerde – typologie van actief burgerschap in de wijk. Elk van de vier door mij onderscheiden typen werk ik vervolgens verder uit in hoofdstuk 6. De typologie is een stapsteen voor de hoofdstukken daarna; waarin wordt toegespitst op twee van de vier typen (de ‘doeners’) en hun activiteiten en werkwijzen.

De tweede deelvraag is: *Hoe ontwikkelt zich het ‘doen’ in het publieke domein van de wijk?* Deze wordt beantwoord in hoofdstuk 7. ‘Hoe’ is hier te lezen in een dubbele betekenis: (1) ik ga in op de cruciale condities voor ‘doen’ (wat is er nodig?) en (2) ik wil tegelijkertijd een inkijkje geven in hoe ‘doeners’ te werk gaan (welke werkwijzen kiezen zij?). Zijn er patronen te herkennen?

‘Wat brengt ‘doen’ in het publiek domein van de wijk op, teweeg en voort?’ is de derde deelvraag. Deze zal worden beantwoord in hoofdstuk 8. Hierbij ligt de nadruk niet zozeer op tellen en turven van de opbrengsten of op de financiële baten van actief burgerschap, maar voornamelijk op het categoriseren en begrijpen van de verschillende typen opbrengsten en de impact daarvan zoals beleefd en waargenomen door de betrokkenen.

In het laatste hoofdstuk, hoofdstuk 9, zal ik de empirie nog verder in perspectief plaatsen en duiden in het licht van de in hoofdstuk 2 t/m 4 behandelde literatuur. Tezamen met de empirische beschrijvingen en duidingen in de hoofdstukken 5 t/m 8 biedt dit een antwoord op de hoofdvraag hoe hedendaags actief burgerschap in de context van de stadswijk en wijkontwikkeling te begrijpen is. Ik zeg hierbij bewust ‘tezamen met de andere empirische hoofdstukken’, omdat de beschrijvingen zelf een wezenlijk onderdeel zijn van het antwoord; deze zijn ook geschreven met het oog op een beter, ‘naturalistisch’, begrip van actief burgerschap. In dit laatste hoofdstuk ga ik ook in op het concept van de doe-democratie en komt tot slot ook de deelvraag *‘wat zijn (mogelijke) implicaties van ‘doen’ in de wijk?’* aan bod.

De hierboven geïntroduceerde empirische deelvragen beantwoord ik in het tweede gedeelte van dit proefschrift (getiteld ‘actief burgerschap: reflecties op de empirie van het doen’). Voordat ik de empirie presenteer, bespreek ik echter eerst op hoofdlijnen het debat rondom actief burgerschap. Dat zal ik doen in hoofdstuk 2, 3 en 4. Hoofdstuk 2 is een conceptuele verkenning van (actief) burgerschap. In hoofdstuk 3 ga ik in op burgerschap en (wijk)beleid. In het vierde hoofdstuk komen maatschappelijke trends in burgerbetrokkenheid en vrijwilligerswerk aan bod en bespreek ik op hoofdlijnen wat we al weten over wat actief burgerschap (in de wijk) bevordert. In dit vierde hoofdstuk eindig ik met een bespreking van drie concrete uitingsvormen van hedendaags burgerschap in de wijk: de *expert citizen*, de *everyday maker* (Bang & Sørensen, 1999) en de al-

ledaagse doener (Hendriks & Tops, 2002). Dit is tegelijkertijd een concrete opmaat voor het daarna volgende empirische gedeelte, waarvoor deze drie concepten als belangrijke *sensitizing concepts* hebben gefungeerd – hierover meer in de komende paragraaf over de aanpak van het onderzoek.

De aanpak

Zoals in de vragen reeds te lezen is, betreft het een onderzoek in de *verstehende* traditie; ik tracht een empirisch fenomeen – in dit geval actief burgerschap – in een specifieke context en tijd ‘van binnenuit’ te begrijpen. Hiermee probeer ik het fenomeen vanuit de belevingswereld van de betrokkenen zelf te schetsen en te ‘verstaan’ (zie ook Tops & Zouridis, 2002, pp. 11-12). Om de veelvormigheid en gelaagdheid van een complex politiek-maatschappelijk fenomeen als actief burgerschap in de wijk goed te kunnen interpreteren, heb ik gekozen voor onderzoek waarbij ik op een betrokken manier de interactie met het onderzoeksveld ben aangegaan. Ik heb niet op een afstand gekeken, maar heb de burgers, professionals en bestuurders opgezocht en ben met hen het gesprek aangegaan over hun activiteiten, motieven en werkwijzen – de studie *Habits of the heart* van Bellah *et al.* (1985/1996) is hierbij overigens een belangrijke inspiratiebron geweest. Verder ben ik met velen van hen door de wijken gelopen en heb regelmatig meegekeken bij de activiteiten. Daarnaast heb ik zo veel mogelijk beschikbare (en relevante) documentatie tot mij genomen.

Interactieonderzoek

Dit onderzoek past in de Tilburgse bestuurskundige onderzoekstraditie van ‘interactieonderzoek’ (Hendriks, 2003b; Kensen & Tops, 2004; Zouridis, 2003). Het is het bestuderen *van* interacties, mede *door* het aangaan van interacties, waarbij het begrijpen van die interacties én het leren ervan beide belangrijke doelstellingen zijn. De onderzoeker is in de eerste plaats een

interpreter, waarbij het vertalen en betekenisvol ordenen van interacties en de bijbehorende symbolen en waarden voorop staat. Dat ordenen en begrijpen vindt plaats in een proces heen-en-weer tussen theorie en empirie (zie ook Boeije, 2005) en tussen onderzoeker en onderzochten. In de uitgevoerde onderzoeken is steeds ook in de analyse de interactie gezocht met betrokkenen (waaronder de onderzochten), door middel van één-op-één-gesprekken of in groepsbijeenkomsten waarin onderzoeksinzichten werden besproken en becommentarieerd. Deze sessies hadden als doel een wederzijds leren: (1) voor de onderzoeker als aanvulling op de triangulatie (van verschillende gesprekken, documenten en observaties) zoals toegepast in het onderzoek, om zo de stevigheid van de analyse te versterken en om beter begrip te krijgen van (al dan niet collectieve) beelden en waardepatronen; (2) voor de betrokkenen om een reflectie op hun dagelijkse praktijken te krijgen en hierover met de onderzoeker en met elkaar in gesprek te gaan.

De onderliggende studies op basis waarvan ik het empirische gedeelte van dit proefschrift heb geschreven zijn deels uitgevoerd in het kader van contractonderzoek in opdracht van kenniscentra en gemeenten, en deels in het kader van het Stedelijk Innovatieprogramma van Nicis/NWO. Dit heeft reeds geresulteerd in de publicaties *A little less conversation, a little more action* (Van de Wijdeven & Hendriks, 2009) en *Burgerschap in de doe-democratie* (Van de Wijdeven, Hendriks & Oude Vrielink, 2010). Een korte toelichting op de onderliggende onderzoeken geef ik in de paragraaf hierna – en een uitgebreide toelichting per studie is te vinden in de bijlagen. De meeste van deze onderzoeken heb ik uitgevoerd in samenwerking met diverse collega's van de Tilburgse School voor Politiek en Bestuur – hun namen vindt u terug in de toelichting op de onderzoeken. De in dit proefschrift gepresenteerde analyses neem ik echter geheel voor mijn eigen rekening. Al het onderzoeksmateriaal uit de diverse onderzoeken – interviewverslagen, documentatie, observatieverslagen, analyses, presentaties, discussieverslagen –

heb ik voor dit proefschrift opnieuw doorgenomen en verwerkt aan de hand van de leidende vragen zoals (in de vorige paragraaf) gesteld.

De gekozen aanpak – interactieonderzoek in (regelmatig een) combinatie met opdrachtonderzoek – heeft er in belangrijke mate aan bijgedragen dat de praktische relevantie en herkenbaarheid van dit proefschrift (en de onderliggende studies) voldoende verzekerd waren. Het onderzoek heb ik ervaren als een vorm van wat Flyvbjerg (2001) *research on the body* noemt: onderzoek waarbij de onderzoeker de reactie van betrokkenen op het onderzoek en de eigen rol daarin direct ‘ervaart’ en waarbij dit ervaren een wezenlijk onderdeel is van het doen van het onderzoek. Het zorgt voor alertheid (en ook vitaliteit) in onderzoek, zo is mijn ervaring. Of zoals Flyvbjerg (2001, p. 158) het verwoordt: “(...) *your senses are definitely sharpened when you carry out your research with the knowledge that people with an interest in the results might do what they can to find errors in your work (...).*”

De gekozen aanpak vraagt overigens ook om een continue aandacht voor goed ‘afstemmen’ in de interactie, zo is mijn ervaring. In zowel de interactie *in* het onderzoek alsook in de interactie *over* het onderzoek dient er steeds voor gezorgd te worden dat persoonlijke betrokkenheid gecombineerd wordt met een professionele houding als onderzoeker – én (dus) op de juiste momenten met een voldoende doortastende en kritische houding. Een andere implicatie van de gekozen aanpak is dat de onderliggende studies verschillende vraagstellingen kennen en onderling verschillend zijn van opzet en uitvoering (zie voor een uitgebreide toelichting hierop ook de bijlagen). Dit was vanuit proefschriftperspectief soms lastig. In zekere zin was ik bij elk onderzoek steeds met twee ‘brillen’ aan het kijken: die van het desbetreffende onderzoek én die van het ‘grotere’ project: het proefschrift. Het kostte redelijk wat tijd steeds beide brillen op te zetten en om alle gegevens van de onderzoeken ten behoeve van het proefschrift nógmaals naast elkaar te leggen en te analyseren vanuit het perspectief van de proefschrift-

vragen. Naast een inhoudelijk leerproces, was het voor mij als onderzoeker ook op bovengenoemde punten een leerproces; het doen van interactieonderzoek vroeg op (ondermeer) bovengenoemde punten om het ontwikkelen van *tacit knowledge*; maar (zo heb ik ook gemerkt): al doende leert men.

Het onderhavige proefschriftonderzoek is in twee opzichten ook een *verkennend* onderzoek geweest. Het is een verkenning van een empirisch fenomeen, maar ook de weg die ik heb bewandeld in het onderzoek was in zekere zin ‘verkennend’ van aard. Het was in de case-selectie ook een onderzoek dat zich in de loop van enkele jaren zoekend voortbewoog.² Omdat in het onderzoek niet een van te voren bepaald pad is bewandeld, maar is getracht stap voor stap naar bevind van zaken te werken, zal ik de komende paragrafen dat proces op hoofdlijnen beschrijven en toelichten, beginnend bij het startpunt van het onderzoek: de BOM ReVa-casus.

Startpunt: de BOM ReVa

Het concrete startpunt van dit proefschriftonderzoek is de inmiddels ‘roemruchte’ BOM ReVa-casus. Deze Haagse buurtontwikkelingsmaatschappij (BOM) is sinds 1992 actief in de Haagse buurten Regentessekwartier en Valkenboskwartier (ReVa). Deels gedragen door vrijwilligers en deels met inzet van gesubsidieerde arbeid heeft de BOM in de jaren negentig daar enkele aansprekende projecten in en voor de wijk ontwikkeld (bijvoorbeeld de aanleg van een tennispark in en voor de buurt) en heeft zij ondermeer een klussendienst en een veegploeg op poten gezet. De activiteiten en werkwijze van de BOM in de periode 1992-2002 zijn in 2002 opgetekend door Hendriks en Tops in de publicatie ‘Het sloeg in als een BOM’ (Hendriks & Tops, 2002).

Arie Schagen was toentertijd directeur van de BOM ReVa; zijn inzet en werkwijze zou, zo stellen de auteurs in de inleiding van de publicatie, symbool staan voor een nieuw soort burgerschap; een burgerschap dat ondermeer activistisch is én loyaal,

dat assertief is én coöperatief (Hendriks & Tops, 2002, p. 4). De BOM, onder leiding van Arie Schagen, wilde niet remmend, maar vooral scheppend optreden. Ze wilde veranderingen tot stand brengen, ontwikkelingen in gang zetten en anderen daarin meekrijgen. De BOM ging daarbij uit van eigen kracht en eigen initiatief. In zekere zin is dat wat de BOM in die jaren liet zien een uiting, *avant la lettre*, van wat we nu ‘derde generatie burgerparticipatie’ zouden noemen; de wijkbewoners initieerden en zetten op eigen kracht de buurtontwikkelingsmaatschappij op poten, en het Haagse stadsbestuur ‘faciliteerde’. Hendriks en Tops typeerden Arie Schagen – geïnspireerd door Deens onderzoek van Bang & Sørensen naar *everyday makers* – als een ‘alledaagse doener’. Zij zagen een vorm van actief burgerschap op wijkniveau, vergelijkbaar met de Deense *everyday maker*, maar met eigen, in de Nederlandse context passende, accenten.

Met de ‘alledaagse doener’ (en de opgetekende casus van Arie Schagen en co.) als startpunt en ‘zoeklicht’, ben ik vanaf eind 2005 op zoek gegaan naar wat je ‘varianties op een thema’ zou kunnen noemen. Is er meer van dit type burgerschap te vinden? Zijn er uitingsvormen die er op een bepaalde manier op lijken? Via een vorm van *snowball sampling* (Weiss, 1995, p. 25) heb ik steeds de volgende casus, ‘groep casussen’, of gesprekspartners gekozen. Zo kwamen uit de gesprekken met actieve burgers, beleidsmakers en professionals nagenoeg altijd weer suggesties voor volgende gesprekspartners en eventuele andere casussen of ‘vindplekken’ van actief burgerschap. Maar ook gesprekken met andere ‘welingelichte bronnen’ op het thema van actief burgerschap, zoals collega-wetenschappers en medewerkers bij diverse kenniscentra, leverden *leads* op; evenals het bijwonen van kennisbijeenkomsten rondom thema’s zoals actief burgerschap en participatie in de buurt.

Al snel na aanvang van het onderzoek, eind 2005, zag ik in een bijeenkomst in de Rode Hoed (Amsterdam) Astrid Kuiper vertellen over het initiatief dat zij (samen met andere bewoners) in de Indische Buurt had gestart. Hoewel inhoudelijk verschil-

lend van de BOM ReVa-casus, vertoonde het verhaal van Astrid Kuiper wel enkele opvallende parallellen met dat van Arie Schagen – vooral wat betreft de gekozen aanpak en stijl van opereren (hierover meer in het empirisch gedeelte van het proefschrift). Via een interview met Astrid Kuiper kwam ik weer in contact met anderen in en rondom de ‘Indische Buurt-casus’ en zo kreeg ik begin 2006 de eerste casus langzaam maar zeker in beeld.

Vlak daarna, in de eerste maanden van 2006, heb ik een *update* van de BOM ReVa-casus uitgevoerd; ik heb betrokkenen bij de buurtontwikkelingsmaatschappij geïnterviewd (zie bijlage 2) en heb met Arie Schagen en de toen juist aangetreden directeur Henk Daalmeijer enkele van de projecten van de BOM bezocht. Ook hier gold: ik ben verder in de casus ‘gerold’ via de eerste interviews. In 2006 ben ik ook gestart met het volgen van de activiteiten van de bewoners in en rondom het Vitaal Pendrecht-initiatief in Rotterdam. Daarnaast heb ik onderzoek gedaan naar het werken met bewonersbudgetten in Breda Noordoost en Heuvel (ook Breda).

Waar het concept van de ‘alledaagse doener’ zeer behulpzaam was geweest in met name het eerste jaar van het onderzoek, moest ik het begrip na verloop van tijd ook weer loslaten. Ik kwam in de bovengenoemde studies weliswaar uitingen van actief burgerschap tegen die gelijkenis vertoonden met de alledaagse doener, maar er dienden zich ook diverse burgerschapsuitingen aan die om een ander ‘begrip’ van actief burgerschap vroegen.

Zo ging het in deze verkennende studie, naast het *vinden* van uitingen van actief burgerschap, steeds ook om het zinvol *interpreteren* ervan. Enkele *sensitizing concepts* (Glaser & Strauss, 1967/2010) hebben mij geholpen bij het herkennen en duiden van wat ik allemaal aan actief burgerschap tegenkwam in de wijk. Het eerste concept was natuurlijk de hierboven genoemde *alledaagse doener* (Hendriks & Tops, 2002). Daarna ben ik teruggedaan naar de eerdere (Deense) bronnen waardoor ook Hen-

driks en Tops zich hebben laten inspireren: de publicaties van de Deense onderzoekers Bang en Sørensen (Bang & Sørensen, 1999, 2001), waarin de *everyday maker* en de *expert citizen* worden geïntroduceerd. Alle drie de concepten – dat van de alledaagse doener, de *everyday maker* en de *expert citizen* – zal ik uitgebreid bespreken in hoofdstuk 4. Deze concepten vormden, samen met literatuur over eigentijdse patronen in burgerbetrokkenheid en vrijwilligersinzet, belangrijke theoretische input voor het (scherper) zien, interpreteren en zinvol ordenen van de diverse uitingen van actief burgerschap die zich in de diverse casussen aandienen. Dit alles leidde tot de empirisch gefundeerde, en theoretisch geïnformeerde, typologie die ik introduceer in hoofdstuk 5.

Naar een typologie

De typologie is stapje voor stapje ontstaan in grofweg de periode 2006-2008. In die periode heb ik diverse studies uitgevoerd naar aanpakken waarin getracht werd burgers in hun wijk te activeren voor en te betrekken bij de ontwikkeling van hun wijk. Zo heb ik eind 2006/begin 2007 onderzoek gedaan naar de zogenaamde Kan wéll-aanpak, waarin bewoners zelf aan de slag gaan met concrete projecten ter verbetering van het leefklimaat in hun eigen wijk. Vanaf eind 2007 tot eind 2008 heb ik ook diverse werkwijzen onder de loep genomen waarin lokale instanties trachtten te werken vanuit het principe van ‘vertrouwen in de buurt’ – geïnspireerd door het gelijknamige WRR-rapport uit 2005. Hierbij wilden zij wijkbewoners ondermeer ruimte en middelen bieden om mee vorm te geven aan ‘hun’ wijk – via bijvoorbeeld bewonersbudgetten en wijkoverleg. Ik heb in die periode onderzoek gedaan naar werkwijzen in Deventer, Hoogeveen, Groningen en Enschede (deze onderzoeken worden in de volgende paragraaf kort, en in de bijlage uitgebreid, toegelicht).

Zoals gezegd, in het eerste jaar van het onderzoek was de alledaagse doener een belangrijk concept dat (mede) richting kon

geven aan de zoektocht en ook hielp te begrijpen wat ik aan burgerschapsuitingen tegenkwam. In 2007 en 2008 echter verbreedde mijn empirische onderzoeksblik zich – onder invloed van bovengenoemde onderzoeken – naar diverse(re) vormen van actief burgerschap. Juist in die periode kwamen de andere concepten – de *everyday maker* en de *expert citizen* – van pas om een breder en vollediger beeld te krijgen van wat er zoals te zien (en te begrijpen) is aan actief burgerschap in de wijk. Door in die periode van het onderzoek regelmatig ‘heen en weer’ te gaan tussen wat ik enerzijds in de wijken zag en wat er anderzijds in de literatuur reeds was opgetekend, ontstond langzaam maar zeker de in hoofdstuk 5 gepresenteerde typologie.

Ik realiseer mij overigens dat ik niet de eerste typologie op het gebied van burgerschap en burgerparticipatie presenteer; de afgelopen jaren is reeds heel wat onderzoek verricht op deze terreinen en zijn er ook al enkele typologieën verschenen; zie onder andere: (Hurenkamp, 2009, p. 144; Hurenkamp *et al.*, 2006, p. 33; Van den Brink, 2002; Verhoeven, 2004, p. 71; WRR, 2005, pp. 152-155). De typologie die ik in dit proefschrift introduceer heeft echter in beginsel specifiek betrekking op actief burgerschap in de context van de wijk en wijkontwikkeling. De ordening is ook wat bestuurskundiger dan de meeste van de eerdergenoemde typologieën (die doorgaans een sociologische invalshoek hebben) en gaat in op de interactiologica rondom het aanpakken van maatschappelijke vraagstukken (‘publieke zaken’) in de wijk. De typologie heeft in dit proefschrift ook een dubbele functie: het is naast een ordeningskader ook een stapsteen voor het empirisch onderzoek in de hoofdstukken daarna.

Over de uitspraken

In dit proefschriftonderzoek tracht ik in het beantwoorden van de centrale vragen in eerste instantie te komen tot een analytische generalisatie; zo streef ik met de typologie (plus uitwerking) en met de analyses en reflecties op de ‘dynamica van

doen' naar een betekenis en zeggingskracht die verder reikt dan alleen de onderzochte cases in dit proefschrift. Ik heb getracht deze betekenis ook regelmatig te toetsen. De (in het begin nog ruwe) typologie alsook andere (deel)analyses heb ik gedurende het onderzoek regelmatig in diverse 'expert-settings' van onderzoekers en *practitioners* voorgelegd en getoetst op praktische herkenbaarheid en analytische bruikbaarheid.³ Over bijvoorbeeld de typologie valt natuurlijk van alles te zeggen en andere indelingen van actief burgerschap zijn vanzelfsprekend óók mogelijk, maar op basis van het (interactie)onderzoek en op basis van gesprekken over de bevindingen heb ik de indruk dat de gepresenteerde typologie en analyse van 'doen in het publiek domein' voor velen herkenbaar, verhelderende en ook bruikbaar is.

Wel, zo ben ik mij bewust, moet ik oppassen voor een al te grote of stellige claim. Voor de duidelijkheid: het onderzoek en de uitspraken hebben vooralsnog louter betrekking op burgerschap in de context van de *stadswijk* en *stadswijkontwikkeling* die duidelijk onder de noemer *actief* burgerschap vallen. Hoewel wel degelijk te begrijpen als uitingen van burgerschap, heb ik in het onderzoek niet gekeken naar bijvoorbeeld stemmen of naar inspreken op een door de gemeente georganiseerde inspraakavond. In termen van 'generaties burgerparticipatie', is te stellen dat ik mij heb beperkt tot uitingen van tweede en derde generatie participatie (zie verderop, in hoofdstuk 3). Ook heb ik mij beperkt tot uitingen van actief burgerschap in het *publieke domein* van de wijk – ik heb niet zozeer gekeken naar actief burgerschap 'achter de voordeur' zeggend. Daarnaast realiseer ik me dat burgerschap in de loop der tijd verandert en deze uitspraken een tijdelijke geldigheid hebben – hoe tijdelijk precies zal de tijd leren.

Naast analytische generalisatie wil ik met het onderzoek tevens de mogelijkheid bieden tot naturalistische generalisatie (Lincoln & Guba, 2000). Ik wil de lezers – en met name de direct betrokkenen bij (het faciliteren van) actief burgerschap –

handvatten bieden om zelf te kunnen bepalen in hoeverre de analyses en reflecties overdraagbaar zijn naar hun eigen setting. Via de voorbeelden, beschrijvingen en analyses kunnen zij (naar ik hoop) reflecteren op en daarmee inzicht opdoen over de eigen praktijk en het eigen handelen.

Toelichting op de onderliggende studies

Voor dit proefschrift is geput, zoals hierboven aangegeven, uit onderzoeksgegevens uit diverse studies, uitgevoerd in de periode 2005-2009. Het is goed om deze hieronder kort te introduceren. Ten eerste vanwege de transparantie en onderzoeksverantwoording, ten tweede omdat het ook helpt bij het lezen en begrijpen van de empirische hoofdstukken 5 t/m 8. Zo verwijzen veel van de actieve burgers die aan het woord komen in deze hoofdstukken naar bijvoorbeeld de specifieke wijkaanpak in hun wijk waarin zij participeren. Hier beneden komen de onderzoeken kort aan bod. Uitgebreidere beschrijvingen zijn te vinden in bijlage 1.

Let wel: dit zijn *vindplaatsen* van actief burgerschap en democratie op wijkniveau; het is niet de bedoeling deze vindplaatsen uitputtend te behandelen. De reflectie op actief burgerschap in het publieke domein van de wijk en de typologische ordening daarvan, staan uiteindelijk centraal.

Indische Buurt 2010 – Amsterdam

Samen met buurman Lennert Böhmer werd Astrid Kuiper in 2002 de drijvende kracht achter het initiatief 'Indische Buurt 2010'. Onder de titel 'Indische Buurt 2010' is in 2002 een bewonersweekend georganiseerd met ondermeer als doel bewonersprojecten te stimuleren. Op dat weekend kwamen zo'n 100 buurtbewoners, en naar aanleiding van de bijeenkomst zijn 32

projecten door bewoners opgestart – ondersteund door professionals waar gewenst. Onder de projecten waren ondermeer een Kunst- en Cultuurroute, moskee- en kerkbezoek, Nederlandse les aan en door buurtbewoners, straatfeesten en het Indische Buurt Lagerhuis. Wellicht het bekendst is het ‘Hallo Buuf’-project (geïnitieerd door Astrid Kuiper zelf) waarbij een groep bewoners eens per maand met een opvallend T-shirt met ‘Hallo Buuf’ erop, de straat op ging om mensen te groeten. In juli 2005 is er een tweede ‘Indische Buurt 2010’-bijeenkomst georganiseerd. Uit die tweede bijeenkomst kwamen vijf projecten, waaraan zo’n dertig buurtbewoners zich committeerden deze uit te voeren.

Via interviews en documentstudie heb ik de casus ‘Indische Buurt 2010’ in kaart gebracht. Omdat deze in de hoofdtekst van het empirische gedeelte van het proefschrift uitgebreid aan bod komt, heb ik deze casus niet verder toegelicht in bijlage 1.

Vitale coalities rondom leefbaarheid – Rotterdam, Den Haag, Breda

Dit onderzoek is uitgevoerd in 2006 op verzoek van de SEV, dat met het programma ‘Keer de verloedering’ nieuwe aanpakstrategieën wilde ontwikkelen om verval van buurten te signaleren en te keren. Eén van de rode draden in dit ‘Keerprogramma’ was het thema ‘vitale coalities’. De centrale vraag in dit onderzoek was: “Onder welke condities ontstaan en gedijen vitale coalities, en wat zijn handelingsperspectieven voor de totstandkoming en het voortbestaan van vitale coalities?” Enkele vermeende ‘vitale coalities’ zijn onderzocht, waarbij zoveel mogelijk de belevenis en betekenissen van de betrokken actoren als uitgangspunt zijn genomen.

In Rotterdam is ‘Vitaal Pendrecht’ bestudeerd. In de Rotterdamse wijk Pendrecht hebben wijkbewoners, samen met professionals en stads(deel)bestuurders een vitale coalitie trachten op te bouwen onder de naam ‘Vitaal Pendrecht’. Vitaal Pendrecht wil de wijk op een positieve wijze in het nieuws

brengen, en activiteiten organiseren die de verschillende (etnische) groepen in de wijk nader tot elkaar brengen en het sociale cement van de wijk verstevigen.

In Den Haag is de ‘BOM ReVa’ – de eerdergenoemde buurtontwikkelingsmaatschappij – onderzocht. Deels via vrijwilligerswerk, deels via gesubsidieerde arbeid, heeft de ontwikkelingsmaatschappij (zeker in haar beginperiode) naast buurtbeheer enkele zeer aansprekende projecten weten te realiseren – waaronder de aanleg van een tennispark in de wijk. De activiteiten en werkwijze uit de eerste tien jaar van de ontwikkelingsmaatschappij zijn in 2002 beschreven in de publicatie “Het sloeg in als een BOM” (Hendriks & Tops, 2002); dit onderzoek is te zien als een *update* daarvan.

In Breda zijn ‘Lusten en Lasten’ en ‘Bewoners Heuvel aan Zet’ onderzocht. In twee wijken in Breda – Noordoost en Heuvel – kunnen bewoners kleinschalige maatregelen bedenken én uitvoeren om de leefbaarheid in hun eigen buurt of wijk te verbeteren. De bewoners zijn eigenaar van het wijkbudget en fungeren tevens als opdrachtgever bij het realiseren van de maatregelen, met alle ‘lusten en lasten’ die bij een dergelijk opdrachtgeverschap horen. Zowel Lusten en Lasten als Bewoners Heuvel aan Zet staan overigens niet op zichzelf, maar vormen een onderdeel van een breed pakket aan vernieuwingsmaatregelen. In Noordoost ‘Samenwerken Aan Leefbaarheid’ en in Heuvel ‘Heuvel, Kwaliteit maken we samen’.

Het onderzoek naar vitale coalities heb ik destijds uitgevoerd samen met Eefke Cornelissen; het werd begeleid door Pieter Tops en Frank Hendriks. De rapportage op basis van het onderzoek is verschenen onder de titel “Een kwestie van doen? Vitale coalities rond leefbaarheid in steden” (Van de Wijdeven, Cornelissen, Tops & Hendriks, 2006). De cases BOM ReVa en Vitaal Pendrecht komen in de hoofdstukken van het proefschrift reeds uitgebreid aan bod (in hoofdstukken 4, 6 en 7). Hierop zal ik in de bijlage dan ook niet verder ingaan.

Kan wél! is een project waarin bewoners zelf aan de slag gaan in hun eigen wijk. De aanpak gaat uit van de kennis en capaciteiten van bewoners die zelf met ideeën komen om hun wijk of buurt te verbeteren en hun ideeën ook zelf uitvoeren, met ondersteuning van een buurtcoach. Initiatiefnemer van Kan wél! is Bewonersplatform LSA: Landelijk Samenwerkingsverband Aandachtswijken. Landelijk werkt het LSA samen met de vereniging van woningcorporaties Aedes en op lokaal niveau wordt samengewerkt met woningcorporaties, gemeenten en bewonersorganisaties die de lokale projecten financieren.

De aanleiding voor het project is het Breed Initiatief Maatschappelijke Binding. Het kabinet Balkende vroeg in 2005 diverse maatschappelijke organisaties na te denken over projecten die het leefklimaat in wijken verbeteren. Het Landelijk Samenwerkingsverband Aandachtswijken (LSA) kwam met een voorstel naar het voorbeeld van *Can Do*, een wijkaanpak waarmee in Engeland ervaring is opgedaan. Deze aanpak gaat uit van de kennis en capaciteiten van bewoners die zelf met ideeën komen om hun wijk of buurt te verbeteren en hun ideeën ook zelf uitvoeren met steun van een onafhankelijke non-profit instelling (in Engeland was dat de Scarmantrust).

In Nederland zocht het LSA bij het opzetten van een Kan wél!-pilot op landelijk niveau samenwerking met Aedes, vereniging van woningcorporaties, en lokaal waren 13 woningcorporaties (in 11 steden⁴) de partners in de Kan wél!-pilot. De pilot liep van februari 2006 tot mei 2007. Daarna is het project voortgezet in meer (en ook weer andere) steden en zijn naast Aedes ook het Fonds Werken aan Wonen en het Ministerie van VROM als sponsor toegetreden. Eind 2010 heeft Kan wél! ruim 650 bewonersinitiatieven ondersteund, verdeeld over 21 steden.⁵

Samen met Mirjan Oude Vrielink heb ik in 2006 en 2007 de pilot van Kan wél! onderzocht. We hebben de werkwijze van Kan wél! onder de loep genomen en deze vanuit het perspectief

van de betrokkenen bestudeerd – hoe ervaren zij deze? Daarbij hebben we ook bestudeerd in hoeverre en op welke wijze de bewonersinitiatieven – ondersteund door de buurtcoaches van Kan wél! – bijdragen aan sociale binding in de wijk. We hebben onderzoek gedaan in Breda, Venray, Arnhem en Emmen, maar omdat ikzelf de gesprekken in Breda en Venray heb gevoerd (Mirjan Oude Vrielink deed die in Arnhem en Emmen), zal ik in dit proefschrift voornamelijk putten uit de gegevens uit deze twee steden. Naar aanleiding van dit onderzoek is het rapport “Wat Kan wél! kan” verschenen (Oude Vrielink & Van de Wijdeven, 2007).

Werken vanuit ‘Vertrouwen in de buurt’ – Deventer, Groningen, Hoogeveen, Enschede

Het idee van werken vanuit ‘vertrouwen in de buurt’ is in 2005 gemunt door de WRR, met haar gelijknamige rapport. Het gaat zagezegd niet alleen om vertrouwen van burgers in politiek en bestuur, maar ook andersom om ‘vertrouwen in de buurt’ (en haar bewoners) vanuit politiek en bestuur. In een wijkaanpak die uitgaat van een vertrouwen in de buurt, is er oog voor en wordt (mede) ingezet op de potentiële kracht van buurtinitiatieven, is de gedachte. Het WRR-rapport is naast een onderzoeksverslag en advies aan de regering, ook te lezen als een oproep aan gemeenten en ‘sociale spelers’ om te experimenteren met nieuwe vormen van bewonerbetrokkenheid die burgers ruimte bieden om hun eigen buurt in gezamenlijkheid in te kleuren. De WRR roept in haar rapport de politiek op om de lokale democratie te vernieuwen door bewoners te verleiden en te ondersteunen zodat ze een grotere zelfverantwoordelijkheid willen en kunnen dragen voor de eigen buurt en de eigen samenleving (WRR, 2005, pp. 13-14). Een dergelijke aanpak vraagt niet alleen bewoners die elkaar en hun overheid en politiek kunnen en willen vertrouwen, maar het vraagt ook be-

stuurders die de bewoners durven te vertrouwen, aldus de WRR.

In diverse gemeenten is deze handschoen opgepakt, of is op een of andere manier aangehaakt bij ‘de geest’ van het rapport. Samen met collega’s heb ik onderzoek gedaan naar vier gemeenten waar – naar eigen zeggen – gewerkt wordt vanuit het idee van vertrouwen in de buurt: Deventer, Groningen, Hoogeveen en Enschede. Hoewel elke gemeente een eigen invulling geeft aan het werken vanuit vertrouwen in de buurt zijn er diverse gemeenschappelijke kenmerken. Zo wordt er in de vier gemeenten samengewerkt tussen bewoners, gemeente en lokale professionele instellingen. Daarnaast wordt in alle vier gemeenten beslissingsmacht en middelen overgedragen aan de wijk en er wordt gebruik gemaakt van wijkgerichte instrumenten, zoals een wijkbudget, een wijkplan/wijkperspectief, een wijkteam en/of wijkmanager of wijkambtenaar.

Deze gemeenten hebben in 2007 en 2008 de ‘Kopgroep vertrouwen in de buurt’ gevormd, mede op initiatief van en ondersteund door de SEV. De Tilburgse School voor Politiek en Bestuur is gevraagd in de loop van 2007 en 2008 als chroniqueur/onderzoeker de werkwijzen en werkpraktijken in de vier steden op te tekenen en te analyseren. De centrale vraag van de vier onderzoeken was: “Hoe werk je vanuit vertrouwen in de buurt?” Hierbij waren deelvragen ‘Welke burgers doen mee en welke niet?’, ‘Blijven burgers jaar in jaar uit betrokken of kalft het af?’, ‘Wat doet de burger met het geld?’, ‘Wat betekent deze aanpak voor onderzochte participerende partijen in termen van inspanning en/of organisatie?’, en ‘Is iedereen tevreden over hoe het loopt?’

Het onderzoek in Deventer heb ik uitgevoerd samen met Mirjan Oude Vrielink, in Groningen met Laurens de Graaf, in Hoogeveen met Casper Geurtz en in Enschede met Casper Geurtz en Mirjan Oude Vrielink. Elk van de vier onderzoeken heeft geleid tot een afzonderlijke rapportage: ‘Met vertrouwen vooruit in de Deventer Wijkaanpak’ (Oude Vrielink & Van de

Wijdeven, 2008b); ‘Met vertrouwen van start in het Groningse Nieuw Lokaal Akkoord’ (Van de Wijdeven & De Graaf, 2008); ‘Met vertrouwen aan de slag in De Smederijen van Hoogeveen’ (Van de Wijdeven & Geurtz, 2008); en ‘Vertrouwen in de Enschedese stadsdelen’ (Van de Wijdeven, Geurtz & Oude Vrielink, 2008).

Verdere verantwoording

Naast bovengenoemde onderzoeken zijn er nog enkele onderzoeken de afgelopen periode uitgevoerd die mijn beeld over actief burgerschap in stadswijken wel degelijk hebben gescherpt, maar die niet direct zijn gebruikt voor dit proefschrift. Zo heb ik in 2006 – in het kader van het eerdergenoemde onderzoek naar vitale coalities – ook onderzoek gedaan naar de Maastrichtse cases ‘eSBeeWee’ en ‘BV Maastrichtse Buurtbeheerb企业’. Een verslag van dit onderzoek is te lezen in het rapport ‘Een kwestie van doen’ (Van de Wijdeven *et al.*, 2006). Daarnaast dien ik zeker ook te noemen het buurtonderzoek dat ik heb uitgevoerd met Julien van Ostaaijen in de Bredase wijk Heuvel (Van de Wijdeven & Van Ostaaijen, 2007), en het onderzoek naar burgerparticipatie in de 40 wijken uit de wijkenaanpak opgestart door toenmalig minister Vogelaar (Van Hulst, Van de Wijdeven, Karsten & Hendriks, 2008) – uitgevoerd in een onderzoeksteam met Merlijn van Hulst, Niels Karsten en Frank Hendriks.

Op basis van de hierboven genoemde onderzoeken zijn ook reeds enkele publicaties verschenen, waaronder: Burgerschap in de doe-democratie (Van de Wijdeven *et al.*, 2010); *A little less conversation, a little more action* (Van de Wijdeven & Hendriks, 2009); Ondersteuning in vieren (Oude Vrielink & Van de Wijdeven, 2011); Bewonersinitiatieven: een prachtkans voor wijken? (Oude Vrielink & Van de Wijdeven, 2008a); *Making citizen participation work: the challenging search for new forms of local democracy in The Netherlands* (Geurtz & Van de Wijdeven, 2010).

In deze publicaties zijn gedeelten van de analyses uit dit proefschrift in een aangepaste en verkorte vorm te vinden.

**Actief
burgerschap:
een
verkenning
van het debat**

“De (...) wetten en algemene regels waaraan de staat van burgers haar structuur ontleent, worden ‘het voor de burgers geldende recht’ genoemd. En degene die zich binnen dit kader zodanig gedraagt dat zijn bestaan voor de gemeenschap de meeste rust en welzijn met zich meebrengt, heet een ‘burger’.”

*Simon Stevin,
Het Burgberlick Leven (1590)*

“De burgers zijn de kroon van de staat, de voetveeg der aristocratie, het haatobject der arbeiders; citoyen, civis Romanus, bonhomme, Spiessbürger, bourgeois ... zij allen zijn burgers, verbeerlijkte of verguisde exemplaren van een kudde. Staatkundig ideaal, middenstander, symbool van het kapitalisme: de burger is voor alles goed.”

*Menno ter Braak,
Het Carnaval der Burgers (1930)*

2. Burgerschap

Ten geleide: contouren van een omstreden begrip

Burgerschap is een veelvuldig én veelvoudig gehanteerd begrip. Zo is het onderwerp van onderzoek en debat in diverse wetenschappelijke disciplines: van politieke theorie tot culturele antropologie en van sociologie tot recht. En ook in de politiek-maatschappelijke context is burgerschap een begrip waar – zeker de laatste decennia – vaak aan wordt gerefereerd en dat in zekere zin ‘terug is van nooit weggeweest’. Het begrip wordt echter op zeer diverse wijzen ingezet en roept verschillende associaties op. Voor de een betekent burgerschap het recht om (sociaal-maatschappelijk) volwaardig ‘mee te mogen doen’, voor de ander betekent het vooral het recht op individuele zelfontplooiing, om ‘verschil te mogen maken’ of het recht op bescherming tegen een al te opdringerige staat (zie Frissen, 2007; Galesloot & Harrewijn, 1999). Ook aan de plichten-zijde van het debat zijn de ideeën sterk uiteenlopend; voor de een betekent burgerschap je maatschappelijk inzetten voor hulpbehoevenden in de samenleving, terwijl de ander burgerschap juist ziet als economisch zelfstandig zijn en financieel ‘je eigen broek ophouden’ (zie Kal & Onstenk, 2002; Kymlicka & Norman, 1995; Van Houten, 2000).

Ter illustratie, hieronder enkele definities van ‘burgerschap’, ‘actief burgerschap’ en ‘de burger’ (uit voornamelijk de academische literatuur) onder elkaar geplaatst:

“Citizenship is a set of norms, values and practices designed to solve collective action problems which involve the recognition by individuals that they have rights and obligations to each other if they wish to solve such problems” (Pattie *et al.*, 2004, p. 22).

“Burger is zij of hij die zowel regeert als geregeerd wordt” (Van Gunsteren, 1992a, p. 11).

“Burgerschap verwijst naar het vermogen en de bereidheid om zich op één of meer gebieden van het maatschappelijk leven in te zetten voor de publieke zaak” (Van den Brink, 2007, p. 188).

“Burgerschap staat voor zelfbestuur en voor participatie in de politieke arena (...)” (Bovens, 1991, p. 113).

Actief burgerschap is “(...) je actief inzetten ten dienste van de samenleving (...)” (Kennedy, 2009, p. 258).

“Citizenship describes the rights and obligations associated with membership in a social unit, and notably with nationality” (Dahrendorf, 1996, p. 31).

“Actief burgerschap verwijst naar het mobiliseren van de energie van burgers, en het zoeken naar goede samenwerking tussen die energie en de inspanningen van de publieke dienstverlening” (Steyaert *et al.*, 2005, p. 19).

“Citizenship may be defined as that set of practices (juridical, political, economical and cultural) which define a person as a competent member of society, and which as a consequence shape the flow of resources to persons and social groups” (Turner, 1993, p. 2).

Burgerschap is een in de kern, in de essentie, omstreden begrip (Gallie, 1956). Andere voorbeelden van *essentially contested concepts* zijn ‘democratie’, ‘vrijheid’ en ‘rechtvaardigheid’. Het begrip burgerschap is niet alleen omstreden omdat er onenigheid (in zowel academische, als politiek-maatschappelijke kringen) bestaat over de empirische definitie ervan – welke uitingsvormen, gedragingen, houdingen zijn te beschouwen als burgerschap en welke niet? – maar ook omdat de concurrerende definities vaak een (onontkoombaar) normatief karakter hebben (De Haan, 1992, p. 163); discussies over burgerschap gaan al snel (al dan niet impliciet) over *goed* burgerschap. En inmiddels zijn er ook heel wat varianten van de term burgerschap ‘ingeburgerd’ in het

Nederlandse overheidsbeleid en in het politiek-maatschappelijke debat. We hebben naast ‘burgerschap’ (sec) en ‘goed burgerschap’, de laatste jaren ook zien opkomen: ‘volwaardig burgerschap’, ‘verantwoordelijk burgerschap’, ‘democratisch burgerschap’ en ‘actief burgerschap’.

Burgerschap is naast een essentieel omstreden begrip ook een cultureel begrip: burgerschap wordt gemaakt, wordt vorm en inhoud gegeven, door *mensen*. Het is, met andere woorden, geen ‘natuurlijk’ fenomeen (zie ook Van Gunsteren, 1998, p. 11). De vorm en inhoud van burgerschap – zowel de ideeën erover als de uitingen ervan – veranderen ook door de jaren heen en zijn contextueel en cultureel bepaald. De waardering van en associatie bij burgerschap verschilt per generatie en per bevolkingsgroep. Zo heeft bijvoorbeeld de generatie van de jaren zestig andere ideeën over goed burgerschap dan de generatie daarvoor, en betekent burgerschap voor asielzoekers of voor immigranten doorgaans wat anders dan voor geboren en getogen Nederlanders.

Historisch beschouwd is burgerschap geen kleinigheid; het is een ‘zwaar’ of ‘groot’ begrip (zoals ook veel andere essentieel omstreden begrippen dat zijn). In de loop van de geschiedenis is er regelmatig ook letterlijk ‘om gestreden’ – denk aan de Franse revolutie in de 18^e eeuw en de *civil rights movement* in de VS in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw. En ook in de hedendaagse discussies over burgerschap worden zeer wezenlijke thema’s aangesneden. Denk aan de in- en uitsluiting van (groepen) burgers, aan burgerschap als basis voor een democratische samenleving, aan burgerbewegingen ‘van onderop’ tegenover dictatoriale regimes en aan de interactie met disciplinerende of moraliserende instituties (zie ondermeer Frissen, 2007; Schinkel, 2007; Tonkens, Uitermark & Van Ham, 2006; Van Gunsteren, 1998).

“There is no notion more central in politics than citizenship, [yet] none more variable in history nor contested in theory”, zo stelt Judith Shklar.⁶ En daar zou ze best eens gelijk in kunnen hebben. Dat

wil niet zeggen dat er helemaal niets over te zeggen is. Er zijn wel degelijk lijnen in de ideeën over, en geschiedenis van, het burgerschapsconcept te onderscheiden. In dit hoofdstuk wil ik het concept burgerschap ‘neerzetten’. Dit door eerst (zij het met zevenmijlslaarzen) door de historische ontwikkeling van burgerschap te lopen, waarna ik enkele van de dominante discussies van de laatste decennia rondom het burgerschapsbegrip bespreek. Ik eindig dit hoofdstuk met een korte positiebepaling van het burgerschapsbegrip zoals dat centraal staat in dit proefschrift.

Historische schets⁷

Het begrip burgerschap gaat al ver terug; tot in de oudheid – en een uitgebreide verkenning van de ontwikkeling van het begrip zou op zichzelf al de omvang van een proefschrift kunnen hebben. Zo diep zal ik niet in de historie van het begrip duiken, maar wel zal ik in vogelvlucht de belangrijkste ontwikkeling in het begrip schetsen. De ideeën over (goed) burgerschap zijn in de loop der geschiedenis vaak veranderd – per tijdsgewricht, per ‘beschaving’ en per land. Dat maakt een overzicht lastig, maar niet onmogelijk. Er zijn wel degelijk enkele ‘ontwikkelingslijnen’ te benoemen.

Om de hedendaagse discussies over (concepties van) burgerschap te kunnen plaatsen zal ik eerst kort ingaan op de Griekse/Romeinse oorsprong van het begrip. Zeker als het discussies rondom *actief* burgerschap betreft, zie je regelmatig een herwaardering of ‘herbronning’ bij de oude Grieken en bij de Romeinse republiek (Koekkoek, 2010; Van Gunsteren, 1998). Daarnaast vormen het Griekse burgerschapsmodel en het Romeins burgerschap (zoals in het keizerrijk was vormgegeven) de basis voor twee belangrijke aspecten van het burgerschapsbegrip die we nog in de hedendaagse ideeën over burger-

schap terugzien: enerzijds burgerschap als ‘goed gedrag’ (van oudsher: gericht op de publieke zaak) en anderzijds burgerschap als juridische status.

Burgerschap als actieve participatie in de polis

De moderne conceptie van burgerschap vindt volgens velen haar oorsprong in het oude Griekenland waar burgers degenen waren die wettelijk gerechtigd waren deel te nemen aan staatszaken van de *polis*.⁸ De Solonische codex – de wet ingevoerd door Solon eind vijfde eeuw voor Christus – zou de eerste wet zijn waarin burgerschap juridisch was vastgelegd.⁹ Solon verdeelde burgers in vier categorieën – samenhangend met inkomenspositie – en de bestuurlijke invloed van de burgers was gekoppeld aan deze categorieën.¹⁰ Burgers uit de laagste klasse – de *Thetes* – hadden bijvoorbeeld wel toegang tot de volksvergadering en mochten deelnemen aan de volksrechtspraak, maar mochten geen bestuurlijke functies bekleden. Ondanks de beperkingen, was de wet van grote historische betekenis, omdat zelfs de laagste klasse van burgers mocht deelnemen aan rechtspraak.

Aristoteles’ theorie van burgerschap, zoals te vinden in zijn ‘Politica’, geschreven 350 voor Christus, is zeer invloedrijk gebleken. Zijn beroemde definitie van een burger is ‘iemand die zowel regeert als geregeerd wordt’ (vergelijk de definitie van Van Gunsteren in het tekstkader aan het begin van dit hoofdstuk). Burgers nemen deel aan besluitvorming in de *polis*, en respecteren vervolgens deze collectief genomen besluiten. Volgens Aristoteles is er niets dat een volwaardig burger méér karakteriseert dan het juridisch en bestuurlijk deelnemen in de *polis*. De *polis* gaat ‘boven’ het individu en geeft vorm en betekenis aan het individu. Om waarlijk mens te zijn, diende men volgens Aristoteles ‘burger’ te zijn, en wel: actief burger. En, één van de belangrijkste elementen van een ‘actief burgerschap’ in de Griekse *polis* was het je bezig houden met zaken die de hele

gemeenschap van burgers aanging. Er lag in die tijd een sterke nadruk op de ‘plichtenkant’ van burgerschap: op burgerdeugden en het zijn van een ‘goed burger’. Politiek-bestuurlijke participatie en ook militaire participatie brachten een burger in die tijd vrijheid en respect, en werden door de gemeenschap als zeer eervol ervaren.¹¹

In de oud-Griekse samenleving was overigens niet iedereen burger: vrouwen en slaven waren louter onderdanen. Ook Aristoteles’ conceptie van burgerschap ging uit van mannen.¹² Daarmee was het Griekse burgerschap exclusief en elitair van karakter. Dit in tegenstelling tot de meeste hedendaagse opvattingen over burgerschap, waarin juist inclusiviteit en gelijkheid belangrijk zijn.¹³ Aristoteles maakt ook een stevig onderscheid tussen de publieke sfeer – de *polis* – en de private sfeer – de *oikos*; en vrouwen en slaven maakten deel uit van de *oikos* en stonden onder gezag van het gezinshoofd. De *polis* was het domein waarin de publieke zaak centraal stond en waar actieve burgers participeerden. Burgers participeerden niet louter instrumenteel, ten behoeve van het eindresultaat; “*What matters is the freedom to take part in public decisions, not the content of the decisions taken*” (Pocock, 1995, p. 32). Burgers participeerden niet alleen om collectieve problemen van de *polis* op te lossen, maar ook omdat het in zichzelf als goed en deugdzaam werd beschouwd: actieve burgerparticipatie werd gezien als een essentieel onderdeel van ‘het goede leven’.

Aristoteles was overigens van mening dat een dergelijke directe participatie van burgers alleen naar behoren kan functioneren wanneer de publieke politieke gemeenschap een bescheiden omvang heeft. De optimale omvang voor een *polis* daarentegen is lastig precies aan te geven, zo voegt hij er aan toe (Heater, 2004, p. 19) Hierover laat hij zich in algemene termen uit: “*Ten people would not make a city and a hundred thousand would exceed its natural proportions*” (De Ethica, IX. 10, citaat uit Heater, 2004, p. 19).

Romeins burgerschap als juridische status

Zoals gezegd gold burgerschap in de Griekse periode voor de gemeenschap van de *polis*, de stadstaat. In de Romeinse tijd werd het ‘bereik’ van het burgerschapsbegrip verder uitgebreid. De stad Rome was op zichzelf al omvangrijker dan de Griekse *polis*, maar de Romeinen breidden in de loop van de geschiedenis hun rijk ook fors uit. Het Romeins burgerschap ten tijde van de republiek werd nog sterk geïnspireerd door het Griekse burgerschapsidee. De republikeinse deugden (*virtus*), zoals ondermeer door Cicero geformuleerd, waren sterk geënt op het Griekse politieke *ethos* en hielden een gerichtheid op en toewijding aan de (re)publieke zaak in. Zo was een onderdeel van de republikeinse deugdencatalogus ook het participeren in diverse bestuurlijke of politieke gremia – ongeveer zoals dat gebruikelijk was in de Griekse tijd.

Het burgerschapsidee veranderde in de loop van de Romeinse geschiedenis wezenlijk. Het Romeinse burgerschapsbegrip verloor in de loop der jaren langzaam maar zeker de oorspronkelijke relatie met politieke participatie. Met de overgang van republiek naar keizerrijk – en met de steeds verdere uitbreiding van dat keizerrijk – werd het begrip uiteindelijk een ‘dun’, voornamelijk juridisch, begrip. Er vond een verschuiving plaats van de burger als *zoon politikon* naar de burger als *legalis homo* (Pocock, 1995). Door onderdanen in het keizerrijk de status van ‘burger’ te verlenen¹⁴ kon ‘meer legitiem’ het Romeinse recht worden opgelegd aan de overwonnenen; dit maakte het ondermeer makkelijker om belasting te heffen. Voor de burgers zelf bood de status van Romeins burger juridische bescherming tegen al te grote willekeur van andere machthebbers en voor bescherming van individueel/privaat eigendom. Wat dit laatste punt merkt Pocock (1995, p. 35) op “(...) *the human individual came to be by nature a proprietor or possessor of things; it is in jurisprudence, long before the rise and supremacy of the market, that we should locate the origins of possessive individualism.*” Verder zorgde het juri-

disch burgerschap ook voor een zekere integratie en eenheid binnen het omvangrijke en cultureel diverse rijk.

Het Romeinse burgerschap is, zo stelt Faulks (2000, p. 20), in tweeërlei opzicht interessant. Het is een vroeg voorbeeld van wat Michael Mann (1996) 'a ruling class strategy to the problem of social order' noemt. Hierin wordt het idee van burgerschap als een 'dik' begrip, waarin het gaat om politieke participatie, expressie van gedeelde belangen en waarden van 'goed burgerschap', verlaten voor een meer cynisch – en 'dun' – begrip van burgerschap als een instrument voor sociale controle. Tevens roept het de vraag op, of een '*deep sense of citizenship*' zoals hij dat noemt, alleen mogelijk is op een kleine schaal, en in een relatief homogene gemeenschap zoals bij de Grieken het geval was (zie ook Ignatieff, 1995, p. 59). Het punt van de bescheiden schaalgrootte is overigens reeds door Aristoteles benoemd (zie vorige paragraaf).

In zekere zin vormen het Griekse burgerschapsbegrip en het Romeins burgerschapsbegrip de twee basisideeën onder, of basiselementen van, 'het' westerse begrip van burgerschap. Enerzijds de burger als een actief/participerend, moreel en politiek wezen – de *ζῶον πολιτικόν* – anderzijds de burger als lid van een juridische (en niet zozeer politieke) gemeenschap – de *legalis homo*. Hoewel ik me realiseer dat het een sterke simplificering van zaken is, zou je kunnen stellen dat het afgelopen decennia weer (her)ontdekte republikeins burgerschapsideaal haar basis vindt in het oud-Griekse burgerschapsidee, en het Romeinse juridische burgerschapsbegrip te beschouwen is als een voorloper van het latere liberale burgerschapsbegrip.

Middeleeuwen: burgerschap en de stad

Na de ineenstorting van het Romeinse rijk nam de van oorsprong 'rijke' betekenis van het begrip burgerschap verder af. In de middeleeuwen verdween grotendeels het idee van actief burgerschap als het participeren in het publieke domein en het leveren van een bijdrage aan de publieke zaak en de politieke gemeenschap. Het streven naar eer via actief burgerschap werd

vervangen door een zoektocht naar persoonlijke redding of verlossing. Mensen dienen zich niet zozeer te richten op het tijdelijke en vergankelijke, maar dienen juist naar binnen te keren in contemplatie en gebed, zo was de gedachte. De kerkelijke gemeenschap verving in de middeleeuwen in zekere zin de politieke gemeenschap, en de loyaliteit en de moraal van de middeleeuwer was sterker verbonden met de kerk dan met de politiek(e) gemeenschap). Daarnaast verdween het idee van de burger in relatie tot de staat grotendeels van het toneel en werd het vervangen door een concrete en persoonlijke relatie tussen vorsten en hun onderdanen of landheren en hun horigen.

Maar, hoewel in de middeleeuwen het burgerschap van karakter veranderde en – door de neergang van het Romeinse rijk – fragmenteerde, is ‘de Griekse kern’ van burgerschap op plaatsen bewaard gebleven (Dahrendorf, 1996). Vooral de steden speelden hierbij een rol – denk aan de Italiaanse stadstaten Florence en Venetië, maar ook de Hanzesteden. De steden (vooral de Italiaanse) lieten zich aan het einde van de middeleeuwen opnieuw inspireren door de Griekse en vooral ook de Romeinse wortels ten tijde van de Romeinse Republiek. Het principe van participatie werd opnieuw geïntroduceerd in het burgerschapsbegrip. Waar Aristoteles de theorie van het Grieks burgerschap optekende (in *Politica*), was Machiavelli de belangrijkste denker die ‘het republikeins model’ beschreef (in *Discorsi*).

De handelslieden waren vanaf de elfde eeuw de stuwende kracht in de ontwikkeling van het stedelijk burgerschap. Zij eisten meer vrijheid van de machthebbers (zowel kerkelijke als wereldlijke), in eerste instantie voor commerciële redenen. Dit verklaart waarom het stedelijk burgerschap vooral opkwam in de economisch sterke handelssteden. In de twaalfde en dertiende eeuw ontwikkelden de twee kernelementen van stedelijk burgerschap zich in de Europese steden: vrijheid en gemeenschapszin (Heater, 2004, pp. 47-48). De steden waren ‘vrij’ in de zin dat ze een zekere immuniteit hadden ten opzichte van de heersende landheer, vorst of bisschop. In de steden gold een

eigen 'stadsrecht': een eigen rechtspraak onder gelijken, en niet afhankelijk van een heerser. De inwoners van de stad – ook wel 'poorters' genoemd – moesten om stedelijk burger te worden vaak een bedrag betalen om aan te tonen dat ze in hun eigen onderhoud konden voorzien. De stad vormde een gemeenschap van bescheiden omvang: enkele duizenden inwoners hooguit (Parijs en London uitgezonderd).

Een belangrijk element van het middeleeuwse stedelijk burgerschap was de participatie van burgers in rechtspraak, bestuur en politiek. Het was echter wel een exclusief burgerschap in vergelijking met het burgerschap ten tijde van het Romeinse keizerrijk: het was voornamelijk een stedelijke elite die toegang had tot de status van burger. Maar, in het praktiseren en doorgeven van burgerlijke waarden speelden ook de middeleeuwse gilden en de burgerwacht (die regelmatig bij elkaar kwam en wanneer nodig werd opgeroepen om de stad te verdedigen) een belangrijke rol (zie ook Van Dixhoorn, 2005). Het zijn van een stadsburger was in die tijd voor velen ook méér dan een recht, het was iets om trots op te zijn.

In de late Middeleeuwen, had burgerlijkheid in de 'Nederlandse' context nog niet de wat maffe bijklank die het later kreeg – en nu nog steeds met zich meedraagt. Bij burgerlijkheid hoorde destijds 'de overlevingsmoraal van de *underdog*' die zijn plaats moest bevechten op de traditionele macht van de adel en geestelijkheid. En de term stond voor een tomeloze energie, ijver en zucht naar avontuur, zo schrijft Herman Pleij (1991/2002, p. 21). Die positieve associaties vergleden pas in de loop van de achttiende eeuw "(...) naar de *benepenheid van zuinigheid, gezèur en fatsoen die door rentenierende regenten werden uitgedragen. Daardoor devalueerde het begrip 'burgerlijkheid' even hard mee (...).*"

De steden waren echter wel een burgerlijke uitzondering, zo is goed om te realiseren, in een verder sterk hiërarchische en hoofdzakelijk feodale middeleeuwse samenleving.

De 18^e, 19^e en deels 20^e eeuw: de staatsburger

In de loop van de 18^e, 19^e en 20^e eeuw raakt het burgerschapsbegrip ontkoppeld van ‘de stad’, en verbreedt het burgerschap zich naar grotere groepen van de bevolking. Belangrijk hierbij was de opkomst van de natiestaat. Het burgerschap werd daarmee in formeel juridische zin steeds ‘inclusiever’; alle inwoners van een staat werden nu ‘burger’, en kregen in de loop der tijd ook steeds meer rechten (zie Van Houdt & Schinkel, 2009).

Het juridische idee van burgerschap had voordelen: de juridische status biedt voordelen voor burgers, zoals een gelijke status en een zekere bescherming tegen de staat en tegen elkaar. Maar een wet blijft een wet gemaakt en uitgevoerd door *mensen* – dat houdt in: deze wet kan ook (door opeenvolgende heersers) worden veranderd, willekeurig worden ingezet of worden ingetrokken. Er bestaat altijd het risico dat een wet de wet van de staat/de heerser/enkelen wordt in plaats van de wet van het volk (*L'état c'est moi*, aldus Lodewijk XIV). Dit was in politiek-theoretisch (en natuurlijk ook praktisch) opzicht een puzzel, waar de ‘contractdenkers’ in de 17^e en 18^e eeuw (de bekendste: Hobbes, Locke, Rousseau) een uitweg voor trachtten te ontwikkelen.

De contractdenkers beschouwden de mens als ‘van nature’ gelijke en vrije wezens, die vervolgens samen, vrijwillig, een ‘sociaal contract’ sluiten waarmee zij een deel van hun vrijheden opgeven en ‘overdragen’ aan een autoriteit. Het idee is daarbij dat deze overdracht alleen plaats kan hebben als de autoriteit – met behulp van een systeem van machtenscheiding – voldoende in staat is de rechten en vrijheden van de individuen te garanderen en tegelijkertijd individuen tegen elkaar beschermt (Hobbes: ‘de mens is een wolf voor zijn medemens’) en tegen de staat. In deze ideeën wordt ondermeer getracht het klassieke (Griekse) idee van gelijke politieke (en deugdzame) burgers die regeren en geregeerd worden, te verenigen of te combineren met het juridische burgerschap waarin individuen

rechtelijk beschermd worden en vrij zijn op hun eigen wijze vorm te geven aan hun leven (Bellamy, 2008).

Bij beide revoluties die de ‘moderne tijd’ inluidden – bij de Amerikaanse (1776), maar vooral bij de Franse revolutie (1789) – is deze dualiteit terug te zien (Bellamy, 2008, pp. 42-43): burgers zijn enerzijds individuen met een juridisch gelijke status, en anderzijds deugdzame burgers in de publieke/politieke gemeenschap. Zo maakt de Verklaring van de rechten van de mens en de burger (sterk geïnspireerd door de ‘contractdenkers’) een onderscheid tussen ‘de mens’ (*l’homme*) en ‘de burger’ (*citoyen*). En Robespierre zag in ‘de burger’ wel degelijk ook een *deugdzame* burger: zo beschouwde hij ondermeer vaderlandsliefde als een ‘publieke deugd’ die cruciaal zou zijn voor de democratie (Schinkel, 2007). En hoewel bij de Franse revolutie de nadruk lag op de vrijheid en gelijke status van burgers (*liberté, égalité*), hoorde er ook broederschap (*fraternité*) bij. Burgerschap hield ook in: het dienen van de natie door deugdzaamheid en militaire dienst (Faulks, 2000).

In het corporatistische Nederland van rond 1800 was burgerschap nog in de eerste plaats een juridische status (hoewel het ook burgerlijke plichten met zich meebracht). In de stad werd een onderscheid gemaakt tussen burgers met rechten en burgers zonder rechten. Burgers in de stad ‘zonder rechten’ waren dus eigenlijk geen ‘burgers’, maar ‘inwoners’ of ‘tijdelijk ingezetenen’. Echter: langzaam maar zeker werd het juridisch onderscheid tussen burger en inwoner/ingezete minder belangrijk en maakte het plaats voor het onderscheid tussen diegenen die in eigen onderhoud konden voorzien en diegenen die dat niet konden (Veldheer, 2005). De eerste groep werd beschouwd als de ruggengraat van de samenleving, de tweede groep als een last. Ook was in de loop van de 19^e eeuw een verschuiving waar te nemen van stedelijk burgerschap (in de Republiek) naar (Nederlands) staatsburgerschap; waarbij het staatsburgerschap met de grondwet van 1848 ook meer status kreeg.

De juridische status van burgers werd langzaam maar zeker een sociaal-economische status. Er ontstond een onderscheid tussen rijk en arm, en mede onder invloed van de Maatschappij tot nut van ‘t Algemeen werd geprobeerd de arme onderklasse te beschaven en te verheffen. Er werd een burgerlijk beschavingsoffensief ingezet waar-

bij de lagere klassen zich burgerlijke deugden als fatsoen, respect, vlijt, ijver, gehoorzaamheid en spaarzaamheid eigen moesten maken. Velen vonden in die tijd ook dat de uitbreiding van politieke rechten voor burgers verbonden was met de sociaal-culturele verheffing van groepen. Kiesrecht was in eerste instantie voorbehouden aan diegenen die economisch zelfstandig waren (censuskiesrecht), en de 'afhankelijken' dienden eerst te worden opgevoed voordat het kiesrecht hen kon worden toevertrouwd (Veldheer, 2005). (Pas in 1919 was er algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen.).

Het hedendaagse burgerschapsbegrip

In de bespreking van (de ontwikkeling van) het hedendaagse burgerschapsbegrip begin ik met het invloedrijke idee van een 'gelaagd burgerschap', zoals dat vlak na de Tweede Wereldoorlog is geïntroduceerd door T.H. Marshall. Vervolgens bespreek ik de omslag in het denken over burgerschap sinds, grofweg, de jaren tachtig. Waar het accent eerst lag op de juridische status van burgerschap en op de burgerrechten, verschuift het accent richting burgerschap als goed gedrag en burgerplichten. Daarna komen de drie – sinds de jaren tachtig – dominante burgerschapsconcepties aan bod (liberaal, communitaristisch en republikeins) en ga ik in op de – nog steeds gaande zijnde – zoektocht naar nieuwe, bij de huidige tijd en samenleving passende concepties.

Marshall en 'gelaagd burgerschap'

De Engelse socioloog T.H. Marshall wordt doorgaans beschouwd als grondlegger van de 'hedendaagse' burgerschapsdiscussie, en op het burgerschapsbegrip zoals hij dat uiteen heeft gezet, wordt nog regelmatig teruggegrepen (Bellamy, 2008; Bulmer & Rees, 1996; Hortulanus, 2002; Kymlicka & Norman, 1995; Steyaert *et al.*, 2005). In zijn lezing 'Citizenship and Social Class' in 1949 (Marshall & Bottomore, 1950/1992)

introduceerde hij zijn burgerschapstheorie, gekoppeld aan het idee van de naoorlogse verzorgingsstaat.¹⁵

Het burgerschapsbegrip van Marshall heeft een sterke focus op rechten (en minder op plichten) en is opgebouwd uit drie lagen: civiel-juridische rechten, politieke rechten en sociaal-economische rechten. Deze lagen zijn historisch ontstaan, aldus Marshall – hij baseerde zijn analyse overigens louter op de Engelse historie. De eerste laag is burgerschap als officiële status, met alle civiel-juridische rechten die hierbij horen, zoals staatsburgerschap/nationaliteit, eerlijke rechtsgang, contractrecht etc. Voor deze eerste laag worden in de 18e eeuw reeds in veel landen fundamenteën gelegd, zo stelt Marshall. De tweede laag, die van politieke rechten, is daarbovenop gekomen in de 18e en 19e eeuw. Het gaat dan ondermeer om het recht op actief en passief kiesrecht. Bij de derde laag – de sociaal-economische rechten – staat een volwaardig lidmaatschap van de samenleving / gemeenschap centraal. Het betreft het recht om volwaardig te kunnen leven naar de standaarden die in de maatschappij bestaan – *a full membership of society*. Marshall doelde hier destijds – *avant la lettre* – op rechten die later die eeuw zouden worden verankerd in wet- en regelgeving in de opbouw van de verzorgingsstaat; recht op een inkomensminimum en toegang tot gezondheidszorg. Dit ‘gelaagde’ begrip van burgerschap heeft sindsdien school gemaakt, en vele auteurs verwijzen er naar of bouwen erop voort (Hortulanus, 2002; Schudson, 1999; Steyaert *et al.*, 2005; Van den Brink, 2002; Van Houdt & Schinkel, 2009).

Zo ziet bijvoorbeeld ook de Amerikaanse auteur Schudson (1999) burgerschap als een gelaagd begrip dat door de tijd heen is ontstaan. Alle lagen zijn steeds aanwezig in het begrip – en komen samen in het hedendaagse (Amerikaanse) begrip van burgerschap. Juist aan die gelaagdheid ontleent het burgerschapsbegrip haar rijkdom en vitaliteit, zo stelt Schudson.

Van den Brink beschouwt, ondermeer geïnspireerd door Schudson, het hedendaags burgerschap in Nederland als een resultaat van ‘sedimentatie’ (Van den Brink, 2002). Verschillende sedimentatielagen

zijn door de jaren heen afgezet, en zijn chronologisch gestapeld: juridisch, politiek, sociaal, economisch en cultureel. Deze laatste – culturele – laag houdt verband met de wijzigingen die het politieke landschap vanaf eind jaren zestig ondergaat, aldus Van den Brink. In de periode na 1968 gaan zelfontplooiing en meer directe politieke invloed hand in hand: het is grotendeels gedaan met de Nederlandse verzuiling (Lijphart, 1968/1982) en meer burgers eisen (directe) politieke invloed; tegelijkertijd komen er emancipatiebewegingen op van groepen die tot dan toe hebben gezwegen. Deze groepen vinden het articuleren van hun eigen culturele identiteit belangrijker dan zaken die in het verleden werden bereikt, zoals zekerheid of economische groei (Van den Brink, 2002).

Ook Van Houdt en Schinkel (2009) hebben een historische analyse gemaakt – vergelijkbaar met die van Marshall voor Engeland – voor de Nederlandse historische ontwikkeling van burgerschap. Zij constateren dat de Nederlandse ontwikkeling grotendeels in dezelfde volgorde is verlopen, zij het dat de periodisering wat verschilt. Voor de Nederlandse context voegen de auteurs – zoals ook Van den Brink dat doet – nog een extra dimensie toe: die van cultureel burgerschap. Van Houdt en Schinkel doelen dan op ‘het recht op deelname aan het cultureel erfgoed en de plicht bij te dragen aan de handhaving en ontwikkeling van het cultureel erfgoed, via taal, gebruiken, onderwijs, media en religie’. Zij plaatsen de culturele dimensie eerder in de geschiedenis dan Van den Brink dat doet: reeds in de 19^e eeuw is deze laag gevormd. Het onderwijs werd al in 1806 geregeld (met een algemene leerplicht/leerrecht overigens pas in 1901) en droeg bij aan de vorming van de Nederlandse natiestaat, door ‘maatschappelijke en religieuze deugden’ aan te leren. De hedendaagse aandacht voor de Nederlands multiculturaliteit, als gevolg van immigratie, is dan ook niet zozeer te beschouwen als een culturalisering van het burgerschap, maar als een *reculturalisering*, aldus Van Houdt en Schinkel.

We hebben steeds het beste zicht op de bovenste (meest actuele) sedimentatielaag, zo is het idee. En bij deze bovenste laag zijn activisten (maar ook burgers in het algemeen) vaak het meest betrokken, aldus Van den Brink (2002). Zo nu en dan komen er ook weer ‘oudere sedimentatielagen’ bloot te liggen. Zo betreffen bijvoorbeeld de recente vraagstukken rondom (rechten van) illegalen, of de (relatief geringe) politieke participatie van etnische groepen ‘dieper liggende sedimentatielagen’.

Van den Brink geeft aan dat men zich doorgaans pas onder extreme omstandigheden weer bewust wordt van het belang – en de aanwezigheid – van de dieper liggende lagen van burgerschap: *‘Pas door een ernstig gevaar of een grote schok beseft men weer hoe belangrijk het is dat er sociale zekerheid bestaat, dat er wordt gezorgd voor openbare veiligheid of hoe kostbaar het bezit van een Nederlands paspoort onder bepaalde omstandigheden is’* (Van den Brink, 2002, p. 17).

Van ‘status’ naar ‘goed gedrag’

Burgerschap was – overeenkomstig het idee van Marshall – tot aan de jaren zeventig dus vooral een kwestie van emancipatie: van het realiseren van een volwaardig burgerschap voor eenieder (binnen de staat) op de drie gebieden – civiel, politiek en sociaal. Verdere ontwikkeling van deze drie gebieden geschiedde daarna onder de noemers van rechtstaat, democratie en verzorgingsstaat (ook internationaal).¹⁶ Een dergelijke ‘Marshalliaanse’ conceptie van burgerschap, wordt ook regelmatig als ‘passief’ of ‘privaat’ burgerschap benoemd. Dit door de sterke nadruk in het burgerschapsbegrip op individuele burgerrechten en op burgerschap als formeel juridische *status* en door de geringe aandacht voor burgerplichten en burgerschap als actieve *participatie*.

Aan het eind van de jaren zeventig van de vorige eeuw ontstond echter een nieuw vraagstuk, zo schetst ondermeer Van Gunsteren (1998). Er ontstond langzaam maar zeker een breed gedragen overtuiging dat democratie, rechtsstaat en verzorgingsstaat werden overvraagd door enerzijds steeds mondiger wordende burgers, en anderzijds bedrijven die graag verlost wilden worden van de knellende overheidsregels (in ondermeer de sociale zekerheid) en zich weer volop wilden richten op winstmaximalisatie. De liberaal-democratische verzorgingsstaat stuitte op haar grenzen, aldus Van Gunsteren, en de (deels onbewuste) aannames uit eerder decennia – namelijk: een constante economische groei, en een daarmee gelijklopende

groei aan rechten en sociale bescherming – bleken geen stand te houden.

Ook was in die tijd een toenemende kritiek waar te nemen op de verregaande verstatelijking van het maatschappelijk middenveld. Verantwoordelijkheid en initiatief verschoven van maatschappelijk middenveld naar de overheid, gestuurd door de bureaucratie¹⁷ en in de uitvoering door de professionals (zie Tonkens, 2009c). De verzorgingsstaat werkte – aldus ‘nieuw rechts’ ten tijde van Reagan en Thatcher – passiviteit in hand, juist ook bij de reeds achtergestelde groepen. Ook werd met het ‘passieve’ burgerschapsbegrip onderschat hoe belangrijk daadwerkelijke deelname aan de samenleving – en ook het vervullen van plichten jegens die samenleving – is om ook echt een *full member of society* te zijn, aldus nieuw rechts (zie ook Kymlicka & Norman, 1995).

Kortom, er ontstond in de jaren tachtig een verschuiving in het denken over burgerschap. Waar het tot de jaren zeventig nog met name ging over hoe burgerschap te verkrijgen, verschoof het accent naar de vraag wat een wenselijke vorm van burgerschap is. Waar eerst de nadruk in de burgerschapsdiscussie vooral lag op burgerschap als juridische status, kwam nu ook het tweede ‘basisidee’ van burgerschap (opnieuw) in beeld: burgerschap als ‘goed gedrag’ in de (politieke) gemeenschap. Waar de discussie rondom burgerschap de decennia daarvoor vooral ging over de rechten, werd de discussie nu verschoven naar de plichten. En waar het eerst vooral ging over passief burgerschap kwam nu ook actief burgerschap in beeld.

Drie concepties van goed burgerschap

Er ontstond in de jaren tachtig ook in de politieke theorie een hernieuwde aandacht voor burgerschapstheorieën. In de naoorlogse politieke theorie waren de fundamentele normatieve concepten met name ‘democratie’ (nadruk: de procedures) en ‘rechtvaardigheid’ (nadruk: de uitkomsten) (Kymlicka &

Norman, 1995). Burgerschap was – als het al werd besproken – daarvan doorgaans een afgeleide: een burger heeft ‘recht op rechtvaardigheid’ en heeft democratische rechten. Het burgerschapsconcept diende – zo was de gedachte – ook een normatieve eigenstandige positie te krijgen in de politieke theorie.

In de academische (maar ook in de politiek-maatschappelijke) burgerschapsdiscussie in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw waren grofweg drie concepties van goed burgerschap te onderscheiden: liberaal, communitaristisch en republikeins (Beiner, 1995; Dekker & De Hart, 2002; Van den Brink, 2002; Van Gunsteren, 1998; WRR, 1992). Waarbij, zoals we hierboven zagen, vooral de liberale positie – ‘dun’ burgerschap, met de nadruk op individuele rechten – onder vuur lag. Ik zal de drie ‘posities’ hieronder kort de revue laten passeren.¹⁸

Vanuit de *liberale* positie staat het individu en zijn persoonlijke wensen, voorkeuren en rechten centraal. Burgers worden niet primair gezien als onderdeel van een groter geheel, maar als personen die hun leven naar eigen inzicht inrichten. De burger heeft vooral rechten, en naar verhouding weinig plichten. Wel dienen burgers zich te houden aan de wetten die noodzakelijk zijn voor een vredig samenleven met anderen en dient een burger de rechten van anderen in acht nemen. Een grote diversiteit van voorkeuren in de samenleving is vanuit de liberale positie geen probleem, zolang burgers zich maar aan de geldende wet- en regelgeving houden. De staat heeft vanuit de liberale positie een beperkte taak, namelijk het waarborgen van de vrijheidsrechten van de burger. De liberale invalshoek stelt het eigenbelang van de burger doorgaans op de voorgrond; de burger als ‘bourgeois’ staat centraal, ‘met de markt als coördinatiemechanisme en institutionele kern’, zoals Oudenampsen en Nieborg stellen (Oudenampsen & Nieborg, 2002).¹⁹

Vanuit het *communitaristische* uitgangspunt staat niet het individu, maar de sociale en culturele gemeenschap centraal. Binnen deze gemeenschap hebben individuen banden van solidari-

teit met elkaar, waaraan zij identiteit en gemeenschappelijke waarden en normen ontleen. Individueel burgerschap wordt vanuit het communitarisme dus altijd begrepen in een groter geheel. Het communitaristische vertoog kan begrepen worden als een kritische reactie op het (sociaal-)liberale vertoog; de vooronderstellingen in het liberale gedachtegoed over de individualistische moraal is in de ogen van de communitarist een potentieel gevaar voor de rechtvaardige samenleving: deze heeft namelijk niet het individu als steunpilaar, maar de gemeenschap.

Omgekeerd is er ook kritiek te horen op het communitarisme, dat te veel georiënteerd zou zijn op traditionele waarden en normen en het gevaar van nationalisme zou onderschatten (Oudenampsen & Nieborg, 2002; Schinkel, 2007). Waar de rol van de staat vanuit liberaal perspectief beperkt dient te blijven tot het waarborgen van individuele rechten en het handhaven van een minimum aan wetten, is de rol van de staat vanuit communitaristisch perspectief meer gericht op het beschermen van rechten en collectieve waarden van groepen (gemeenschappen) en zou zij zoveel mogelijk dienen te voorkomen dat deze door een toenemende diversiteit wordt ondermijnd.²⁰

De *republikeinse* opvatting van burgerschap verschilt van het liberale perspectief doordat ze het ideaal van de volstrekt vrije en ongebonden burger verwerpt. Het republikeinse perspectief kan gezien worden als een bijzondere variant van het gemeenschapsdenken. Het gaat er van uit dat burgers wel degelijk met elkaar verbonden zijn, maar het onderscheidt zich van de communitaristische perspectief doordat het die gemeenschappelijke waarden niet zoekt in sociale of culturele gemeenschappen, maar op het vlak van de publieke besluitvorming. Met andere woorden: de publieke gemeenschap – waar burgers tegelijkertijd regeren én geregeerd worden – staat centraal (zie eerder de definitie van Aristoteles)(Pocock, 1995).

In tegenstelling tot de eerdere twee perspectieven is politieke participatie in het republikeinse perspectief niet instrumen-

teel van aard; politieke participatie is geen middel tot een doel, maar is – in de ‘oud-Griekse traditie’ – waardevol *an sich* (Heater, 2004). Vanuit liberaal perspectief is politiek een hulpmiddel om individuele belangen en vrijheden te behartigen, en vanuit communitaristisch perspectief om collectieve waarden te verdedigen, maar vanuit republikeins perspectief is deelnemen aan politiek debat en aan publieke besluitvorming *als zodanig* waardevol. Waar bij het liberale vertoog doorgaans de burger als ‘bourgeois’ op de voorgrond staat, gaat het republikeinse vertoog veeleer uit van de burger als ‘citoyen’, met een gerichtheid op het algemene belang en het ‘forum van politieke besluitvorming als coördinatiemechanisme’ (zie Oudenampsen & Nieborg, 2002). Deugden als moed, toewijding, militaire discipline – in dienst van de publieke gemeenschap – staan van oudsher in de republikeinse traditie centraal.

Perspectieven op participatie

Vanuit de drie verschillende posities wordt participatie van burgers op verschillende wijzen gewaardeerd. Met het oog op het thema van dit proefschrift, actief burgerschap, is het goed om hier nog even bij stil te staan.

Vanuit *republikeins* perspectief is een actieve participatie van burgers in publieke besluitvormingsprocessen een kernelement van goed burgerschap en waardevol in zichzelf. De moderne politieke arena’s (op diverse aggregatieniveaus) zouden vanuit dit perspectief dan ook gelijkkelijk toegankelijk moeten zijn voor zoveel mogelijk burgers. Vanuit dit perspectief is actieve participatie een cruciaal element van een democratische samenleving, en collectieve besluiten waarbij veel burgers actief en direct geparticipeerd hebben zijn intrinsiek ‘beter’, ‘democratischer’ en meer legitiem (aan de inputzijde welteverstaan) dan besluiten waarbij dat niet het geval is. Vanuit republikeins perspectief wordt de participatiedemocratie – met als uitgangspunten directe burgerbetrokkenheid en inclusiviteit (iedereen doet

mee, ieders stem wordt gehoord) – dan ook vaak als de ‘beste’ vorm van democratie beschouwd (zie ook Hendriks, 2006; Michels & De Graaf, 2010).

Via participatie in publieke besluitvorming worden tevens burgerschapsvaardigheden aangeleerd. Vanuit republikeins perspectief zijn dit vaardigheden zoals het kunnen afwegen van en inleven in verschillende belangen, het kunnen denken in termen van het collectief belang en je goed kunnen uitdrukken in debat en discussie. Ter scholing is het bijwonen van een buurtvergadering vaak leerzamer dan een cursus politieke filosofie, zo stelt Van Gunsteren (1998). Mede door de actieve participatie worden bekwame en deugdzame burgers ‘gecreëerd’, die de publieke politieke gemeenschap op een capabele en gemotiveerde manier ter hand nemen, zo is de gedachte. Dit alles leidt tot een vitale democratie die door burgers wordt gedragen en mee wordt vormgegeven.

Participatie van burgers is ook vanuit *communitaristisch* perspectief in zichzelf waardevol. Dit betreft dan echter niet zozeer het participeren in de publieke, politieke gemeenschap, maar het participeren in maatschappelijke verbanden of sociale en culturele gemeenschappen. Dat kan heel divers zijn, bijvoorbeeld: je inzetten in je de lokale buurtgemeenschap, voor je burens, voor familie en vrienden, in je sportvereniging en in maatschappelijke middenveldorganisaties zoals vakbonden en ideële organisaties. Vanuit het communitarisme bezien zijn het uiteindelijk *déze* gemeenschappen die er toe doen, en niet de politieke gemeenschap. Waar vanuit republikeins perspectief de mens van nature een politiek wezen is, is de mens vanuit communitaristisch perspectief van nature een sociaal wezen.

Ook vanuit communitaristisch perspectief worden vaardigheden ontwikkeld en waarden versterkt. Het gaat dan om vaardigheden en waarden die te maken hebben met de eigen gemeenschap, bijvoorbeeld: specifieke culturele gebruiken en zorgzaamheid voor anderen binnen ‘jouw’ gemeenschap. Maar het idee is doorgaans ook dat maatschappelijke participatie bij-

draagt aan maatschappelijke binding tussen gemeenschappen. Participatie kan je leren kijken ‘door de ogen van de ander’, kan (daarmee) leiden tot begrip tussen individuen en heeft de potentie bruggen te slaan tussen bevolkingsgroepen. Door iets voor iemand anders te betekenen in de maatschappelijke context kan sociaal kapitaal worden opgebouwd, dat zich later uitbetaald als jijzelf hulp nodig hebt. Daarbij werkt sociaal kapitaal ook nog eens zelfversterkend: samenwerking en elkaar helpen zorgt voor vertrouwen, waardoor je makkelijker ook een volgende keer met elkaar in zee gaat of wat voor elkaar betekent (Putnam, Leonardi & Nanetti, 1993). Al met al ontstaan er bloeiende gemeenschappen waarin leden geborgenheid vinden en voor elkaar klaar staan, zo is in ieder geval het communitaristische idee. Vanuit een communitaristisch perspectief wordt politieke participatie vooral instrumenteel benaderd: politieke participatie dient vooral ook bij te dragen aan het veiligstellen van de belangen van de sociale of culturele gemeenschap(en).

Actieve participatie in een politieke dan wel sociale gemeenschap maakt niet per se onderdeel uit van de liberale deugden-catalogus. Vanuit *liberaal* perspectief is actieve participatie zeker geen morele plicht; in hoeverre je wilt participeren bepaal je individueel. Politieke participatie is niet in zichzelf een deugd, maar veeleer een noodzakelijkheid om alle individuele en deelbelangen in de collectieve besluitvorming mee te laten nemen, of om de burger tegenmacht/een stem te geven tegenover de staat (zie ook Tonkens, 2009a). Je zou hieraan kunnen toevoegen dat vanuit een liberale positie toch in ieder geval voldoende politiek geparticipeerd dient te worden om – via een democratisch aangestuurde staat – te ontsnappen aan al te grote prisonersdilemma’s en om al te veel *free rider* gedrag tegen te gaan.

Op een paar punten kunnen de communitaristen en de republikeinen handen schudden als het maatschappelijke participatie betreft. Zo heeft maatschappelijke participatie de potentie te leiden tot beter functionerende democratieën. Tocqueville tekende dit reeds op in de eerste helft van de 19e eeuw, naar

aanleiding van zijn observaties destijds in de nog jonge Amerikaanse democratie. Dat een levendige *civil society* leidt tot een vitale(re), stabiele(re) democratie wordt inmiddels empirisch ondersteund door diverse onderzoeken in de ‘neo-Tocquevilliaanse’-traditie, waarvan die van Almond en Verba (1963/1989) en Putnam (1993) zeer invloedrijk zijn geweest (en nog steeds zijn). Burgers kunnen door een levendig en actief maatschappelijk middenveld effectiever hun stem laten horen in de democratische procedures – via de kritisch/constructieve rol van het maatschappelijk middenveld richting de overheid. Daarnaast functioneren instituties én de economie beter door het sociaal kapitaal dat wordt gegenereerd in maatschappelijke interactie. En: burgers leren door participatie in het maatschappelijk middenveld naast groepsgebonden waarden ook democratische waarden: de ‘vrije associatie’ als ‘leerschool voor de democratie’ (zie ook RMO, 2007).

En er is zelfs een brug te slaan met het liberaal perspectief op het gebied van maatschappelijke participatie. Maatschappelijk initiatief en samenwerking levert collectieve (en andere maatschappelijke) goederen die een aanvulling op of soms zelfs een beter of goedkoper alternatief bieden voor de voorzieningen vanuit de overheid. En: een kleine staat is vanuit liberaal perspectief mooi meegenomen.

Bij alle drie de stromingen zijn op het punt van participatie natuurlijk ook (potentiële) valkuilen te noemen. De liberale positie zou leiden tot een geïndividualiseerde samenleving met afzijdige en egoïstische burgers. Het communitarisme daarentegen kan, wanneer in de maatschappelijke context één cultuur als moreel dominant wordt beschouwd leiden tot achterstelling of uitsluiting van delen van de bevolking, zo wordt regelmatig gewaarschuwd (Schinkel, 2007). Een ver doorgeschoten republikenisme kan leiden tot een sterk nationalisme en patriottisme, waarbij de eigen politieke gemeenschap als superieur gezien kan worden ten opzichte van andere gemeenschappen.

En de burgers zelf?

De Nederlandse burgers zelf kunnen niet zo veel met bovenstaand burgerschapsdiscours, zo stellen ook Hurenkamp, Tonkens en Duyvendak (2006, p. 39). De drie hierboven behandelde begrippen van liberaal / communitaristisch / republikeins burgerschap sluiten in ieder geval niet echt aan bij de belevingswereld van de Nederlandse burger; *“de burgerschapsnoties in de bevolking zijn zelfs bij benadering geen afspiegeling van de burgerschapsconcepties in de politiek-filosofische discussies”*, zo constateren Dekker en De Hart (2002, p. 33). Als de Nederlandse burger al een beeld heeft bij de term burgerschap, dan is dat vooral een sociaal beeld. Veel Nederlanders vatten goed burgerschap toch vooral op als sociaal en fatsoenlijk burgerschap. Het gaat dan om sociaal gedrag en verantwoordelijkheid tonen tegenover medeburgers, en bijvoorbeeld om het verlenen van burenhulp, mantelzorg, of het netjes houden van de straat (Dekker, 2005; Hurenkamp & Tonkens, 2008). Stemmen bij verkiezingen hoort er eventueel ook nog bij, maar politiek actief zijn en in maatschappelijke organisaties actief zijn, zijn geen zaken waar de Nederlander het eerst aan denkt bij ‘goed burgerschap’ (Dekker, 2005). Hoewel ze dit zelf niet in die termen benoemen, is het beeld dat de Nederlandse burgers van burgerschap hebben eerder communitaristisch dan republikeins.

Het is overigens niet vreemd dat de Nederlanders weinig kunnen met het begrip burgerschap; in de Nederlandse politieke traditie en bijvoorbeeld ook in het onderwijs is deze term niet veel gebruikt. Dit lijkt overigens enigszins te veranderen. In politiek en beleid (zie eerder) is de term burgerschap – vaak met de bijvoeglijk naamwoorden ‘actief’ of ‘verantwoordelijk’ ervoor – de laatste jaren aan een opmars begonnen (zie ook Hurenkamp & Tonkens, 2008). En de Nederlandse scholen voor primair en voortgezet onderwijs zijn sinds 2006 wettelijk verplicht om actief burgerschap en sociale integratie te bevorderen.²¹ Maar in ons land heeft een term als ‘burgerdeugd’ toch nog een zeer stoffige bijklank. Dit in tegenstelling tot bijvoor-

beeld de Verenigde Staten, waar de *civic virtues* veel vaker en explicieter worden benadrukt, en het begrip ‘*citizen*’ in het alledaags spraakgebruik een positieve bijklank heeft dat het Nederlandse ‘burger’ mist (Dekker & De Hart, 2002; zie hierover ook Kennedy, 2009). En de term ‘burgerlijk’ wordt in Nederland toch vooral als pejoratief gebruikt, en staat voor kleinburgerlijk, bekrompen of overdreven fatsoenlijk.

Op zoek naar nieuwe concepties

‘Bedachte’ concepties van burgerschap problematisch?

Natuurlijk heeft elke benadering van burgerschap – liberaal, communitaristisch, republikeins – eigen accenten, intrinsieke onvolkomenheid en blinde vlekken. Herman van Gunsteren gaat nog verder: geen van deze concepties van burgerschap voldoet nog heden ten dage, zo is zijn stelling. *“De maatschappelijke verhoudingen en processen, die ze [deze drie burgerschapsposities, t.w.] aanwezig veronderstellen en voor hun werking nodig hebben, verlopen anders dan gedacht of bestaan niet meer”* (Van Gunsteren, 1994, p. 24). Daardoor zouden de begrippen grotendeels obsoleet zijn geworden. De hedendaagse samenleving kent een veel grotere pluraliteit – verschillen tussen mensen die met elkaar te maken hebben – dan vroeger; de samenleving bestaat niet meer uit duidelijke, stabiele en intern coherente segmenten; en zowel identiteit als groepsverbondenheid zijn vluchtiger geworden, zo stelt Van Gunsteren. In een horizontaler, pluralistischer en ‘globaler’ wordende samenleving zijn ‘bedachte’ of opgelegde concepties van burgerschap steeds problematischer – zie ook verderop in hoofdstuk 4.

Deze analyse is op hoofdlijnen terug te zien in de internationale burgerschapsliteratuur (Beiner, 1995; Bosniak, 2006; Turner, 1993). Een terugkerend thema in de probleemanalyse is

ook het steeds complexer worden van het idee van de ‘natie-staat’ (Bosniak, 2006; Habermas, 1995). Een lange tijd – in grofweg de ‘Marshalliaanse periode’ – liepen ‘natie’ en ‘staat’ gelijk op, en was burgerschap vanuit cultureel/moreel oogpunt weinig problematisch. Simpel gezegd: de culturele identiteit van de burgers (in morele zin) viel samen met het staatsburgerschap; er was een naadloze overlap tussen natie en staat (Schinkel, 2007). Maar door de globalisering in het algemeen – en in het bijzonder de toegenomen immigratie en ‘vervaging’ van de juridische staatsgrenzen (door bovenstatelijke instituties als bijvoorbeeld de EU) – is dit niet langer het geval.

Hoewel in de huidige pluralistische (Westerse) samenlevingen ‘opgelegde’ concepties van burgerschap steeds problematischer worden, is – mede door deze pluralisering – de aandacht van overheden voor burgerschap vergroot. En wordt sinds de jaren negentig bijvoorbeeld het integratiedebat *juist* in termen van burgerschap gevoerd (zie ook Jones & Gaventa, 2002, p. 1). Burgerschap zou dan moeten leiden tot broederschap, zo is de achterliggende gedachte; waarbij een maatschappelijk (moreel) ideaal van de ‘actieve burger’ als maatstaf geldt. Schinkel constateert dat er zo (discursief) twee typen burgers ontstaan: de ‘actieve burger’ en de ‘rest-burger’, oftewel de ‘eigenlijk-geen-echte-burger burger’ (Schinkel, 2007, p. 70).

In de zoektocht naar nieuwe concepties van burgerschap – die nog steeds aan de gang is – wordt vaak gezocht naar een verbindend concept dat de drie benadering bijeenbrengt of vervangt, en waarin ook wordt getracht burgerschap als status te verbinden met burgerschap als activiteit of praktijk (Jones & Gaventa, 2002, p. 5). Vaak worden hierbij ‘klassieke’ theorieën opnieuw doordacht en aangepast aan deze tijd.

Neorepublikeins burgerschap en everyday politics

Twee concepties die in het kader van dit proefschrift interessant zijn, zijn Van Gunsterens ‘neorepublikeins burgerschap’ (Van Gunsteren, 1998; WRR, 1992) en Boyte’s ‘everyday poli-

tics' (Boyte, 2004). Herman van Gunsteren stelt zijn neorepublikeinse burgerschapsconceptie samen uit elementen van de drie eerdergenoemde typen, maar het concept vindt zijn basis in – de naam zegt het al – de republikeinse traditie. Van Gunsteren gaat terug naar het Aristoteliaanse idee van burgerschap als 'regeren en geregeerd worden'. Hij stelt echter dat dit 'burgerlijk ambt' heden ten dage op diverse plekken in de samenleving kan worden uitgeoefend, en dat het ook niet de enige burgerrol is in het leven. Een belangrijke burgerdeugd in de neorepublikeinse visie is het kunnen omgaan met pluraliteit en loyaliteitsconflicten.

De neorepublikeinse burgerschapsconceptie gaat uit van individuele autonomie, maar verwacht niet dat burgers kant-en-klaar door de maatschappij worden opgeleverd; de 'reproductie van burgers' is een kerntaak van de republiek, en deze moet hierop worden beoordeeld. Het accent ligt in de neorepublikeinse visie niet op de toegang tot burgerschap, maar op de uitoefening ervan: het gestalte geven aan burgerschap. Burgerschap wordt echter niet verabsoluteerd of tot hoogste deugd verheven; burgerschap is een ambt, het is één rol van burgers die kan bestaan naast veel andere rollen in het leven. Het 'ambt' dient voor iedereen open te staan – maar zonder dat iedereen per se maatschappelijk gelijk dient te zijn – en vereist diverse competenties en vaardigheden, zoals het kennen van de Nederlandse taal, het kunnen omgaan met anderen en andersdenken. De neorepublikeinse conceptie legt de nadruk op pluraliteit, en op de organisatie van pluraliteit als een kerntaak van de republiek. Vanuit de neorepublikeinse visie gaat het niet zozeer om het tot stand brengen van gemeenschappelijke normen en waarden – zoals in het communitarisme – maar juist om het omgaan met verschillen daarin.

Harry Boyte introduceert het concept van 'everyday politics', waarmee hij 'het politieke' wil terugbrengen bij de 'gewone' burger. Burgers zijn meer dan klant, stemmer, actievoerder, inspreker of 'deliberator': zij zijn *co-creators of democracy*. De kern

van *everyday politics* is ‘*public work*’: een uiting van burgerschap waarbij de productieve, (samenleving-)opbouwende dimensie van (politiek) burgerschap centraal staat. Het gaat dan om het gezamenlijk vormgeven aan de samenleving door publieke vraagstukken aan te pakken en goederen te creëren (materieel of cultureel) in het algemeen belang. Hierbij geldt dat het altijd ook mengeling is van private en publieke motieven en motivaties (*enlightened self-interest*), maar uiteindelijk gaat het om de wens een samenleving te willen creëren waarin je als burger en onderdaan ook zou willen leven.

Boyte laat zich inspireren door de republikeinse traditie – *everyday politics is of the citizen, in the original Greek meaning of the term, politikos*’ – maar ook door de communitaristische en liberale traditie: “[*Everyday politics – tvdv*] sees citizens as co-creators of a democratic way of life. It integrates community, the theme of communitarians, with politics, the centerpiece of liberalism. It melts practical, interest-group bargaining with civic ideals. The key to such political alchemy is a concept missing from theories of participatory democracy: ‘work’” (Boyte, 2004, p. 15). Het is een burgerschapsbeeld (en voor een deel – zo is zijn stelling – ook al een groeiende praktijk), waarbij burgers politiek opnieuw gaan zien als een activiteit van en door burgers, in omgevingen en contexten die ver voorbij het formele politieke systeem gaan. Het gaat dan om settings waarin mensen leven, werken, leren etc., en om plekken als de buurt, het werk, de familie, school, verenigingsleven. “*If such settings are explicitly tied to the work of building and sustaining the broader society, people often learn what the political theorist Hannah Arendt called ‘care for the whole’, or in the American idiom, the public good or commonwealth*” (Boyte, 2004, p. 37).

Dit onderzoek: enkele keuzes en uitgangspunten

Na deze begripsverkenning is het wellicht goed om mijn eigen keuzes en uitgangspunten rondom burgerschap in dit onderzoek nader te expliciteren.

Burgerschap als activiteit

Geïnspireerd door Van Gunsteren (1998) benader ik burgerschap in de eerste plaats als een *activiteit*. Burgerschap ontstaat en wordt vormgegeven door de acties van burgers die zich inzetten voor de publieke zaak. Of zoals Brannan *et al.* (2006, p. 996) het verwoorden: “*An active citizen must be involved in something more than the running of a football team or a horticultural society, valuable as those activities may be. The involvement has to reflect some public-mindedness. It is about volunteerism with a purpose that stretches beyond the mutual benefit of a small group.*” Denk hierbij aan burgers die samen een speeltuin opknappen, die in debat gaan met het stadsbestuur, naar een buurtvergadering gaan of assisteren bij het geven van taallessen.

Welke burgerinitiatieven in de samenleving opkomen, hoe die initiatieven vormgegeven worden en wat erin gebeurt, is voor een belangrijk deel wat burgers er zelf van maken; het zegt iets over wat de betrokken burgers belangrijk vinden. Echter, dat is maar een deel van het verhaal. Deze praktijken komen niet tot stand in een normatief politiek-maatschappelijk vacuum; burgerschap wordt continu gevormd en gestimuleerd door publieke instituties en professionals. Welke initiatieven worden gesubsidieerd en welke niet? Welk gedrag wordt gestimuleerd en welk bestraft? En hoe reageren burgers daar op? Bij welke vormen van publieke besluitvorming of bij welke stimulerende activiteiten van de instanties sluiten burgers aan en bij welke niet? Zo beschouw ik de totstandkoming en vormgeving van burgerschap(spraktijken) in een constante *wisselwerking* van ge-

creëerde mogelijkheden en actieve sturing van professionals en bestuurders enerzijds, en reactie, initiatief en interacties van burgers anderzijds.

Wat de politiek-theoretische uitgangspunten van het onderzoek betreft, start dit onderzoek vanuit de hiervoor genoemde *neorepublikeinse traditie* waarin burgerschap gericht is op het mee vormgeven door burgers van het publiek domein, en waarin burgerschap door actieve burgers in de ‘publieke gemeenschap’ vorm krijgt (Van Gunsteren, 1998). Dit vereist ondermeer van burgers dat zij kunnen omgaan met de huidige diversiteit in onze samenleving. Hierbij houd ik een open vizier voor liberale (meer op de individuele ‘staatsburger’ gerichte) en communaristische (meer op culturele en historisch gegroeide gemeenschappen gerichte) benaderingen van burgerschap, maar het startpunt is in eerste instantie (neo)republikeins.

Enkele aspecten van burgerschap blijven in dit onderzoek buiten beeld, of worden alleen zijdelings behandeld. Zo kijk ik niet naar ‘passief’ burgerschap of burgerschap als juridische status (met bijbehorende burgerrechten en -plichten). Ook zal ik me niet in eerste instantie richten op burgerschap als identiteit (bijvoorbeeld: ben ik een Nederlander of een Amsterdammer?).

Vershil maken in de wijk

In overeenstemming met Van den Brink (2007, p. 188) zie ik actief burgerschap als het aanwezige vermogen en de kennelijke bereidheid om je op een of meerdere terreinen van het maatschappelijk leven in te zetten voor de publieke zaak. ‘De’ publieke zaak is daarbij iets wat steeds lokaal en per geval door de betrokken burgers wordt bepaald. Een bijdrage willen leveren aan de publieke zaak hoeft overigens zeker niet de enige intentie of motivatie te zijn. Soms is het ook ‘gewoon leuk’, geeft het een ‘kick’ om iets voor elkaar te krijgen of levert het bepaalde sociale of materiële gratificaties op (zie Verba, Schlozmann & Brady, 1995). Maar: in alle gevallen die ik heb bestudeerd pro-

beerden burgers in ieder geval óók op hun eigen manier een verschil te maken.

Deze inzet van burgers is daarnaast nog nader te differentiëren naar verschillende *domeinen* van het maatschappelijk leven en naar verschillende geografische *gebieden*/plekken. Jones en Gaventa (2002, pp. 19-24) noemen dit de *spaces and places* van burgerschap. Een aanzienlijk deel van de literatuur over de *places* van burgerschap gaat over schaal of aggregatieniveau. Het betreft dan een onderverdeling en bestudering van lokaal burgerschap (bijvoorbeeld burgerschap in de buurt) tot aan globaal burgerschap (‘wereldburgerschap’) – en alles daar tussenin: denk aan nationaal, Europees en stedelijk burgerschap.²² Ik zal mijn onderzoek richten op uitingen van burgerschap in de – in eerste instantie plaatsgebonden – context van (stads)wijken.

Naast een onderscheid in plekken is er ook een onderscheid te maken in burgerschap op diverse domeinen. Van den Brink (2007, p. 188) onderscheidt in dit kader vier domeinen van het maatschappelijk leven, waarop burgerschap wordt gerealiseerd: het rechtsstatelijke, economische, sociale en politieke domein. In deze vierdeling zit een zekere hiërarchie in de zin dat het burgerschap steeds substantiëler wordt, aldus Van den Brink. Burgers dienen zich allereerst aan de regels van de rechtsstaat te houden. Vervolgens kent het hebben van een baan niet alleen een private maar ook een publieke kant: zelfredzaam zijn is ook in het publieke belang. Men kan zich daarnaast ook nog inzetten voor de publieke zaak door zich op sociaal vlak in te zetten voor een ander en bij te dragen aan een levendige *civil society*. Als vierde onderscheidt Van den Brink publieke meningsvorming en politieke activiteiten, waarbij burgers invloed uitoefenen op de publieke zaak; dit wordt door veel auteurs beschouwd als de ‘hoogste’ vorm van burgerschap aldus Van den Brink. In ieder geval wordt ‘de’ publieke zaak op dit niveau doorgaans het meest expliciet omschreven en benoemd. Als je al kunt spreken van een hiërarchie, dan zou ik hieraan toe willen voegen dat deze dan toch zeker context- en tijdsgebonden

is (voor de oude Grieken bijvoorbeeld bestond dit hiërarchische onderscheid niet). Het burgerschapsdomein waarop ik me in dit onderzoek richt wil ik bij voorbaat niet té strikt afbaken. Echter, mede door de keuze voor het bestuderen van burgerschap in de context van wijken en wijkontwikkeling, komen de laatste twee domeinen – sociaal en politiek (in de lokale context) – in dit proefschrift meer aan bod dan de eerste twee domeinen – die van de rechtsstaat en economie.

Wat mensen daadwerkelijk *willen* en *kunnen* in de context van de stadswijk en wijkontwikkeling – in de definitie van Van den Brink: ‘de *bereidheid* en het *vermogen* om je in te zetten’ – is vervolgens onderwerp van deze studie.

3. Burgerschap en (wijk)beleid

Zoals aan het eind van het vorige hoofdstuk reeds aan de orde kwam: burgerschap is in eerste instantie wat burgers er van maken, maar burgerschap wordt tegelijkertijd continu óók gevormd en gestimuleerd door publieke instituties en professionals. Hedendaags actief burgerschap in de stadswijk komt vaak tot stand in een *wisselwerking* van gecreëerde mogelijkheden en actieve sturing van professionals en bestuurders *enerzijds*, en reactie, initiatief en interacties van burgers *anderzijds*. Het is in het kader van dit proefschrift daarom ook van belang het (wijk)beleid te bespreken.

In de eerstvolgende paragraaf ga ik in op enkele dominante (sturende) beleidsbeelden van ‘de goede burger’. Daarna ga ik op hoofdlijnen in op burgerparticipatie in de lokale context, waarop – zeker het laatste decennium – sterk wordt ingezet door bestuurders en beleidsmakers. Vervolgens bespreek ik de beleidshistorie van actief burgerschap in relatie tot de wijk(ontwikkeling). Zo klinken in veel hedendaagse beleidswensen echo’s uit het verleden door én zijn veel hedendaagse expressies van actief burgerschap in de wijk mede te begrijpen in het licht van een eerdere tijd(sgeest) waarin ze zijn ontstaan. In de laatste paragraaf wordt het recente participatiebeleid rondom wijkontwikkeling kritisch besproken (wat lijkt er nog

niet te lukken?), en focus ik wat sterker op de (veelvormige) lokale beleidspraktijk.

Beelden van de goede burger

Zoals in de vorige paragraaf gesteld: wat goed burgerschap is, welke activiteiten van burgers een bijdrage betekenen aan ‘de publieke zaak’, is per geval en per context anders en wordt ook in dát specifieke geval bepaald. Dat wil zeggen: in principe. De activiteiten van burgers komen zoals gezegd niet tot stand in een normatief vacuüm. Op de achtergrond is er wel degelijk een politiek-maatschappelijk decor waarin sommige gedragingen doorgaans eerder als wenselijk en als zijnde goed burgerschap worden beoordeeld dan andere.

Over bepaalde vormen van inzet of gedrag wordt in zijn algemeenheid vanuit politiek en maatschappij wel positief geoordeeld. Denk aan maatschappelijke inzet in verenigingen, mantelzorg, nabuurschap, activiteiten op het gebied van milieu en ‘duurzaamheid’, doneren aan goede doelen etcetera. Hoewel niet iedereen dergelijke inzet als een burgerplicht zal beschouwen – vanuit een liberale positie zeker niet – wordt dergelijke inzet toch meestal wel als positief beoordeeld. In negatieve zin is er ook doorgaans wel consensus over dat bijvoorbeeld crimineel gedrag geen goed burgerschap is. Dit zijn relatief ‘duidelijke’ kwesties. Maar over sommig gedrag is er aanzienlijk minder morele consensus (zowel politiek als maatschappelijk), denk aan kraken van leegstand en het opvangen van uitgeprocedeerde asielzoekers. Soms ook lijkt de morele scheidslijn te lopen tussen bestuur enerzijds en burgers anderzijds. Dit is het geval bij duidelijke vormen van bevolkingsopstand – in bijvoorbeeld staten met repressieve regimes. Om een (bescheidener) voorbeeld te nemen uit eigen land: je belastingen niet (volledig) betalen is niet iets dat door de meeste burgers direct als ‘slecht

burgerschap' wordt beschouwd (Dekker, 2005), terwijl daar vanuit de staat als het goed is toch anders naar wordt gekeken.

Daarnaast wordt er vanuit het politiek-bestuurlijke en professionele domein ook 'bijgestuurd' en 'gestimuleerd'— via de preek, de prikkel en de zweep. De overheid legt, zoals eerder al aan de orde kwam (in hoofdstuk 2), de bal de laatste jaren in moreel opzicht vaak bij de burger. Bij goed burgerschap denkt de overheid aan burgers die zelfredzaam zijn en 'eigen verantwoordelijkheid' nemen – verantwoordelijkheid voor hun eigen leven, voor hun leefomgeving, voor de maatschappij. In de beleidsplannen van het kabinet Rutte-Verhagen is de nadruk op eigen verantwoordelijkheid duidelijk terug te zien (Dekker & Den Ridder, 2011). *"Het kabinet wil op tal van terreinen orde op zaken stellen en de balans tussen rechten en plichten herstellen"*, zo staat in het regeerakkoord (pag. 3). En ook de nota "Integratie, binding, burgerschap" (2011) is duidelijk over de ingeslagen koers: *"De kernbegrippen zijn burgerschap, betrokkenheid en zelfredzaamheid. Het gaat erom dat elke burger zijn steentje bijdraagt aan de Nederlandse samenleving door verantwoordelijkheid te nemen voor zijn eigen bestaan, voor zijn omgeving en de samenleving als geheel."* Actieve deelname van burgers staat voorop, ook voor burgers die zich in Nederland willen vestigen. Hiermee *"(...) bevestigt het kabinet de maatschappelijke norm dat zelfredzaamheid en eigen verantwoordelijkheid voortstaan, dat de historischculturele basis van Nederland en de kernwaarden van de rechtsstaat het kader vormen voor integratie en dat het versterken van binding en sociale cohesie behulpzaam kunnen zijn bij integratie."* Kortom: eigen verantwoordelijkheid en zelfredzaamheid als uitgangspunt, binnen een cultureel ('historischculturele basis van Nederland') en een juridisch ('rechtsstaat') kader. Een goede burger is iemand die zich een Nederlander betoont (zie Van Gunsteren, 2008), met de daarbij passende gemeenschappelijke overtuigingen en gewoontes. Sociale cohesie en maatschappelijke binding zijn daarnaast belangrijk in het licht van integratie en een 'sociaal stabiele samenleving' – zoals het eerder in de notitie wordt genoemd. Daarnaast wordt onder druk van de

bezuinigingen het eigen initiatief van burgers door het huidige kabinet in toenemende mate ook vanuit een economisch (en/of neoliberal), motief bepleit: als burgers eigen krachten aanwenden voor de publieke zaak kan de samenleving met een kleinere overheid toe.

Deze lijn is reeds door eerdere kabinetten ingezet. Zo kende ook de kabinetten Balkenende II en III een duidelijke sturing in de richting van eigen verantwoordelijkheid van individuele burgers en maatschappelijk middenveld (zie hierover Ossewaarde, 2006; RMO, 2006). In het kader van het (inmiddels afgelopen) beleidsprogramma 'Andere Overheid', werd het als volgt verwoord: *"Het kabinet denkt (...) aan een burger die zelfredzaam, mondig en betrokken is, hetgeen zich niet in de eerste plaats uit in het indienen van tegen de overheid gerichte eisen, klachten en beroepen, maar veeleer in maatschappelijke zelforganisatie en initiatieven."*²³ In het coalitieakkoord van kabinet Balkenende IV (2007) werd de intentie uitgesproken om een 'handvest verantwoordelijk burgerschap' te ontwikkelen, waarin de belangrijkste democratische normen, waarden en beginselen worden genoemd, alsook de bijbehorende verantwoordelijkheden voor individuele burgers en instellingen. Minister Ter Horst zag er uiteindelijk vanaf om vanuit de overheid een dergelijk handvest op te stellen, en verlegde het accent meer op maatschappelijk debat over het thema 'verantwoordelijk burgerschap'. Dit via ondermeer een website (www.handvestburgerschap.nl) en discussies in het land waar mensen hun stem konden laten horen met betrekking tot dit thema. Aanvullend daaraan heeft de minister ook onderzoek laten uitvoeren naar de ideeën van burgers over verantwoordelijk burgerschap (Binnema, Mulder & Verhue, 2008; Verhue & Roos, 2009).

Vergelijkbare beleidsbewegingen waarbij sterk(er) naar de verantwoordelijkheid van burgers en maatschappelijke groepen wordt gekeken vinden overigens ook plaats in de ons omringende landen (Dekker, 2006). De veranderingen in het denken over de verhouding overheid-burger in het Verenigd Konink-

rijk is in het bijzonder een inspiratie geweest voor de Nederlandse overheid. Daar zette oud-premier Blair – geïnspireerd door denkers als Giddens en Etzioni (een Amerikaan overigens) – aan het einde van de jaren negentig reeds in op het revitaliseren van de gemeenschap, actief burgerschap en individuele verantwoordelijkheid. Hierbij zou de overheid als ‘partner’ optreden, waarbij ze actief burgerschap en individueel plichtsbesef ging stimuleren (zie Verhoeven & Ham, 2010a). Recentelijk heeft de Britse premier Cameron het idee van de Big Society (Blond, 2010) omarmd, en zet hij in op een samenleving waarbij burgers meer dan nu het geval is zelf zaken in het publiek domein oppakken en niet in de eerste plaats naar de overheid kijken.

Dergelijke ‘sturende beelden van burgerschap’ bij de overheid zijn, zo moge duidelijk zijn, niet onschuldig. Ze plaatsen de schijnwerper in positieve zin op ‘brave burgers’ (Verhoeven & Ham, 2010b) die vooral *meedenken* met beleid en een ‘conformerende zelfredzaamheid’ (Drosterij & Peeters, 2011) aan de dag leggen. Daarmee kunnen vervelende burgers die niet zozeer *mee* maar vooral *tegenderenken* buiten beeld blijven. In ieder geval kan er (bedoeld of onbedoeld) een discursief onderscheid ontstaan tussen de goede burger als partner van de overheid en de toch-iets-minder-goede burger als tegenwerker van de overheid. Deze beelden en ideeën werken ook door in concreet beleid, ze zorgen voor een ‘morele voorsortering’ op gedrag en/of op inhoud: bepaald gedrag en/of bepaalde thema’s krijgen meer beleidsaandacht en worden door de overheid financieel of praktisch ondersteund en gestimuleerd. Inhoudelijk is de nadruk komen te liggen op “(...) *gemeenschappelijke overtuigingen en gewoontes, op de Nederlandse cultuur, alsmede op drang en dwang om deze bij allen ingang te doen vinden*”, zo stelt Herman van Gunsteren (2008). En hij vraagt zich hardop af of we door de nadruk op het je Nederlander betonen ook daadwerkelijk betere burgers krijgen: “*Missen we door het disciplineren tot Nederlandse normaliteit niet de stem van de afwijkende burger? En schuilt daar niet*

juist, net als bij storende concurrentie op de markt, de veerkracht van de vrije samenleving?”

Kortom: welke initiatieven van burgers op- en tot bloei komen wordt in eerste instantie bepaald door de initiatiefnemende burgers, maar het is wijs om ons bewust te zijn van de politiek-maatschappelijke context waarbinnen dit gebeurt, de sturende beelden van burgerschap binnen de overheid en het concrete overheidsbeleid dat wordt gevoerd.

Participatie in de directe leefomgeving

In de zoektocht naar een ‘nieuwe balans’ tussen overheid en burger zet de Haagse overheid sterk in op burgerparticipatie en (informele) burgerinitiatieven in de directe (leef)omgeving van de burgers (Dekker, De Hart & Faulk, 2007, p. 86). Enkele recente beleidsvoorbeelden zijn de Wet Maatschappelijke Ondersteuning, het project In Actie Met Burgers! van het Ministerie van BZK in samenwerking met de VNG. Er zou meer aandacht en ruimte moeten komen voor (eigen) burgerinitiatief, zo is een belangrijke achterliggende gedachte bij het beleid.

Dit alles is op zichzelf niet nieuw, en hierop is de afgelopen decennia reeds onder verschillende noemers in diverse beleidsprogramma’s ingezet. Bijvoorbeeld in de jaren tachtig met het sociale vernieuwingsbeleid. Destijds lag daar (ook al) het idee aan ten grondslag dat de verzorgingsstaat te ver aan het doorschieten was, en dat er een ‘nieuw evenwicht’ gevonden diende te worden tussen de rechten en plichten van burgers en die van de overheden. In die periode werd ook al op plaatsen geëxperimenteerd met vergroten van bewonersbetrokkenheid bij hun eigen leefomgeving (Kensen, 1999). Ook in het Grotestedenbeleid, dat vanaf de jaren negentig van start ging zat een sterke component van maatschappelijke participatie en activering; ondermeer van achterstandsgroepen, kwetsbare groepen en

nieuwkomers. In het programma Onze Buurt aan Zet – dat liep van 2001 tot en met 2004 in het kader van het Grotestedenbeleid – werden bewoners uitgenodigd zelf ideeën voor de verbetering van hun buurt uit te voeren (zie ook Van der Graaf, Nieborg, Oudenampsen & Wentink, 2006).

Ergens zo halverwege het eerste decennium van deze eeuw is het ‘faciliteren’ en ‘stimuleren’ van burgerinitiatief ‘van onderop’ nóg steviger opgekomen als beleidsuitgangspunt in diverse gebieden: sociaal (bijvoorbeeld mantelzorg, initiatieven op het gebied van sociale cohesie), fysiek-ruimtelijk (bijvoorbeeld buurtbeheer, particulier opdrachtgeverschap), milieu (bijvoorbeeld bewonersgroepen die zelf energiebesparende maatregelen nemen). Vanaf 2005 heeft het WRR-rapport ‘Vertrouwen in de buurt’ (2005), waarin een lans wordt gebroken voor de inzet van (de kracht van) bewoners in en voor hun directe leefomgeving, veel beleidsmakers ook nog verder in die lijn van denken geïnspireerd. Vaak ook wordt dergelijke vormen van burgerinitiatief ook aangeduid met de term ‘derde generatie burgerparticipatie’ (Lenos *et al.*, 2006; Oude Vrielink & Van de Wijdeven, 2008a; Van der Heijden *et al.*, 2007).

Drie generaties burgerparticipatie

In het beleid rondom burgerparticipatie worden ook wel drie ‘generaties’ onderscheiden. Deze drie generaties zijn voor het eerst als zodanig onderscheiden door Lenos, Sturm en Vis (2006). De generaties dienen niet te worden opgevat als benaderingen die elkaar in de loop der jaren vervangen, maar veeleer als een verdere ‘uitbouw’ en doorontwikkeling van directe burgerparticipatie. De drie generaties bestaan dus naast elkaar; er is door de jaren heen steeds een generatie ‘bijgekomen’.

Lenos *et al.* beschouwen inspraak in besluitvormingsprocedures, zoals in de jaren zeventig door de steeds mondiger wordende burgerij afgedwongen, als de *eerste generatie* burgerparticipatie. In het kader van stadsvernieuwing wordt in die jaren on-

dermeer geëxperimenteerd met projectgroepen, waarin georganiseerde bewonersgroepen en wijkgebonden organisaties zich over het beleid kunnen uitspreken (Oude Vrielink & Van de Wijdeven, 2008a). In latere jaren zijn gemeenten wettelijk verplicht om het recht op inspraak in een verordening te regelen, waardoor burgers volgens een vast proces bij de voorbereiding van besluitvorming worden betrokken.

Tabel 1: drie generaties burgerparticipatie. Bron: Lenos *et al.* (2006)

| | Vorm van burgerparticipatie | Periode |
|--------------------------|---|--------------------------------|
| 1e generatie | Inspraak Door mondige burgers afgedwongen mogelijkheid te reageren op beleid gemaakt door de overheid. Is vervolgens wettelijk vastgelegd recht geworden. | Jaren 70 tot nu toe |
| 2 ^e generatie | Interactieve beleidsvorming en coproductie Burgers krijgen in vroege fase gelegenheid het beleid mede vorm te geven. | Begin jaren 90 tot nu toe |
| 3 ^e generatie | Burgerinitiatief, eigen verantwoordelijkheid en faciliterende overheid Burgers nemen zelf het heft in handen (zelforganisatie). Hun aanpak is er een van onderop: ze hebben een idee en voeren dit zelf uit. | Begin van deze eeuw tot nu toe |

In de jaren negentig krijgen burgers de mogelijkheid om in nog eerdere beleidsfasen te participeren. Dit naar aanleiding van het veelgehoorde bezwaar dat burgers te laat in het proces van de beleidsvoorbereiding worden betrokken en dan alleen nog hun reactie kunnen geven op al (te) ver uitgewerkte beleidsvoorstellen. In die jaren komen vormen van interactief beleid en coproductie van beleid op. Dit noemen Lenos *et al.* de *tweede generatie* burgerparticipatie. Burgers kunnen hierbij (idealiter) reeds in een pril stadium meedenken en soms ook meebeslissen over beleid door reeds in de ‘ambtelijke voorportalen’ verschillende

varianten, consequenties en preferenties door te spreken. Maar het blijft de overheid die bepaalt bij welke onderwerpen burgers aan de ontwerptafel mogen plaatsnemen en in welke rol (of op welke ‘trede van de participatieladder’).

Sinds begin deze eeuw is er een *derde generatie* burgerparticipatie zichtbaar in de vorm van burgerinitiatieven. De termen die daar idealiter bijhoren zijn: ‘zelforganisatie’, ‘eigen verantwoordelijkheid’ en een ‘faciliterende overheid’. Bij deze derde generatie participatie draait in principe de verhouding tussen overheid en burgers om: burgers bepalen waarvoor zij zich in het publieke domein willen inzetten en zijn daarmee inhoudelijk leidend op diverse terreinen waar het openbaar bestuur gewoonlijk de lijnen uitzet. Uitgangspunt bij derde generatie participatie zou moeten zijn dat burgers leidend zijn op de inhoud, maar ook in het proces: burgers die een idee hebben voeren dit vervolgens ook grotendeels zelf (samen met andere burgers) uit. Ik gebruik met opzet de woorden ‘zou moeten zijn’, omdat het idee van derde generatie participatie waarbij de overheid ‘ruimte laat’ en ‘faciliteert’ in de uitvoeringspraktijk notoir lastig blijkt te zijn.²⁴

Koppeling met een wijkgerichte aanpak

Regelmatig wordt op gemeentelijk niveau een (beleids-)koppeling gemaakt tussen wijkaanpak en derde generatie burgerparticipatie. Deze is op het eerste gezicht ook een verklaarbare, en zeker niet onlogische. Veelal vinden de initiatieven in die Lenos *et al.* benoemen als ‘derde generatie’ namelijk plaats op het aggregatieniveau van de buurt of wijk. Denk hierbij aan burgers die ontmoetingen tussen bevolkingsgroepen organiseren, de speeltuin in de buurt opknappen of gezamenlijk de straat schoonmaken (zie ook Van de Wijdeven *et al.*, 2010).

Zo loopt de huidige beleidsaandacht voor het (informele) burgerinitiatief in de buurt langs twee deels samenkomende lijnen: enerzijds via de versterkte aandacht voor de thema’s bur-

gerschap, burgerparticipatie en burgerinitiatief, anderzijds via de toegenomen aandacht voor het gebiedsgericht /wijkgericht werken. Zo is de wijkaanpak reeds enige tijd onmiskenbaar populair onder beleidsmakers, politici en professionals; zij zien een gebiedsgerichte benadering in het aanpakken van sociaal-maatschappelijke problemen als kansrijk. De wijkaanpak is op landelijk niveau – bij departementen – al weer meer dan een decennium in zwang (De Boer & Duyvendak, 1998), via ondermeer de sociale vernieuwing (begin jaren negentig) het Grotestedenbeleid (vanaf 1994), de stedelijke vernieuwing (vanaf 1997), de 56-wijkeraanpak en de 40-wijkeraanpak. Ook op lokaal niveau is de wijkaanpak de laatste jaren alomtegenwoordig. Dit komt deels door het bovengenoemde landelijk geïnitieerde beleid, maar daarnaast is er ook een lokale beweging te zien naar wijkgerichte werkvormen in het kader van bestuurlijke vernieuwing, verbeteren van publieke dienstverlening en stimuleren van maatschappelijke participatie (zie ook Boogers *et al.*, 2002a, 2002b; Denters, 2008, p. 58).

De waardering vanuit de overheid voor het informele burgerinitiatief, is in zekere zin een herwaardering, zo stelt Verhoeven (2010). Het is niet zozeer dat er ineens heel veel meer initiatieven zijn dan voorheen; burgerinitiatief kent in Nederland een stevige traditie, maar vond eerder bijvoorbeeld plaats onder de noemer ‘particulier initiatief’ (zie Kennedy, 2009; Van Dixhoorn, 2005). Er is in die zin veeleer sprake van een herijking van de relatie overheid-markt-burger dan van een totaal nieuw fenomeen (zie ook Tonkens, 2009). Maar, en dit is belangrijk: deze herwaardering vanuit het beleid leidt tot interventies en sturing en beïnvloedt daarmee het hedendaagse burgerinitiatief wel degelijk, in termen van uitingsvormen, inhoud, vindplaats en initiatiefnemers.

Verdieping: de (her)ontdekking van de wijk – een beleidshistorie

Omdat actief burgerschap in de wijk(ontwikkeling) centraal staat in dit proefschrift, ga ik in deze verdieping in op de ontwikkelingen in het beleidsdenken op dit punt. In de recente beleidsaandacht voor de wijk en de verwachtingen van ‘de wijk’ omtrent burgerschapsbevordering en samenlevingsopbouw klinkt een echo uit eerdere tijden door. Hetzelfde geldt voor de achterliggende zorgen over het gebrek aan sociale cohesie en (actief) burgerschap onder de bevolking, ook dit zagen we al (zij het in een andere vorm) in eerder tijden.

Zo zijn er twee eerdere perioden in de beleidshistorie van na de Tweede Wereldoorlog te onderscheiden met een aanzienlijke ‘beleidsaandacht’ voor de wijk (zie ook WRR, 2005, pp. 29-40). De eerste periode was vlak na de oorlog, in de jaren veertig en vijftig; toen was een korte tijd ‘de wijkgedachte’ populair. De tweede periode was in de jaren zeventig, toen in de stadsvernieuwing het ‘bouwen voor de buurt’ in zwang raakte en een korte periode het welzijnswerk wijksgewijs werd georganiseerd. De derde periode, waarin we ons nu nog bevinden, begint eigenlijk alweer in het begin van de jaren negentig met de sociale vernieuwing. Bij de beschrijving van deze historie zal ik steeds speciale aandacht hebben voor beleid op, en beleidsbeelden bij, (actief) burgerschap en bewonersparticipatie in de wijk.

Tabel 2: drie periodes na de Tweede Wereldoorlog met een aanzienlijke beleidsaandacht voor de wijk

| | | |
|----------------|-------------------|---|
| Eerste periode | Jaren 40 en 50 | ‘Wij en de wijkgedachte’ |
| Tweede periode | Jaren 70 | Stadsvernieuwing; wijkwelzijnsplanning |
| Derde periode | Vanaf de jaren 90 | Sociale vernieuwing; stedelijke vernieuwing; Grotestedenbeleid; 56-wijkenaanpak; wijkgericht werken; Actieplan Krachtwijken |

Om de naoorlogse perioden van aandacht voor de wijk beter te begrijpen begin ik de geschiedschrijving wat eerder, en ga ik ook kort in op de periode vóór de Tweede Wereldoorlog.

Tot en met de 19^e eeuw: weinig overheidsbemoedening

De overheid had tot en met de 19^e eeuw nog niet zoveel aandacht voor 'de wijk' in haar beleid. Simpelweg omdat de overheid zich met veel zaken nog niet bezighield. Zo waren wonen en bouwen in Nederland tot en met de 19^e eeuw hoofdzakelijk een individuele verantwoordelijkheid. Aan het einde van de negentiende eeuw veranderde dat: marktpartijen en de overheid gingen zich ermee bemoeien, en acceptabele volkshuisvesting werd van een individuele verantwoordelijkheid een meer *collectieve* verantwoordelijkheid (De Boer *et al.*, 2004, p. 11). Eind 19^e en begin 20^e eeuw waren het vooral enkele industriëlen die het initiatief namen om huisvesting te realiseren voor hun arbeiders (deels uit mededogen, deels omdat goed gehuisveste arbeiders gezonder en loyaler zijn). Een bekend voorbeeld van dergelijk particulier initiatief zijn de arbeiderswoningen die door Philips in Eindhoven zijn gebouwd.

Hoewel de staat zich in eerste instantie afzijdig hield, en de woningbouw vooral aan marktpartijen wilde laten, werd in de periode 1880-1900 de druk op de regering opgevoerd om zich toch te bemoeien met de slechte woningtoestanden. Om een idee te geven van de huisvestings situatie in die periode: ongeveer 30% van de Nederlanders woonde rond 1900 met meer dan vijf personen op één kamer (dit was overigens niet veel slechter dan in Engeland en Duitsland) (Korthals Altes, 2004, p. 89). Resultaat was uiteindelijk de Woningwet van 1901 waarin de staat zijn verantwoordelijkheid erkende, organisaties aanwees om met overheidssubsidie volkswoningen te bouwen en de gemeenten opdroeg zorg te dragen voor de kwaliteit (De Boer *et al.*, 2004, p. 11). Hiermee had Nederland als eerste ter wereld een Woningwet. Industriëlen konden profiteren van de

wet en de daarbij behorende financieringsfaciliteiten. Maar, voorwaarde was wel dat ze samen met de gemeente een woningbouwvereniging of -stichting zouden oprichten (Korthals Altes, 2004, p. 89).²⁵

Tot aan de Tweede Wereldoorlog bleef de volkshuisvesting echter een voornamelijk particuliere aangelegenheid. Dat wil zeggen: de overheid bleef veelal op de achtergrond en liet het volkshuisvesten grotendeels over aan woningbouwverenigingen en particuliere verhuurders. Stadsontwikkeling was vergeleken bij hedendaagse planning en stedenbouw nogal ongeordend en gefragmenteerd. Buurten ontstonden op de meeste plaatsen relatief ‘organisch’ en werden niet uitgebreid gepland of achter de tekentafel ontworpen. Veelal ontstonden buurtjes ook langs de doorgaande wegen, met her en der een winkel, school, kerk en café (Wassenberg & Blokland, 2008, p. 60), en de plattegronden van vóór 1940 laten vaak een lappendeken zien van eigenaars die elk hun straatje, blokje of zelfs pand bezaten en beheerden (De Boer *et al.*, 2004, p. 12).

De eerste maatschappelijke idealen in de woningbouw en volkshuisvesting

Van bewonersparticipatie in de bouwplannen en gebieds-/wijkontwikkeling was nog geen sprake. Als het al over bewoners ging, dan vooral als huurder of koper van panden die door experts – architecten, stedenbouwkundigen – waren ontworpen. In het geval van fabrikanteninitiatieven was er ook de arbeidsverhouding die een rol speelde.

Er was voor de Tweede Wereldoorlog ook nog niet vaak sprake van expliciete sociale doelstellingen in bouwen; een degelijk dak boven het hoofd was doorgaans het doel. Maar: in de woningbouw van voor de Tweede Wereldoorlog lagen regelmatig wel degelijk maatschappelijke idealen verscholen, en waren enkele ‘beschavende’, of ‘opvoedende elementen’ verwerkt. Zo hadden bijvoorbeeld de architecten van de Amsterdamse School in het interbellum wel degelijk ideeën over wat goed

was voor ‘de gewone man’. In de ontwerpen zaten diverse aspecten die gericht waren op een ‘verheffing van het volk’. Zo werden ramen vaak hoog geplaatst en hadden soms ijzeren ‘traliës’, zodat de bewoners niet naar buiten konden hangen om te kletsen. De arbeider moest ‘de blik naar binnen keren’, genieten van de eigen woning, het gezinsleven, of zich wijden aan studie. Dat was deugdzaam dan het ‘levendige’ straatbeeld in ‘slechterre’ wijken zoals de Jordaan (zie Kullberg, 2006a, p. 9).

Ook werden in met name het interbellum veel bouwplannen uitgevoerd in de geest van de ‘tuinstad’-gedachte, waarbij ‘de natuur’ een belangrijk uitgangspunt vormde voor het stimuleren van een gezond en deugdzaam sociaal leven. Het door Ebenezer Howard in 1902 geïntroduceerde²⁶ idee ging er ondermeer vanuit dat de bevolking in ‘tuinsteden’ op afstand geplaatst zou moeten worden van de stad en haar industrie. Een tuinstad zou ongeveer 30.000 inwoners dienen te beslaan, in haar eigen bestaan moeten kunnen voorzien en een zeker ‘tegenwicht’ moeten bieden tegen het ongezonde stadse milieu. Het maatschappelijk ideaal – of eigenlijk: ‘de ideale maatschappij’ – betrof een soort fusie van stad en platteland vanuit een soort *best of both worlds* gedachte, en gezond wonen was de belangrijkste doelstelling. De tuinstadgedachte ging ook uit van een bestuurs- en participatie-ideaal. Bewoners waren collectieve opdrachtgevers voor de bouw, deden aan zelfbestuur en hadden medezeggenschap in beheer. Ook zou er een bloeiend verenigingsleven dienen te zijn, onder andere op het gebied van sport en cultuur, ruimte voor zelfontplooiing en een menging van alle rangen en standen.

In het interbellum werd het tuinstadmodel *het* ontwerpmodel voor de vervulling van de woningbouwopgave (Korthals Altes, 2004, p. 117). Het waren in de decennia voor de Tweede Wereldoorlog zowel fabrikanten die het tuinstadmodel zagen zitten, alsook woningbouwverenigingen, ingenieurs en architecten. Het tuinstadidee werd ook door de Maatschappij tot ‘t Nut van het Algemeen actief gestimuleerd door reeds in 1906 de

brochure ‘Tuinsteden’ uit te geven en hierover lezingen te organiseren. Ook ondernamen fabrikanten en architecten excursies naar Engelse *best practices* (Korthals Altes, 2004, p. 89). Er is in het interbellum een bescheiden aantal – ongeveer twintig – bouwprojecten gerealiseerd door fabrikanten – soms in samenwerking met woningbouwverenigingen of de gemeente – op basis van de tuinstadgedachte. Het aantal gerealiseerde projecten door woningbouwverenigingen en gemeente ligt veel hoger – zo rond de vijftig.²⁷

Uit de uitgebreide studie van Korthals Altes (2004) blijkt dat de schaal van de Nederlandse tuinsteden veel kleiner was dan het oorspronkelijke tuinstadmodel van een zelfvoorzienende nederzetting van rond de 5000 woningen. De projecten van woningbouwverenigingen en gemeenten besloegen gemiddeld zo’n 225 woningen, die van fabrikanten 350. Er is dan ook eerder sprake van *tuindorpen* (vaak heetten ze ook zo) dan van *tuinsteden*. Verder correspondeerden de tuinsteden in ruimtelijke opzet en qua groen wel redelijk aan het oorspronkelijke model, zij het dat het allemaal wat compacter was uitgevoerd. Ook de ‘compleetheid’ van het voorzieningspakket was aardig in overeenstemming met het oorspronkelijke idee. Het uitgangspunt dat alle rangen en standen door elkaar heen zouden wonen ging echter niet op; het was vooral de arbeidersklasse die in de tuindorpen gehuisvest was.

Verder was er een verschil tussen de fabrikanteninitiatieven en de initiatieven van woningbouwverenigingen/gemeenten op het gebied van met name de vormgeving van het oorspronkelijk bestuursideaal van Ebenezer Howard. Het bestuursideaal van het tuinstadmodel – medezeggenschap en eigen initiatief van bewoners – was bij de fabrikanteninitiatieven helemaal niet terug te vinden. De machtsongelijkheid tussen fabrikant en arbeider was een rem op de ontwikkeling van een bloeiende *civil society*. Bewoners werden passief gemaakt en er kwam geen verenigingsleven op zelf georganiseerde basis tot bloei. “*Het maatschappijmodel was, op enkele uitzonderingen na hiërarchisch, autoritair,*

bevoogdend, en soms zelfs onderdrukkend”, zo constateert Korthals Altes (2004, p. 113).

De initiatieven van woningbouwverenigingen en gemeenten kenden echter veel meer bestuursvrijheid en er was geen verre-gaande bemoeienis van de beheerder/eigenaar. Op de meeste plaatsen werd gekozen voor een opzet waarbij het bestuur niet door bewoners zelf werd gevormd, maar door actieve leidersfi-guren in politieke partijen of vakbonden. Deze bestuursvorm paste daarmee in de Nederlandse (verzuilde) traditie van ‘zaak-waarnemers’ (Hendriks, 2006).²⁸ De bewoners konden echter wel hun stem laten horen in de ledenraad. Deze bewonersin-breng was niet bindend, maar adviserend van aard (Korthals Altes, 2004, p. 137). Ook hadden veel woningbouwvereniging een taak op stedelijk niveau, waardoor bestuur en territorium niet samenvielen: het tuindorp vormde dan een deelgebied bin-nen het grotere te besturen gebied en de bewonersinbreng ging dan ook vaak over het grotere gebied dan het tuindorp alleen. Maar, zo stelt Korthals Altes, in grote lijnen voldoet het be-stuursmodel van de woningbouwverenigingen aan de punten uit het oorspronkelijke model: *“Er is collectief grondbezit, medezeg-genschap in het beheer en het betreft een democratische organisatievorm.”* Dit dient natuurlijk wel in het licht van die tijd te worden be-zien, en in vergelijking met de autoritaire cultuur in de fabrikan-tenprojecten.

De jaren 40 en 50: bouwen aan burgerschap op wijkniveau – “Wij en de wijkgedachte”

In de jaren vlak na de oorlog is er veel aandacht voor de wijk als leefgemeenschap (Doevendans & Stolzenburg, 1988, p. 9). In de jaren veertig en vijftig leeft – zij het kort – het ideaal van de ‘wijkgedachte’. De wijk wordt daarin beschouwd als een nieuw zingevingskader – naast de traditionele zuilen – waarbin-nen aan gemeenschapsvorming gewerkt kan worden. Mede door de ervaringen in de Tweede Wereldoorlog is er in die tijd

een hernieuwde aandacht voor burgerschap. Reeds tijdens de bezetting leefde op diverse plaatsen het idee dat met de wederopbouw niet alleen de ‘stoffelijke vormen’ van de maatschappij herstelling behoeften, maar dat er een ‘versleten beschaving’ vervangen diende te worden (Reijndorp, 1994, p. 35). In de wijkgedachte wordt de wijk beschouwd als een overzichtelijke leefgemeenschap en een kansrijk aggregatieniveau voor burgerschapsontwikkeling en voor experimenten met lokale democratie.

De wijkgedachte leefde na de oorlog in meerdere steden in Nederland, maar Rotterdam is in zekere zin te beschouwen als de bakermat. Twee initiatieven waren toonaangevend: de Rotterdamsche Gemeenschap – met als spreekbuis de havenondernemer dr. J. Ph. Backx – en de Studiegroep Bos – met als voorzitter de directeur van de Dienst Volkshuisvesting Rotterdam ir. A. Bos. De Rotterdamsche Gemeenschap gaf direct na de oorlog een brochure uit, waarin de wijkgedachte centraal stond. De grote stad droeg een aantal grote problemen en gevaren in zich – onder andere vervlakking, en bestuurlijke problemen door de grote schaal – die alleen in kleinere eenheden zoals wijken konden worden bestreden (Reijndorp, 1994, p. 36). Maar de grootste invloed op de verspreiding van de wijkgedachte in Nederland lag bij het andere initiatief: de studiegroep Bos.

De studiegroep publiceerde in 1946 de uitvoerige studie ‘Stad der toekomst, de toekomst der stad’. Aanleiding voor de studie was het in de oorlog bij de leden van de studiegroep gegroeide besef “(...) *dat de mensheid betrokken is in een wereldcrisis, waarin een proces van algemene geestelijke ontworteling steeds sterker tot uitdrukking komt*”, zo is te lezen in de ‘voorrede’ van de studie. De stadsstudie gaat in op zowel het sociaal-culturele leven van de grote stad alsook op mogelijke stedenbouwkundige en stadsvernieuwingsrichtingen, en diende een bijdrage te leveren aan de naoorlogse wederopbouw. Evenals de ‘Rotterdamsche Gemeenschap’ zag de studiegroep Bos de vervlakking en ato-

misering van de stedelijke samenleving als een serieuze bedreiging. *“Zijn onze groote steden nog wel stedelijke gemeenschappen? Zijn zij eigenlijk niet langzamerhand gevorden tot groote agglomeraties van afzonderlijk levende menschen, die wel het verband voelen tot de sociale groep, waartoe zij behooren, doch die zich buiten deze groep, verloren wanen in de massa?”*, zo vraagt de Rotterdamse burgemeester Oud zich (retorisch) af in het voorwoord in ‘De stad der toekomst’ (Bos *et al.*, 1946, p. 5).

In de grote stad zou een voortdurende worsteling gaande zijn tussen negatieve krachten van het stadsleven – chaos, materialisme, vervlakking – en de sociale neiging van de mens – de ‘behoefte aan samenwerking en gemeenschap, aan een vertrouwd milieu en het aanvaarden van verantwoordelijk’. De mens is en blijft van nature een sociaal wezen, en het gemeenschapsleven is wel terug te dringen maar uiteindelijk nooit helemaal te vernietigen, zo is de basisgedachte. Alle eerdere strevingen naar stedelijke gemeenschapsvormen en cultuur zijn voor een belangrijk deel mislukt omdat de stad door haar chaotische onoverzichtelijkheid niet in staat was een goede voedingsbodem te bieden. *“De moderne stadsmens voelt zich niet verantwoordelijk voor de anderen. Hij leeft temidden van de massa’s. Hij heeft geen taak in het belang van het geheel en ziet geen kans, zich zulk een taak te scheppen. Ligt hier ook niet één van de oorzaken van het verschijnsel, dat hij zich, ondanks het hem formeel toegekende recht zijn stedelijke vertegenwoordiging te kiezen, en ondanks alle openbaarheid der raadszittingen, zo weinig medebestuurder van zijn stad voelt?”* (Bos *et al.*, 1946, p. 38). Maar de wijkgedachte biedt uitkomst. Twee zaken zijn hierin belangrijk, aldus de studiegroep Bos: ‘overzichtelijkheid’ en ‘totaliteit’; *“(…) de mogelijkheid voor den mens, de verschillende levensuitingen als facetten van één levenstotaliteit te ervaren”* (p. 49).²⁹

Het was vooral de sociale elite – de voormannen en voorvrouwen binnen de zuilen – die zich vlak na de oorlog inzette voor het gedachtegoed van de wijkgemeenschap. ‘Van bovenaf’ werd gestreefd naar het verheffen van de (arbeiders-)massa in

Nederland; de elite wist wat goed was en wist ook hoe dat gerealiseerd diende te worden. Als inspiratiebron voor de wijkgedachte diende ondermeer de studie *Neighborhood and Community Planning* (1929) van de Amerikaanse pedagoog Clarence Arthur Perry, waarin het idee van de *Neighborhood-unit* werd beschouwd als een natuurlijke en ideale plek voor gemeenschapsvorming (Engbersen & Engbersen, 2008, p. 55).

Al tijdens de oorlog realiseerde de elite zich dat de horizontale (tussen zuilen) en verticale (tussen klassen) verschillen en tegenstellingen te groot waren geworden, en in die oorlogsjaren werden de ideeën voor de wijkgedachte reeds vormgegeven. Zo kwam de Rotterdamse studiegroep Bos reeds in de oorlog regelmatig bij elkaar om de problemen van de grote stad te bespreken³⁰ (Reijndorp, 1994, p. 37), en werd ook in het gijzelaarskamp in Sint-Michielsgestel – waar vanuit de zuilen belangrijke representanten uit het ‘volksopvoedingswerk’ aanwezig waren – reeds gesproken over wat er na de oorlog zou moeten gebeuren.

De wijkgedachte had een zeker ‘volksopvoedend’ karakter (Doevendans & Stolzenburg, 1988, p. 33), en er bestaat ook een nauwe relatie tussen de wijkgedachte en het vormingswerk. *“In de volksopvoeding nam niet alleen de educatie een belangrijke plaats in, maar ook het bevorderen van de sociale gemeenschap, zodat de kwalijke gevolgen die een de verstedelijking waren toegedicht, teniet konden worden gedaan. Het is ook uit deze ideologie, dat de wijkgedachte is geboren”,* zo stellen Doevendans & Stolzenburg (1988, pp. 35-36).

De wijkgedachte werd na de oorlog landelijk gezien vooral gestimuleerd door ‘Nederlands Instituut voor Volkshuisvesting en Stedebouw’. Deze vormde in de naoorlogse periode ook een ‘Contactcommissie voor de wijkgedachte’ teneinde *“(...) het werk te coördineren van allen, die ambtelijk of in verenigingen met de wijkgedachte bemoeienis hebben (...)”* (Geyl, 1947). Deze commissie publiceert in 1947 een boekje onder de titel *“Wij en de Wijkgedachte”* (geschreven door W.F. Geyl), waarin de wijkgedachte –

grotendeels langs de lijnen zoals uitgezet door de studiegroep Bos – uiteen wordt gezet. Het boekje dient de wijkgedachte bekendheid te geven in brede kring, en de commissie roept de lezers op zich in te spannen voor de toepassingen van het gedachtegoed.

De commissie doet in deze publicatie – na een uitgebreide historische terugblik en maatschappelijke probleemanalyse³¹ – een krachtige oproep voor meer aandacht voor de wijk en buurt (Geyl, 1947, p. 18): *“Er moet iets gedaan worden om de gemeenschapszin en het contact tussen overheid en burgerij te bevorderen, om het inzicht in de problemen van het leven weer mogelijk te maken, en om de levensomstandigheden voor allen op hoger peil te brengen. Wij mogen verder afglijden naar de chaos niet toestaan! Daarom moet de samenleving geleed worden en iedere sociale eenheid de voorzieningen geven die er in thuis horen. Om het gezin en de woning heen moeten duidelijk zich aftekenen: de buurt, de wijk en de stad. Stad en land, land en wereld zijn dan ook nog onderling verbonden. Maar het zijn vooral de buurt en de wijk, waar wij nu aandacht aan moeten geven, omdat dit eenheden zijn van menselijke formaat, die de enkeling kan overzien en waarin hij als mens een rol kan spelen.”*

Binnen deze ‘gelede’ samenleving stond zogezegd de wijkgedachte centraal, en die werd vervolgens in “Wij en de wijkgedachte” concreet ingevuld, overeenkomstig de studie van Bos *et al.* Zo omvat ‘de wijk’ een aantal buurten, gegroepeerd om de ‘wijkkern’, waarin voorzieningen bijeengebracht zijn (school, kerk, winkels voor alledaagse boodschappen). Elke wijkkern zou ook een gemeenschapscentrum (waar de lokale verenigingen activiteiten konden organiseren), een park, volkstuinen, sportvelden en speelvelden moeten hebben. De wijk zou met een groenstrook moeten worden gescheiden van grote verkeerswegen, wat zorgt voor veiligheid en rust. Ook zouden vanuit de overheid ‘allerlei hulpbureaus’ in de buurten moeten worden geplaatst, ‘zodat men niet voor alles de tocht naar het stadhuis hoeft te ondernemen’.

Ook het idee van de wijkraden wordt geïntroduceerd. De verschillende organisaties in de wijk (o.a. buurtverenigingen sportclubs, toneel-, huisvrouwen en ouderverenigingen) kunnen samen een ‘wijkgemeenschapsraad’ vormen. Deze raad heeft tot doel de algemene levensvoorwaarden in de wijk op een hoger peil te brengen, door onderlinge samenwerking in de wijk, én door samenwerking met organisaties daarbuiten. “*De wijkgemeenschapsraad zal ook als schakel tussen overheid en burgerij op kunnen treden en een actief burgerschap bevorderen*”, zo wordt voorgesteld in “Wij en de wijkgedachte”. De wijkraden kunnen op specifieke deel terreinen (bijv. ontspanning, ontwikkeling, zorg, huisvesting, verkeer) commissies vormen. De verschillende wijkraden in de stad (of in de streek) kunnen zich ook verbinden en van elkaar leren en samen activiteiten of cursussen opzetten. De wijkraden kunnen besprekingen voeren met B&W en met ambtenaren, en de ‘gekanaliseerde openbare mening inzake wijkproblemen kenbaar maken’. Andersom kan de overheid kenbaar maken met welke problemen zij te maken heeft en via de wijkraad ‘de medewerking van de burgerij inroepen’.

Dat de wijkgedachte in de jaren veertig en vijftig ook daadwerkelijk een toonaangevende positie in de discussie over stedenbouw en architectuur verkrijgt, is voor een belangrijk deel te danken aan architect ir. W. van Tijen (zelf deeltmakend van de Studiegroep Bos). Deze komt met praktische voorstellen voor de bouw van nieuwe stedelijke tuinvijken voor de wederopbouw van het naoorlogse Rotterdam. De sociale en ruimtelijke uitgangspunten van de studiegroep Bos zijn door Van Tijen *et al.* redelijk letterlijk toegepast in het stedenbouwkundig ontwerp van Zuidwijk (Reijndorp, 1994, p. 40). Ruimtelijk is er ‘eenvoud in de verhoudingen’ door de wijk in kleinere eenheden op te delen, is de wijk afgesloten van de hoofdverkeerswegen en is de ‘gelede’ samenleving te herkennen: huizen als deel van de buurten, buurten als delen van de wijk, en de wijk als deel van de stad. Er werd voor de bouw en beheer een nieuwe

corporatie opgericht: Stichting Tuinstad Zuidwijk, en om gemeenschapsvorming te stimuleren werd de ‘Zuidwijkse Gemeenschap’ opgericht, waarvan iedere huurder verplicht lid was (Reijndorp, 1994, p. 41). In Rotterdam worden in de naoorlogse periode ook de eerste wijkraden opgericht (De Boer, 2001, p. 30). Deze zijn (ook) een poging om lokaal bestuur te organiseren en tegelijkertijd optimaal gebruik te maken van de bestuurlijke notabelen in de door Rotterdam in de jaren veertig geannexeerde gemeenten.

Niet alleen in Rotterdam, maar ook in andere steden die in die tijd bezig zijn met de wederopbouw is er aandacht voor de wijk als leefgemeenschap.³² Zo is bijvoorbeeld ook in het eind jaren veertig ontworpen Haagse Moerwijk gebruik gemaakt van de wijkgedachte als ordenend principe.³³ Op veel plaatsen werd de wijkgedachte ook vooral als ruimtelijk model – en niet zozeer als sociaal integratiekader – ingezet.

De wijkgedachte was verwant aan de tuinstadgedachte, en in de uitwerking van het idee van de wijkgedachte en de ‘gelede’ stad door Geyl en de studiegroep Bos, was niet alleen het gedachtegoed van de eerdergenoemde Clarence Perry (‘Neighborhood-units’) te vinden, maar ook dat van Ebenezer Howard. Zowel in de tuinstad- als de wijkgedachte werd uitgegaan van een gebiedsgebonden gemeenschapsvorming, was democratisering van bestuur op lokaal niveau een belangrijk element en was functiemenging in de wijk van voorzieningen en buurtwinkels terug te vinden. Het is dan ook niet vreemd dat in de naoorlogse periode beide ideeën – van de wijkgedachte en van de tuinstad – regelmatig met elkaar worden verweven. De Nederlandse tuinsteden gebouwd voor de Tweede Wereldoorlog hadden ook al een veel kleiner schaalniveau dan in het oorspronkelijk model bedoeld, en waren eerder tuindorpen, of tuinwijken. Overigens werd (en wordt) de term ‘tuinstad’ regelmatig gebruikt voor plekken die weinig van doen hebben met de oorspronkelijke ideeën van Howard.³⁴ Evenals dat bij de wijkgedachte wel het geval was, werd het oorspronkelijke idee op veel

plaatsten vooral als ruimtelijk model ingezet (en niet zozeer als sociaal model).

Zowel de wijkgedachte als het tuinstadideaal werden in de naoorlogse periode ook zeer regelmatig vermengd met (maar later ook doorbroken door) stedenbouwkundige ideeën uit het functionalisme. Waar de tuinstadgedachte als reactie op de ongezonde woontoestanden in de 19^e eeuw teruggreep op ondermeer een dorpse en groene omgeving, zochten de functionaristen – met Le Corbusier als boegbeeld – het in de openstelling voor licht en lucht via hoogbouw, zodat ruimte werd gecreëerd voor natuur op maaiveldniveau waar collectief kon worden gerecreëerd (Kullberg, 2006a, p. 10). De functies wonen, werken, ontspannen en verkeer werden – in tegenstelling tot de wijkgedachte – gescheiden. Voorbeelden van naoorlogse ‘functionalistische’ tuinsteden zijn het Rotterdamse Pendrecht, en de Amsterdamse Westelijke tuinsteden.

Halverwege jaren 50: weg van de wijkgedachte

Deze naoorlogse periode van aandacht voor de wijk duurt niet lang: eind jaren vijftig is de wijkgedachte alweer grotendeels verdwenen. Het einde van deze periode wordt in 1955 ingeluid door het essay van J.A.A. van Doorn, getiteld “Wijk en stad: reële integratiekaders?” Van Doorn beschouwt de wijk niet zozeer als een zelfstandige eenheid of leefgemeenschap, met eigen voorzieningen, maar veeleer als een onderdeel van de stedelijke agglomeratie. In het essay stelt Van Doorn dat de wijkgedachte te sterk historisch is verbonden en niet ‘meegroeit met de veranderingen, die zich in de laatste decennia in de stedenbouw én in de sociale structuur hebben voltrokken’ (De Boer, 2001, p. 32). De wijkgedachte sluit niet goed aan bij de in de jaren vijftig opkomende trends in de stedenbouw zoals metropolisme en functiescheiding. De burger wordt in die tijd steeds meer gezien als een metropoliet, waarmee de aandacht voor de burger

als onderdeel van een buurtgemeenschap naar de achtergrond verschuift (WRR, 2005, p. 32).

In de periode na de Tweede Wereldoorlog was er ook een flinke behoefte aan nieuwe woningen, vooral in de steden. In de oorlogsperiode was vijf jaar lang niets bijgebouwd en er waren veel woningen verwoest of beschadigd als gevolg van de bombardementen. Ook was er veel achterstallig onderhoud; in de periode voor de oorlog is er – mede door de recessie – niet altijd voldoende aandacht uitgegaan naar onderhoud van panden. Een belangrijk onderdeel van het stedelijke ontwikkelingsbeleid in de jaren vijftig is gericht op de sloop van de deels vernielde en/of ‘verkrotte’ woningen en de sloop van soms hele wijken in en nabij de binnensteden.

Er wordt over die periode ook wel gesproken als een periode van ‘sanering en reconstructie’. De structuur van de bebouwde kom diende – vooral vanaf halverwege de jaren zestig – vanuit stedenbouwkundig oogpunt te worden verbeterd, waarbij bebouwing wordt afgebroken en functieverandering plaatsvindt (Koffijberg, 2005, pp. 140-141). Voor de gesloopte panden in de binnensteden komen doorgaans economische functies terug, zoals kantoorpanden, parkeergarages en wegen (in de naoorlogse periode neemt ook het autobezit flink toe). De stadscentra dienen goed bereikbaar te zijn voor werken en winkelen en er worden in die tijd infrastructurele ‘doorbraken’ geforceerd voor het openbaar vervoer en autoverkeer.³⁵

Sanering van woningen gevolgd door nieuwbouw van woningen op dezelfde plek kwam in die tijd niet vaak voor; de bewoners uit de saneringsgebieden verhuisden naar de nieuw gebouwde wijken, naar bestaande wijken met betere woningen of naar een volgende saneringswijk. Aandacht voor de situatie van bewoners bij de sloop van wijken was er in die tijd nog niet echt, en voor zover die er wel was ging het voornamelijk om een organisatieprobleem: hoe kunnen de woningen in de saneringswijken tijdig worden ontruimd (Koffijberg, 2005, p. 141).

De vroeg-naoorlogse wijken uit de jaren vijftig waren doorgaans beperkt in omvang en werden vaak gebouwd aansluitend aan de vooroorlogse stadsuitbreidingen juist buiten het centrum. Deze wijken werden daarom relatief gemakkelijk opgenomen in het stedelijk weefsel (Van Bergeijk, Kokx, Bolt & Van Kempen, 2008, p. 25). Hoewel er veel verschillen zijn tussen de vroeg-naoorlogse wijken – ondermeer qua dichtheid, voorzieningen en bereikbaarheid (zie ook Argioli, Van Dijken & Koffijberg, 2008, p. 9) – hebben heel wat van dergelijke wijken als overeenkomst dat ze gedeeltelijk zijn ontworpen volgens de tuinstadgedachte (zie hiervoor) en een opzet kennen met diverse ‘stempels’ of ‘blokken’ van middelgrote portieketagewoningen en eengezinswoningen en vaak zijn gebouwd rondom een centrale brink met wijkvoorzieningen. Veel mensen startten er in die periode hun ‘wooncarrière’, en blijven er vervolgens vaak hun hele leven lang wonen.

Vanaf de jaren zestig worden de wijken veelal op de nieuwe uitleglocaties gebouwd, wat verder van het centrum verwijderd. Er rijzen in die periode veel nieuwe woonwijken op aan de randen van de steden. Veelal gebeurt dit vanuit een modernistische planningsgedachte: grootschalig, functionalistisch, metropolitaans (De Boer *et al.*, 2004, p. 16). De ontwerpers hebben daarnaast te maken met kostenbeheersing van bestuurders, wat nog wel eens wil leiden tot een grote dichtheid van woningen, en tot meer en hogere bouw ten opzichte van de oorspronkelijke ontwerpen (Kullberg, 2006a, pp. 12-13). Deze nieuwbouwwijken zijn in die tijd duidelijk bedoeld als woongebieden, als onderdeel van de stedelijke agglomeratie met een uitgangspunt van functiescheiding. De wijken zijn veelal gericht op wonen; voor werken en recreatie moeten de bewoners naar andere plekken, zoals de stadscentra. Deze functiescheiding staat haaks op de in de jaren daarvoor nog populaire idee van de wijk als leefgemeenschap.

In die jaren komt er ook een suburbanisatie op gang waarbij bewoners uit de binnensteden vertrekken naar kleinere steden

of dorpen in de omgeving. De suburbanisatie wordt versterkt (en gekanaliseerd) door het groeikernenbeleid dat in de jaren zestig wordt ingezet. Hierbij krijgen bijvoorbeeld Zoetermeer en Purmerend (en wat later Lelystad en Almere) de functie om de bevolkingsdruk in de Randstad te verlichten (De Boer, 2001, p. 33).

De jaren 70 en 80: stadsvernieuwing ('bouwen voor de buurt') en wijk-welzijnsplanning

In de jaren zestig begint de nieuwbouw aan de stadsranden snel vorm te krijgen en wordt de ergste woningnood verholpen. De beleidsaandacht verschuift vervolgens in de jaren zeventig langzaam maar zeker naar de oude vooroorlogse stadswijken. Deze wijken zijn in de loop der jaren aan verval onderhevig geweest en er dient een grootscheepse 'stadsvernieuwing' plaats te vinden.

Terugkijkend beschouwen de meeste analyses van de stadsvernieuwing deze als een in eerste instantie technische onderneming met – pas in tweede instantie – sociale gevolgen. In de woorden van Uitermark (2003, p. 103): *"in de verloederde woningen bleken ook nog mensen te wonen met wie pas na een reeks protestacties rekening gehouden zou worden."* Als reactie op de reconstructieperiode waarin bewoners, veelal met een laag inkomen, weinig hadden in te brengen en letterlijk plaats moesten maken voor de (economische) ontwikkeling van de binnensteden, komen de bewoners in de stadsvernieuwingsperiode nu meer centraal te staan.

Vanaf het begin van de stadsvernieuwing speelt de bevolkingssamenstelling een belangrijke rol; rijkere huishoudens moeten aan de stad worden gebonden en verloederde buurten moeten gesloopt worden voor nieuwe wijken met (deels) nieuwe meer vermogende en 'fatsoenlijke' bewoners. Het 'verdrijven' van een deel van de bevolking aan de hand van grootschalige ingrepen aan de hand van 'blauwdrukken' stuit echter on-

verwachts op sterk protest van de bewoners. De stadsvernieuwers van het eerste uur hadden zich vergist in de banden die de bewoners met hun buurt hebben, hoe verkrot die ook was (De Boer *et al.*, 2004, p. 16).

Er ontstaan actiegroepen, en bewoners eisen dat er in de stadsvernieuwing meer rekening wordt gehouden met hun belangen; ze laten zich niet zomaar als ‘woonvee’ naar andere buurten verplaatsen. Het stadsbestuur komt als reactie daarop in veel gevallen tegemoet aan de voornaamste eisen van de bewoners, en veel bewoners kunnen daardoor terugkeren naar hun buurt en nieuwe woningen worden voor hen niet onbetaalbaar; ‘bouwen voor de buurt’ wordt het doel, inspraak en overleg werden de middelen (Uitermark, 2003, p. 103). Er worden in die tijd vanuit de gemeente vaak projectgroepen opgericht met daarin vertegenwoordigers van de gemeente, woningcorporaties, winkeliers en bewoners. Het werken in de projectgroepen was voor de gemeenten “(...) *de eerste ervaring met intersectorale en probleemgerichte samenwerking tussen verschillende partijen, onder wie georganiseerde bewoners*” (De Boer, 2001, p. 35).

In dezelfde periode dat vanuit de stadsvernieuwing de wijk weer onder de aandacht kwam, werd ook in de welzijnshoek de wijk als beleidseenheid ontdekt (WRR, 2005, p. 35). Waar het welzijn voor de Tweede Wereldoorlog nog vooral langs de zuilen was georganiseerd, brokkelde met de zuilenstructuur ook deze vorm van welzijnsorganisatie langzaam maar zeker af. Daarvoor in de plaats kwam overheidssubsidiering en overheidssturing. Door die transitie werd het welzijnswerk complexer en onoverzichtelijker, terwijl tegelijkertijd de gebruikers hogere eisen gingen stellen aan de dienstverlening (WRR, 2005, p. 35). In de knelpuntennota van de regering werd in 1974 geconcludeerd dat het welzijnswerk op de schop moest. Een belangrijke wijziging was dat het welzijnswerk onder verantwoordelijkheid van de lokale overheden werd geplaatst, en plaatselijk moest worden opgezet. In de grote steden werd toen veelal gekozen voor een wijkgerichte opzet, waar bij het vormgeven van

het lokale beleid werd samengewerkt met de plaatselijke welzijnsinstelling en vertegenwoordigers van de gebruikers ervan. Deze vormgeving van het welzijnswerk was geen lang leven beschoren; zij werd opgeheven onder het tweede kabinet Lubbers (1986-1989), wegens 'te bureaucratisch'. Maar de wijkgerichte benadering uit die tijd is nog regelmatig terug te zien in de huidige welzijnsaanpakken.

Eind jaren tachtig ontstond ook kritiek op de stadsvernieuwing. De woningen zélf waren wel verbeterd, maar niet de kwaliteit van de buurt als geheel. Drie hoofdpunten van kritiek waren dat de stadsvernieuwing (1) er niet in slaagde de sociale problemen zoals werkloosheid, vereenzaming en onderwijsachterstanden op te lossen; (2) te eenzijdig gericht was op het realiseren van sociale woningbouw, waardoor de samenstelling van bevolking statisch bleef en 'sociale stijgers' hun heil elders gingen zoeken; (3) verzuimd had de relatie met hogere schaalniveaus (stad en regio) te leggen, terwijl daar met het oog op het realiseren van verschillen in woonmilieus en het leggen van een relatie met de economische revitalisering van de stad wél behoefte aan was (De Boer *et al.*, 2004, pp. 18-19).

Jaren 80 en 90: sociale vernieuwing, GSB en stedelijke vernieuwing

Eind jaren tachtig komt er een antwoord op de hardnekkige sociale achterstanden in de vorm van het sociale vernieuwingsbeleid. Het kabinet Lubbers III neemt de sociale vernieuwing die enkele jaren eerder is opgekomen in Rotterdam als inspiratie voor de Nota 'Sociale vernieuwing, opdracht en handreiking' (Van der Pennen *et al.*, 1998, pp. 15-16). Vanuit het Rijk gezien is de sociale vernieuwing deels een 'invitatiebeleid', lokale actoren worden uitgenodigd om zelf problemen te definiëren en hiervoor lokaal passende oplossingen te formuleren. In de beleidsnota worden drie 'groepen' met terreinen geformuleerd waarop de sociale vernieuwing van toepassing kon zijn: (1) arbeidsmarkt, onderwijs en scholing; (2) woon- en leefomgeving;

en (3) vernieuwingen op zorg en welzijnsterrein (Kensen, 1999, pp. 3-4). Het Rijk sluit in de eerste helft van de jaren negentig met 496 gemeenten convenanten af. In 1994 wordt als tijdelijke constructie het Fonds Sociale Vernieuwing en de bijbehoren de wet in het leven geroepen. In 1998 is de voeding van het fonds deels overgeheveld naar het gemeentefonds, en deels weer teruggenomen door de betrokken ministeries en teruggebracht tot specifieke uitkeringen (Van Putten, 2006, p. 20).

Opvallend is dat aan de sociale vernieuwing het idee ten grondslag ligt dat de verzorgingsstaat te ver aan het doorschieten is, en dat er een 'nieuw evenwicht' gevonden dient te worden tussen rechten en plichten van burgers en overheden (Van Putten, 2006, p. 17). In die periode wordt lokaal veelal geëxperimenteerd met verdere doorvoering van bewonersbetrokkenheid bij hun eigen leefomgeving. Niet alleen in overleg met de gemeente en professionele partijen uit de sociale sector, maar ook door meer doe-gerichte initiatieven. De burger krijgt er naast de rollen van 'koning-klant', 'beleidsmakende burger', 'verantwoordelijke burger' ook de rol van 'zelfwerkzame burger' bij (Kensen, 1999, p. 12). Zo wordt in die tijd in Rotterdam voor het eerst begonnen met het "Opzoomeren".

Onder invloed van de stadsvernieuwing, achterstandsgebiedenbeleid en sociale vernieuwing verandert de relatie tussen opbouwwerkers en (wijk)ambtenaren langzaam maar zeker van 'tegen elkaar', naar 'met elkaar'. De gemeenten leren om problemen met anderen (bewoners en professionele organisaties) aan te pakken en dat lukt vooral bij projecten die zijn gericht op het verbeteren van de leefbaarheid (De Boer *et al.*, 2004, pp. 16-17). Langzaam groeit er een integrale oriëntatie waarbij steeds meer partijen tot inzicht komen dat fysieke, sociale en economische problemen in onderlinge samenhang aanpakbaar dienen te worden.

Halverwege de jaren negentig wordt de sociale vernieuwing opgevolgd door het Grotestedenbeleid (GSB) en de stadsvernieuwing wordt 'stedelijke vernieuwing'. Het GSB begint in

1994 in een kleiner aantal steden, volgens de met de sociale vernieuwing ingezette weg van decentralisatie en deregulering. Het doel is de positie van de (bewoners van de) steden te versterken, omdat de steden een structurele achterstand hadden opgelopen in de Nederlandse samenleving. Financieringsstromen van het Rijk moeten worden gebundeld en het lokale bestuur moet deze probleemgericht inzetten. Er worden convenanten tussen Rijk en 25 steden gesloten (de eerste in 1995). Na een eerste periode van vier jaar wordt het GSB verder vormgegeven langs drie ‘pijlers’: sociaal, fysiek en economisch. Op basis van Meerjaren Ontwikkelingsplannen kunnen – inmiddels 30 – steden financiële steun krijgen van het Rijk.

Als vervolg op de stadsvernieuwing start het Ministerie van VROM in 1997 met de stedelijke vernieuwing. Waar de stadsvernieuwing aanvankelijk werd gezien als een inhaalslag, een eenmalige en eindige operatie, gaat het bij stedelijke vernieuwing om een blijvende investering (De Boer *et al.*, 2004, pp. 20-21). Daarbij ging het nog steeds om fysieke verbeteringen, vernieuwing van woningen en woningomgeving, maar het beleid werd aangevuld met doelen met een sociaal of economisch karakter, zoals het verbeteren van de leefbaarheid en veiligheid, versterken van het economisch draagvlak, cultuur, bereikbaarheid, en het bevorderen van sociale samenhang. De brede opzet van het stedelijke vernieuwingsbeleid – ‘méér dan stenen stapelen’ – is voor een belangrijk deel een reactie op de kritiek op de stadsvernieuwing (zie vorige paragraaf). In de loop der jaren werd het stedelijke vernieuwingsbeleid gekoppeld aan het Grotestedenbeleid (GSB): de economische pijler van het GSB is gericht op werk en economie, de sociale pijler kent thema’s als onderwijs, leefbaarheid, veiligheid en zorg, en de fysieke pijler werd gevuld door de stedelijke vernieuwing. De stedelijke vernieuwing ziet er in elke stad weer anders uit, omdat de steden vrijheid krijgen zelf hun beleid vorm te geven in convenanten met lokale partners zoals woningcorporaties en bewoners.

Wat betreft de inhoud van de stedelijke vernieuwing komt de aandacht sterker te liggen op de sociale effecten van fysieke ingrepen, en wordt door beleidsmakers breed erkend dat voor het bevorderen van de leefbaarheid in wijken sociaal en fysiek hand in hand moeten gaan. De leefbaarheid verbeter je niet alleen door “(...) *fysieke maatregelen zoals het bouwen van huizen, maar ook door aandacht te hebben voor de sociale component zoals de behoefte aan meer speelruimte, sportvoorzieningen, scholen of meer groen in de wijk. Want wonen is meer dan huizen bouwen alleen*”, zo is te lezen op de website van het Ministerie van VROM. Maar de ‘werelden’ van fysiek en sociaal komen moeilijk bij elkaar, en de praktijk is weerbarstiger dan de theorie. De verschillen tussen de twee werelden – in problematiek, doelstellingen, werkwijze, organisatie en (financiële) prioriteiten – maken samenwerking lastig.

Wijkaanpakken vanaf 2000

Zoals in de vorige paragrafen reeds aan bod is gekomen, kan gesproken worden van alweer de ‘derde golf’ van aandacht voor de wijk: de eerste periode was vlak na de oorlog (‘wij en de wijkgedachte’) en de tweede ten tijde van de stadsvernieuwing (‘bouwen voor de buurt’). Tussendoor is de aandacht steeds (deels) verschoven naar hogere aggregatieniveaus zoals de stad en de regio. De ‘derde golf’ begint eigenlijk al bij het Grotestedenbeleid en de stedelijke vernieuwing (zie hiervoor). Beide richten zich voor wat betreft het schaalniveau op ‘de wijk’. Zo heeft het Grotestedenbeleid naast een inhoudelijke ook een bestuurlijke vernieuwingscomponent: op rijksniveau dient er een ontschotting (van financieringsstromen en ministeries) plaats te vinden, en op lokaal niveau dient gebiedsgericht (=wijkgericht) en probleemgericht gewerkt te worden in plaats van aanbodgericht (vanuit verschillende directies).

Ook de stedelijke vernieuwing kent een (steeds meer) gebiedsgerichte benadering. Zo wordt er aan de stedelijke vernieuwing door toenmalig minister Kamp (VROM) in 2003 een

extra beleidsimpuls gegeven in de vorm een ‘56-wijken aanpak’. In het kader van het ‘Actieprogramma herstructurering’ worden 56 achterstandwijken benoemd (in eerste instantie waren het overigens 50 ‘prioritaire wijken’) die extra ‘faciliteiten en instrumenten’ krijgen om meer tempo in de stedelijke vernieuwing te krijgen en verloedering tegen te gaan. Dit zijn ondermeer financiële instrumenten, maar er wordt bijvoorbeeld ook een ‘impulsteam’ in het leven geroepen en er wordt samen met het Ministerie van VWS een kennisontwikkelingsprogramma rondom de ‘sociaal-fysieke wijkaanpak’ gestart.³⁶ Er werd voor de wijk gekozen omdat de problemen op het niveau van de wijk het meest zichtbaar zijn, zo was de gedachte, en de wijk het meest aangewezen schaalniveau was waarop samenwerkingscontracten tussen de gemeenten en andere lokale partijen konden worden afgesloten. Als voorwaarde voor een aanspraak op de instrumenten in het kader van de 56-wijkeaanpak moesten in de aangewezen wijken voor eind 2004 prestatieafspraken zijn gemaakt tussen de relevante lokale betrokken partijen.

De wijk blijft in de jaren daarna het brandpunt van veel Haags beleid. Zo startte het Kabinet Balkenende III in 2006 met ‘nieuwe coalities in de wijk’, een interdepartementaal initiatief om de stedelijke vernieuwing een snelheids- en kwaliteitsimpuls te geven. Het daaropvolgende Kabinet Balkenende IV kende zelfs een minister voor Wonen, Wijken en Integratie (WWI): minister Vogelaar. Deze minister stelde zichzelf de taak om samen met betrokken partijen van de stedelijke probleemwijken weer ‘krachtwijken’ te maken. Concrete aanleiding voor deze intensivering van het wijkenbeleid was de toekomstverkenning stedelijke vernieuwing uit 2006 waarin toenmalig minister van VROM Winsemius een groeiende tweedeling tussen kansrijke en kansarme wijken signaleerde.³⁷ In het kader van het Actieplan Krachtwijken (2007) van minister Vogelaar werden nu 40 wijken geselecteerd die een extra financiële impuls kregen om hun achterstanden ten opzichte van het stedelijk gemiddelde te kunnen inlopen. Deze impuls kwam dus boven-

op, en niet in plaats van, het lopende beleid in het kader van het Grotestedenbeleid en het stedelijke vernieuwingsbeleid. De 40-wijkenaanpak was een *interdepartementale* aanpak, waarbij de programmaminister voor WWI ('inwonend' bij het Ministerie van VROM) samenwerkte met de Ministeries van OCW, SZW, VWS, EZ, Justitie en BZK. Het was ook een *integrale* aanpak waarbij binnen een wijk gelijktijdig wordt gewerkt aan beheer, bouw en onderhoud, maar ook aan de leefomgeving, veiligheid, gezondheid, werk, onderwijs en sociale cohesie.³⁸ De minister benadrukt dat bewoners centraal staan in de aanpak. Per wijk wordt een wijkactieplan opgesteld, en per stad (in totaal 18 steden) werd een charter afgesloten tussen de betreffende gemeente en het Rijk. Vervolgens werd er in 2009 en 2010 – inmiddels was minister Vogelaar in november 2008 opgevolgd door minister Van der Laan – nog twee keer € 30 miljoen vrijgemaakt voor zogenaamde 40+wijken, niet vallende onder de 40 krachtwijken binnen de wijkenaanpak.

In de tekst van het Actieplan Krachtwijken, waarmee de 40-wijkenaanpak van start ging, worden de buurtbewoners niet vergeten. De inventiviteit en kracht die de bewoners en lokale organisaties gezamenlijk inzetten zijn essentieel voor het slagen van de wijkaanpak, aldus minister Vogelaar (VROM, 2007, p. 10). De bewoners – individueel en georganiseerd – vormen ook een belangrijke partij in het opstellen en uitvoeren van de wijkactieplannen, zo is te lezen in het actieplan: *“Het uitgangspunt van de wijkaanpak is om het lokale werk op de werkvloer te laten. In nauwe samenwerking met professionals en bestuurders van lokale, maatschappelijke organisaties, waaronder woningcorporaties, scholen, politie, ondernemers en buurtbewoners zullen de gemeenten de komende periode wijkactieplannen opstellen”* (...) *“Het wijkactieplan wordt opgesteld in samenwerking tussen gemeente en relevante lokale spelers op basis van een gedegen gezamenlijke probleemanalyse”* (...) *“Het kabinet wil graag dat burgers nadrukkelijk zijn betrokken bij de probleemanalyse, het opstellen en het uitvoeren van het wijkactieplan”* (VROM, 2007, pp. 8, 10, 15).

In het kader van het Actieplan Krachtwijken wordt ook getracht de bewonersparticipatie en bewonersinitiatief te stimuleren door middel van bewonersbudgetten. De in de wijk beschikbare potentie bij bewoners dient beter te worden benut en er moet meer ruimte komen voor initiatief van de bewoners. Hiertoe heeft het Rijk budgetten beschikbaar gesteld voor bewonersinitiatieven die de leefbaarheid en sociale cohesie in de wijk helpen verbeteren. In totaal is voor 2008 € 20 miljoen beschikbaar gesteld en voor de jaren 2009-2011 € 25 miljoen. De € 20 miljoen is verdeeld tussen de 40 krachtwijken uit de wijkenaanpak en overige wijken in de zogenaamde G31 gemeenten.³⁹ Hoewel het geld voor de budgetten soms formeel los staat van de uitvoering van de wijkactieplannen is in de lokale praktijk deze scheiding niet zo strak te maken, constateren Van Hulst *et al.* (2009, p. 22): *“Het bevorderen van bewonersinitiatieven is in veel gevallen een doelstelling in het wijkactieplantraject en tevens worden veel bewonersinitiatieven ontplooid op terreinen waar ook het wijkactieplan zich op richt.”*

Het Rijk heeft bij het beschikbaar stellen van de gelden voor de budgetten in de krachtwijken geadviseerd deze in te zetten via een ‘vouchersysteem’. Het vouchersysteem is bedacht door het LSA en is overgenomen door toenmalig minister Vogelaar. In het vouchersysteem worden bewonersinitiatieven gefinancierd via waardebonnen die bewoners kunnen indienen bij de gemeente om de producten en diensten voor de uitvoering van de initiatieven te bekostigen. In de opzet krijgen bewoners zeggenschap over de keuze, de financiering en de uitvoering van de initiatieven. De verdeling van het geld over initiatieven, de beoordeling van de initiatieven en de activering van bewoners gebeurt door een regiegroep van bewoners. De verwachting is dat dit de drempel verlaagt om met ideeën te komen en samenwerking tussen verschillende bevolkingsgroepen stimuleert. Bij de gelden voor de krachtwijken werd een *advies* gegeven deze in te zetten via het vouchersysteem. Bij de gelden voor de G31 werd dit *aanbevolen*. Koos een gemeente niet voor het wer-

ken met het vouchersysteem dan moesten bewoners instemmen met verdeling volgens het reeds bestaande systeem in de betreffende gemeenten/wijk. Van de G31-gemeenten hebben uiteindelijk 14 gemeenten het vouchersysteem ingevoerd en hebben 17 gemeenten hun eigen, reeds bestaande, werkwijze met bewonersbudgetten gehandhaafd (Tonkens & Kroese, 2009, pp. 4, 49).⁴⁰

Ten slotte: vier terugkerende beleidspectieven op de wijk

Door de Nederlandse beleidshistorie heen zijn, zo zou men ten slotte kunnen zeggen, de volgende vier beleidspectieven (of ‘aanvliegroutes’) te onderscheiden van waaruit doorgaans voor een wijkaanpak wordt gekozen – zie de volgende pagina (vergeleijk Sullivan & Taylor, 2007, pp. 28-33). Door de tijd heen verschuiven de accenten en het is ook maar vanuit welk beleidsveld men ‘aanvliegt’, maar op hoofdlijnen keren deze vier spectieven steeds terug.

Tabel 3: vier terugkerende beleidsperspectieven van waaruit voor een wijkgerichte aanpak wordt gekozen

| Beleidsperspectief: | | | |
|--|---|---|---|
| Stads-ontwikkeling | Publieke dienstverlening | Lokale democratie en politieke participatie | Samenleving en maatschappelijke participatie |
| Beelden van de wijk: | | | |
| Geografische plek; Demografische entiteit; Ontwikkelingslocatie | Administratieve eenheid; Beleidsgebied | Politiek-bestuurlijke arena; Politieke gemeenschap | Sociale gemeenschap |
| Beleidsdoelen: | | | |
| Duurzame stadsontwikkeling | Leefbare buurten; Schone, hele, en veilige wijken | Verstevigen democratische legitimiteit; Vergroten politiek burgerschap | Vitale sociale gemeenschap; Vergroten 'eigen verantwoordelijkheid' |
| Beleidsaanpak: | | | |
| Gebieds-ontwikkeling / herstructurering; 'Social engineering' | Effectievere en efficiëntere uitvoering van dienstverlening | Bestuurlijke vernieuwing; Interactieve besluitvorming | Stimuleren maatschappelijke participatie; Burgerschapsontwikkeling |
| Enkele concrete voorbeelden: | | | |
| Funciemenging; Gedifferentieerde woningbouw; Rotterdamwet; Wijkbranding | Frontlijnsturing; Vraaggericht werken; Integrale aanpak; Buurtbeheer | Wijktafels; Wijkwethouders; Politieke markten; Wijkschouwen | Bewonersbudgetten; Bewonersondersteuning; ABCD-methode |
| Bijbehorende 'beelden van de burger': | | | |
| Inwoner; Huurder/koper | Klant/cliënt | Kiezer; Coproducent | Initiatiefnemer /vrijwilliger; Sociale 'buur' |

De wijkbewoner geactiveerd?

De 'eigen kracht' van de burger

In het Kabinet Rutte-Verhagen, dat in 2010 is aangetreden, wordt WWI omgevormd tot WBI – Wonen, Bouwen en Integratie – en als Directoraat Generaal ondergebracht bij het Ministerie van BZK. Halverwege 2011 laat minister Donner (BZK) weten de Vogelaarheffing ten bate van de veertig aandachtswijken af te gaan bouwen – in 2011 van € 75 miljoen naar € 50 miljoen. In 2012 zal het bedrag nog 25 miljoen zijn en daarna zal de heffing ophouden te bestaan. Het belang van de wijk en van een wijkgerichte aanpak als zodanig wordt echter nog steeds wel onderschreven, zo is te lezen in de brief van de minister aan de Tweede Kamer (2011). Maar de wijkenaanpak zoals ingezet door minister Vogelaar is in een 'nieuwe fase beland', zoals de minister aangeeft: 'van bouwen naar borgen'. De wijkenaanpak wordt 'geconsolideerd en breder ingezet', waarbij de lokale partners worden ondersteund door het Rijk. *"De omstandigheden zijn wel veranderd",* schrijft de minister. *"Bovendien zijn er vanuit het Rijk – naast de inzet in zorg, onderwijs, veiligheid etc. - geen extra middelen beschikbaar. Ik zie het in deze periode als mijn rol om lokale partners te ondersteunen met kennis en kunde en samen naar oplossingen te zoeken. Daarnaast ondersteun ik de aanpak door verbindingen te leggen met vitale coalities en door het breed verspreiden van lessen en goede voorbeelden, in samenwerking met NICIS, de Buurtalliantie, het Landelijke Samenwerkingsverband Aandachtswijken (LSA), KEI e.a."*

Wat betreft de verantwoordelijkheid voor de leefbaarheid van de steden en dorpen is de minister (in dezelfde brief) duidelijk: *"Burgers, maatschappelijke organisaties en lokale overheid zijn daarvoor als eerste verantwoordelijk. Het Rijk legt de basis via het sectorale beleid. Ik ondersteun versterking van de leefomgeving vanuit mijn bestuurlijke dossier, vanuit 'wonen' en vanuit burgerschap."*

Op dit punt zien we (opnieuw) de twee beleidslijnen versmelten: die van de wijkaanpak en die van een versterking van burgerschap. De minister van BZK zet in de wijkaanpak dus duidelijk in op de ‘eigen kracht van de burger’. *‘Bij de wijkenaanpak zien we dat vooruitgang juist dan kan worden geboekt als verantwoordelijkheden dichterbij burgers zelf komen te liggen. De kracht van Nederland zit in elke burger. Het is die kracht die het kabinet wil mobiliseren. Burgerschap betekent dat men mee doet aan de samenleving en zich daar medeverantwoordelijk voor voelt.’* De overheid kan dan meer terugtreden, is daarbij (ook) de insteek: *‘Dit (meer burgerschap – tv-dw) is de sleutel voor een compactere overheid die effectiever en samen met bewoners taken kan uitvoeren.’*

Beleid en praktijk

Het is in de praktijk echter vaak lastig burgers een passende plek en rol te geven of te laten nemen in de wijkaanpak en in het oppakken van initiatieven in de wijk. Dit wordt ook door de minister van BZK onderkend: *‘Meer – en meer diverse – bewoners zijn de afgelopen periode gaan participeren in de ontwikkeling van de eigen wijk. Tegelijkertijd leren we dat het niet altijd gemakkelijk is voor bestuurders en professionals om burgers de ruimte te geven. Bewoners in de aandachtswijken geven aan dat er weliswaar nu beter met hen wordt samengewerkt, maar dat er iets fundamenteels nodig is. Te vaak zijn ze het sluitstuk van een proces’* (2011, brief aan Tweede Kamer).⁴¹ Ook uit de diverse evaluaties die zijn verschenen naar aanleiding van de wijkenaanpakken komt een beeld naar voren dat het vaak moeilijk is om burgers op een passende manier centraal te stellen in de aanpak (terwijl dat toch steeds wel een van de belangrijkste doelstellingen is). Hieronder laat ik de bevindingen uit enkele van deze onderzoeken de revue passeren.

In het in 2006 door het Ministerie van VROM geïnitieerde project ‘Nieuwe Coalities voor de Wijk’ speelde burgerparticipatie een ondergeschikte rol, zo stellen de onderzoekers Engbersen *et al.* (Engbersen, Snel & De Boom, 2007). *‘Voor zover wij konden nagaan, was bij slechts drie van de dertien wijken sprake van*

directe betrokkenheid van bewoners en bewonersorganisaties bij de invulling van het project, namelijk Zaanstad, Deventer en Den Helder. Wel werden bewoners bij andere projecten via de reguliere overlegorganen en buurtkranten geïnformeerd” (Engbersen et al., 2007, pp. 62-63). Enerzijds is dit misschien niet vreemd, omdat gemeenten expliciet waren gevraagd welke bestuurlijke knelpunten zij bij de aanpak van de geselecteerde wijken ervaren. Anderzijds, zo stellen de onderzoekers, “[...] is het een vreemde figuur dat teams van hoge ambtenaren en externe deskundigen de wijk in worden gestuurd, terwijl bewoners slechts mondjesmaat worden geraadpleegd. Bovendien maakte de spoed waarmee gemeenten in de zomer van 2006 hun hulpvragen moesten formuleren uitgebreide bewonersraadpleging vrijwel onmogelijk.”

Uit een in 2008 door de Tilburgse School voor Politiek en Bestuur uitgevoerd onderzoek naar de bevordering van bewonersparticipatie bij de totstandkoming van de wijkactieplannen in het kader van de krachtwijkenaanpak (Van Hulst et al., 2008), blijkt dat in iets meer dan een derde van de 40 ‘Vogelaarwijken’ bewoners niet, of zeer beperkt, zijn betrokken bij de totstandkoming van het wijkactieplan. In iets minder dan een derde van de wijken verliep de participatie via reguliere, reeds bestaande bewonersoverleggen en in iets meer dan een derde van de wijken is een nieuw, breed participatietraject opgezet voor het wijkactieplan. Vooral in de grote steden waren de mogelijkheden voor bewoners om te participeren beperkt. In kleinere steden hebben gemeenten de participatie over het algemeen actiever bevorderd. Uit het onderzoek bleek ook dat gemeenten bewoners in de meeste gevallen wel de mogelijkheid hebben geboden te participeren, maar dat de reikwijdte en de diepgang niet in alle gevallen even groot waren. Daar waar bewoners konden participeren, hadden zij in de meeste gevallen wel de gelegenheid aan te geven welke problemen er volgens hen in de wijk spelen, maar veel minder vaak hadden bewoners de gelegenheid oplossingen aan te dragen. De inventarisatie en keuze van oplossingen was vaak in handen van professionals. De beslismacht van bewoners was over het algemeen beperkt. Wel

konden ze in veel gevallen advies uitbrengen over het wijkactieplan. De belangrijkste redenen die gemeenten aandroegen om bewonersparticipatie maar beperkt te bevorderen waren de beschikbare tijd voor en de timing van het nieuwe beleid, het feit dat er al veel andere projecten liepen die gericht zijn op dezelfde thema's, de angst om bewoners te overvragen en de wens om geen valse verwachtingen te wekken.

Ook is de bevordering van bewonersparticipatie bij de uitvoering van de wijkactieplannen geëvalueerd (Van Hulst *et al.*, 2009). Bij analyse bleek dat zonder uitzondering bewoners in alle onderzochte wijken de mogelijkheid hadden om te participeren in de uitvoering van de wijkactieplannen. Daarbij betrof het nadrukkelijk niet louter de leden van bewonersorganisaties of anderszins georganiseerde bewoners; in de overgrote meerderheid van de wijken kunnen ook individuele wijkbewoners participeren. *“Daarmee lijken gemeenten invulling te geven aan de doelstelling van de krachtwijkenaanpak om bewoners actief bij de uitvoering van de wijkactieplannen te betrekken, zij het dat er in de ene wijk meer mogelijkheden tot participatie worden geboden dan in de andere”*, concluderen de onderzoekers. Wat betreft de wijzen waarop de bewoners kunnen participeren zijn tussen de steden onderling ook grote verschillen te zien. Maar in meeste wijken is er, in wat voor vorm dan ook, een overleg waarin bewoners toezien op de uitvoering van het wijkactieplan (op zijn minst in een adviserende rol). De tweede vorm van participatie die de onderzoekers analytisch onderscheiden is samenwerking bij de uitvoering van concrete projecten tussen bewoners, gemeenten en eventueel andere partners. Deze vorm komt minder vaak voor dan het overleg. De derde en laatste onderscheidde vorm van participatie is uitvoering van een deel van het wijkactieplan door bewoners zélf. Dit komt relatief veel voor, aldus de onderzoekers. Hoewel het daarbij ook gaat om plannen of projecten die zijn opgesteld door anderen dan de bewoners, zien de onderzoekers in de praktijk vrijwel alleen vormen van 'eigen verantwoordelijkheid van bewoners bij plannen of projecten

die door bewoners zelf zijn ingediend of aangedragen' – via de vouchersystemen, of vergelijkbare methodieken. Als suggesties voor verbetering geven de onderzoekers aan dat de afspraken met bewoners nog vaker en beter kunnen worden vastgelegd, en dat bewoners nog beter ondersteund kunnen worden. Ook zou nog meer aandacht kunnen worden geschonken aan het uitnodigen van bewoners om mee te doen, en aan de terugkoppeling aan bewoners over de stand van zaken in de uitvoering van de wijkactieplannen – en specifiek over de bewonersinbreng daarin.

De eerste fase van de voucherregeling is in 2009 geëvalueerd door Tonkens en Kroese, en de auteurs zijn daarover zeker niet negatief. *“Al met al kan worden gesteld dat de voucherregeling de belofte in zich draagt om te komen tot een allocatie van bewonersbudgetten waarbij een grote mate van toegankelijkheid, empowerment en democratisch gehalte kan worden bereikt”*, zo schrijven de onderzoekers (Tonkens & Kroese, 2009, p. 55). Drie zaken waren hierbij wel van belang: (1) intensieve professionele ondersteuning van de bewoners; (2) regiegroepen die zijn samengesteld uit zowel reeds georganiseerde bewoners alsook nieuw-actieve bewoners; en (3) de leden van de regiegroepen moesten ook daadwerkelijk regelmatig overleg hebben. *“Wanneer aan deze voorwaarden wordt voldaan heeft het vouchersysteem de potentie om uit te groeien tot een volwassen regeling waarmee de betrokkenheid van bewoners bij hun wijk en bij elkaar wordt vergroot”*, aldus de onderzoekers. Maar opvallend is dat ook in deze evaluatie weer naar voren komt dat de grote snelheid en tijdsdruk waarmee de nieuwe regeling ‘van bovenaf’ werd ingevoerd het proces met de bewoners geen goed heeft gedaan; de onderzoekers constateren dat de haast bij invoering van een dergelijk systeem soms leidt tot verwarring en uitsluitingen van bewoners bij de implementatie.

Ook de visitatiecommissie Wijkenaanpak (2011) is in haar eindrapportage over de wijkenaanpak in eerste instantie niet negatief en heeft de indruk dat over de hele linie de afgelopen jaren meer ruimte is gekomen voor bewoners om initiatieven te

starten – mede dankzij de beschikbaar gestelde wijkbudgetten en vouchers. De commissie zag ook dat er regelmatig groepen burgers aangaven niet te willen ‘vergaderen’, maar wel de handen uit de mouwen willen steken: *“Burgerparticipatie die meer omvat dan je opvatting kunnen geven wordt door bewoners als zeer relevant gezien en is ook een drive om je zelf in te zetten voor de wijk”* (2011, p. 32). Een proces waarbij op een andere manier invulling wordt gegeven aan het begrip participatie: ‘van institutionele participatie naar co-productie en eigenaarschap’ vindt de commissie zeer de moeite waard – en het sluit vaak ook goed aan bij de cultuur van de onderzochte wijken, zo stelt zij.

Echter – en dan wordt de commissie toch weer een stuk kritischer: dit proces wordt door veel gemeenten nog te weinig ‘als zodanig gezien en gewaardeerd’. De visitatiecommissie constateert dat *“(...) er nog veelvuldig traditionele en ‘starre’ vormen van participatie worden gebanteerd met reguliere vergadercircuits, vaak met vaste deelnemers”* (2011, p. 32). ‘Loslaten’ is niet voor niets een van de twee centrale termen in de titel (‘Doorzetten en loslaten’) van het eindrapport. Nederland blijft toch een land waarin de (bureaucratische) controlezucht hoogtij viert, zo stelt de commissie. Dit is ook terug te zien in de wijkenaanpak. *“Het echt geven van substantiële zeggenschap en kapitaal aan burgers/bewoners, dat wordt in het beste geval als idee nog wel omarmd, maar in de praktijk komt dat maar mondjesmaat van de grond”*, zo schrijft zij in de inleiding van het eindrapport. Dat is een stevige uitspraak, die wijst op een stevige uitdaging voor de komende periode.

Lokale (beleids)praktijken

In de voorgaande teksten is een belangrijk deel van de aandacht gegaan naar het ‘grotere’ beleidsverhaal van voornamelijk de Haagse beleidslijnen. Dit omdat het een belangrijk deel van het ‘decor’ is waartegen de lokale (beleids)initiatieven – en ook de later in deel twee te presenteren empirie – te begrijpen zijn. Zo zagen we dat lokale beleidsinitiatieven voor het organiseren van

bewonersbetrokkenheid in en bij de wijk regelmatig worden aangejaagd en gestimuleerd door Haags beleid – via bijvoorbeeld financiering, regelgeving of kennisontwikkeling. Denk aan het GSB en het Actieplan Krachtwijken, en daarbinnen meer specifiek aan bijvoorbeeld OBAZ en de voucherregeling voor bewonersbudgetten.

Echter, dat is maar een onderdeel van de beleidsdynamiek; het omgekeerde is namelijk evengoed waar: vaak wordt juist eerst in de lokale context geëxperimenteerd en geïnnoveerd, alvorens een lokale ‘goede praktijk’ in Den Haag wordt opgepikt en vervolgens landelijk wordt gestimuleerd. Zo vonden bijvoorbeeld de eerste experimenten met buurtbudgetten reeds in de tweede helft van de jaren negentig plaats in steden als Amsterdam, Eindhoven, Enschede, Rotterdam en Utrecht (Fortuin, Hettinga & Rijkschroeff, 1998). Die experimenten waren overigens ook weer deels te begrijpen in het licht van de sociale vernieuwing eind jaren tachtig begin jaren negentig, toen er landelijk meer aandacht kwam voor de ‘zelfwerkzame burger’ in de eigen omgeving (Kensen, 1999).⁴² En waar eerder in dit hoofdstuk werd gesteld dat de wijkaanpak in de jaren negentig in het Haagse beleid populair was, gold dat hiermee toen ook al lokaal werd geëxperimenteerd in ondermeer Amersfoort, Delft, Rotterdam, Eindhoven en Deventer (zie Tops, Hendriks & Weterings, 1999). Enkele inmiddels ‘beroemde’ – lokaal ontwikkelde – werkwijzen uit die tijd waarin bewonersinitiatief en -participatie werden gecombineerd met wijkontwikkeling zijn bijvoorbeeld het Bredase Lusten en Lasten en de Deventer Wijkaanpak.

Waarom bepaalde lokale (beleids)praktijken breder gehoor vinden en op meerdere plaatsen – in lokale varianten – worden ingezet is een onduidelijk proces. Soms inspireren lokale beleidspraktijken Haagse beleidsmakers en soms jaagt landelijk beleid juist lokale praktijken aan. Soms ook worden bewust ‘leeromgevingen’, lokale experimenten en lokale ‘proeftuinen’ gestimuleerd en ondersteund door de Haagse beleidsmakers,

zoals bijvoorbeeld het geval is bij de proeftuinen en experimenten in het kader van In Actie met Burgers! Waarin BZK en de VNG samen optrekken, en er ook een ‘lerende gemeenschap’ van lokale professionals getracht wordt te organiseren. En: regelmatig ook verspreiden werkwijzen en ‘beleidstrends’ zich ook helemaal niet via de ‘route Den Haag’. Gemeenten inspireren elkaar ook via eigen publicaties, onderlinge werkbezoeken, professionele netwerken (bijvoorbeeld LPB-platform voor wijkgericht werken) of via (vak)tijdschriften en andere media.

Oók een katalyserende en agenderende rol in dit proces (zeker het laatste decennium) spelen onderzoeks- en adviesorganen zoals de WRR en het RMO en kenniscentra zoals Nicis, SEV, Kei, Movisie en Nirov. Zo is de beleidsaandacht voor burgerinitiatieven in de lokale context sinds 2005 sterk toegenomen door ondermeer het WRR-rapport Vertrouwen in de buurt (WRR, 2005), waarin een lans wordt gebroken voor het versterken van de invloed van burgers op de leefomgeving in de wijk – overigens gebaseerd op een uitgebreide voorstudie naar lokale praktijken (Hazeu, Boonstra, Jager-Vreugdenhil & Winsemius, 2005). De SEV heeft begin deze eeuw bijvoorbeeld ook een stimuleringsprogramma Wijkgebonden Leefbaarheidsbudgetten geïnitieerd, waarin werd geëxperimenteerd met de voorlopers van de nu zo populaire buurtbudgetten (zie Huygen & Rijkschroeff, 2004), Nicis heeft onderzoek geprogrammeerd en zowat alle kenniscentra hebben wel kennisbijeenkomsten georganiseerd op het thema’s actief burgerschap en bewonersparticipatie in de wijk. En rond de eeuwwisseling waren er ook landelijk geëntameerde projecten zoals ‘Heel de buurt’ door LCO/NIZW/Forum ⁴³georganiseerd, in opdracht van het Ministerie van VWS, met lokale pilot-projecten in diverse stadswijken (ondermeer in Groningen, Emmen, Den Bosch), met als doel buurtgerichte interventies en buurtgericht beleid te versterken (De Boer, Broekman, Kagie, Sprinkhuizen & De Wild, 2003; Sprinkhuizen, Vlaar, Engbersen & De Wild, 1998)

Een bottom-up voorbeeld van het samen optrekken van kenniscentra of onderzoeksinstituten met lokale overheden op om actief kennis te maken en te delen is in die tijd het steden-netwerk bestuurlijke innovatie en wijkgericht werken van alweer zo'n tien jaar geleden waarin onderzoekers van de Katholieke Universiteit Brabant samen optrokken met zo'n tien steden die van elkaar wilden leren op het punt van wijkgericht werken (Boogers *et al.*, 2002a, 2002b). Enkele jaren geleden heeft ook de SEV, samen met vier steden een kopgroep Vertrouwen in de buurt opgericht waarin in vier steden door onderzoekers van de Universiteit van Tilburg (waaronder ondergetekende) onderzoek werd gedaan naar de lokale werkwijzen waarin getracht werd wijkbewoners een belangrijke plek in de wijkontwikkeling te geven (zie bijlage 1). Het doel was enerzijds van elkaar te leren, en anderzijds andere gemeenten te inspireren en mee te laten kijken/lezen. Ook werd er door de betrokken steden en de SEV een 'Manifest Vertrouwen in de buurt' geschreven, waarmee de gemeenten de principes uit het WRR-rapport wilden vertalen naar de lokale praktijk (Van Straaten *et al.*, 2008). Het manifest werd overigens op het LPB-congres van dat jaar officieel overhandigd aan Pieter Winsemius, een van de auteurs van het gelijknamige WRR-rapport.

Ook maatschappelijk middenveldorganisaties en belangenorganisaties hebben de beleidsdynamiek lokaal en nationaal soms stevig beïnvloed. Denk hierbij in het bijzonder aan het LSA, dat de vouchermethodiek heeft bedacht en voorgesteld aan VROM en de ABCD-methodiek (McKnight & Kretzmann, 1993, 2008) heeft gestimuleerd (samen overigens met het Kenniscentrum Grote Steden – de voorloper van Nicis). Ook heeft het LSA ondermeer de Kan wél!-aanpak (ontwikkeld in Engeland als 'Can do') in Nederlandse wijken geïntroduceerd, waarbij bewoners zelf ideeën kunnen aandragen en deze kunnen uitvoeren in hun buurt, met ondersteuning van professionals van LSA. En: minder opvallend, maar toch invloedrijk zijn de verschillende externe experts en bedrijven die door gemeenten

worden ingehuurd om samen met de lokale partners en bewoners participatiemethodieken te ontwikkelen, op maat gesneden voor de betreffende gemeente of wijk. Hoewel elke aanpak natuurlijk zijn eigen *couleur locale* heeft, komen toch vaak enkele uitgangspunten en aanpakken her en der terug (al dan niet onbewust), simpelweg omdat op verschillende plaatsen dezelfde mensen hebben meeontwikkeld.

Kortom, er was het afgelopen decennium ook heel wat gaande in de lokale context op het gebied van bewonersbetrokkenheid en actief burgerschap in de wijk. Deze ontwikkelingen zijn niet hetzelfde als, maar wel verbonden met de eerder geschetste landelijk ontwikkelingen. Om in kwantitatieve zin wat grip te krijgen op wat er zoal gaande is helpt een recent onderzoek van ProDemos ons (Peeters, 2012). In het onderzoek zijn via een enquête diverse vragen over burgerparticipatie voorgelegd aan Nederlandse gemeenten.⁴⁴

Burgerparticipatie mag in ieder geval een grote aandacht genieten. Als de collegeprogramma's als uitgangspunt worden genomen: in 91,1% van de gemeenten is in de collegeprogramma's afgesproken dat burgerparticipatie wordt bevorderd. En met name op de terreinen 'leefbaarheid', 'ruimtelijke ordening & milieu', 'zorg & welzijn' worden deze afspraken ook daadwerkelijk door 70% van de deelnemende gemeenten uitgevoerd (aldus de gemeenten). Veel gemeenten zetten de afgelopen twee jaar de volgende instrumenten voor burgerparticipatie in: inspraakavonden (97,8% van de gemeenten), (thema)bijeenkomsten (93,3%), stads-, dorps-, of wijkgesprekken (78,5%) en de wijkschouw (66,7%). Ook het werken met bewonersbudgetten is aardig populair: van de deelnemende gemeenten werkt 51,1% met dorps- en/of wijkbudgetten.⁴⁵

Een groot deel van de gemeenten (71,9%) legt beleidsproblemen voor aan bewoners(organisaties) en maakt gebruik van de expertise van bewoners(organisaties) om een aanpak te ontwikkelen. Bijna de helft van de gemeenten (47,4%) geeft aan bij

voorgenomen activiteiten regelmatig te zoeken naar mogelijkheden om samen te werken met bewoners en bewonersorganisaties (overigens: in 43,7% van de aan de enquête deelgenomen gemeenten zijn er dorps- of wijkraden actief). Plannen maken is vrij populair: wanneer gevraagd wordt waarop het accent van burgerparticipatie in de gemeente ligt, dan antwoordt 48,1% dat dit ligt op het samenwerken met burgers bij het ontwikkelen van plannen. Opvallend is dat ‘maar’ 18,5% van de gemeenten aangeeft het accent te leggen op de meest verregaande vorm van burgerparticipatie: het vergroten van de zelfredzaamheid van burgers zodat zij zonder tussenkomst van de gemeente zelf aan de slag kunnen. Dit is opvallend omdat het ‘Haagse’ beleidsjargon hier juist heel veel nadruk op legt. Het sluit echter wél aan bij het beeld dat de visitatiecommissie Wijknaaanpak (zij het over alleen de 40 aandachtswijken) schetste – zie de paragraaf hiervoor.

De manier waarop gemeenten met een informeel burgerinitiatief omgaan is divers. In bijna de helft van de deelnemende gemeenten komen informele initiatieven via wijkambtenaren bij de gemeente binnen. Daarmee is de wijkambtenaar duidelijk de populairste ingang voor burgers met een initiatief. Daarnaast komt grofweg een kwart van de informele initiatieven van burgers binnen via het gemeentelijk loket en een kwart via de griffier.

Vergeleken met eenzelfde meting twee jaar geleden (Dinjens, 2010) is – wanneer je kijkt naar het aantal opgestelde participatienota’s – de aandacht voor burgerparticipatie in gemeenten gegroeid. Echter, met betrekking tot de informele burgerinitiatieven kan tegelijkertijd gesteld worden dat er minder mogelijkheden zijn voor het inbrengen van informele burgerinitiatieven bij de gemeente; er is een daling van 6,2% in het aantal gemeenten dat hier speciale activiteiten voor onderneemt. Ook kunnen mensen in minder gemeenten terecht bij het loket (-6,3%) en heeft nog maar 7,8% van de gemeenten een formulier hiervoor op hun website en heeft nog maar 4,7%

van de gemeenten speciale aanspreekpunten hiervoor. De wijkambtenaren zijn de afgelopen twee jaren relatief belangrijker geworden als ‘entree’ voor de initiatiefnemende burger: in 50 % van de gemeenten komen bij de wijkambtenaar de informele burgerinitiatieven ‘binnen’ bij gemeenten. Van de gemeenten die twee keer hebben meegedaan aan het onderzoek, heeft nu een groter aantal gemeenten ambtenaren in dienst die specifiek over burgerparticipatie gaan. In 2009 had 43,8% van de gemeenten een dergelijke ambtenaar, in 2011 was dat 53,1% van de gemeenten.

Inmiddels kan wel gezegd worden dat gebiedsgericht werken voor gemeenten *common practice* is (zie ook Denters, 2008), het gaat al lang niet meer om louter enkele ‘koplopers’ die wijkgericht werken. Om een indruk te geven: op dit moment zijn 115 gemeenten lid van het landelijk Platform voor Wijkgericht Werken – van Alkmaar tot Zwolle en van Alphen a/d Rijn tot Zeist.⁴⁶ De vormgeving van het wijkgericht werken verschilt overigens van gemeente tot gemeente. Zo wordt er lokaal gevarieerd in de grootte van de gebieden (de gemeente Hoogeveen heeft bijvoorbeeld gekozen voor relatief veel gebieden, met per gebied dan ook minder bewoners). Ook de institutionele arrangementen verschillen van gemeente tot gemeente, en zelfs van gebied tot gebied.

Maar, er zijn wel enkele parallellen te noemen in de diverse wijkaanpakken. Zo is er regelmatig per wijk (of per aantal wijken) een wijkmanager aangesteld door de gemeente. Naamvarianten zijn bijvoorbeeld wijkregisseur, gebiedsmanager of wijkambtenaar, maar in essentie is het een ambtenaar die de schakel is tussen de wijk en haar bewoners enerzijds en de gemeentelijke organisatie anderzijds. Hij/zij is in de wijk regelmatig (zichtbaar) aanwezig en aanspreekpunt voor wijkbewoners als het gaat om beleidszaken. Hierboven zag je ook dat veel bewoners de wijkambtenaar als eerste ‘aanschieten’ als ze een initiatief hebben en hieromtrent iets van de gemeente willen. Soms ook

wordt er in duo's gewerkt, zoals in Deventer, waar er per wijk een 'wijkkoppel' is van een wijkambtenaar en een opbouwwerker. Maar een vaak terugkerende 'figuur' is die van de wijkbeheergroepen, waarbij diverse professionals periodiek (vaak wekelijks) op wijkniveau met elkaar overleggen over de stand van zaken. Hierbij aangeschoven zijn doorgaans wijkambtenaren, opbouwwerk, medewerkers van de corporaties politie, soms ook aangevuld met vertegenwoordigers 'uit de lijn' van bijvoorbeeld 'sector groen' of 'bouwen'. Het is overigens te gemakkelijk om te stellen dat de lokale wijkaanpakken allemaal door de gemeenten geregistreerd en gefinancierd worden; op sommige plekken nemen ook de woningcorporaties een 'trekkende rol' of trekken de gemeente en de woningcorporatie samen op in de organisatie en financiering (zie bijvoorbeeld Groningen en Hoozevee).

Veel gemeenten kiezen sinds de jaren negentig voor een benadering van de wijkontwikkeling waarin de bewoners kunnen 'meesturen'. Grofweg zijn hierbij twee typen motieven te onderscheiden: instrumentele en een democratische motieven (De Graaf, 2007; Geurtz & Van de Wijdeven, 2010). Bij instrumentele motieven gaat het om zaken als draagvlak genereren voor beleid, de vermeende 'kloof' tussen burgers en bestuur verkleinen, en beter gebruik maken van de bij de wijkbewoners aanwezige kennis en expertise. Vanuit democratische motieven, gaat het om de intrinsieke waarde van burgerparticipatie an sich. Hoe meer burgers (direct) betrokken zijn bij besluitvorming, hoe beter (inderdaad, hierin is het republikeins ideaal van de actieve burger in de politieke arena te herkennen).

Er werden vanaf in de jaren negentig lokaal veel arrangementen opgetuigd ter bevordering van politieke participatie die verder gaan dan de geëigende inspraakrondes. Zoals Hazeu (2004) stelt: *"Steeds meer gemeenten ontdekken inmiddels dat het organiseren van het traditionele avondje inspraak een lue manier van going through the motions is en onvoldoende – en vaak ook onbevredigend voor*

alle partijen – om burgers bij het beleid te betrekken.” Inmiddels wordt er veelvuldig gewerkt met vormen van interactief beleid en co-productie van beleid. Ook kennen veel gemeenten in hun wijkaanpak periodieke wijktafels of themabijeenkomsten (zie Van Ostaaijen & Drosterij, 2012) – zie ook het eerder aangehaalde ProDemos onderzoek. Daarnaast wordt op diverse plekken geëxperimenteerd met diverse vormen van (quasi) directe democratie zoals digitale debatten of politieke markten (Boogers & Drosterij, 2012; Van Ostaaijen, Boogers & Van der Krieken, 2012). Dit is allemaal nog te begrijpen in termen van de eerdergenoemde tweede generatie burgerparticipatie, en deze vormen van burgerparticipatie – hoewel veel gemeenten er mee bezig zijn – zijn nog steeds in ontwikkeling. Waarbij het gebruik maken van digitale mogelijkheden rondom interactieve besluitvorming, debat en stemmen nog voor veel gemeenten onontgonnen gebied is – zie het onderzoek van ProDemos – maar volgens diverse auteurs goede perspectieven bieden (Hendriks, 2012).

Er valt overigens op het gebied van eerste en tweede generatie burgerparticipatie nog heel wat te verbeteren. Nog afgezien van het vaak negatieve oordeel van bewoners over interactieve processen – deze zouden vaak ongeïnspireerd en slecht georganiseerd zijn⁴⁷ – hebben bewoners vaak het idee dat burgerparticipatie een wassen neus is (‘er gebeurt toch niets met onze inbreng’). Regelmatig voelen burgers zich niet behoorlijk behandeld door de overheden die hen betrekken bij het beleidsproces, zo blijkt ondermeer uit het rapport van de Nationale Ombudsman uit 2009 (Nationale Ombudsman, 2009). Vanuit de instituties zelf wordt intensieve burgerparticipatie overigens ook niet altijd even hard toegejuicht; het zou wel eens tot onrealistisch hoge verwachtingen bij burgers kunnen leiden (Lowndes, Pratchett & Stoker, 2001a, p. 212) en de genomen besluiten zijn niet altijd de meest kostenefficiënte besluiten (Tonkens, 2009b, p. 172).⁴⁸

Sinds eind jaren negentig – mede aangejaagd door de sociale vernieuwingsimpuls en later het GSB – werd ook de zelfwerkzaamheid van burgers een steeds belangrijker thema in de wijkontwikkeling. Bewoners dienden in staat gesteld te worden zélf initiatieven te ontplooien en zelf een bijdrage te kunnen leveren aan het publieke domein van de wijk. Zoals aan de orde is gekomen werd er in die tijd al geëxperimenteerd met bewonersbudgetten waarmee burgers zelf hun ideeën konden omzetten in concrete initiatieven voor de verbetering van hun wijk. Dit populariteit van de bewonersbudgetten is sinds die tijd flink toegenomen. En niet alleen de gemeenten – en in het verlengde daarvan het sociaal werk – maar ook woningcorporaties (mede gestimuleerd door de oproep aan de woningcorporaties in het Vertrouwen in de buurt-rapport in 2005) hebben de laatste jaren meer aandacht voor burgerparticipatie en burgerinitiatief. Daarnaast is er ook vanuit de Wet Maatschappelijk Ondersteuning (2007) aandacht gekomen voor initiatieven van onderop, maar dan meer vanuit het idee van activering en maatschappelijke participatie.

Veel van de gemeenten, maar ook ‘sociale spelers’ in de wijk zoals opbouwwerk en corporaties, zijn op zoek naar een nieuwe verhouding tot de wijkbewoners in termen van participatie. Enerzijds wordt nog steeds gewerkt langs de lijnen van de eerste en tweede ‘generaties’ van burgerparticipatie: gemeenten laten bewoners inspreken of vragen hen in vroegere stadia van de besluitvorming mee te denken (en soms mee te beslissen). Tegelijkertijd willen veel gemeenten, in samenwerking met opbouwwerk en corporaties, ook de slag maken naar de derde generatie burgerparticipatie, waarbij de burgers zélf initiatief nemen en de instanties hierbij aansluiten en zich faciliterend opstellen. Het is voor veel gemeenten een lastige omslag van sturende en uitnodigende instantie naar ‘faciliterend bedrijf’ voor actieve burgers. Zeker ook om dat de drie generaties naast elkaar bestaan, je moet dus soms faciliterend zijn en soms juist initiatief nemen en burgers uitnodigen bij besluitvorming. Om

het nóg een slag complexer te maken: veel gemeenten willen de vormen van derde generatie burgerparticipatie ook nog eens actief stimuleren, waarbij gemeenten – al dan niet via het opbouwwerk – veel burgers uitnodigen en trachten te verleiden zelf initiatieven te starten (in dit licht zijn ook de bewonersbudgetten te begrijpen). Zo is het alleen al bij derde generatie burgerparticipatie dus een dubbele rol voor de instanties: enerzijds faciliteren als bewoners bij jouw instantie aankloppen met een initiatief en anderzijds actief ‘eropaf’ (zie ook Van der Lans, 2010) om bewoners te activeren vanuit hun leefwereld.

Veel gemeenten, maar ook corporaties en sociaal werk zijn zoekend naar nieuwe verhoudingen en nieuwe interacties met de burger. Wat betekent een ‘faciliterende houding’ precies? Hoe kun je handen en voeten geven aan de principes van het werken vanuit Vertrouwen in de buurt? Er is wat dat betreft nog sprake van een pioniersfase, waarin veel lokale werkpraktijken worden opgestart en ‘uitgeprobeerd’. Waarbij het werken met een of andere vorm van bewonersbudget een populaire werkwijze is. Enkele voorbeelden van lokale aanpakken uit de afgelopen jaren: Rotterdam Idee, het Fonds Maatschappelijke Ontwikkeling (Breda), Lusten en Lasten / Bewoners Heuvel aan Zet (ook Breda), de Deventer Wijkaanpak, De Smederijen van Hoogeveen, Verrijk je wijk (Tilburg) en Buurt In Actie (Enschede), Burgers aan Zet (Dordrecht). Verder is er in diverse gemeenten ervaring opgedaan in het werken met de ABCD-aanpak (asset based community development) (Davelaar *et al.*, 2001). Ook noemenswaardig is dat de koepel van woningcorporaties Aedes en het bewonersplatform LSA (Landelijk Samenwerkingsverband Aandachtswijken) in 2005 het Kan wél!-project zijn gestart waarbij bewoners – in de ABCD-traditie – ondersteund worden bij het uitvoeren van hun eigen buurtprojecten (zie bijlage). Hiermee is inmiddels in 21 steden ervaring opgedaan.

Maar: het overall beeld is dat veel instanties, en gemeenten in het bijzonder, nog zoekend zijn naar een passende wijze van

ondersteuning van burgerinitiatieven en activeren van bewoners (zie ook Blom, Bosdriesz, Van der Heijden, Van Zuylen & Schamp, 2010; Van der Heijden *et al.*, 2007). Veel zaken gaat er ook nog niet goed, of kunnen op zijn minst beter. Vaak terugkerende valkuilen zijn ondermeer het overvragen van de reeds actieve burgers, het overnemen van het burgerinitiatief en een teveel aan vertragende en afstandelijke procedures en regels (zie Oude Vrielink & Van de Wijdeven, 2011; Tonkens, 2009a; Van Ankeren, Tonkens & Verhoeven, 2010; Van Stokkom & Toenders, 2010; Visitatiecommissie Wijknaarpak, 2011).

Daarnaast is het *niet* reageren van instanties ook nog een punt van zorg. Zo bleek uit een onderzoek uit 2007 bijvoorbeeld dat wanneer burgers zich met een idee (per e-mail) melden bij de gemeenten, bijna de helft van die gemeenten niet inhoudelijk reageert, en een derde zelfs helemaal niet reageert (De Jong, 2007). Gemeenten zelf geven ook aan dat burgerparticipatie beter verankerd kan worden in de ambtelijke organisatie zodat deze meer structureel ingezet kan worden (Peeters, 2012). Het concreet en passend omgaan met de spanning tussen de logica van het beleidssysteem enerzijds en de logica van de leefwereld van burgers anderzijds blijft een continu aandachtspunt voor professionals (Blom *et al.*, 2010; Davelaar & Veldboer, 2008; Oude Vrielink & Van de Wijdeven, 2011).

Het delen van macht is voor instituties in het algemeen ook vaak lastig, zo onderkennen ook gemeenten zelf, zo blijkt uit een citaat van een voormalig hoofd van de wijkaanpak van de gemeente Deventer, dat betrekking heeft op de wijze waarop wijkbudgetten soms functioneren (uit Tonkens, 2009b, p. 172): *“Gemeenten zijn soms meer geïnteresseerd in het verantwoordelijk maken van bewoners dan in het delen van macht. Voor macht delen zijn ze vaak luiverig.”*

4. Burgerbetrokkenheid begrepen

In het eerste deel van dit hoofdstuk bied ik een overzicht van wat er reeds uit de literatuur bekend is over de mechanismen achter het al dan niet actief worden van burgers. Ik zal de literatuur behandelen van algemeen naar specifiek. Als eerste komen aan bod enkele veelgekozen benaderingen die verklaren waarom burgers al dan niet participeren: de *cognitive engagement theory*, de *general incentives theory*, het *civic voluntarism model*, de *equity-fairness theory*, het *social capital model*. Dit zijn algemene benaderingen of theorieën (die overigens deels rivaliserend en deels aanvullend zijn). Ik zal in het gedeelte daarna specifiek ingaan op wat nu de belangrijkste, meest bepalende, factoren blijken te zijn om in de context van de wijk actief te worden en te blijven (wat is daar reeds over bekend)?

In het tweede deel van het hoofdstuk ga ik eerst in op de veranderingen en bewegingen die zichtbaar zijn op het gebied van participatie en maatschappelijke betrokkenheid van de Nederlandse burger in algemene zin. Daarna ga ik in op enkele specifieke expressies van hedendaags burgerschap in de wijk, die in (inter)nationaal kwalitatief onderzoek naar voren zijn gekomen: de *expert citizen* en *everyday maker* (in Denemarken) en de alledaagse doener (in Nederland). De bespreking van deze bur-

gerschapstypen vormt tegelijkertijd de opmaat voor het empirische onderzoek dat in het daarna volgende deel van het boek gepresenteerd wordt.

Waarom participeren we?

In deze paragraaf bied ik zagezegd een overzicht van wat er reeds uit de literatuur bekend is over de mechanismen achter het al dan niet actief worden van burgers. Een belangrijk deel van het uitgebreide en rijke onderzoek dat de afgelopen decennia (in vooral ook Engeland en de VS) is uitgevoerd, betreft onderzoek naar actief burgerschap in de vorm van (formele of informele) politieke participatie, of is erg onspecifiek over welke verschillende vormen van actief burgerschap het gaat.

Enkele benaderingen in vogelvlucht

Pattie *et al.* (2004, pp. 137-151) geven een overzicht van vijf veelgekozen benadering die verklaren waarom burgers al dan niet participeren (zij spreken van *theories of citizenship*): de *cognitive engagement theory*, de *general incentives theory*, het *civic voluntarism model*, de *equity-fairness theory* en het *social capital model* (zie ook Pattie, Seyd & Whiteley, 2003; White, 1976; Whiteley, 1995) De eerste twee benaderingen zijn 'keuzegebaseerd' en de laatste drie 'structuregebaseerd', zo stellen Pattie *et al.* (2004). De keuzegebaseerde benaderingen gaan uit van individuele burgers die min of meer rationele afwegingen maken om al dan niet te participeren. Bij deze afwegingen vergewissen zij zich van de verwachte 'kosten' en 'opbrengsten' van hun participatie. De structuregeoriënteerde benaderingen zien deze individuen vooral in relatie tot de sociale structuren die hun gedrag beïnvloeden. Burgers maken vanuit dit perspectief geen 'rationele' kosten-baten analyses, maar zijn voor een belangrijk deel geso-

cialiseerd door structuren in de samenleving die hun gedrag, waarden en normen sterk beïnvloeden.

Ik beschouw de *general incentives theory* en het *civic voluntarism model* (en deels ook de *equity-fairness theory*) echter als ‘mixed models’, waarbij zowel individuele keuzes alsook sociale structuren (die daarop inwerken) een belangrijke rol spelen. Het onderscheid tussen keuze- en structuurgebaseerde theorieën zal ik ook niet op een dergelijke scherpe wijze hanteren. Er is wat mij betreft eerder sprake van een ‘glijdende schaal’ met de *cognitive engagement theory* aan de ene (rationele keuze-) zijde en het *social capital model* aan de andere (sociale structuur-) zijde. De benaderingen zijn overigens weer op een losse wijze verbonden met de eerder behandelde burgerschapsconcepties: vanuit het liberale gedachtegoed is er doorgaans een voorkeur voor benaderingen die meer uitgaan van individuele keuzes, vanuit het communitaristische en ook het republikeinse gedachtegoed bestaat er doorgaans een voorkeur voor meer structuurgeoriënteerde benaderingen.

De cognitive engagement theory

Het basisidee van de *cognitive engagement theory* is dat participatie voor een belangrijk deel wordt bepaald door de toegang van burgers tot informatie, en hun vermogen en bereidheid deze informatie te gebruiken om goed afgewogen keuzes te maken. Cognitieve theorieën als deze passen in een tijd waarin burgers hoger opgeleid en mondiger zijn (Norris, 1999; Van den Brink, 2002) en waarin kennis snel en goedkoop toegankelijk is voor velen, via bijvoorbeeld internet en tv.

In zekere zin ligt dit idee van de goedgeïnformeerde en kritische burger dicht bij het klassieke Griekse ideaal van de burger in de *polis*, zo merken Pattie *et al.* (2004) op; de ‘klassieke’ burger was ook een goedgeïnformeerd lid van de *polis*. Zo participeerde de (ideale) oud-Griekse burger in collectieve aangelegenheden van de *polis*, stelde zich daarbij zorgvuldig op de hoogte van de actuele politiek-maatschappelijke aangelegenheden.

den en van de bestuurlijke complexiteit die sommige publieke vraagstukken met zich meebrengen. Een punt van kritiek op de *cognitive engagement theory* is dat deze niet ingaat op de verdere motieven die burgers bewegen al dan niet iets te doen met de eenmaal verzamelde kennis en informatie.

De general incentives theory

De *general incentives theory* schijnt wat meer licht op de prikkels (*incentives*) voor burgers om te participeren. De theorie kijkt naar vijf typen prikkels: collectieve, selectieve, groeps-, sociale en expressieve prikkels. (Deze benadering heeft overigens enige gelijkenis met het *civic voluntarism model* van Verba *et al.* – zie hierna.)

Om te beginnen kunnen burgers gemotiveerd zijn te participeren met het oog op de collectieve opbrengsten van (politieke) participatie: collectieve goederen (zie ook Olson, 1965). Belangrijk is hierbij dan ook hoe burgers oordelen over (of een inschatting maken van) de effectiviteit van de overheid en het collectieve besluitvormingsproces.

Daarnaast zijn er selectieve opbrengsten die individuen ontvangen als gevolg van hun participatie (en die niet-participanten missen). Selectieve opbrengsten gerelateerd aan het proces zijn bijvoorbeeld de lol en het plezier van de deelname zelf (ongeacht de uitkomsten). Selectieve opbrengsten kunnen ook gerelateerd zijn aan de resultaten van participatie; het gaat dan niet om collectieve maar om private/persoonlijke resultaten. Iemand kan bijvoorbeeld de persoonlijke ambitie hebben om bestuurder of politicus te worden en participeren helpt hem of haar hierbij op weg.

Groepsopbrengsten betreffen – zoals de term al zegt – voordelen niet voor individuen of voor ‘het collectief’, maar voor iets daartussenin: groepen burgers. Zo kunnen mensen bij de keuze al dan niet te participeren mee laten wegen of hun inzet iets zal opleveren voor een bevolkingsgroep of sociale gemeenschap waar zij affiniteit mee hebben.

Ook sociale prikkels spelen in dit model een rol (de *rational choice* benadering wordt hier aangevuld met een sociale structuur-perspectief). Als mensen bijvoorbeeld in een sociale context leven waarin niet-participeren de norm is, zal dat waarschijnlijk ook een negatieve invloed hebben op de eigen afweging om te participeren.

Als laatste prikkel noemt de *general incentives theory* affectiviteit voor of loyaliteit jegens je land/natie – je participeert bijvoorbeeld omdat je een goed Nederlands burger wilt zijn. Dit punt lijkt weer op het klassiek Griekse burgerschap waarin loyaliteit jegens de *polis* belangrijk was. Ook met dit laatste punt komt het model verder af te staan van een *rational choice* benadering.

Het model legt toch nog wel sterk het accent op ‘individuele afwegingen’. In deze afwegingen is wel oog voor de sociale context (en deze bepaalt wel mede welke afwegingen gemaakt worden), maar toch: het blijven toch nog afwegingen of ‘prikkel’ waarop je als individu al dan niet kunt reageren. Het model laat buiten beeld dat actieve inzet voor een gemeenschap niet altijd een individuele keuze is, maar vaak ook ‘met de paplepel is ingegoten’ in bijvoorbeeld het gezin of de lokale gemeenschap waarin je bent opgegroeid, of (deels onbewust) is verinnerlijkt door wat je op school hebt geleerd.

Het civic voluntarism model

In het veel aangehaalde *civic voluntarism model* van Verba, Schlozman en Brady (1995), spelen drie zaken een rol bij de politieke participatie van burgers: capaciteit, motivatie en invitatie. Verba *et al.* hebben in hun onderzoek naar politieke participatie de klassieke vraag naar ‘waarom mensen participeren’ omgedraaid: ze hebben gevraagd waarom mensen *niet* actief zijn. Zoals Verba *et al.* het zelf verwoorden: “*In thinking about why some people are active while others are not, we find it helpful to invert the usual question and to ask instead why people do not take part in politics. Three answers immediately suggest themselves: because they can’t; because they don’t want to; or because nobody asked*” (Verba *et al.*, 1995,

p. 15). “*In other words. People may be inactive because they lack resources, because they lack psychological engagement with politics, or because they are outside of the recruitment networks that bring people into politics*” (idem: p. 269). Een ‘positieve’ formulering van deze drieslag is vervolgens: capaciteit, motivatie en invitatie (zie ook Hendriks, 2003a).

De capaciteit om te participeren hangt volgens het *civic voluntarism model* samen met de beschikbaarheid van vaardigheden, tijd en geld: heeft men de vereiste *civic skills* voor participatie, heeft men de tijd beschikbaar, en kan men het zich (financieel) veroorloven om juist *dit* te doen en niet iets anders?

De motivatie om te participeren wordt volgens dit model verklaard door vier soorten ‘motivatoren’: het verwachte handelingsrendement en drie soorten ‘selectieve gratificaties’ – burgerlijke, sociale en materiële gratificaties. (Varianten van deze motivatoren zagen we eerder ook op onderdelen van de *general incentives theory*). Bij het verwachte handelingsrendement gaat het om de verwachting daadwerkelijk iets te kunnen bereiken; de verwachting daadwerkelijk invloed op beleid te kunnen hebben. De genoemde gratificaties zijn te begrijpen als ‘opbrengsten’ die participanten verwachten van de participatie, als ‘voordelen’ die ze hebben juist *doordat* ze participeren. Bij selectieve materiële gratificaties gaat het om zaken als ‘de kans krijgen om mijn baan of carrière te verstevigen’, ‘ondersteuning/support krijgen ten behoeve van een persoonlijke kwestie’, of een overweging als: ‘wellicht wil ik later nog iets in de politiek doen’. Selectieve sociale gratificaties zijn ‘opwindende of spannende gebeurtenissen meemaken’, ‘interessante, belangrijke of aardige contacten opdoen’, ‘erkenning ontvangen’ en ‘de vrager blij maken’. Bij selectieve burgerlijke gratificaties betreft het zaken als ‘je burgerplicht willen vervullen’, ‘een steentje willen bijdragen aan concrete verbeteringen’, of ‘de samenleving een betere plek willen maken’.

Het derde en laatste element in het model is invitatie. Wanneer mensen gevraagd worden om te participeren zeggen ze

namelijk verassend vaak 'ja' (Verba *et al.*, 1995, p. 135). Uitgenodigd worden loopt via vrienden en kennissen, maar ook via bijvoorbeeld vrijwilligersorganisaties, aan de voordeur of via post of e-mail. Dat vereist wel dat enerzijds degene die wordt uitgenodigd in beginsel open dient te staan voor een uitnodiging (de deur openen, de telefoon aannemen, het gesprek aangaan, etc.); en dat anderzijds degene die uitnodigt dit op een heldere en aansprekende wijze doet (duidelijk maken dat het mogelijk is om aan iets mee te doen, duidelijk maken dat participatie gewaardeerd wordt) (zie ook Hendriks, 2003a).

Een regelmatig gehoorde kritiek is dat het *civic voluntarism model* te veel focust op persoonlijke capaciteiten (deze krijgen ook – zo onderkennen de onderzoekers – de meeste aandacht) en nog te weinig op sociale structuren (Pattie *et al.*, 2004).⁴⁹ In de loop der jaren zijn enkele – aanvullende – andere theorieën opgekomen, zoals de *equity-fairness theory* en het *social capital model*, die beide meer oog hebben voor (sociale) structuren.

De equity-fairness theory

De *equity-fairness theory* gaat er vanuit dat (groepen) mensen hun eigen leven/situatie vergelijken met verschillende *peer groups* in de samenleving, en dat de ervaren ongelijkheid ten opzichte van *peers* kan leiden tot frustratie en agressie. Deze theorie wordt regelmatig gebruikt om (illegaal) protestgedrag of politieke participatie van achtergestelde groepen in de samenleving te verklaren. De benadering wordt ook vaak gekozen ter verklaring van bijvoorbeeld NIMBY-gedrag.

Maar, zo luidt de kritiek, de theorie doet vooral opgeld bij onorthodoxe vormen van politieke participatie zoals protest en *aggressive participation*. Bij meer orthodoxe vormen van participatie (bijvoorbeeld stemmen) heeft de theorie minder verklarende kracht. Achtergesteldheid kan overigens vaak juist ook leiden tot bijvoorbeeld apathie en afzijdigheid. Met andere woorden: achtergesteldheid heeft verschillende gevolgen in verschillende contexten (Pattie *et al.*, 2004).⁵⁰

De social capital theory

Sinds de jaren negentig van de vorige eeuw is in onderzoek naar (politieke) participatie ook veel aandacht voor het fenomeen ‘sociaal kapitaal’. De term sociaal kapitaal is vooral bekend geworden door de publicaties van Robert D. Putnam (Putnam, 2000; Putnam *et al.*, 1993). In zijn onderzoek samen met Leonardi en Nanetti (uitgegeven in 1993 onder titel *Making democracy work*) naar de *institutional effectiveness*⁵¹ van Italiaanse regio’s, constateerde hij een verschil tussen de prestaties van de noordelijke en de zuidelijke regio’s, waarbij de zuidelijke regio’s duidelijk achterbleven. Een verklaring hiervoor was, aldus Putnam, het verschil in *civic context* tussen noord en zuid; meer specifiek: in de noordelijke regio’s zou een grotere hoeveelheid sociaal kapitaal aanwezig zijn. Wat sociaal kapitaal nu precies inhoudt blijft nog regelmatig onderwerp van academisch debat en diverse onderzoekers hanteren diverse definities. Putnam zelf doelt met de term op eigenschappen van sociale organisatie in het algemeen: “(...) *features of social organization, such as social trust, norms and networks, that can improve the efficiency of society by facilitating co-ordinated actions*” (Putnam *et al.*, 1993, p. 167).

In de kern stelt de sociaal kapitaal theorie, dat door sociaal kapitaal – in de vorm van vertrouwen, normen en netwerken – samenwerking tussen individuen (beter) mogelijk wordt; mensen stappen erdoor sneller over hun opportunisme en mogelijk *free rider* gedrag heen. Door deze samenwerking kunnen vervolgens maatschappelijke problemen effectiever worden aangepakt en kunnen uiteindelijk de economische en democratische prestaties van het collectief toenemen. In andere woorden: een florierende *civil society* bevordert dus (ook) de prestaties van markt en staat. ‘Vertrouwen’ is volgens velen een kernbegrip als het sociaal kapitaal betreft (zie Fukuyama, 1995). Vertrouwen zorgt ervoor dat burgers samenwerking aangaan met anderen dan louter bekenden (zoals vrienden en familie). Ook zorgt vertrouwen ervoor dat burgers iets voor iemand anders betekenen zonder daarvoor direct iets terug te (willen) krijgen – je zet je in

voor een ander, in het vertrouwen dat dit ergens in de nabije toekomst ‘terug zal komen’. De *civil society* zou een belangrijke bron of een belangrijk ‘reservoir’ van sociaal kapitaal zijn. Juist die vrijwillige associaties in de *civil society* waarin burgers samen ergens ‘de schouders onder zetten’ en waarbij er veel direct, *face-to-face* contact is, leveren een essentiële vorm van sociaal kapitaal, aldus Putnam.

In zijn volgende grote studie, waarvan hij verslag doet in zijn boek *Bowling alone* (Putnam, 2000), laat hij zien dat het sociaal kapitaal in de Verenigde Staten aan het afnemen is; met de eenzame bowler als symbool voor de geslonken gemeenschapszin en de afname van het verenigingsleven in de VS. In die publicatie onderscheidt hij twee vormen van sociaal kapitaal: *bonding social capital* – dat is sociaal kapitaal *binnen* groepen – en *bridging social capital* – dat is sociaal kapitaal *tussen* groepen. Ook besteedt hij in deze publicatie, meer dan in *Making democracy work*, aandacht aan de mogelijke ‘donkere kanten’ van sociaal kapitaal: zo kan veel (bonding) sociaal kapitaal ook mensen uitsluiten en is sociaal kapitaal niet per definitie gericht op ‘het goede’ – de maffia bijvoorbeeld kent ook een stevig sociaal kapitaal.

Dergelijke aandacht voor de kracht en betekenis van de *civil society* voor het functioneren van de democratie is overigens niet nieuw. Alexis de Tocqueville schreef hierover reeds in 1835 (Tocqueville, 1835/1998); in de jaren zestig was er wetenschappelijke aandacht voor de ‘*civic culture*’ (Almond & Verba, 1963/1989); en we zagen eerder (in hoofdstuk 2) dat ook in de jaren tachtig van de vorige eeuw veel aandacht was voor de *civil society*. Ook de wijkgedachte-discussie in het Nederland van vlak na de Tweede Wereldoorlog was een *civil society*-discussie *avant la lettre*: over ‘de wijk als gemeenschap’. Wat wel nieuw is, is dat de aandacht verschoven is van gemeenschap naar sociaal kapitaal (Völker, 2005). Deze verschuiving in het debat én in het onderzoek is voor een belangrijk deel op het conto van Putnam te schrijven.

Tabel 4: vijf theoretische benaderingen van participatie kort weergegeven

| | Benadering | Kern | Kritiek |
|-----------------------|----------------------|--|---|
| keuzegeoriënteerd | Cognitive engagement | Voldoende toegang tot informatie geeft burgers de mogelijkheid te komen tot weloverwogen keuzes | Gaat niet in op de motieven voor burgers om wel of niet over te gaan tot participatie |
| | General incentives | De theorie kijkt naar vijf typen prikkels: collectieve, selectieve, sociale, expressieve en groepsprikkels | Onvoldoende oog voor socialiserende kracht van gemeenschappen |
| | Civic voluntarism | Bij politieke participatie gaat het om drie zaken: capaciteit, motivatie en invitatie | Te sterke focus op persoonlijke capaciteiten en te weinig oog voor sociale structuren |
| | Equity fairness | Mensen vergelijken hun eigen leven/situatie met anderen; ervaren ongelijkheid leidt tot protest | Bij meer orthodoxe vormen van participatie minder verklarende kracht; achtergesteldheid kan juist ook leiden tot afzijdigheid |
| Structuurgeoriënteerd | Social capital | Vertrouwen, normen en netwerken maken samenwerking mogelijk en helpen mensen over opportunisme en <i>free rider</i> gedrag heen te stappen | Verklaart wel waarom samenwerking <i>mogelijk</i> is, maar minder oog voor motieven voor participatie; weinig aandacht voor elites en formele instituties |

De sociaal kapitaal theorie kreeg de afgelopen twee decennia veel attentie en werd door velen gebruikt in onderzoek en maatschappelijk debat. Er was echter ook kritiek te horen. Op het onderzoek en de uitspraken (onduidelijke conceptualisering en causaliteiten), op de (te beperkte) focus op de ‘traditionele’ vrijwillige associaties. Op de (te nostalgische) (neo-)Tocquevilliaanse benadering dat alles van onderop komt vanuit (*face-to-face*) contacten en samenwerking tussen mensen, terwijl de politieke elites en instituties er toch zeker wel toe doen (zie voor een uitgebreide bespreking van kritieken: Blokland, 2002).

Wat betreft de verklarende kracht op het gebied van participatie zou de redenering aardig dicht in de buurt komen van een cirkelredenering waarin participeren in vrijwillige associaties verdere participatie bevordert, enzovoort (Pattie *et al.*, 2004, p. 150). De theorie zou ook onvoldoende verklaren waarom sommigen wél en anderen niet participeren of samenwerken – ook al is er sprake van een samenleving met een fors reservoir aan sociaal kapitaal. Sociaal kapitaal verklaart wel waarom samenwerking mogelijk is (of relatief gemakkelijk gaat), maar heeft minder oog voor de redenen en motieven waarom mensen actief (zouden willen) worden.

Het CLEAR-model

Als laatste voeg ik toe: het CLEAR-model. Het model is ontwikkeld door Lowndes, Pratchett en Stoker (Lowndes, Pratchett & Stoker, 2006a, 2006b; Steur & Van der Goot, 2006; zie ook Stoker, 2006) en tracht ‘het beste’ uit de vorige modellen te combineren, in een helder (‘clear’) overzicht van bevorderende omstandigheden voor burgerparticipatie in de lokale context. Het is door Lowndes *et al.* primair ontwikkeld als een ‘diagnose-instrument’ voor beleidsmakers en professionals om te onderzoeken en analyseren wat er wellicht in hun participatiebeleid en -uitvoering ontbreekt of beter kan.⁵² Dit model onderscheidt vijf cruciale factoren: (1) *can do* – kunnen bewoners participeren?; (2) *like to* – willen bewoners participeren?; (3) *enabled to* – worden bewoners in staat gesteld om te participeren?; (4) *asked to* – worden bewoners gevraagd om te participeren?; en (5) *responded to* – zien de bewoners dat er naar hun inbreng wordt geluisterd?

De eerste factor – *can do* – gaat in op de vraag of individuele burgers de benodigde vaardigheden bezitten om te kunnen participeren, maar ook op de vraag of de faciliteiten voor participatie voldoende aanwezig zijn. De tweede factor – *like to* – bevraagt de mate waarin (en de wijze waarop) burgers ook daadwerkelijk zijn geneigd te participeren. Daarvoor is bijvoorbeeld

hun betrokkenheid bij en identificatie met hun wijk van belang, maar ook hun betrokkenheid bij hetgeen waar de participatie op gericht is. Of bewoners de beschikking hebben over de benodigde faciliteiten, netwerken en organisatievormen is de derde vraag die in het CLEAR-model centraal staat en valt onder *enabled to*. De vierde factor – *asked to* – gaat in op de vraag of en op welke wijze bewoners gevraagd zijn (bijvoorbeeld door de gemeente) om een bijdrage te leveren aan het beleid voor de wijk. Wanneer naar bewoners wordt geluisterd en wanneer zij ervaren dat hun bijdrage daadwerkelijk terugkomt in het beleid, dan wordt er aan de vijfde bevorderende omstandigheid voldaan (*responded to*); ook dan is het waarschijnlijker dat burgers zullen participeren. Daarbij gaat het niet alleen om de vraag of de bijdrage van bewoners leidt tot andere beslissingen, maar ook *of* en *hoe* aan de bewoners wordt verteld wat er met hun bijdrage is gedaan.

Actief in de wijk?

Hierboven is veel de revue gepasseerd; actief worden is kennelijk een complexe aangelegenheid (of in ieder geval het inzicht daarin genereren). Maar, niet alle factoren zijn even belangrijk, en ze zijn niet allemaal even belangrijk in de context van de *wijk*. Hieronder behandel ik de meest bepalende en meest in het oogspringende factoren die samenhangen met actief worden in de lokale context. Dit wil niet zeggen dat deze lijst factoren uitputtend is, er is zeker nóg meer, maar dit zijn de meest genoemde punten die ik ben tegengekomen.

Hoge status-groepen zijn dominant

Sociaal-economische status (SES in het jargon) blijkt (nog steeds) een belangrijke voorspeller te zijn voor politieke participatie, ook in de wijk (het blijft ook de laatste jaren een terugkerend thema in de onderzoeken naar participatie). Wat Verba *et al.* concludeerden voor de VS – “(...) *those with higher education,*

higher income, and higher-status jobs – are more active in politics” (1995, p. 281) – wordt bevestigd in Engels onderzoek: “*What is clear (...) is that this political engagement is very much dominated by the already well-resourced; in other words, the most highly educated, the rich, and those from the top occupational echelons*” (Pattie *et al.*, 2004, p. 109).⁵³ Bovens en Wille (2011) constateren ook in Nederland een oververtegenwoordiging van de hoger opgeleiden als het gaat om politieke participatie en spreken zelfs van een diplomademocratie.

Maar eigenlijk gaat het niet om de sociaal-economische status *an sich*, maar om de mogelijkheden en capaciteiten om te participeren. Déze zijn sterk bepalend voor het al dan niet participeren – en deze zijn meer te vinden bij mensen met een hoge SES. Deze groep burgers heeft doorgaans meer *resources* in termen van geld, beschikbare tijd, onderwijs en *civic skills*. Zij heeft vaak ook sterker ontwikkelde interpersoonlijke vaardigheden, meer sociale interacties en een betere toegang tot de instituties (Lowndes *et al.*, 2006b; Marschall, 2004, p. 233).

Ook in de achterstandsbuurten is het vaak ook deze (relatief kleine) ‘hoge status’-groep die zich (politiek) actief opstelt. Uit onderzoek naar burgerinitiatieven van Hurenkamp *et al.* (2006) komt een vergelijkbaar beeld van een groot aandeel hoogopgeleiden onder de actieve burgers. Een belangrijke vaardigheid bij deze groep mensen is dat zij over de juiste bureaucratische vaardigheden beschikken; zij weten de subsidiekanalen te vinden, durven de wethouder te bellen en weten hoe je een vergunning kunt aanvragen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat het juist vaak deze groep bewoners is die ambtenaren en politici aanspreekt op achterstanden in de wijk (Crenson, 1983; zie ook Van Stokkom & Toenders, 2010). Deze groep heeft naast de capaciteiten en mogelijkheden vaak ook een welbegrepen eigenbelang (bijvoorbeeld de waarde van de woning) om de leefbaarheid in de buurt te verbeteren. Wat betreft multiculturele participatie is er een onvoldoende beheersing van de Nederlandse taal juist een veelvoorkomende drempel tot participatie

(Hendriks, 2003a), en in het algemeen geldt voor groepen met een lage SES dat een belangrijk deel van hun tijd en energie gaat zitten in het draaiende houden van hun dagelijkse leven (zie RMO, 2007).

(Zelf)vertrouwen is wezenlijk

Naast het daadwerkelijk *hebben* van de capaciteiten en mogelijkheden weten we dat ook het *zelfbeeld* dat burgers hierover hebben ertoe doet. Er bestaat in het algemeen een stevige relatie tussen het zelfbeeld dat iemand heeft over zijn of haar eigen capaciteiten om politieke invloed uit te oefenen (*subjective competence*) en de mate waarin iemand politiek actief is: “*The self-confident citizen is likely to be the active citizen: to follow politics, to discuss politics, to be a more active partisan*” (Almond & Verba, 1963/1989, p. 206; zie ook Finkel, 1985).⁵⁴

Iemands vertrouwen in zijn of haar eigen capaciteiten en mogelijkheden om politiek te begrijpen en te beïnvloeden is ook van sterke (positieve) invloed op het al dan niet participeren in *buurtgeoriënteerde* politieke participatie (Berry, Portney & Thompson, 1993; zie ook Jones, 2003). Ook uit recent onderzoek van Wagenaar en Specht komt het ‘ontdekken, ontwikkelen en leren vertrouwen op eigen mogelijkheden’ naar voren als een van de belangrijkste aspecten in het ontstaan en op gang brengen van participatie (Wagenaar & Specht, 2010). In plaats van te beginnen bij het benoemen van de achterstanden in de wijken, motiveert en mobiliseert het meer om aandacht te hebben voor de wél aanwezige vermogens in de wijk (Hendriks, 2003a, p. 58; McKnight & Kretzmann, 2008; Oude Vrielink & Van de Wijdeven, 2007).

Regelmatig werkt het gevoel ‘toch geen invloed te kunnen uitoefenen’ verlamvend (Jones, 2003). Het vertrouwen, de verwachting, daadwerkelijk een verschil te kunnen maken hangt samen met het vorige punt (vertrouwen in eigen kunnen), maar ook met vertrouwen in de instituties en/of het participatieproces. Uit onderzoek van Bolt blijkt dat – naast de verbonden-

heid die men voelt met de buurt (zie twee punten hierna) – het gevoel daadwerkelijk invloed te hebben op het beleid de belangrijkste voorspeller is van participatie in de buurt (Bolt, 2005).

Ontevredenheid en achterstanden zijn vaak aanleiding

Uit de literatuur weten we ook dat mensen een prikkel hebben om actief te worden als hun woonomgeving (de wijk) een achterstand kent wat betreft veiligheid, vervallen gebouwen of drugsoverlast. Vaak ook worden bewoners actief in reactie op een ervaren tekort of onvolkomenheid in de publieke dienstverlening (Marschall, 2004, p. 234), of in reactie op een beleid dat hen (doorgaans in negatieve zin) raakt (Lowndes, Pratchett & Stoker, 2001b, p. 447). Dit zou je in termen van het model van Verba *et al.* kunnen beschouwen als een in de praktijk vaak terugkerende ‘motivator’. Het valt ook te begrijpen in termen van de equity-fairness theorie: op de achtergrond speelt wellicht ook een rol dat de achterstand wordt gevoeld in vergelijking met andere gebieden of bevolkingsgroepen.

Dat ontevredenheid en frustratie erg belangrijke motieven zijn voor buurtbetrokkenheid wordt onderstreept door de literatuurstudie van Van Stokkom en Toenders naar actieve burgers in achterstandswijken (Van Stokkom & Toenders, 2010, p. 113). Ook Wagenaar (2005), Verhoeven (2010) en Van Marissing (2007) noemen ontevredenheid over de leefsituatie in de wijk en/of de publieke dienstverlening als een prikkel voor burgers om actief te worden. Uit onderzoek van Van Marissing (2008) blijkt echter dat ontevredenheid met name een rol speelt bij specifieke vormen van politieke participatie: wel bij contact opnemen met de wijkagent en de buurtbeheerder, maar (en dat is opmerkelijk) *niet* bij participatie op uitnodiging of bij het bezoeken van het wijkbureau.

Gehechtheid aan de wijk doet ertoe

Verbondenheid aan de buurt doet er ook toe. Bolt (2005) vond dit – naast de eerdergenoemde verwachting invloed uit te kunnen oefenen – als belangrijkste voorspeller van buurtparticipatie. Verbondenheid hangt soms samen met een welbegrepen eigenbelang – via bijvoorbeeld woningbezit (Marschall, 2004; Rigo, 2004; Van Stokkom & Toenders, 2010). Zo voelen kopers zich doorgaans meer betrokken en verantwoordelijk dan huurders en zijn zij ook meer geneigd zich actief in te willen zetten voor de wijk (Rigo, 2004). Jongeren voelen zich daarentegen gemiddeld minder sterk betrokken en zijn ook minder geneigd zich actief in te willen zetten voor de wijk.⁵⁵

Verbondenheid met de wijk loopt ook via buurtidentificatie (het gevoel hebben dat het ‘jouw buurtje’ is). Dat laatste is een identiteitskwestie en hangt ook samen met je ‘thuis voelen’ op een bepaalde plek.⁵⁶ Het gevoel van gehecht te zijn, op een eigen unieke plek te wonen, is fundamenteel voor het ontstaan van een politieke gemeenschap (Van Stokkom & Toenders, 2010). Het helpt enorm bij het creëren van een publieke ruimte, waarover je het gezamenlijk kunt hebben en waarop je ook extra gaat letten als burger (‘hoe staat het met de overlast in mijn wijk?’ in plaats van: in mijn straat). Het besef van het hebben van een buurtidentiteit werkt ‘verbredend’: het verbreedt de blik van het private leven naar het publieke leven en zorgt voor een *framework* om over lokale vraagstukken te praten (Crenson, 1983).

Informatie en communicatie zijn van belang

Ook weten we dat informatie en communicatie (vanuit de instituties) er toe doet. Diegenen die beter *geïnformeerd* zijn over (en overigens ook: meer geïnteresseerd zijn in) maatschappelijke vraagstukken, zijn over het algemeen eerder geneigd om politiek actief te worden zo blijkt uit Amerikaans onderzoek (Campbell, Converse, Miller & Stokes, 1960; Verba *et al.*, 1995).

Nederlands onderzoek op wijkniveau lijkt dit beeld te bevestigen.

Zo blijkt uit het proefschrift van Van Marissing (2008) dat het belang van communicatie in de lokale context van burgerparticipatie zeer groot kan zijn. Wanneer bewoners rondom stedelijke vernieuwingsprocessen voldoende informatie ontvangen en het ook belangrijk vinden dat zij die informatie ontvangen, participeren zij eerder dan wanneer zij vinden dat ze onvoldoende informatie ontvangen, zo is een van zijn bevindingen.⁵⁷ Op dit punt zien we dus de eerder behandelde *cognitive engagement theory* terugkomen. Ook Wagenaar en Specht (2010) stellen ‘geïnformeerd zijn en worden’ als kernpunt in het ontwikkelen van participatiecapaciteit.

Onderzoek van Hendriks in de Haagse Schilderswijk laat overigens zien dat ‘passende communicatie’ geen sinecure is: ongerichte en onprecieze communicatie kan het doel (de bewoners) volledig voorbij schieten; voor effectieve communicatie is het essentieel dat duidelijk is wie waarvoor en waarover wordt uitgenodigd (Hendriks, 2003a, p. 60).

Institutionele actoren faciliteren en stimuleren

Vaak ook blijkt een betrokken en stimulerende rol van een van de institutionele spelers (vaak de overheid) er toe te doen als het gaat om het op gang helpen van participatie en burgerinitiatieven in de lokale context, zo blijkt uit het onderzoek van Hurenkamp *et al.* (Hurenkamp *et al.*, 2006). “*Het burgerschap dat wij vinden in de kleinschalige initiatieven komt niet tot bloei door een terugtrekkende overheid, maar veeleer door een zelfbewuste overheid, die zijn rol niet definieert als faciliterend maar als uitnodigend en betrokken*”, zo stellen zij (2006, p. 58). De initiatieven leken vaak in eerste instantie spontaan te ontstaan, maar in diepte-interviews bleek toch vaak dat de overheid burgers had aangezet of uitgenodigd tot actie.

Uit onderzoek van Erik van Marissing naar bewonersparticipatie in vroeg-naoorlogse stadswijken in Nederland blijkt dat er een positief effect is van ‘verticale cohesie’ op bewonerspar-

ticipatie; waarbij verticale cohesie begrepen moet worden als het direct kennen van instanties en professionals, of het indirect – via anderen of intermediaire organisaties – kennen ervan. Kort gezegd: hoe meer verticale cohesie, hoe meer participatie. Maar, en dat is geen onbelangrijke ‘maar’, dat geldt *vooral* voor participatie ‘op uitnodiging’ zoals het bezoeken van vergaderingen en het bijwonen van een informatieavond én voor participatie in de vorm van het contact opnemen met professionals zoals de wijkagent of een buurtbeheerder, of het bezoeken van het wijkbureau. Het direct of indirect kennen van instanties of mensen binnen de instanties, werkt hoogstwaarschijnlijk drempeleverlagend voor het afstappen op die instanties, en werkt positief door bij het maken van de afweging al dan niet te komen naar bijeenkomsten op uitnodiging van de instanties.

Dat betrokken instituties positief kunnen bijdragen aan (verschillende vormen van) participatie komt ook in veel andere (internationale) onderzoeken naar voren (Fung, 2004; Hendriks, 2003a; Marschall, 2004; Putnam & Feldstein, 2004; Wagenaar & Specht, 2010). Maar, wat dan precies een faciliterende en stimulerende rol van instanties inhoudt, is in de praktijk nog een zoektocht, zo zagen we ook al eerder (in hoofdstuk 3). Niet alle beleid en niet elke interactie is productief vanuit het gezichtspunt van het stimuleren van bewonersactiviteit. Burgers niet serieus nemen, of door burgers gekregen vertrouwen beschamen – om maar enkele zaken te noemen – werkt juist averechts. Maar ook bureaucratische procedures vormen regelmatig ‘spinnenwebben die weinig bevorderlijk zijn voor het initiatief van bewoners’ (WRR, 2005, p. 214).

Als er sprake is van ‘lichte’ burgerinitiatieven – initiatieven met weinig intern en extern contact – hebben de actieve burgers vooral behoefte aan een betrokken overheid in de vorm van een vast aanspreekpunt of enige aandacht vanuit de instituties (een bezoek van de wethouder bijvoorbeeld), zo stellen Hurenkamp *et al.* (2006, p. 64). Initiatieven met wat meer onderling of extern contact hebben ook meer behoefte om door

de overheid serieus genomen te worden: er dient écht geluisterd te worden door de instanties en eventuele input van de burgers dient ook daadwerkelijk mee te worden genomen in het beleidsproces. Bij bewonersorganisaties die, ten slotte, zéér veel intern en extern contact hebben, is er vooral behoefte aan (meer) subsidie vanuit de overheid, aldus Hurenkamp *et al.* (2006, p. 64).

Ten slotte een kanttekening. De WRR stelt daarbij wel dat een tweesporenaanpak in veel (achterstands)wijken gewenst is. ‘Kansgedreven’ interventies gericht op stimuleren en faciliteren van bewonersinitiatief dienen gepaard te gaan met beleid gericht op ‘sociale herovering’ (Engbersen, Snel & Weltevreden, 2005; WRR, 2005) – waarbij de overheid en de sociale spelers stevig het voortouw nemen in het aanpakken van de meest nijpende leefbaarheidsproblemen in de buurt.

Bewegingen in betrokkenheid

In hoofdstuk 2 is reeds aan de orde gekomen dat in onze ‘pluralistische’ en ‘geglobaliseerde’ samenleving opgelegde of bedachte concepties van burgerschap problematisch(er) zijn geworden. Waar het in dat hoofdstuk ging over burgerschapsconcepties, gaat het in deze paragraaf over uitingen van burgerbetrokkenheid. Beide houden overigens wel verband: opgelegde burgerschapsconcepties zijn juist ook problematischer geworden omdat de uitingen van burgerbetrokkenheid de laatste decennia zijn veranderd. In deze paragraaf ga ik in op de veranderingen en bewegingen die in algemene zin zichtbaar zijn in Nederland op het gebied van participatie en maatschappelijke betrokkenheid. Drie in dit kader belangwekkende trends zijn: (1) het ‘losser’ worden van de maatschappelijke verbanden (afgezet tegen de traditionele verbanden van enkele decennia geleden); (2) de opkomst van een doe-het-zelf betrokkenheid bij burgers

en (3) een mondige en ‘monitorende’ houding van burgers ten opzichte van de overheid.

Daarna ga ik in op enkele specifieke expressies van hedendaags burgerschap in de wijk, die in (inter)nationaal kwalitatief onderzoek naar voren zijn gekomen: de *expert citizen* en *everyday maker* (in Denemarken) en de alledaagse doener (in Nederland). De bespreking van deze burgerschapstypen vormt tegelijkertijd de opmaat voor het empirische onderzoek dat in het daarna volgende deel van het boek gepresenteerd wordt.

Lossere verbanden, doe-het-zelvers en mondige monitoren

Hieronder bespreek ik enkele maatschappelijke trends en de invloed hiervan op het maatschappelijk middenveld en het vrijwilligerswerk (als van oudsher belangrijke ‘vindplaatsen’ en ‘broedplaatsen’ van actief burgerschap). Met dank aan het SCP, dat hierover de afgelopen jaren een aanzienlijke hoeveelheid onderzoek heeft gepubliceerd.

De verzuiling voorbij

Om te beginnen is het goed te constateren dat Nederland een rijke traditie heeft als het gaat om burgerinitiatief en een actieve *civil society*. Zo gaf lange tijd de verzuiling een stevige stimulans aan het vrijwilligerswerk en het verenigingsleven, en werd het verenigingsleven eind 19^e en eerste helft 20^e eeuw gestimuleerd door de opkomst van emancipatiebewegingen van onder andere de arbeiders, de vrouwen, de kleine luyden en de katholieken (Dekker *et al.*, 2007, p. 67). Vanaf de tweede helft van de 20^e eeuw zijn echter grote veranderingen in het Nederlandse maatschappelijk middenveld te zien. De zuilenstructuur wordt in de jaren zestig ‘afgebroken’. De bevolking wordt in zekere zin ‘verenigingsmoe’, en de traditionele ledenorganisaties krijgen in die tijd steeds meer concurrentie van zowel plaatselijk gerichte groepen, als van organisaties die zich inzetten voor de rechten

van bepaalde groepen in de maatschappij – bijvoorbeeld rechten van vrouwen of van minderheden.

Wat de grote ledenorganisaties betreft is er vanaf de jaren tachtig een grote leegloop te zien bij vooral politieke partijen (halvering), vrouwenorganisaties (-57%) en kerken (-29%). Organisaties op terreinen van natuur en milieu (+444%), internationale hulp (+83%) en consumentenorganisaties (+89%) groeien daarentegen stevig (Van den Berg & De Hart, 2008). Opvallend is dat het *totaal* aantal leden en/of donateurs dat is aangesloten bij maatschappelijke organisaties jarenlang redelijk constant is gebleven.

Enkele onderzoeken laten zien dat het vrijwilligerswerk – in georganiseerd verband – relatief iets terugloopt; van 45% van de Nederlanders van 18 jaar en ouder in 1980 tot 37% in 2004 (Van den Berg & De Hart, 2008). Ook lijkt het percentage burgers dat bij geen enkele maatschappelijke organisatie is aangesloten sinds de jaren negentig steeds iets toegenomen. Maar, over de precieze vrijwilligerscijfers is reeds jaren discussie. Zo staan er tegenover de iets teruglopende cijfers ook cijfers die ronduit optimistisch zijn en een toename laten zien in het georganiseerd vrijwilligerswerk van de Nederlander van 34% in 1990 tot 45% in 2008 (Van Ingen, Halman & Dekker, 2012).⁵⁸ In vergelijking met vele andere westerse landen behoort Nederland wat betreft het aantal vrijwilligers en lidmaatschap van een vereniging nog steeds tot de absolute ‘top’, en ziet het alleen de Scandinavische landen boven zich in de ranglijsten (Dekker *et al.*, 2007, p. 69; Van Houwelingen, De Hart & Dekker, 2011).

Het feit dat Nederlanders nog – relatief – massaal zijn aangesloten bij organisaties betekent overigens niet dat deze ook erg actief zijn in die organisaties (Van den Berg & De Hart, 2008, p. 11). Naar verhouding daalt het aandeel actieve leden en vrijwilligers en stijgt het aandeel donateurs en passieve leden. En waar de traditionele verzuilde organisaties sterk waren in het verbinden van lokale en nationale initiatieven en regelmatig verschillende sociale klassen ‘doorsneden’, worden de

nieuwe maatschappelijke organisaties juist gekenmerkt door meer anonieme vormen van betrokkenheid en worden deze doorgaans georganiseerd en gecoördineerd door professionals, zo stelt het SCP (Dekker *et al.*, 2007, p. 67).

Ook is het profiel van de achterban van de Nederlandse maatschappelijke organisaties door de jaren heen veranderd. Wat de grotere organisaties betreft lijken de veranderingen samengevat te kunnen worden met de drieslag ‘vergrijzing, feminisering en oligarchisering’ (De Hart, 2005, p. 53). Jongeren, laagopgeleiden, kerkleden en autochtonen zijn een minder grote plaats gaan innemen; vrouwen, ouderen, hoogopgeleiden, buitenkerkelijken en allochtonen juist een grotere. De identificatie van de achterban met de organisatie is bovendien afgenomen, en er is een verdere toename van het aantal betaalde krachten te zien (De Hart, 2005, p. 53). Over het algemeen kan gesteld worden dat autochtonen aanzienlijk vaker zijn aangesloten bij maatschappelijke organisaties dan de leden van minderheidsgroepen. Uitzonderingen hierop vormen organisaties op godsdienstige basis: de organisatiegraad is wat dat betreft bij Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen juist groter, dan bij autochtonen (De Hart, 2005, p. 58).

Tot slot: langzaam maar zeker lijkt – onder de ogenschijnlijk stabiele oppervlakte – een erosie van het (traditionele) vrijwilligerswerk gaande te zijn. Uit onderzoeken bij vrijwilligersorganisaties blijkt dat twee op de vijf organisaties kampt met een tekort aan vrijwilligers, en dat gemiddeld de helft van de organisaties in allerlei sectoren problemen heeft met het werven van vrijwilligers voor bestuursfuncties (Dekker *et al.*, 2007, p. 70).

Vijf I's en hun impact

De bovengenoemde veranderingen in vrijwilligerswerk en maatschappelijk middenveld worden vaak begrepen in het licht van vijf maatschappelijke trends die door het SCP worden samengevat als: internationalisering, individualisering, informali-

sering, intensivering en informatisering (Dekker *et al.*, 2007, p. 69). Ik realiseer me dat er zeker nog andere trends te noemen zijn, zoals fragmentatie (Frissen, 1996), pluralisering (Van Gunsteren, 1994), of globalisering, maar ik noem hier deze vijf trends, omdat ze regelmatig worden gebruikt en hoewel niet uitputtend zijn, naar mijn mening toch wel een informatief en voldoende breed beeld geven om ontwikkelingen in burgerschap beter te begrijpen.

De vijf trends in vogelvlucht: de Nederlandse (stedelijke) samenleving wordt steeds pluriformer als het gaat om nationaliteit, etniciteit, en daarmee samenhangende culturele achtergronden, normen en tradities. Ook willen Nederlanders – en dan vooral jongeren – vandaag de dag individuele keuzes maken. Deze zijn niet altijd te combineren met actief lidmaatschap van een vrijwilligersorganisatie die nog stamt uit een tijdperk en een traditie waarin niet het individu, maar de groep of de organisatie op de eerste plaats kwam (Dekker, De Hart & Van den Berg, 2004). Daar komt bij dat veel traditionele ‘oudere’ typen van relaties, die vooral formeel en verticaal waren, steeds informeler en horizontaler worden.

Deze drie trends (internationalisering, individualisering, informalisering) gaan gepaard met een intensivering van ervaringen: vandaag de dag is participatie een dynamisch proces waarin burgers continu wisselen van identiteit en rol (WRR, 1992); burgers zijn (tegelijkertijd) betrokken bij verschillende maatschappelijke processen: op het werk, in politiek, in het dagelijks leven en in vrijwilligersorganisaties. Die intensivering van ervaringen heeft ook relatie met de informatisering van de samenleving: het groeiende belang en gebruik van informatie- en communicatietechnologie zoals internet, e-mail en mobiele telefonie (en verschillende gemengde vormen). Enerzijds kan dit leiden tot een afname van sociaal kapitaal vanwege de afname van direct (*face-to-face*) contact, zo wordt gewaarschuwd (zie eerder Putnam, 2000). Maar anderzijds biedt het ook mogelijkheden en kansen voor nieuwe vormen van sociaal verkeer waarbij niet

zozeer *strong ties*, maar *weak ties* (Granovetter, 1983) centraal staan. Zo heeft internetcommunicatie bijvoorbeeld een weinig hiërarchisch karakter en past in die zin bij de geïndividualiseerde burger en de horizontaler wordende samenleving. Ook heeft het internet de potentie mensen met elkaar in contact te brengen die in een traditionele *face-to-face* setting wellicht niet zouden participeren (Dekker *et al.*, 2004).

Volgens velen is de meest dominante maatschappelijke trend sinds de jaren zestig van de vorige eeuw die van de individualisering (zie ook Schnabel, 1999). Maar hoewel individualisering een dominante sociale trend is, leidt dit niet automatisch tot een geheel geïndividualiseerde samenleving. Zo zien sommige onderzoekers eigentijdse maatschappelijke verbanden en 'lichte gemeenschappen' ontstaan waarin individuen vrijwillig kiezen voor groepen en voor groepsgedrag (Duyvendak & Hurenkamp, 2004).

Een analyse samenhangend met die van de individualisering, is die van de *reflexive modernization*. Vanaf de jaren zestig is de modernisering te begrijpen als een proces waarbij individuen steeds meer aangewezen raken op hun eigen oordeelkundigheid (reflexiviteit) in het omgaan met onzekerheden en risico's in hun omgeving, aldus Beck *et al.* (1994). Dit omdat de vroegere traditionele nabije sociale verbanden, van bijvoorbeeld familie, zijn geërodeerd. Mensen zijn – hiermee samenhangend – door de jaren heen in financieel, cognitief en moreel opzicht zelfstandiger en geëmancipeerder geworden (Van den Brink, 2002; Verhoeven, 2009, p. 46).

In de Toekomstverkenning Vrijwillige Inzet van het SCP (Dekker *et al.*, 2007, p. 12) worden enkele concrete maatschappelijke ontwikkelingen genoemd die een directe kans dan wel bedreiging vormen voor vrijwillige inzet. Zo ziet het SCP ondermeer het stijgende opleidingsniveau als een duidelijke kans voor met name het vervullen van bestuursfuncties in het vrijwilligerswerk. Ook de verbreiding van het postmaterialisme (zie ook Inglehart, 1997) wordt als een kans gezien; door een hoger

welstandsniveau en aanwezigheid van maatschappelijke voorzieningen verruimt de blik voor immateriële zaken en daarmee voor nieuwe vormen van maatschappelijke inzet, zo verwacht het SCP – dit sluit ook aan bij de analyse van Van Ingen, Halman en Dekker (2012). Als bedreiging wordt genoemd de afname van vrije tijd in de relatief drukke leeftijdsperiode van 25 tot 50 jaar, waardoor een verschuiving naar minder tijdsintensieve ‘girobetrokkenheid’ zal plaatsvinden. Ook is de ontkerking een aanslag op het vrijwilligersaanbod – velen zijn en waren via deze weg actief, maar dat aantal loopt flink terug. Bovendien komen er steeds meer andere leuke en interessante mogelijkheden van tijdverdrijf bij, er is een groeiende ‘leisuremarkt’ met vertier en vermaak voor de vrije uren.

Burgers als doe-het-zelvers en mondige monitoren

In welke richtingen lijkt het hedendaags burgerschap zich dan te bewegen? Vooraleerst zijn uitingen van actief burgerschap heden ten dage doorgaans minder gepland en minder organisatorisch ingebed, zo zagen we hiervoor. Daarnaast zijn er twee – deels samenhangende – bewegingen te zien die ik uit wil lichten: (1) burgers zijn steeds meer betrokken vanuit een ‘doe-het-zelf’ houding (Dekker *et al.*, 2004, p. 196), en (2) burgers ontpoppen zich steeds vaker als ‘mondige monitoren’ van politiek en bestuur (Schudson, 1999; Van den Brink, 2002; Verhoeven, 2009).

Steeds vaker is politieke en maatschappelijke betrokkenheid op ad hoc basis, en aanhakend bij concrete problemen van burgers in de fysieke of sociale omgeving, zo constateert het SCP (Dekker *et al.*, 2004, p. 196). Burgers worden meer en meer politieke doe-het-zelvers of ‘bricoleurs’ die reageren op problemen die zij in hun nabijheid ervaren en die ze proberen op te lossen. In deze trend raken sociaal en politiek burgerschap overigens regelmatig vermengd: burgers proberen een maatschappelijk probleem aan te pakken en komen hierdoor in contact met bestuurders. In deze gemengde vormen is het vaak

moeilijk om aan te geven waar sociaal burgerschap eindigt en politiek burgerschap begint. Voor deze vormen van burgerschap introduceert Verhoeven de term ‘alledaags politiek burgerschap’ (Verhoeven, 2006).

Daarnaast gedragen burgers zich steeds vaker als een soort toezichthouders op politieke besluitvorming; ze houden op afstand ‘de boel in de gaten’. In de meeste gevallen bemoeien burgers zich nergens mee, maar ze grijpen in als ze het idee krijgen dat er iets gebeurt waarmee ze het niet eens zijn, of waarvan ze om een andere reden vinden dat ze moeten ingrijpen. Schudson noemt dit de ‘monitoring citizen’ (1999). Verhoeven omschrijft het als de burger die op *stand by* staat, maar voegt daar wel aan toe dat ongeveer een kwart van de bevolking de politiek niet of nauwelijks lijkt te volgen, en dus eigenlijk *offline* is (Verhoeven, 2009, p. 62).

Deze trend van het op afstand monitoren, maar op (in de ogen van de burger) gepaste momenten ingrijpen, hangt samen met de door anderen gesignaleerde trend van de steeds mondiger wordende burger (Van den Brink, 2002). De mondige burger is geneigd om tegenspel te bieden tegen beslissingen van gezagsdragers en is hierin ook vaak heel gedreven en bedreven (niet altijd tot vreugde van het openbaar bestuur). Dit is een brede internationaal zichtbare trend, en Inglehart voorspelt dat op termijn alle geïndustrialiseerde landen hiermee te maken zullen krijgen. Burgers “[are] less amenable to doing as they are told, and more adept at telling their governments what to do” (Inglehart, 1997, p. 323).

Verdieping en discussie

De hierboven besproken maatschappelijke trends bieden vanzelfsprekend een *algemeen* beeld. Ik begin deze paragraaf met de nuancerende opmerking dat het bovengeschetste algemene beeld per context en – zeker relevant in het kader van dit onderzoek – ook (per type) wijk anders is ingekleurd (zie ook

Denters, 2002; WRR, 2005). In zijn *algemeenheid* mag gelden dat burgers in het moderniseringsproces vanaf de jaren zestig financieel, cognitief en moreel zelfstandiger en geëmancipeerder zijn geworden, maar dat geldt zeker niet in gelijke mate voor alle bevolkingsgroepen. Hetzelfde geldt voor de doe-het-zelf houding: dit is in algemene termen een trend, maar het is maar de vraag of die trend in gelijke mate bij alle bevolkingsgroepen zichtbaar is. Voor het debat wil ik hieronder in ieder geval nog enkele punten kort bespreken: als eerste de zogenaamde participatiepiramide en de (hoogopgeleide) participatie-elites, als tweede het belang van de buurt en de potentie van de buurt als voedingsbodem voor actief burgerschap.

De participatiepiramide en (hoogopgeleide) participatie-elites

Als we het beeld wat betreft (politieke) burgerparticipatie wat scherper stellen, kunnen we om te beginnen niet om de zogenaamde 'participatiepiramide' heen. Bij (politieke) participatie is het doorgaans zo dat weinigen veel participeren en dat velen weinig participeren (Milbrath, 1965; zie ook Ruedin, 2007). Boven in de participatiepiramide zijn relatief weinig burgers betrokken, maar deze burgers participeren wel op een verhoudingsgewijs intensieve wijze (denk bijvoorbeeld aan actief zijn in een politieke partij). Onder in de piramide zijn relatief veel burgers betrokken, maar op een duidelijk minder intensieve wijze (bijvoorbeeld door te stemmen).⁵⁹

Verder weten we ook dat bepaalde groepen relatief oververtegenwoordigd zijn als het gaat om (politieke) participatie. Hoogopgeleide burgers gaan vaker stemmen, bezoeken vaker inspraakavonden en staan veel vaker vooraan bij interactieve beleidsvorming dan laagopgeleide burgers, aldus Bovens (2006; zie ook Bovens & Wille, 2011). En ook in minder formele politieke arena's, zoals in overleg- of lobbysettings waarin professionals en ervaren burgers actief zijn, zijn de hoogopgeleiden terug te vinden zijn (Hurenkamp *et al.*, 2006). Nederland wordt ook grotendeels geregeerd door hoger opgeleiden (boven in de

participatiepiramide). In de Nederlandse diplomademocratie is een academische achtergrond “(...) *tegenwoordig in feite een noodzakelijke voorwaarde om gerekruteerd te worden voor politieke ambten*” (Bovens & Wille, 2011, p. 85). Dit is al langer het geval, maar het is in de laatste decennia nog verder toegenomen – Bovens spreekt dan ook van een diplomademocratie. Dat de hoger opgeleiden de democratische besluitvormingsarena’s bevolken betekent ook dat hun stem luider doorklinkt dan die van de lager opgeleiden.

In deliberatieve settings komen de assertieve, goedgebekte, hoogopgeleide burgers doorgaans ook beter tot hun recht dan de laagopgeleide en minder taal- en debatvaardige burgers. In zijn algemeenheid spreekt de Nederlandse vergadercultuur nog steeds vooral blanke, hoogopgeleide mannen aan, zo is een veelgehoorde klacht (Hartman, 2000; Hendriks, 2003a; Van Stokkom, 2006). Tegenstanders van burgerparticipatie menen dat op deze manier interactieve besluitvorming niet veel meer doet dan het verschaffen van een mogelijkheid voor deze selecte groep van ‘*usual suspects*’ (of wat aardiger gesteld: de ‘*natural joiners*’) om hun mening te laten horen (zie Burton, 2004; Dreijerink *et al.*, 2008). Burgers zelf zijn daar overigens dubbel in, zo blijkt uit onderzoek van Lowndes *et al.* (2001b). Enerzijds waarderen de meeste burgers dat er enkele zeer betrokken individuen zijn die wél de tijd en energie kunnen opbrengen om intensief te participeren – en burgers hebben ook de neiging op deze mensen te vertrouwen. Tegelijkertijd wordt er ook geklaagd dat dezelfde types steeds domineren. “*Although (...) people often complained that ‘the same people dominate everything’, it was clear that the efforts of local leaders and activists were also appreciated*” (Lowndes *et al.*, 2001b, pp. 447-448).

Het risico bestaat dat slechts de meningen en belangen van een kleine groep zeer actieve participanten en/of van vooral hoger opgeleiden worden meegenomen in de besluitvorming. Dat kan overigens grotere gevolgen hebben dan wellicht gedacht. Uit onderzoek van Fiorina (1999) blijkt dat ‘het geluid’

dat activisten in besluitvorming laten horen doorgaans niet het geluid is van de gemiddelde burger. Doordat activisten doorgaans bovengemiddeld gepassioneerd zijn over het *issue* waarop zij hun stem laten horen, is hun stem doorgaans extremer dan die van de ‘doorsnee burger’. Fiorina noemt deze *extreme voices* de *dark side of engagement*. En wat betreft de hoger opgeleiden: zij hebben andere zorgen en andere politieke voorkeuren dan de laag opgeleiden in ons land. Met name op de thema’s ‘immigratie & integratie’, ‘criminaliteit’, ‘Europese eenwording’ en ‘staatkundige hervormingen’ zijn er forse verschillen in voorkeuren tussen laag en hoog opgeleiden te zien (Bovens & Wille, 2011).

Over de buurt

Tot slot van dit deel een blik op het aanwezige potentieel voor actieve participatie in de eigen directe leefomgeving. Hoewel de betekenis van de buurt in de afgelopen halve eeuw is afgenomen, door ontzuiling, toegenomen mobiliteit, internet en de opkomst van de verzorgingstaat (Blokland-Potters, 1998)⁶⁰ doet ze er nog wel degelijk toe. Zij het niet op alle thema’s en niet voor alle bevolkingsgroepen in dezelfde mate. Veel hogere en middenklasse groepen hebben hun werk, vrijetijdsbesteding en familie niet in of rondom de wijk en doordat ze eigen of openbaar vervoer kunnen betalen zijn ze ook een stuk mobieler dan de lagere klassen. Maar ook voor hen doet de buurt er als directe leefomgeving wel degelijk toe. De (al dan niet eigen) woning staat nog steeds op een bepaalde plek. “*Op die plek heeft men buren, kennissen en misschien zelfs vrienden. Rondom die plek maakt men gebruik van voorzieningen als winkels en scholen, en de plek zelf kan status en aanzien geven (of het nu Midtown Manhattan is of IJburg in Amsterdam)*”, zo schrijven Musterd en Van Kempen (2007).

De buurt heeft in ieder geval op de volgende vier terreinen een meerwaarde voor bewoners, aldus de WRR (2005): de kwaliteit van de fysieke inrichting, de veiligheid, het onderwijs en de sociale infrastructuur. Ook uit het 21-minuten onderzoek

blijkt dat de Nederlandse burger de eigen buurt nog steeds zeer belangrijk vindt en zich verantwoordelijk voelt voor de eigen directe omgeving (De Publieke Zaaik, 2007). Bewoners vinden dat zij zich in dienen te zetten voor het netjes en veilig houden van de buurt (86%), de bureu te helpen (75%) en anderen op ongewenst gedrag aan te spreken (73%). 90% van de geënquêteerden zegt ook daadwerkelijk de bureu wel eens te helpen, ruim 80% houdt zijn stoep schoon en zo'n 58% van de bevrageuden zegt zich daadwerkelijk in te zetten voor een prettige manier van samenleven in zijn buurt. Op welke wijze aan deze uitspraken invulling is gegeven is overigens niet gevraagd.⁶¹

Wanneer we kijken naar de aandachtswijken – waar toch een belangrijk deel van de beleidsaandacht in het wijkenbeleid naar uit gaat – is er een enigszins gemengd beeld te zien wat betreft de voedingsbodem en omstandigheden voor bewonersparticipatie en bewonersinitiatief. In veel aandachtswijken is de samenstelling van de bevolking in relatief korte tijd flink gewijzigd; veel nieuwe bewoners – met een grote variëteit aan nationaliteiten – zijn in de wijk gekomen. De meeste huizen in dergelijke wijken hebben lage huurprijzen, zijn gehorig en klein. Veel inwoners hebben een laag opleidingsniveau en een bescheiden inkomen, en er is in deze wijken een oververtegenwoordiging van bewoners met maatschappelijk problemen zoals werkloosheid, illegaliteit, ziekte en verslaving (Kullberg, 2006b). Deze mensen hebben doorgaans hun handen meer dan vol aan het opbouwen van hun eigen leven; je inzetten voor de buurt is dan zeker geen vanzelfsprekendheid. In deze wijken – met veel verschillende nationaliteiten en veel doorstroom – is het doorgaans lastig om diepgeworteld sociaal kapitaal te vinden en op te bouwen (Denters, 2002; Putnam, 2007). Initiatieven om multi-etnische participatie te bewerkstelligen blijken ook niet heel makkelijk op te zetten, mede omdat – zo zagen we hierboven – de vergadercultuur nog steeds vooral blanke, hoger opgeleide mannen aanspreekt (Hendriks, 2003a).

Anderzijds bruist er toch van alles in die wijken, zo stelt het SCP (Kullberg, 2006b). Er worden regelmatig stevige sociale netwerken onder allochtonen en autochtonen ingezet (bijvoorbeeld familie in de buurt) bij onderlinge hulp- en dienstverlening. Er is ook een forse buurtbinding te vinden onder met name de wat oudere autochtone bewoners; het type dat zegt: *'Ik ga hier alleen tussen zes plankjes vandaan'* (citaat uit Kullberg, 2006b, p. 368).

Tabel 5: aandeel (in %) mensen dat zich actief wil inzetten voor, en zich sterk betrokken voelt bij de wijk. Gecategoriseerd naar diverse kenmerken. Bron: Rigo (2004, p. 55).

| | % dat zich actief wil inzetten voor buurtverbetering | | % dat zich sterk betrokken voelt bij de buurt | |
|------------------------------|---|------------------|--|------------------|
| | 30% slechtste wijken | 30% beste wijken | 30% slechtste wijken | 30% beste wijken |
| Leeftijd | | | | |
| < 25 jaar | 28% | 34% | 1% | 6% |
| 35-55 jaar | 43% | 56% | 6% | 12% |
| > 65 jaar | 22% | 29% | 5% | 10% |
| Eigendomsverhouding | | | | |
| Huurders | 31% | 36% | 4% | 8% |
| Eigenaren/bewoners | 44% | 51% | 6% | 12% |
| Woontijd | | | | |
| Minder dan 5 jaar | 39% | 50% | 3% | 8% |
| 10 tot 20 jaar | 35% | 49% | 5% | 13% |
| Meer dan 20 jaar | 30% | 43% | 7% | 12% |
| Etnische achtergrond | | | | |
| Autochtoon | 35% | 47% | 5% | 3% |
| Allochtoon | 41% | 48% | 3% | 3% |
| Oordeel over de buurt | | | | |
| Negatief | 30% | 39% | 3% | 3% |
| Positief | 42% | 55% | 9% | 20% |

In wijken waar leefbaarheidsproblemen worden ervaren blijken bewoners toch regelmatig bereid zich in te zetten voor verbetering. Hoewel over het algemeen kan worden gesteld dat de betrokkenheid en actieve instelling van bewoners in ‘slechte’ wijken (met relatief veel ervaren overlast) minder groot is dan in de ‘goede’ wijken, geldt dat daar toch nog steeds 35 % van de autochtonen en 41 % van de allochtonen zegt zich actief te willen inzetten voor verbetering van de buurt (Rigo, 2004). Als kanttkening kan overigens gezegd worden dat je actief *willen* inzetten en het ook daadwerkelijk *doen* natuurlijk twee verschillende zaken zijn. De ervaring leert dat de genoemde percentages van 35% en 41% aan de hoge kant zijn. Al moet gezegd worden dat het deels een definitiekwestie zal zijn; met andere woorden: het hangt ook af van wat de ondervraagden verstaan onder ‘actief inzetten voor buurtverbetering’.

Expert citizens, everyday makers en alledaagse doeners

Hedendaagse vormen van actief burgerschap in de wijk?

Eind jaren negentig beschreven de Deense onderzoekers Henrik Bang en Eva Sørensen de contouren van twee nieuwe vormen van betrokkenheid van burgers: *expert citizenship* en *everyday makership*. De *everyday maker* en de *expert citizen*⁶² kwamen naar voren in een onderzoek naar “*Democracy from Below*”, gericht op veranderingen in politieke identiteit en betrokkenheid in het Deense Inner-Noerrebro. Noerrebro, een wijk nabij het stadscentrum van Kopenhagen, stond bekend als een van oudsher ‘links bolwerk’ met een sterke burgerbeweging zich afzettend tegen ‘het systeem’ (of het nu ‘het kapitalisme’ of ‘de staat’ is) (Bang & Sørensen, 2001, pp. 149-150). Maar, zo stellen Bang en Sørensen, de meer traditionele vormen van participatie in Inner-Noerrebro, gekenmerkt door een collectief en oppositio-

neel karakter, zijn in de loop der jaren deels vervangen door nieuwe vormen. De onderzoekers zagen de *expert citizen* en de *everyday maker* als nieuwe vormen van betrokkenheid opkomen.

Expert citizens

Het traditionele *grassroots* activisme dat doorgaans een antagonistisch karakter had, maakt heden ten dage plaats voor een vorm van activisme meer geënt op overleg en samenwerking tussen ervaren ‘professionele’ spelers. Dergelijke overleggen zijn symptomatisch voor de shift van *government* naar *governance*, zo stellen Bang en Sørensen (2001, p. 150). De nieuwe activisten, de *expert citizens*, zijn niet zozeer bezig met het bevechten van ‘het systeem’, maar veeleer met het verkrijgen van toegang tot de onderhandelingsprocessen tussen de autoriteiten en de verschillende experts in private en vrijwilligersorganisaties (veel voormalig *grassroots* activisten zijn nu overigens *expert citizens*). In zekere zin is het onderscheid tussen burgerbetrokkenheid en professionele betrokkenheid minder scherp geworden en vindt activisme meer dan vroeger plaats in ‘expert netwerken’. De *expert citizens* zijn bijvoorbeeld te vinden in diverse beleidsnetwerken, beleidstrajecten en klankborden (overigens niet zozeer in politieke partijen). Langzaam heeft het onderscheid tussen vrijwilligersnetwerken en de overheid plaatsgemaakt voor een onderscheid tussen expert netwerken en amateur netwerken: “*Civic engagement in Inner Noerrebro has become politicized to the extent where the dividing line is no longer between voluntary networks and the coercive state. Instead, it has turned into that between expert networks and lay-actor networks*” (Bang & Sørensen, 2001, p. 152).

Everyday makers

De amateurs die Bang en Sørensen in Inner-Noerrebro troffen, waren doorgaans van een jongere generatie dan de *expert citizens*. Deze jongere generatie is doorgaans niet minder betrokken, maar wel op een wijze die de oudere generatie nogal eens als

onconventioneel ervaart. Zoals een *expert citizen* in Inner-Noerrebrog zei over de ‘nieuwe generatie’ (Bang & Sørensen, 2001, p. 152): *‘It’s often a matter of getting involved in a concrete project, and then engaging oneself 100 per cent in it for a short period, and then stop. They don’t participate in the long-term. (...) the feeling that there’s no end to it’, prevents the young people of today from getting involved.*” Bang & Sørensen noemen deze vorm van parttime betrokkenheid *everyday making*.

In zekere zin zijn de *everyday makers* een reactie op de *expert citizens*, zo stellen Bang en Sørensen. Zij zijn noch apathisch, noch antagonistisch tegenover de staat; zij hebben simpelweg geen zin in het verdoen van tijd in onderhandelingen en gesprekken met de overheid. *Everyday makers* zijn bij voorkeur actief op het laagst mogelijke, wijk- of buurtniveau. Ze hebben geen interesse in het opzetten van nieuwe vormen van belangenrepresentatie en hebben zeer weinig interesse in (partij)politiek. De *everyday makers* zijn wel politiek betrokken, maar deze politieke betrokkenheid is eerder gericht op het – zo veel mogelijk zélf – oplossen van concrete problemen ‘van alledag’, dan op de prestaties van de overheid. *‘Everyday makers dissociate themselves from expert citizens in insisting on being ordinary and being in politics for other reasons than to acquire success or influence’* (Bang, 2004, p. 18). Beide hebben een *project identity* (in tegenstelling tot bijvoorbeeld een *party identity*), maar die van de *expert citizen* is fulltime, terwijl de *everyday maker* parttime werkt. De *everyday maker* voelt ook niet per se de sterke morele plicht jegens de (politieke of sociale) gemeenschap die – al dan niet expliciet – doorgaans wordt verwacht van vrijwilligers. *‘To be an everyday maker is to be more individualistic, more project oriented, more ‘on and off’ and ‘hit and run’ in one’s engagement, more pleasure oriented and more fun-seeking, than is usually associated with being civilly engaged’* (Bang, 2004, p. 18). Bang en Sørensen vatten de uitgangspunten van het handelen van de *everyday maker* als volgt samen: *Do it yourself; Do it where you are; Do it for fun, but also because you find it necessary; Do it ad hoc or part time; Do it concretely instead of ideologically;*

Do it self-confidently and show trust in yourself; Do it with the system if need be. (Bang & Sørensen, 2001, p. 156).

Alledaagse doeners: Arie Schagen en de BOM

Geïnspireerd door de *everyday maker* van Bang en Sørensen, is in Nederland begin deze eeuw de term ‘alledaagse doener’ geïntroduceerd door Hendriks en Tops, waarbij het concept op de Nederlandse situatie is toegespitst. In de door de onderzoekers uitgevoerde en opgetekende *case study* naar ‘vitaal stadsbestuur en eigentijds burgerschap’ in Den Haag (titel: “Het sloeg in als een BOM”) stond de persoon van Arie Schagen symbool voor een nieuw soort burgerschap: “*activistisch én loyaal; assertief én coöperatief*” (Hendriks & Tops, 2002, p. 4). Arie Schagen is in de jaren negentig directeur van de door wijkbewoners opgerichte en aangedreven Buurtontwikkelingsmaatschappij RegentesValkenbos en wordt in de *case study* van Hendriks en Tops gepresenteerd als een Nederlandse variant op de *everyday maker*: de alledaagse doener.

Arie – voormalig onderwijzer, oud-CPNer, oud-Amsterdammer, ex-kraker en fervent motorliefhebber – is “(...) *een non-sense persoon, die vanuit een sterke persoonlijke gedrevenheid zaken in de alledaagse werkelijkheid van de stad voor elkaar weet te krijgen*”, aldus Hendriks en Tops (2002, p. 7). Arie is in de jaren tachtig en negentig actief in de bewonersorganisatie van RegentesValkenbos. In die periode kiest Arie met name voor een oppositionele benadering en trekt met de bewonersorganisatie ten strijde tegen de stadsvernieuwing in ReVa. Maar, eind jaren ‘80/ begin jaren ‘90 verandert dat. Hij wil meer dan protest aantekenen, hij wil: “(...) *niet alleen remmend, maar ook scheppend optreden, veranderingen tot stand brengen, ontwikkelingen in gang zetten, en anderen daarin meekrijgen. Coproductie komt in de plaats van obstructie*” (Hendriks & Tops, 2002, p. 18).

De BOM ReVa-casus in het algemeen, en de stijl van opereren van Arie Schagen in het bijzonder, sprak (en spreekt) tot de verbeelding. Zo wist de Buurtontwikkelingsmaatschappij Regentes-Valkenbos in de jaren negentig onder leiding van Arie Schagen een indrukwekkende reeks aan activiteiten te ontplooiën en diverse zichtbare resultaten voor en in de wijk te boeken. Hoewel niet alles lukte, heeft de BOM op het terrein van buurtbeheer en van buurtontwikkeling enkele aansprekende successen geboekt. Denk aan frequente schoonmaakacties, een klussendienst, het herontwikkelen van (beeldbepalende) panden in de wijk en het aanleggen van een tennisterrein. Bij veel betrokkenen is ook Aries soms wat onorthodoxe stijl van opereren – met name in de relatie met de lokale autoriteiten – bijgebleven. Arie was daarin zowel recht voor zijn raap en assertief, alsook loyaal en coproductief.

In de analyse van de BOM ReVa casus speelt zoals gezegd het concept van de alledaagse doener een belangrijke rol, maar de casus wordt door de auteurs voornamelijk gepresenteerd als een sprekend voorbeeld van een ‘vitale coalitie’ tussen de BOM en het Haagse stadsbestuur (waarin weliswaar alledaagse doeners een cruciale rol spelen).⁶³ Zo lag een belangrijk deel van het succes van de BOM in het gegeven dat de bewoners er samen de schouders onder zetten – met alledaagse doener Arie in een trekkersrol – maar cruciaal was ook de bijzondere band – de vitale coalitie – die bestond tussen de BOM en het stadsbestuur. Er was een ‘klik’ tussen het stadsbestuur en de BOM, en in het bijzonder tussen toenmalig wethouder Noordanus en Arie Schagen. Deze band hielp de BOM ondermeer snelheid te houden op momenten waarop bureaucratische procedures te veel dreigden te vertragen.

Hendriks en Tops herkennen in de stijl van Arie de kenmerken van Bang & Sørensens *everyday maker*, zij het dat de alledaagse doener eigen, specifieke accenten heeft die samenhangen met de Nederlandse context. De onderzoekers noemen ter typering van de alledaagse doener de acht stelregels die ook

Bang & Sørensen noemen (zie hierboven), maar vullen die steeds aan met inzichten uit de BOM ReVa-casus. Samengevat komt neer op het volgende (ingekort overgenomen uit Hendriks & Tops, 2002):

- 1) Doe het zelf – Niet wachten tot de overheid actie onderneemt, maar zelf als bewoner oplossingen zoeken. *Maar*: Niet alles zelf doen. Zelf de ‘kickstart’ verrichten, en daarna het stuur overgeven. Zoek samenwerking met mensen die elkaar aanvullen.
- 2) Doe het waar je bent – Zoek de verbetering in je directe omgeving, en niet op het Spui of op het Binnenhof. *Maar*: kijk ook verder; vergeet de stad niet. Deel inzichten met anderen in de stad.
- 3) Doe het voor de lol en ook omdat je het belangrijk vindt – *Maar*: Lang leve de wijk is belangrijker dan lang leve de lol. Uiteindelijk gaat het om concrete, tastbare en structurele verbeteringen in de wijk.
- 4) Doe het ad-hoc en parttime – Breng het werk niet onder in een vaste baan en een geregeld bestaan als (semi-)ambtenaar. *Maar*: De facto eist het werk veel meer (dan Aries aanstelling van drie uur per dag).
- 5) Doe het concreet, en niet zozeer ideologisch – Geen ideologische stokpaarden berijden, maar pragmatische oplossingen zoeken voor concrete problemen in de wijk. *Maar*: Buurtbeheer en buurtontwikkeling is meer dan stenen stapelen; het is ook ‘sociaal investeren’.
- 6) Doe het verantwoord en met zelfvertrouwen – Geen slachtofferrol, maar zelfredzaamheid en verantwoordelijkheid nemen voor het lot van de wijk. *Maar*: verantwoordelijkheid en verantwoording zijn niet geformaliseerd. Verantwoording gaat via informele contacten, en vooral ook via resultaat: het is goed als het werkt.
- 7) Doe het met tact en met respect voor verschillen – *Maar*: de innemende directheid wint het van de tactvolle voorzichtigheid; cultureel relativisme en politieke correctheid zijn minder dwingende principes dan gelijke-monniken-gelijke-kappen, en allemaal-de-handen-uit-de-mouwen.
- 8) Doe het samen met experts, als bondgenoot en niet als vijand – Als je zelf niet op alle vlakken expertise hebt, dan moet je je laten aanvullen en adviseren door anderen. *Maar*: Experts die vooral randvoorwaarden, beperkingen zien, krijgen minder begrip dan experts die de handen uit de mouwen steken.

Deze Haagse casus was, zoals in de inleiding gezegd, het startpunt van het empirisch onderzoek.

**Actief
burgerschap:
reflectie op
de empirie
van het doen**

Ten geleide

De centrale vraag die in de komende twee empirische hoofdstukken (5 en 6) wordt beantwoord is: ‘Welke uitingen van actief burgerschap (in de context van de stadswijk en wijkontwikkeling) zijn te onderscheiden en hoe zijn deze te begrijpen?’ Voor de beantwoording van die vraag presenteer ik in hoofdstuk 5 een typologie van actief burgerschap in de wijk. Hiermee wil ik een raamwerk bieden voor identificatie en interpretatie van de diverse – en in praktijk vaak vermengde – expressies van actief burgerschap in de wijk.

In de loop van mijn onderzoek tekenden zich de contouren af van vier typen actief burgerschap, welke ik de volgende benamingen heb meegegeven: de wijkexpert, de buurtbouwer, de projectentrekker en de casusexpert. Hoewel alle vier de typen uitingsvormen zijn van ‘actief burgerschap in de wijk’, hebben ze elk eigen, specifieke kenmerken. In hoofdstuk 5 zal ik de typologie met de vier typen introduceren. In hoofdstuk 6 werk ik elk type afzonderlijk uit en zal ik de typen verder ‘inkleuren’ aan de hand van concrete voorbeelden van actief burgerschap uit het eigen onderzoek. Hierbij heb ik mij (zoals in de inleiding reeds gezegd) qua stijl, toon en presentatie van het materiaal laten inspireren door de moderne klassieker *“Habits of the heart”* van Bellah *et al.* (1985/1996). Ik zal in de uitwerking van de afzonderlijke typen dan ook veel actieve burgers zélf aan het woord laten.

Ik werk de vier typen elk uit aan de hand van eenzelfde indeling/eenzelfde serie vragen. Per type actief burgerschap behandel ik steeds:

- de assen in de typologie: Wat zijn de meest in het oog springende kenmerken?;
- de ‘aandrijvers’ van dit type actief burgerschap: Waarop is het handelen gericht en welke motivaties komen naar voren?;
- de ‘vindplaats’: In welke verbanden/organisaties opereren de typen, of zijn ze vaak te vinden?;

- de relatie/interactie met de wijkbewoners: Wat kenmerkt de relatie/interactie met wijkbewoners?;
- de relatie/interactie met de instanties: Wat kenmerkt de relatie/interactie met de instanties?

In hoofdstuk 7 en 8 ga ik nader in op twee van de vier typen: de ‘doeners’ (de buurtbouwer en de projectentrekker). In hoofdstuk 7 onderzoek ik de ‘dynamica van doen’; Hoe kunnen de ‘doeners’ doen wat ze doen? Wat zijn cruciale condities om de initiatieven van de doeners op gang te krijgen en op tempo te houden? In hoeverre verschilt dat tussen de buurtbouwers en de projectentrekkers?

De vraag ‘Wat brengt het ‘doen’ in het publieke domein van de stadswijk nou op, teweeg en voort?’ wordt beantwoord in hoofdstuk 8. Dit achtste hoofdstuk is tevens het laatste hoofdstuk van het empirische gedeelte. In het slothoofdstuk van deze dissertatie, hoofdstuk 9, zal ik deze empirie in perspectief plaatsen en nader duiden in het licht van de in hoofdstuk 2 tot en met 4 behandelde literatuur.

5. Actief burgerschap in de wijk: proeve van een typologie

Het verzamelde empirische materiaal overziend is een eerste onderscheid dat opvalt, dat van (grofweg) twee ‘generaties’ actieve burgers in de wijk. De ene, doorgaans wat oudere, generatie is op een bijna fulltime wijze actief. Het zijn doorgaans de ‘bekende gezichten’ in de wijk. Daarnaast is er een, doorgaans ook wat jongere, generatie van bewoners die zich op een meer parttime, of ad hoc basis inzet voor de wijk. Een tweede onderscheid dat zich aftekent – dwars door de generaties heen, zo lijkt het – is dat tussen actief burgerschap met het accent op (zelf) doen en actief burgerschap met het accent op meebeslissen door overleg en onderhandeling met institutionele actoren. In die volgorde zal ik de beide onderscheiden ook bespreken – elk in één paragraaf. Daarna introduceer ik de typologie die hieruit voortvloeit.

Eerste onderscheid: structureel en ad hoc

Structureel

De wijkbewoners die op een nagenoeg fulltime basis actief zijn, zijn in de loop van de tijd bekende gezichten geworden voor de instituties én voor de bewoners. Deze bewonersgroep is – lijkend op de Deense *expert citizens* – regelmatig in gesprek / contact met professionals van instanties, en is zélf in zekere zin ‘expert’. De term ‘beroepsburgers’ wil nog wel eens vallen als er door professionals en onderzoekers gesproken wordt over deze groep actieve bewoners (met een wat negatievere connotatie wordt soms ook gesproken over de *usual suspects*). Uit gesprekken blijkt dat wijkbewoners deze groep zelf ook als zodanig herkennen; er wordt dan vaak gerefereerd aan de groep bewoners ‘die je steeds tegenkomt bij activiteiten’, of ‘die regelmatig in het plaatselijke krantje staat’.

De betrokkenheid van deze groep mensen kenmerkt zich onder meer door een inzet over een relatieve lange periode. Deze actieve bewoners ervaren vaak een diepgevoelde betrokkenheid bij de (mensen in de) wijk, en het ‘actief zijn’ is in zekere mate verweven (geraakt) met de persoonlijke identiteit. Mevrouw Walda-Postma, een betrokken, al wat oudere maar zeer actieve dame in de Hoogeveense wijk Krakeel verwoordde het als volgt: *“Zelf heb ik de klussendienst er bijgenomen met het idee dat als het wijkplatform ter ziele was, dat ik dan toch iets had in mijn richting, waar ik mensen in zou kunnen helpen en stimuleren. Ik ben voorzitter geworden voor twee jaar” (...)* *“Ik heb een huisje en daar kan ik niet eens naartoe, omdat ik zo druk ben en me verantwoordelijk voel.”*

Deze groep min of meer fulltime betrokken bewoners heeft tevens regelmatig contact met de officiële instanties en wordt nogal eens gevraagd door bijvoorbeeld de gemeente, corporatie of opbouwwerk om mee te denken over of aan te schuiven in (nieuwe) overleggen. De hierboven aangehaalde mevrouw Walda-Postma kreeg ook een dergelijk verzoek – om te participe-

ren in de nieuw op te richten initiatiefgroep van bewoners in Krakeel (in het kader van de Smederijen van Hoogeveen – zie voor toelichting bijlage 1). Zij koos ervoor wel aan te schuiven, maar niet de *lead* te nemen: *“Ik heb zoveel touwen te trekken; ik heb het platform, de klussendienst en de integratie van het kerkengebeuren. Ik doe niet anders. Ik ben met Moslims aan de praat, scholingen van mensen die vastgelopen zijn, etc. Alsmar om mensen uit hun isolement te halen. Ik ga dus geen kar meer trekken.”*

Ad hoc

De nieuwe, doorgaans wat jongere, generatie wijkbewoners is actief op een meer parttime basis. Zij wil niet meer vrijwilliger-voor-het-leven zijn, zoals je dat vroeger nog wel regelmatig was of makkelijk kon worden als je als vrijwilliger ergens instapte. Deze groep burgers zet zich wel degelijk actief in voor (anderen in) de wijk, maar op een meer ‘ad hoc’ projectbasis. Dit patroon is enigszins vergelijkbaar met de Deense *everyday makers* die zichzelf ergens 100% voor inzetten voor een korte tijd, maar er mee stoppen als het doel is behaald of het project is afgerond. Ook is de inzet van de nieuwe generatie participanten wat informeler van aard en meer verbonden met het leven van alledag en met persoonlijke interesses en belangen dan de inzet van de wat oudere generatie.

Tamara, een jonge moeder uit de Venrayse wijk ‘t Brukske die samen met twee vriendinnen het initiatief nam om in het kader van Kan wél! (zie voor toelichting bijlage 1) de speeltuin in haar buurt op te knappen: *“Dit is voor het eerst dat ik zo’n project uitvoer en op heb gezet. Toen ik nog geen kinderen had hield ik me daar niet zo mee bezig.”* Ze is nog niet eerder betrokken geweest als vrijwilliger bij andere projecten, maar ze vond het erg belangrijk dat haar kinderen in een schone en goed bijgehouden speeltuin kunnen spelen; dat heeft haar gemotiveerd tot dit project.

Als de nieuwe generatie wil meepraten, dan vaak over zaken die haar concreet boeit en raakt. Zo heeft Elbert Jasper – een

enthousiaste dertiger uit Deventer – de overstap gemaakt van het wijkteam (in de Deventer Wijkaanpak – zie voor toelichting hieronder, maar ook bijlage 1) naar een bewonersgroep (taakgroep) in de eigen buurt.

Over de wijkteams en taakgroepen in de Deventer Wijkaanpak
In de Deventer Wijkaanpak kent elke wijk een *wijkteam* (in het buitengebied: dorpenplatform), bestaande uit een aantal actieve bewoners. Het wijkteam signaleert en bespreekt actuele ontwikkelingen of kwesties die leven in de wijk – of in de afzonderlijke buurten binnen die wijk – met politici, bestuurders en instellingen. Het wijkteam is verder verantwoordelijk voor het vaststellen van het wijkprogramma: het twejaarlijkse overzicht van projecten voor de wijk en bijbehorende budgetten. Samen met het wijkkoppel (bestaande uit een opbouwwerker en een gemeenteambtenaar) houdt het wijkteam de voortgang van het wijkprogramma in de gaten en bekijkt na afloop wat gerealiseerd is. Elk gebied heeft een eigen budget voor de uitvoering van maatregelen uit het wijk- en/of dorpenprogramma. Vaak is het nodig (rondom de uitvoering van het wijkprogramma) een specifiek probleem of idee nader uit te werken. Daartoe vormt een aantal bewoners samen een *taakgroep* (soms aangevuld met een professional), die de voorbereiding en uitvoering van het project op zich neemt, voor betrokkenheid van omwonenden zorgt en in de gaten houdt of het project naar wens wordt uitgevoerd.

De zaken die werden besproken in de het wijkteam waren voor hem wat te divers en iets ‘te ver van zijn bed’. Hij was veel geïnteresseerder als het ‘dichterbij’ kwam, en is nu veel actiever in zijn buurtgroep dan voorheen in het wijkteam. Elbert vertelt: *“De bewonersgroep is opgebouwd rond infrastructuur. Het was namelijk al bekend dat de buurt aan de beurt zou zijn voor ingrijpende veranderingen met betrekking tot de infrastructuur. Om hierop te anticiperen werd er [door de bewonersgroep] bedacht wat er kon veranderen aan de huidige infrastructuur. Met die concrete plannen is de taakgroep naar de gemeente gestapt.”* Uiteindelijk heeft de gemeente het plan van de infrastructuur dat de bewonersgroep heeft aangeleverd als basis gebruikt voor de gemeentelijke plannen.

Tweede onderscheid: zelf doen en meebeslissen

Een tweede onderscheid dat zich aftekent, is dat tussen actief burgerschap met het accent op (zelf) doen en actief burgerschap met het accent op meebeslissen door overleg en onderhandeling met institutionele actoren. Dit onderscheid zag je overigens ook in het Deense onderzoek: waar de *everyday makers* een *do it yourself* mentaliteit hadden, terwijl de *expert citizens* meer gericht waren op het participeren in de professionele en politiek-bestuurlijke netwerken. Het onderscheid tussen burgerschap met het accent op doen en burgerschap met het accent op meebeslissen lijkt in het door mij uitgevoerde onderzoek overigens dwars door beide hierboven genoemde generaties heen te lopen; er zijn zowel bij de oudere als de jongere generaties ‘doeners’ en ‘praters’ te onderscheiden.

Zelf doen

De actieve burgers die gericht zijn op het ‘(zelf) doen’, hebben doorgaans een voorkeur voor ‘het concrete’ en willen graag activiteiten ontplooiën in de wijk en ‘er samen de schouders onder zetten’. Zij zijn niet zozeer gericht op debat, verkiezingen of deelname in langdurige overlegprocessen, commissies en klankbordgroepen, maar halen energie uit concreet zaken/projecten voor elkaar krijgen: ‘wat zijn belangrijke onderwerpen of problemen in de wijk en hoe kunnen die opgelost worden op een zo concreet mogelijke, doe-het-zelf-achtige wijze?’. Deze burgers beseffen dat acties soms meer zeggen dan woorden en dat laten zien soms meer overtuigt dan vertellen. ‘*A little less conversation, a little more action*’ lijkt het adagium wanneer het oplossen van problemen in de buurt betreft (zie ook Van de Wijdeven & Hendriks, 2009).

Zo heeft bijvoorbeeld Netty de Römph, een initiatiefneemster uit Venray, de overstap gemaakt van ‘praten’ naar ‘doen’.

Netty nam eerst deel aan de bewonerscommissie van haar wijk 't Brukske⁶⁴ – waar zij al meer dan 20 jaar woont. Daar is ze echter mee gestopt en ze is met enkele dames uit de buurt – geïnspireerd door de Goudse stadsregels – een concreet project gestart om samen met de bewoners van haar wijk tien ‘gouden leefregels’ op te stellen.⁶⁵ De dames willen met hun project de leefbaarheid in Brukske bevorderen en een mentaliteitsverandering teweeg brengen bij bewoners: *“Mensen moeten zich er meer van bewust worden dat ze niet alleen leven”*, aldus Netty. Over haar beleving, destijds, van de bewonerscommissie: *“Ik zat in de bewonerscommissie Brukske van de woningbouwvereniging. Dat was een groep waar ik mij eigenlijk niet in kon vinden. Het was een vergaderclub en dat was het dan een beetje, daar was ik niet zo tevreden mee. De sociaal beheerder kwam wel met goede ideeën, maar dat werd niet echt opgevangen. (...) Er werd wel veel vergaderd, maar er was geen voeling voor wat er gedaan werd of moest worden. Ik noemde dat sudderlappen. Doorsuddereren.”*

Vaak zetten dergelijke op doe-gerichte bewoners zich niet alleen in voor de buurt omdat ze een concreet probleem willen oplossen, maar ook omdat het ‘gewoon leuk’ is om samen met anderen wat op poten te zetten (zie ook de Deense *everyday maker*). Voor het grootste deel van hun tijd zitten deze bewoners niet te wachten op actie van de overheid, maar steken ze zelf de handen uit de mouwen. Deze ‘doeners’ zijn er van overtuigd dat een betere buurt begint bij bewonersactie en eigen initiatief, maar: ze betrekken daar ook (veel) anderen bij. Het eerste idee en initiatief voor een project of activiteit komt meestal van één of enkele bewoners, maar de uitvoering is regelmatig het werk van een groep of groepje. Een dergelijke groep van toegewijde vrijwilligers, hoe klein ook, is cruciaal om de initiatieven een succes te maken.

Zo ook bij het hiervoor geïntroduceerde initiatief rondom de ‘leefregels’. Eén van de dames licht toe hoe de bewonersgroep tot stand kwam: *“We kennen elkaar al lang, ook van de speelmiddagen hier in de wijk. En ik zat toch thuis, dus waarom zou ik het niet doen? En toen heb ik ook de andere buurvrouw gevraagd. Die vond*

het ook een leuk idee. Toen zijn we met de groep bij elkaar gekomen.” Een andere betrokkene voegt toe: *“We begonnen met een groep van zeven. Met deze mensen klikte het daarvoor ook al. De groep is in de loop van de tijd wel uitgebreid met mensen die zich aangetrokken voelden tot het idee. Naar aanleiding van de bijeenkomsten zijn er mensen aangehaakt, maar ook afgefallen: twee Turkse dames.”* De groep bewoners heeft, om te komen tot de selectie van de tien leefregels, een enquête gehouden onder de wijkbewoners – ingevuld door 260 mensen (14% van de wijk). Vervolgens hebben ze nog een avond georganiseerd met een presentatie van de leefregels aan de betrokken organisaties, en hebben de dames ook nog een presentatie verzorgd voor de wijkbewoners, inclusief buurtfeest (met zo’n 200 aanwezigen). Daarna zijn er borden gedrukt met daarop de leefregels, die in de wijk zijn opgehangen.

Evenals Bang en Sørensens *everyday makers* werken de ‘doeners’ in de Nederlandse context ook samen met ambtenaren of professionals zoals buurtwerkers of politie. Maar: functionaliteit staat hierbij voorop; het dient bij te dragen aan het ‘dingen voor elkaar krijgen’. De dames van de Venrayse leefregels lichten toe dat zij veel hulp van instanties hebben georganiseerd, ondermeer rondom het feest in de buurt voor de bewoners: *“NLW (de sociale werkvoorziening – tdw) heeft de posters en enquêtes gedrukt. Verder hadden we iemand die de posters en het formulier heeft ontworpen – de woningcorporatie had daar al een relatie mee (wij als bewoners maken weer gebruik van hun relatie). De zorginstellingen hebben ons ook goed geholpen. De woningcorporatie leverde de spreker die de dag aan elkaar praatte. Winkeliers uit het winkelcentrum hier deden ook mee, zij faciliteerden het prijschieten. De gemeente doet haar best, maar met de vergunningen en dergelijke gaat het zo haperend. Onze persoonlijke aanpak naar de gemeente toe, lijkt goed te werken: we hebben allerlei mensen uitgenodigd, de wethouder, een ambtenaar, mensen uit de gemeenteraad et cetera.”*

Meebeslissen

Naast actief burgerschap gericht op het zelf opzetten van concrete projecten/activiteiten in de wijk, is er zoals gezegd ook een vorm van burgerschap te onderscheiden waarbij het accent meer ligt op het participeren in en beïnvloeden van institutionele (besluitvormings)processen. Met ‘institutionele processen’ bedoel ik processen die georganiseerd worden door, of werken volgens de logica van, de institutionele actoren betrokken bij de stedelijke vernieuwing en wijkontwikkeling – denk hierbij aan de gemeente, woningcorporaties en welzijnsinstellingen. Dergelijke instituties handelen en redeneren doorgaans in termen van regels en procedures, beleidslijnen en algemeen geldende uitgangspunten. Tops (2002) noemt dit ‘handelen volgens een institutionele logica’; deze institutionele logica wordt vervolgens toegepast op de ‘situatieve’ context van de wijk en haar bewoners.

Burgerschapsuitingen met een sterke gerichtheid op deze procedurele/institutionele logica willen deze processen doorgaans beïnvloeden of controleren/volgen. In het geval van dit onderzoek betreffen dit de processen rondom stedelijke vernieuwing en wijkontwikkeling – denk dan bijvoorbeeld aan planvormingstrajecten, visieontwikkeling voor de wijk, of gemeentelijk beleid voor de wijk. Zo heeft bijvoorbeeld Fokko van der Heide, een betrokken bewoner uit de Groningse wijk Lewenborg, zich aangemeld voor de ‘kerngroep bewoners’ waarin je als bewoner van Lewenborg met de lokale professionals kunt meedenken en praten over de grootschalige wijkontwikkeling in Lewenborg (zie ook bijlage 1). *“Als je met zoveel geld omgaat, dan vind ik het ook wel van belang als bewoner waar dat geld heen gaat en dat het op de goede plek terecht komt”*, zo licht hij zijn motivatie toe om in de kerngroep te participeren.

Dergelijke burgerparticipatie is in Nederland op wijkniveau vaak ook ‘officieel’ georganiseerd: bijna elke wijk heeft wel een wijkraad of bewonersorganisatie om het bewonersbelang richting de instituties te vertolken. Maar, naast deze relatief structu-

reel georganiseerde gremia, zijn er op wijkniveau ook 'lossere' meer ad hoc vormen van bewonersbeïnvloeding van institutionele procedures te zien. Zo gebeurt het regelmatig dat bewoners – al dan niet samen optrekkend met organisaties zoals een wijkraad – plannen voor de wijk bedenken, 'inspreken' in daarvoor bedoelde processen, of 'klankborden' met professionals. Bewoners kunnen in een beleidstraject 'meedenker' zijn – over bijvoorbeeld de inrichting van het park in de buurt – of zelfs 'opdrachtgever' richting de gemeente – als er bijvoorbeeld gemeentelijk budget is waarover bewoners mogen beslissen, of als de gemeente een door bewoners geïnitieerd plan overneemt. Bij dergelijk burgerschap met het accent op overleg en deliberatie wordt de daadwerkelijke *uitvoering* van de ideeën en projecten doorgaans echter getrokken door de instituties. Dat is een wezenlijk verschil met het eerdergenoemde burgerschap gericht op het zelf doen.

Doorgaans wordt deliberatief of overlegend burgerschap door de instituties als opbouwend en constructief burgerschap ervaren. Maar, het kan natuurlijk ook zijn dat bewoners niet zozeer mee-, maar juist *tegenderenken*; burgers kunnen institutionele processen ook trachten te beïnvloeden door protest of door een tegengeluid via de lokale media (zie ook Verhoeven, 2009). Deze uitingsvormen van bewonersbetrokkenheid bij besluitvorming zijn regelmatig minder op harmonie en consensus gericht dan het constructief 'meepolderen' in de diverse overlegorganen. Mede doordat in deze uitingen juist de oppositionele en antagonistische kanten van actief burgerschap naar voren komen, worden deze door de instituties ook zeker niet altijd ervaren of gelabeld als 'goede' of aangename uitingen van actief burgerschap. In de door mij onderzochte praktijken is de houding van de actieve burgers in de wijkontwikkeling doorgaans een combinatie van opbouwend én kritisch. Er wordt wel meegedacht, maar niet kritiekloos. Er wordt meegepraat, maar niet naar de mond.

Een voorbeeld in dezen is de Bredase bewonersorganisatie Wijkbelang Heuvel die zich al jaren inzet voor het welzijn van de inwoners van de Bredase wijk Heuvel. Dit doet de stichting onder andere door een structurele gesprekspartner van de gemeente en woningbouwcorporaties te zijn rondom de stedelijke vernieuwingslag in Heuvel. Wijkbelang draagt ook medeverantwoordelijkheid – samen met woningbouwcorporaties en de gemeente – in de stuurgroep ‘Heuvel, kwaliteit maken we samen’ die is belast met de begeleiding van de uitvoering van de ontwikkelingsvisie voor de wijk. Uit diverse gesprekken (Van de Wijdeven & Van Ostaaijen, 2007) blijkt dat deze samenwerking tussen Wijkbelang en de instituties zeker niet altijd zonder conflicten is, maar dat de meeste betrokkenen (professionals zowel als bewoners) de houding van Wijkbelang *overall* toch als ‘kritisch, maar constructief’ typeren.

De mengverhouding tussen tegen- en meedenken, tussen protest en coproductie, kan verschillen door de tijd heen en per thema of dossier. Zo was Stichting Wijkbelang het bijvoorbeeld op enkele locaties in de wijk Heuvel hartgrondig oneens met de instanties wat betreft de plannen tot sloop, en voerde hiertegen een stevige oppositie via overleg, media en politieke lobby. Tegelijkertijd wordt de stichting door alle betrokkenen (en zeker ook door professionals) erkend voor hun belangrijke rol in het steeds aandacht vragen voor, en ideeën aanleveren over, de sociale kant van de stedelijke vernieuwing in de wijk. *“Dat er in de stedelijke vernieuwing in Heuvel zoveel aandacht is voor onderwijs, is niet alleen, maar wel voor een belangrijk deel op het conto te schrijven van Wijkbelang”*, aldus een ambtenaar bij de gemeente (uit Van de Wijdeven & Van Ostaaijen, 2007).

De wijzen waarop bewoners invloed trachten uit te oefenen op de (politieke) besluitvorming zijn divers, en veelal worden er meerdere paden bewandeld of wordt er een combinatie van strategieën ingezet. Dat is een bekend gegeven uit eerdere studies (Lelieveldt, 1999) en is tevens te zien in de door mij onderzochte cases. Zo is de eerder geïntroduceerde Fokko van

der Heide naast lid van de kerngroep Lewenborg ook lid van bewonersorganisatie 'De Scheepsraad' in dezelfde wijk. Hij licht toe dat hij regelmatig meerdere wegen tegelijkertijd bewandelt om invloed uit te oefenen op de gemeentelijke politiek: *"Gister zijn we bij de wethouder geweest, met de winkeliers en de Scheepsraad. Daar hebben we namens de bewoners onze zorgen uitgesproken over het winkelcentrum en de Dok (buurtcentrum in Lewenborg – tvdw). We hebben daar ruim twee uur over gesproken met de wethouder van ROSZ en de wethouder van OCSW. We hebben onze zorgen geuit over de marktplaats, het winkelcentrum, en over de sporthal die onlangs afgebrand is. We hebben afgesproken dat de wethouders een brief naar de raad sturen, die ook naar de pers gaat. Wij hebben de pers wel opgezocht, dan wordt men weer even wakker. We hebben beide wethouders beloofd dat we ze ruimte geven, wel met een deadline, dus binnenkort komt het naar buiten."*

De typen geïntroduceerd

Hierboven zagen we enerzijds het onderscheid tussen een structurele en een ad hoc betrokkenheid, en anderzijds het onderscheid tussen actief burgerschap voornamelijk gericht op het oppakken van concrete activiteiten/projecten in de wijk vanuit een '(zelf) doe(n)'-houding enerzijds en actief burgerschap gericht op het participeren in of beïnvloeden van officiële besluitvormingsprocessen anderzijds. Beide onderscheiden op elkaar betrokken, levert vier typen actief burgerschap in de wijk op.⁶⁶ Deze heb ik genoemd: de wijkexpert, de buurtbouwer, de projectentrekker en de casusexpert (zie ook figuur 1). Voordat ik elk type in een afzonderlijke paragraaf bespreek, zal ik hieronder kort de grove contouren schetsen.

De buurtbouwer combineert een focus op concreet handelen met structurele betrokkenheid over de jaren heen (soms ook in een vaste organisatievorm). De projectentrekker is ook

georiënteerd op concreet handelen, maar werkt op een meer ad hoc, projectgebonden basis. Doorgaans werkt de projectentrekker binnen een project samen met bijvoorbeeld enkele bureaus, en wanneer het project afgerond is verschuift de aandacht weer naar andere (privé) zaken.

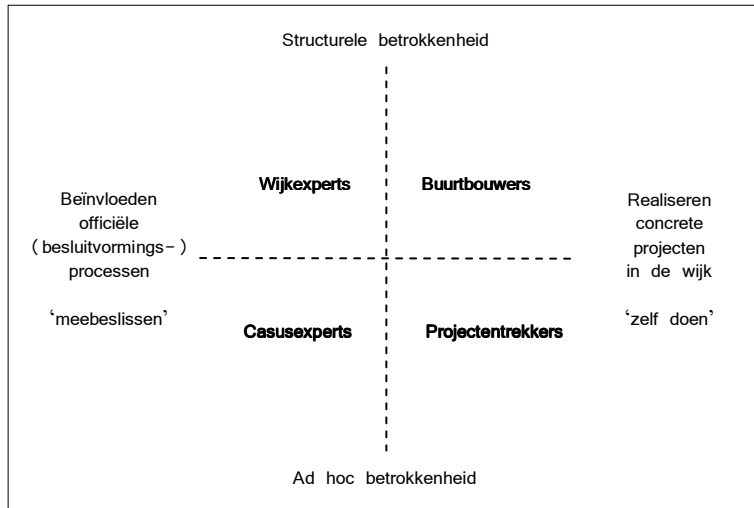
De twee typen aan de linkerkant van de figuur – de wijkexpert en de casusexpert – zijn minder gericht op het ‘zelf doen’, op concreet handelen, dan de buurtbouwer en de projectentrekker. De wijkexpert en de casusexpert richten zich meer op de officiële instituties, op de besluitvormingsprocessen en routines in de wijkontwikkeling, op de officiële politiek en de (gemeentelijke) bureaucratie. Ze oriënteren zich vooral op de in Nederland, ook op stedelijk niveau, dominante polder- of consensusdemocratie, aangevuld met een vooral deliberatieve – op het woord, op beschikkingen, plannen en beleidsnotities gerichte – participatiedemocratie.

De wijkexpert combineert een focus op de officiële besluitvormingsprocessen met een (soms jarenlange) structurele betrokkenheid. De wijkexpert opereert doorgaans effectief in het onderhandelingsproces met institutionele actoren en richt zich op het bij de autoriteiten onder de aandacht brengen van het belang van de buurt. Hij/zij overlegt bijvoorbeeld periodiek met ambtenaren of medewerkers van de woningcorporatie over de stand van zaken in de wijk. Door de jaren heen heeft de wijkexpert veel kennis verzameld over de wijk(ontwikkeling) en is regelmatig beter op de hoogte van politieke en bureaucratische procedures en routines dan de ambtenaren.

De casusexpert combineert een oriëntatie op de institutionele logica met een ad hoc betrokkenheid. Hij/zij focust op een specifiek onderwerp of probleem in de buurt. Dit kan bijvoorbeeld een ‘not in my backyard’-zaak zijn waarbij de casusexpert samen met andere bureaus actie voert tegen de lokale autoriteiten. Maar we zien ook voorbeelden van burgers die zich verenigen, en al dan niet samen met professionals en ambtenaren een plan maken voor (her)ontwikkeling van een gebied of een

gebouw in hun buurt (Van de Wijdeven & Geurtz, 2009; Verhoeven, 2006). Casusexperts weten niet per se veel van de wijk, ze zijn primair geïnteresseerd in betrokkenheid bij een enkele zaak of een specifiek onderwerp dat hen aanspreekt (of irriteert).

Figuur 1: vier typen actief burgerschap in de wijk



Toelichting op de typologie

Het onderscheid tussen ‘meebeslissen’ en ‘zelf doen’ is vooral ook een analytisch onderscheid. Het betreft geen strikt en wederzijds uitsluitend onderscheid; beide zijn doorgaans in de praktijk van bewonersinitiatieven en bewonersparticipatie aanwezig, maar de mengvorm verschilt. Bij de typen aan de linkerzijde – de wijk- en de casusexpert – gaat het veeleer om het beïnvloeden van de officiële (besluitvormings-)processen, terwijl het bij de buurtbouwer en de projectentrekker juist draait om het realiseren van concrete projecten in de wijk. Dat wil niet zeggen dat om projecten in de wijk te realiseren er niet ook institutionele processen beïnvloed dienen te worden, en dat

rondom het meebeslissen in institutionele processen niet van alles ondernomen kan worden in de wijk. Maar: dat is niet de dominante modus operandi, bekeken vanuit het type betrokkenheid.

Wat betreft de reikwijdte van de typologie is het goed om op te merken dat deze een minder algemeen karakter heeft dan heel wat andere empirische burgerschapstypologieën – denk aan de typologieën van Motivaction/WRR (WRR, 2005, pp. 152-155) en van Van den Brink (2002, pp. 76-86). De hier gepresenteerde typologie heeft specifiek betrekking op *wijk*burgerschap, rondom de thema's gerelateerd aan wijkontwikkeling en stedelijke vernieuwing, en betreft *actief* burgerschap (de 'passieven' blijven zogezegd buiten beeld). Met deze typologie heb ik getracht dit specifieke, afgebakende onderzoeksdomein zo nauwkeurig mogelijk 'in kaart te brengen', op een wijze die betekenisvol en bruikbaar is vanuit academisch en praktisch oogpunt.

Wat betreft de interpretatie van de typologie: de typen in figuur 1 staan voor de grofweg herkenbare 'gedrags- en attitudeprofielen' van hedendaags burgerschap in het publieke domein van de stadswijk. Het is niet zo dat de typen burgerschap als wederzijds uitsluitend bedoeld zijn.

6. De typen nader beschouwd

Hierna ga ik op elk van de vier typen uitgebreider in. Ik begin linksboven in figuur 1 – bij de wijkexpert – en bespreek de typen vervolgens ‘met de klok mee’. Zoals in de inleiding van dit deel reeds aangekondigd zal ik steeds per type ingaan op (1) de assen in de typologie; (2) de ‘aandrijvers’; (3) de ‘vindplaats’; (4) de relatie/interactie met de wijkbewoners, en (5) de relatie/interactie met de instanties.

Wijkexperts

Structurele betrokkenheid en meebeslissen

De wijkexpert is evenals de buurtbouwers eerder structureel dan ad hoc betrokken. De vorm van betrokkenheid is – en dat is een verschil met de buurtbouwer – vooral gericht op het beïnvloeden van de besluitvormingsprocessen van de instituties die zich bezighouden met de leefbaarheid van de wijk. Denk daarbij aan de gemeente, woningcorporaties, politie en opbouwwerk. Het via deze weg zaken in en rond de lokale politieke arena voor elkaar krijgen vraagt naast politiek en ambtelijk/procedureel inzicht tevens geduld en uithoudingsvermo-

gen. Ook in het lokale politieke polderlandschap zijn procedures regelmatig stroperig (vergelijk Hendriks & Toonen, 1998) en wordt er veel vergaderd en ‘geklankbord’.

Hoewel de wijkexperts regelmatig ook handig zijn in het op minder orthodoxe wijzen beïnvloeden van de politieke besluitvorming – via bijvoorbeeld de lokale media – gaat hun betrokkenheid zeker verder dan het rondom concrete agendapunten ageren tegen besluitvorming en politiek. De wijkexperts zijn – en in die zin lijken ze sterk op de *expert citizens* van Bang en Sørensen – serieuze gesprekspartners van politici en professionals. Zij bevinden zich regelmatig ‘onder professionals’ en opereren vaak goed in vergadersettings. Veel wijkexperts hebben een stevige, vaak in de loop van heel wat jaren opgebouwde, kennis en deskundigheid van de wijk – denk aan historie, bewonerssamenstelling – en van de besluitvormingsprocedures rondom de wijkvernieuwing.

In het verbinden van de leefwereld van de wijkbewoners met de institutionele wereld van de organisaties, moet natuurlijk voeling zijn met beide; wijkexperts zijn niet louter ‘onder professionals’, ze zijn ook onder de bewoners. Maar een van de typerende kenmerken van de wijkexpert ten opzichte van de andere vormen van actief burgerschap is toch wel de intensieve, structurele en georganiseerde interactie – en vaak ook verwevenheid – met het professionele en politiek-bestuurlijke circuit.

De wijkexperts zijn vaak ‘bekende gezichten’ (geworden) in de wijk en in de overlegcircuits. Dit door hun veelvuldige aanwezigheid, maar ook doordat ze vaak de kar willen (en kunnen) trekken en/of regelmatig het woord voeren in de lokale media en (al dan niet openbare) vergaderingen. De wijkexperts zijn echter geen solisten; ze lopen regelmatig voorop, maar interactie en overleg met medebewoners is wezenlijk (naast de reeds genoemde interactie met professionals en politici).

Wijkverbetering door overleg

De wijkexperts hebben – evenzo de buurtbouwers – doorgaans als belangrijke drijfveer de wens tot een betere – mooiere, schonere, meer leefbare – wijk. Ze zijn vaak trots op hun wijk en betreuren het zeer wanneer hun wijk (opnieuw!) negatief in het plaatselijke – en soms zelf landelijke – nieuws komt. Het kan beter, zo vinden zij, en daar willen ze zich voor inzetten. Zowel de wijkexperts als de buurtbouwers definiëren ‘de publieke zaak’ doorgaans in termen van ‘de wijk’. Waar de casus-experts en de projectentrekkers het publieke regelmatig op een wat lager aggregatieniveau zien (eigen buurtje, straat) of op een thema dat hen persoonlijk raakt, heeft de wijkexpert (en ook de buurtbouwer) een bredere scope – namelijk de wijk. Maar waar de buurtbouwer kiest voor een meer praktische, ‘doenerige’ aanpak in het verbeteren van de wijk, kiest de wijkexpert voor een strategie van wijkverbetering door overleg met de instituties.

Gerrit Ansink, voorzitter van de wijkraad Velve-Lindenhof in Enschede is een voorbeeld van een dergelijke ‘wijkexpert’. Gerrit licht toe hoe hij bij de wijkraad terecht is gekomen: *“Ik ben elf jaar geleden met de VUT gegaan. Ik deed al heel veel vrijwilligerswerk. Er waren bij ons in de wijk heel veel problemen. Ze zochten in de wijk een nieuwe voorzitter voor de wijkraad en ik was voorzitter van de bewonerscommissie, dus werd ik gevraagd door de woningcorporatie. Toen kwam ik daar [bij de wijkraad – tvdw]. Ze zaten met vijf man om de tafel en ze zochten van alles: voorzitter, secretaris, penningmeester. Zo ben ik bij de wijkraad als voorzitter aangetreden.”* De wijkraad, met Gerrit Ansink voorop als voorzitter – zag het als één van haar belangrijkste taken om de veiligheid en leefbaarheidsproblemen in de wijk in kaart te brengen en deze op de lokale politieke agenda te krijgen. *“Tegenover de instanties zeiden we dat het niet goed ging. Zo werd bijvoorbeeld mijn dochter bedreigd en er werd een postkantoorje overvallen. Een vrouw heeft toen alle huizen op een rijtje gezet: aandachtspannen, zorgpanden en overlastpanden. Ik ben al die panden zelf nagegaan en heb een lijst gemaakt met 28 adressen.”* Vervolgens zocht Gerrit het

gesprek met het gemeentebestuur: *“Daarmee [met de lijst van adressen – tvdw] ben ik naar het College gegaan. Ik ben ook naar de burgemeester gegaan. Daarna werd het door het College en in de politiek behandeld. Ze hebben een raadsvergadering over de overlast gehouden.”*

Het burgerschap van de wijkexperts neigt sterk naar het republikeins burgerschapsideaal van de goede burger als *politieke* burger: de wijkexpert mengt zich actief in de lokale politieke besluitvorming en probeert doorgaans te redeneren in termen van de politieke wijkgemeenschap. Hoewel hier een stevige instrumentele kant aan zit – het beïnvloeden van de institutionele processen als (noodzakelijk) middel in de wijkverbetering – is het voor veel wijkexperts vaak ook een intrinsieke overtuiging dat actieve participatie in de lokale politieke processen een vorm van goed burgerschap betreft.

Zo wordt in de Groningse wijk Lewenborg elk voorjaar onder de noemer ‘lentekriebels’ een soort Opzoomer-actie gehouden waarbij bewoners de straat opgaan om schoon te maken en op te ruimen. De lokale bewonersorganisatie – de Scheepsraad – probeert van deze gelegenheid gebruik te maken om bewoners ook bij de wijkpolitiek te betrekken. Fokko van der Heide, voorzitter van de Scheepsraad (en ook een voorbeeld van een ‘wijkexpert’): *“We gaan beginnen om iets met de Lentekriebels te doen. Daar haken wij aan en dan proberen we met mensen te bespreken wat zij de belangrijkste aandachtspunten vinden voor de wijk. Op die manier zorg je dat de burger verantwoording krijgt voor het te besteden geld, en dat het niet vóór ons wordt besteed.”*

Wijkexperts zoeken het overleg en staan in eerste instantie als partner tegenover de instanties, maar ze volgen de instituties met een (in hun ogen) gepast kritische blik – zie verderop in deze paragraaf. Zo is goed burgerschap voor veel wijkexperts – zeker voor diegenen die al actief waren ten tijde van de stadsvernieuwing – niet alleen *meespreken*, maar zeker ook regelmatig *tegenspreken*. De wijkexperts zijn zich ervan bewust dat het bewonersbelang niet altijd gelijk is aan de belang van de instituties, en dat het wijkbelang niet altijd strookt met (bijvoorbeeld)

stedelijke belangen. Samen optrekken met de instanties is de grondhouding, maar altijd met een kritische blik; wanneer het erom spant en de belangen tussen bewoners en instanties fors uiteenlopen, staat de wijkexpert voor het bewonersbelang.

Regelmatig heeft het republikeins burgerschap van de wijkexperts overigens ook een stevige communitaristische inslag. De wijk wordt door wijkexperts óók als sociale gemeenschap beschouwd en regelmatig zijn de wijkexperts – zij het soms in tweede instantie, of als bijeffect – bezig met het werken aan wat Talja Blokland ‘het sociale weefsel van de wijk’ (2006) noemt. Wijkexperts organiseren vaak ook oploopjes en inloopmogelijkheden voor wijkbewoners. De bewonersbijeenkomsten hebben ook een bescheiden sociale functie: het zijn naast politieke momenten ook ontmoetingsmomenten – zeker ook in het ‘bijbuurten’ na afloop.

Schakelorganisaties

De wijkexperts zijn vaak te vinden in, of verbonden met wat ik ‘schakelorganisaties in de wijk’ noem: organisaties die een min of meer officiële schakel of verbinding vormen tussen de leefwereld van de bewoners en de systeemwereld van de instituties. Denk daarbij aan wijkraden en bewonerscommissies – de eerdergenoemde ‘Scheepsraad’ (Groningen) en Wijkbelang Heuvel (Breda) zijn daarvan concrete voorbeelden.

Dergelijke schakelorganisaties – en de betrokken wijkexperts daarin – hebben op frequente basis contact met de ‘institutionele partners’ in en rond de wijk, zoals de gemeente, welzijnsinstellingen/opbouwwerk en woningcorporatie(s). De bewonersorganisaties vormen een schakel tussen het stadsbestuur en de wijkbewoners, en hebben doorgaans een adviesfunctie. Regelmatig is deze adviesfunctie ook formeel vastgelegd in bijvoorbeeld de stichtingsdoelstelling en vaak ook ontvangen deze clubs een structurele bijdrage van de gemeente.

Er zijn verschillende varianten van dergelijke schakelorganisaties. Zo is de ene schakelorganisatie actiever dan de andere wat betreft vergaderfrequentie of ‘de wijk ingaan’. Sommige schakelorganisaties zijn zeer zichtbaar – soms heeft de voorzitter ook een terugkerende rubriek in de wijkkrant waarin hij/zij bewoners informeert over de laatste ontwikkelingen in de wijk – terwijl andere juist een *low profile* hebben. Soms organiseren deze clubs ook wijkactiviteiten – bijvoorbeeld een jaarmarkt, of een zomerfeest –, maar hun kracht ligt doorgaans toch echt bij de schakelfunctie tussen bestuur en wijk.

Zo is de eerdergenoemde stichting wijkraad Velve-Lindenhof (Enschede) een onafhankelijke bewonersorganisatie, met als doelstelling de belangen van alle bewoners in de wijk te behartigen en de leefbaar- en veiligheid in de wijk te bevorderen. “*De wijkraad werkt nauw samen met diverse commissies*”, zo is te lezen op de website van de wijkraad. En wat betreft de formele adviesrol is te lezen: “*De gemeente heeft aan de wijkraad de A-status toegekend. Concreet betekent dit, dat de gemeente in alle zaken, die de wijk betreffen, de wijkraad om advies moet vragen. Dit is voor de gemeente echter geen bindend advies.*” De wijkraad in Velve-Lindenhof houdt elke dinsdagavond en donderdagochtend inloopspreekuur voor wijkbewoners en heeft maandelijks een openbare vergadering. Voorzitter Gerrit Ansink licht toe: “*Bij de vergadering zit de wijkraad, de politie, iemand van Alifa [welzijnsinstelling – tvdw] van de ondersteuning, soms wat mensen van de gemeente. Soms de wethouder of burgemeester, maar dat is bijzonder.*” Onder voorzitterschap van de gemeentelijke stadsdeelmanager komen de verschillende wijkraden binnen een stadsdeel – Enschede kent vijf stadsdelen – ook onderling op periodieke basis samen.

In termen van de typologie van Hurenkamp *et al.* (2006, pp. 33-34) vallen de schakelorganisaties onder de ‘federatieve initiatieven’: het zijn organisaties of initiatieven waarin men onderling veel contact onderhoudt en tevens veel contact met de buitenwereld aangaat.⁶⁷ De schakelorganisaties zijn relatief ‘zware’ gemeenschappen in termen van organisatievorm en tijdsinves-

tering. Ze hebben vaak een formele structuur: het zijn door- gaans stichtingen en hebben bijna altijd een zekere formele taakverdeling – voorzitter, penningmeester, secretaris. De schakelorganisaties kennen soms ook weer (sub)commissies op thema's – bijvoorbeeld: 'groen in de wijk', 'openbare orde', 'verkeer'. Qua tijdsinvestering wordt het werk in de schakel- organisaties door heel wat bewoners – waaronder ook de wijkex- perts zelf – beschouwd als vrij aanzienlijk. Dit is niet in de laat- ste plaats omdat het vrijwilligerswerk vaak rust op de schouders van enkele actieve bewoners. Verreweg de meeste 'traditionele' schakelorganisaties zoals de wijkraden ervaren een vergrijzend en uitdunnend reservoir aan actieve bewoners – hierin zijn de wijkraden overigens niet uniek: dit speelt bij veel vrijwilligers- organisaties.

De schakelorganisaties kunnen soms ook enigszins 'gulzige' organisaties zijn (vergelijk Duyvendak & Hurenkamp, 2004, p. 220). Wanneer je erin stapt, rol je vaak 'van het één in het ander' – of in de woorden van Gerrit Ansink: "*Als je eenmaal be- trokken bent, raak je steeds meer betrokken bij allerlei dingen.*" Dit doordat er simpelweg veel te doen is, maar ook omdat er vaak geen afgesproken periode aan de vrijwillige inzet is gekoppeld – en doorgaan is dan vaak makkelijker dan stoppen. Ook kun je, zo lieten enkele wijkexperts (met name uit de zogenaamde pro- bleemwijken) weten, als je wilt elke week wel één of meerdere keren aanschuiven bij ambtelijke of andere overleggen.⁶⁸ Dit is wellicht wat sterk aangezet, maar de boodschap is duidelijk: participeren in het overlegcircuit wordt regelmatig ervaren als tijdrovend – zeker omdat ter voorbereiding van veel bijeen- komsten ook weer stukken te lezen zijn.

In het verlengde van bovenstaande constatering zou je kun- nen stellen dat een andere 'vindplaats' van de wijkexperts, naast natuurlijk de eigen schakelorganisatie, het overlegcircuit is. Als laatste zijn de wijkexperts ook onder de bewoners te vinden. Beide relaties behandel ik hierna. Te beginnen met de relatie tussen de wijkexperts en de bewoners.

In het schakelen hebben veel wijkexperts vaak een dienstbare, ondersteunende houding richting bewoners. Bewoners kunnen bij de wijkexperts terecht voor raad, kennis over procedures, contacten bij de instanties en dergelijke. Zo hebben de wijkexperts ook regelmatig een ‘vraagbaak-’ of ‘wegwijzerfunctie’ voor individuele bewoners of groepjes bewoners die willen weten waar ze het beste kunnen aankloppen voor bijvoorbeeld een subsidie of een klacht. Vaak ook weten ze waar ‘geldpotjes’ te vinden zijn waarmee activiteiten in de wijk georganiseerd kunnen worden.

Maar voor veel zaken blijft het initiatief ‘gewoon’ liggen bij de bewoners zelf, en komt de wijkexpert – of formeel gezien doorgaans de wijkraad – pas in tweede instantie in actie: als het door de bewoners zelf gezochte contact op niets is uitgelopen. Ansink: *“Ik zeg dus [doorgaans tegen bewoners – tvdw]: maak een briefje. Als je zeker weet dat de klacht is aangekomen en er gebeurt niets, dan is het onze taak om in te grijpen. De mensen moeten het zelf doen. Het moet niet zo zijn dat ik voor elke klacht overal naartoe moet.”*

Zo wordt dienstbaarheid dus regelmatig gecombineerd met het aanspreken van wijkbewoners op hun verantwoordelijkheden. Gerrit Ansink geeft bijvoorbeeld klachten door die hij van andere bewoners krijgt, maar probeert tegelijkertijd wijkbewoners te inspireren om het de volgende keer zelf te doen. *“Er zijn wel mensen die het doorgeven van een dergelijke klacht aan de politie moeilijk vinden. Dan zeg ik: Je kunt anoniem bellen, je kunt de politie bellen, maar ik kan het ook gewoon doorgeven. Uiteindelijk help je dan gewoon, maar je geeft de mensen wel te denken van ‘doe dat of doe dat’.”*

Ook tijdens wijkvergaderingen is Ansink niet bang om bewoners, wanneer hij dat gepast vindt, aan te spreken op hun eigen verantwoordelijkheid en inbreng: *“Mensen moeten op een vergadering hun verhaal kunnen vertellen en je moet ze niet blokkeren, maar als het te ver doorslaat, zeg ik: ‘zo gaan we hier niet met elkaar om’.”* Hij geeft een voorbeeld: *“Zo was er laatst een man die over bomen kwam klagen. Hij vond het soort bomen dat in de straat kwam niet goed. De*

vergadering daarvoor hadden we een vergadering gehad met inspraak op het streekplan voor die straat: de parkeerplaatsen, het soort bomen, etcetera. De vergadering erna kwam hij dus met die klacht over de bomen. Ik heb gezegd: 'Waar was u met die inspraak. Ik heb het stuk nagekeken en er stond niets in over de bomen'. Daar was hij niet bij. Als er in een hele straat 88 bomen zijn geplant en er is één man die klachten over bomen heeft..."

Hoewel dienstbaarheid richting bewoners voorop staat, is het zeker geen u-vraagt-wij-draaien relatie tussen de wijkexpert en de andere wijkbewoners, zo blijkt ook uit de woorden van Fokko van der Heide (voorzitter van de Scheepsraad in de Groningse wijk Lewenborg): *"We hebben twee keer per jaar een vergadering, waarin de mensen hun wel en wee kunnen spuien. Daarin zeggen we ook precies wat we wel en wat we niet doen als Scheepsraad. Dat laten we ook altijd in de krant weten. We zijn open zát, maar ik laat me niet gebruiken als een protestpartij."*

Om goed te kunnen schakelen tussen instanties en bewoners is het natuurlijk (ook) wezenlijk dat de wijkexperts voldoende weten wat er leeft in de wijk. Zij dienen voldoende informatie 'op te halen' bij, en de meningen te peilen van, de bewoners. Dat doen de wijkexperts en de schakelorganisaties op uiteenlopende wijzen – en elke wijk of stad heeft weer zijn *couleur locale*. Fokko: *"Het moeilijkste is om erachter te komen wat mensen belangrijk vinden."* De meeste schakelorganisaties houden daarvoor openbare wijkvergaderingen, en regelmatig zie je ook een of andere variant van het 'de straat op gaan' en mensen aanspreken, of 'langs de huizen gaan' en gewoon aanbellen. Dat gebeurt dan regelmatig ook in samenwerking met professionals van bijvoorbeeld het opbouwwerk. Daarnaast hebben de wijkexperts vaak ook hun eigen persoonlijke netwerk opgebouwd in de wijk.

Zo is in de Groningse wijk Lewenborg het 'meeroeien' een begrip geworden. Fokko: *"Vanuit de Scheepsraad, organiseren we het project 'meeroeien'. Daarin doen wij een aantal schouwen, dan gaan we naar de wijk. Daar gaan we dan op een zaterdag heen, en dan gaan we*

kijken wat er voor een problemen leven in die straat. Wij, als Scheepsraad gaan daar heen, maar ook stichting Stiel en mensen van de gemeente [en ook de corporaties – tvdn⁶⁹]. Bij dat ‘meeroeien’ halen we ook veel van onze informatie vandaan.”

Het meeroeien heeft overigens ook nog als functie het ‘activeren’ van bewoners. *“We kijken hoe we de buurt met elkaar in beweging krijgen”*, zo vertelt Fokko. En hierin wordt gewerkt volgens het ‘voor wat hoort wat’-principe. Fokko: *“Voor wat hoort wat, dus als de buurt iets wil, dan is dat prima, maar dan moeten mensen zelf ook dingen regelen. Met zandbakken bijvoorbeeld, daar moet zo’n zeil overheen, anders wordt het een kattenbak. Dat is dan prima, maar dan wordt er wel van mensen verwacht dat ze elke avond dat zeil over de zandbak leggen. Ze moeten participeren en verantwoordelijkheden nemen.”* Een (bij)effect van het meeroeien is ook dat de Scheepsraad beter bekend wordt bij de wijkbewoners.

Het gaat dan vervolgens om het ‘vertalen’ van de (vaak ook diverse) geluiden die te horen zijn in de wijk. Het lijkt er bij de wijkexperts om te gaan om goed te luisteren naar bewoners, maar voldoende ruimte te houden om toch een eigen/andere afweging te maken. Dit is een lastig proces. Als wijkexpert hoor je veel, ben je goed op de hoogte van diverse dossiers en heb je inzicht in (en wellicht ook begrip voor) de diverse belangen, maar hoe weloverwogen en doordacht je het standpunt van de wijkraad of de wijk ook probeert te formuleren: fouten maken blijft menselijk. Fokko: *“Misschien doe je ook wel eens iets dat niet goed is. Ook dan moet je kunnen zeggen: ‘sorry, dat hebben we niet goed gedaan’. Daar moet je eerlijk in zijn.”*

Het informeren van de bewoners over wat er allemaal uit de overleggen komt en wat er is gedaan met de inbreng van bewoners, worden net zoals het peilen van de stemming in de wijk, op diverse wijzen gedaan. Maar: veelal zijn de wijkkrant en de wijkvergaderingen de belangrijkste media. Al met al is het zo nu en dan een complex spel voor de wijkexperts om te spelen; er staan wel eens grote belangen op het spel en het spel kan soms hard gespeeld (moeten) worden. Dat wordt wat mij be-

treft heel treffend geïllustreerd door het voorbeeld dat Gerrit Ansink geeft: *“We zijn een aandachtwijk. Er zijn heel veel sociale problemen. Nu staat er een gebouw in de wijk te koop. Nu willen ze [‘de instanties’ – t.d.w.] dat gebruiken voor de opvang van ex-verslaafden. Dat terwijl er nog geen steen is gelegd in de wijk voor de opbouw van een stabiele wijk. Ik heb gezegd dat het nu nog te vroeg is en dat ik tegen ben. We zijn nog bezig: we moeten eerst met de wijk aan de gang gaan. Als ik nu tegen de burgers zeg dat daar een opvang komt, dan zeggen ze: ‘Ja, we hebben net alle rommel weg en dan begin je daarmee’. De geloofwaardigheid van onze wijkraad is daarmee dan helemaal weggefallen. Ik heb gezegd dat als dit plan doorgaat, dat ik stop met wijkwerk, want dan verlies ik de geloofwaardigheid naar de mensen toe.”* Al met al moeilijke afwegingen die vrijwilligers persoonlijk raken en vaak ook niet in de koude kleren gaan zitten.

Als laatste wil ik hier nog kort ingaan op de sociale functie die de wijkexperts – in de context van de schakelorganisaties – hebben. Zo komen mensen niet alleen maar voor klachten of discussie naar wijkraadvergaderingen, maar ook voor een ‘bakkie koffie’. In de woorden van Ansink: *“Je hebt de mensen bij elkaar en je moet zorgen dat ze weggaan met het idee dat ze iets hebben kunnen doen en dat ze het gezellig hebben gehad.”* Sommige bewoners zie je elke vergadering. *“Bij ons zijn zo’n zestig mensen in de wijk die echt op de vergadering komen en meepraten over de wijk”*, licht Ansink toe. *“Anderen komen alleen als ze een klacht hebben. Als de klacht opgelost is, komen ze niet meer.”* Een kanttekening is wel dat niet alle bevolkingsgroepen in de wijk hier te vinden zijn. Ansink: *“De echte sociaal zwakkeren komen weinig op de vergadering. De rijkere komen ook niet, die hebben hun eigen methoden om problemen op te lossen. Ze hebben er geen belang bij en hoeven niet echt mee te praten.”*

Gezaghebbend spreken & mogelijk maken van het gesprek, ondersteunen & aanspreken

In relatie tot de instanties zou je kunnen zeggen dat een deel van de interacties te kenmerken is als ‘gezaghebbend spreken’ en een ander deel als ‘het mogelijk maken van een gesprek’. Om met het eerste te beginnen: wijkexperts dienen op gezaghebbende wijze over de wijk te kunnen spreken richting de instanties. Deze gezaghebbendheid is overigens doorgaans niet gestoeld op een formele representatie. Er is meestal geen sprake van een formeel spreken *namens*: de wijkexperts zijn niet officieel gekozen door de wijkbewoners, hebben geen officiële achterban. Doorgaans worden de wijkexperts door professionals en bestuur ook niet als officiële representanten van de wijk beschouwd. Maar, de wijkexperts zijn vaak wel degelijk een belangrijke gesprekspartner van de instituties en worden geacht als ‘klankbord’ of ‘adviseur’ te fungeren (zie hierboven het voorbeeld van Velve-Lindenhof). De gezaghebbendheid waarmee deze rol wordt ingevuld hangt in de praktijk samen met het vermogen over het eigenbelang heen te kunnen stappen en in termen van het wijkbelang te kunnen denken en praten. Fokko: *“Het is belangrijk, als je afspraken met elkaar maakt, dat je in staat bent het eigenbelang niet voorop te stellen. Wij dienen het algemeen belang. Als je dat maar doet met elkaar, dan gaat het goed.”* Daarnaast is belangrijk om als wijkexpert tot op zekere hoogte te weten ‘wat er in de wijk leeft’ en ‘wat de wijkbewoners bezighoudt’ (zie de vorige paragraaf).

Doorgaans vinden de gesprekken met de instanties plaats in periodieke overleggen met professionals van de gemeente, corporaties of welzijnsinstellingen. Vaak ook zijn er daarnaast ad hoc contactmomenten met een wethouder, wanneer deze bijvoorbeeld wordt gevraagd aan te schuiven aan de wijktafel als er een thema aan de orde is dat zijn/haar portefeuille betreft. In sommige gemeenten zitten (wijk)wethouders, of raadsleden ‘standaard’ aan bij de overleggen. Er is ook op onregelmatige basis contact tussen wijkexperts en de instanties als er ‘wat

speelt' in de wijk. Dat gaat soms heel direct en snel; *"Ik heb het mobiele nummer van de stadsdeelmanager"*, zo licht Gerrit Ansink toe. Maar soms moet er ook extra aandacht worden 'georganiseerd' door wijkexperts; Ansink: *"Bij het College duurt dat allemaal wat langer, die staan er niet zo open voor. Ik moet nog te veel klachten via de krant op tafel leggen."*

Regelmatig is de rol van de wijkexperts in dit 'schakelen' niet alleen het verwoorden van het wijkgeluid, maar ook het organiseren/mogelijk maken van interactie en gesprek tussen professionals en politiek enerzijds en de bewoners anderzijds. Zo organiseren sommige bewonersorganisaties (samen met de gemeente) op regelmatige basis een wijkschouw, waarin bewoners samen met de (wijk)wethouder een rondgang door de wijk maken, zodat de wethouder met eigen ogen kan kijken hoe de wijk erbij ligt. Tegelijkertijd biedt dat de mogelijkheid aan wijkbewoners de wethouder te leren kennen en deze eventueel op sommige kwesties te bevragen. De meeste wijkraden houden openbare raadsvergaderingen waarbij zowel bewoners als professionals worden uitgenodigd om aan te schuiven. Gerrit: *"Ik woon zelf in de wijk. – Dat is een vereiste als je in de wijkraad wilt zitten: je moet er wonen of werken. – Als bewoner kom ik heel wat burgers tegen in de wijk en dan maak ik reclame voor de wijkraadvergadering. De wijkagent doet dat ook."*

Zoals we in relatie tot de bewoners een combinatie van dienstbaarheid en aanspreken zien, zo is deze ook te zien in de relatie met de instanties. Wijkexperts helpen instanties met bijvoorbeeld hun uitvoerende taken. De wijkexperts zijn vaak vraagbaak en contactpersoon voor de professionals en voor bestuurders als deze benieuwd zijn wat er speelt in de wijk. *"Vanmiddag heb ik nog de nummerborden van twee drugshandelaren aan de politie doorgegeven"*, zo vertelt Gerrit Ansink. Maar: de wijkexperts houden de instanties tegelijkertijd ook in de gaten en wijzen ook hen op de 'professionele verantwoordelijkheid' als bijvoorbeeld een gemeentelijke dienst – denk aan groenvoorzie-

ning of vuilnisophaal – van onvoldoende kwaliteit is in de ogen van de bewoners, of als door instanties gedane beloften aan bewoners niet worden nagekomen. Ansink: *“Iedere maand komen de stadsdeelmanager en het hoofd van de politie bij ons. Dan praten we het door, wat is er gebeurd, wat niet?”* En verder: *“Ik heb ook wel eens een klacht bij een school neergelegd. Turkse families gingen op vakantie naar Turkije en dan gebeurde het dat de kinderen zo acht weken wegbleven. Dat kan één jaar, maar niet meerdere jaren.”*

Veel wijkexperts zijn al jaren actief in de wijk(raad) en zijn goed bekend met de ‘institutionele logica’ die processen van publieke besluitvorming kenmerkt. Zij weten hoe (gemeentelijke) procedures werken, hoe politieke en ambtelijke molens draaien en kunnen hierop reageren en soms ook anticiperen. Zo wordt de gemeentelijke budgetlogica nauwgezet in de gaten gehouden door Ansink: *“De gemeente denkt dat wanneer Velve-Lindenhof geld krijgt, dat het voor Enschede is. Je moet je budget dus echt bewaken. Daar stel ik wel vragen over, maar ze kunnen me niet ontslaan, ik ben vrijwilliger.”* Niet zelden beschikken de wijkexperts over een door de jaren heen zorgvuldig opgebouwd netwerk van professionals en zijn ze goed op de hoogte van de stand van zaken op de belangrijkste (gemeentelijke) ‘dossiers’ die de wijk betreffen. Fokko van der Heide, voorzitter van de bewonersorganisatie De Scheepsraad (Groningen), licht toe dat de bewonersorganisatie goed vertegenwoordigd is – samen met de professionals – in de overlegstructuren rondom belangrijke dossiers: *“Het is zelfs zo dat twee mensen uit de Scheepsraad in het WMO-platform zitten. De ene is secretaris geworden. Ik heb daar al die tijd vanaf de WMO ingezet als burger, om te kijken wat ze nou wel en niet goed doen. In het platform zitten ook weer professionals, ook weer die mix.”*

Wijkexperts weten mede daardoor doorgaans prima in te schatten hoe het wijkbelang het meest efficiënt onder de politieke en ambtelijke aandacht te brengen is. Ook weten zij – mede doordat zij het ambtelijk-politieke spel prima kennen – scherpte te organiseren aan de zijde van de instituties. Overi-

gens, om iets gedaan te krijgen bij de instanties blijkt geduld vaak een schone zaak, zo melden diverse gesprekspartners: *“Je moet soms wel drie keer ergens om vragen.”* Het is ook wel eens een reden om niet in een bewonersorganisatie te stappen. Gerrit Ansink: *“Ik heb hele goede mensen gezien, die in de wijkraad zouden kunnen, maar zij zeggen dat ze er geen geduld voor hebben.”*

In het kader van scherpte organiseren bij en het aanspreken van de instituties, maken veel wijkexperts eens in de zoveel tijd ook ‘functioneel ruzie’, of zoeken ze de lokale media op om een bepaald punt kracht bij te zetten en druk uit te oefenen op de lokale politiek. Zo vertelt bewoner Harry Nijkamp over zijn – overigens jarenlange – ervaring in een van de wijkteams in Deventer: *“Ik heb ettelijke malen met de wijkambtenaar in de clinch gelegen. Maar ja, daarna gaan we een biertje drinken. Het gaat niet om de figuur, maar om wat ie gedaan heeft en hoe ie dat doet. Omgaan met kritiek en je dat niet persoonlijk aantrekken is één van de belangrijkste dingen [als bewoner in een wijkoverleg – tvdw]. De wijkambtenaar moet ook ‘kritiek organiseren’ en dingen op zo’n manier op tafel leggen dat je geneigd bent erop in te gaan.”*

Zaken op de spits drijven, zakelijk ruzie maken, grenzen stellen; het gebeurt volgens sommige van de geïnterviewden, waaronder Harry Nijkamp, nog onvoldoende in de wijkoverleggen. Nijkamp: *“Je moet wel een bepaald type mensen in een wijkteam hebben. Actieve mensen die ook zeggen wat ze er van vinden. Dat is natuurlijk vaak niet zo. Er zitten veel mensen in die zwemmen met de massa mee, ze zullen nooit met de vuist op tafel slaan van ‘dat kan zo niet’, terwijl dat juist één van de leuke dingen is, eens een keer met je vuist op tafel slaan. Als je dat doet, kijkt de rest van de groep je aan van ‘dat kan toch zo maar niet’. Ze vinden wel dat je lief voor elkaar moet blijven. Dat is een van die dingen, men is veel te lief voor elkaar.”*

Al met al is het beeld van wat de wijkexperts doen een stuk rijker dan alleen maar overleggen. Hoewel het beïnvloeden van de institutionele processen – door, met name, overleg – een van de kernbezigheden is van de wijkexpert, zijn hun bezighe-

den diverser van aard. Overleg met instanties of politiek (formeel en informeel) wordt zo nu en dan aangevuld met het organiseren van externe druk via bijvoorbeeld de lokale media. En welbeschouwd is een deel van wat de wijkexperts doen ook te beschouwen als burgerschapsvorming in de wijk. Hierbij ligt de nadruk in eerste instantie op republikeinse burgerschapswaarden zoals politieke participatie, maar in het contact met de wijkbewoners ligt ‘het politieke’ en ‘het sociale’ vaak in elkaar verlengde. De wijkexperts dragen ‘de wijk’ en meer specifiek ‘de wijkgemeenschap’ doorgaans ook een warm hart toe, en in het stimuleren en ondersteunen van actief burgerschap kijken zij ook verder dan alleen politiek burgerschap; actieve betrokkenheid voor de gemeenschap in de meest uiteenlopende vormen wordt gewaardeerd en ook gestimuleerd.

Buurtbouwers

Structurele betrokkenheid en zelf doen

Kenmerkend voor de buurtbouwers is dat ze een intensieve inzet over een langere periode combineren met een gerichtheid op zoveel mogelijk zélf – dat wil zeggen als burgers – aan- en oppakken van concrete initiatieven en activiteiten. De relatief structurele betrokkenheid hebben de buurtbouwers overeen met de wijkexperts. Om zaken in de wijk voor elkaar te krijgen dienen de buurtbouwers vaak over een lange adem en een flinke dosis doorzettingsvermogen te beschikken. De buurtbouwers zijn echter meer dan de wijkexperts gericht op het concrete, op het ‘handen uit de mouwen steken’, op het zélf activiteiten mee oppakken (en minder op het beïnvloeden van de institutionele processen in de wijk).

Overleg voeren is de buurtbouwers overigens niet vreemd – rondom de initiatieven wordt flink gepraat – maar het overleg

is primair gericht op zaken ‘praktisch’ voor elkaar krijgen; en doorgaans geldt: hoe minder overleg in ‘formele circuits’ hoe liever. De buurtbouwer gedijt doorgaans beter in de buurt – ‘onder bewoners’ – dan in vergadersettings ‘onder professionals’. Hoewel de buurtbouwers zeker te beschouwen zijn als voortrekkers of informele leiders, doen ze zaken zeker niet alleen: de samenwerking met andere bewoners is essentieel. Hoewel het met bewoners zelf doen voorop staat, is ook de interactie met professionals en bestuurders wezenlijk in de werkwijze van de buurtbouwer.

Hieronder introduceer ik Bien Hofman (Rotterdam), Astrid Kuiper (Amsterdam) en Arie Schagen (Den Haag) als sprekende voorbeelden van ‘buurtbouwers’. Zij zullen in de latere hoofdstukken over doeners ook terugkomen.

Bien Hofman, Astrid Kuiper en Arie Schagen geïntroduceerd

Bien Hofman (1950) woont al bijna dertig jaar in de wijk Pendrecht in Rotterdam-Zuid⁷⁰ – de plek waar ze ook haar twee kinderen heeft opgevoed. Bien werkte ondermeer voor de lokale thuiszorg (*“vanuit die achtergrond ken ik Rotterdam Zuid vrij goed”*, licht ze toe), maar daar is ze sinds enkele jaren gestopt. Ze werkt nu drie dagen per week bij Charlois Welzijn (gesubsidiëerd door de gemeente) en ondersteunt in die hoedanigheid de Bewonersorganisatie Pendrecht (de BOP) en in haar vrije tijd is ze (sinds 2003) de drijvende kracht achter ‘Vitaal Pendrecht’. In die hoedanigheid probeert Bien – samen met ondermeer buurtgenoot Gerard Boom en opbouwwerker Rieks Westrik – mensen te mobiliseren om deel te nemen aan (de organisatie van) buurtinitiatieven die – zoals ze zelf zegt – ‘leuk zijn, maar waar mensen ook wat van kunnen leren’. Daarnaast is zij de ‘Pendrecht Universiteit’ gestart, waarin activiteiten worden gekoppeld aan leren en discussie. Er is in de Pendrecht Universiteit echter wel sprake van een rolomkering: de bewoners zijn de ‘professoren’ en de professionals de ‘studenten’.

Astrid Kuiper (1948) woont sinds 2001 in de Indische Buurt in Amsterdam-Oost.⁷¹ Daarvoor woonde ze in Zuid-Oost (en daarvoor weer in Den Haag). Door haar achtergrond als verpleegkundige heeft ze een vanzelfsprekende betrokkenheid bij de mensen om zich heen. Toen ze in de Indische Buurt kwam wonen maakte ze meteen kennis met enkele vervelender kanten van de wijk – waaronder panden waarin drugs werd verkocht aan ondermeer scholieren. Ze ondernam samen met enkele vrouwen uit de buurt actie en ging thee zitten drinken voor het pand. Vervolgens hebben ze de kinderen aangesproken en de dealer aangegeven. Hierna volgden nog veel andere acties en activiteiten, en Astrid werd een bekend gezicht in de buurt. Samen met buurman Lennert Böhmer werd ze in 2002 de drijvende kracht achter het initiatief Indische Buurt 2010 – waaruit weer vele bewonersprojecten voortkwamen, waaronder het (voor velen bekende) Hallo Buufl-project waarvan Astrid zelf de trekker was.

Op een gegeven moment kon er niet meer gesproken worden van ‘zo nu en dan een vrijwilligersproject’, maar werd het nagenoeg een dagtaak. Al snel wisten bewoners en instanties haar te vinden (en omgekeerd), en haar vrijwilligersactiviteiten beperkten zich niet meer tot enkele uurtjes per week. Ze ontwikkelde een interesse voor de buurtpolitiek, en is sinds 2005 ook actief voor de lokale GroenLinks-fractie – van 2006 tot mei 2010 als fractievoorzitter van GroenLinks Zeeburg en sinds mei 2010 als fractievoorzitter van GroenLinks Amsterdam Oost (stadsdelen Zeeburg en Oost-Watergraafsmeer zijn nu samengevoegd).

Arie Schagen – voormalig docent, oud-CPNer, geboren Amsterdammer (1944), ex-kraker en fervent motorliefhebber – is *“een no-nonsense persoon, die vanuit een sterke persoonlijke gedrevenheid zaken in de alledaagse werkelijkheid van de stad voor elkaar weet te krijgen”*, zo omschrijven Hendriks en Tops hem (2002, p. 7). Arie is in de jaren tachtig en negentig actief in de bewonersorganisatie van Regentes-Valkenbos. In die periode kiest Arie met name

voor een oppositionele benadering en trekt met de bewonersorganisatie ten strijde tegen de stadsvernieuwing in hun wijk. Maar, eind jaren tachtig / begin jaren negentig verandert dat. Hij wil meer dan protest aantekenen, hij wil: “(...) *niet alleen remmend, maar ook scheppend optreden, veranderingen tot stand brengen, ontwikkelingen in gang zetten, en anderen daarin meekrijgen. Coproductie komt in de plaats van obstructie*” (Hendriks & Tops, 2002, p. 18). Arie start in 1992 samen met buurtgenoten de Buurtontwikkelingsmaatschappij Regentes-Valkenbos, en wordt zelf directeur (tot 2004).

De Buurtontwikkelingsmaatschappij Regentes-Valkenbos (BOM ReVa) wist in de jaren negentig onder leiding van Arie Schagen een indrukwekkende reeks aan activiteiten te ontplooiën en diverse zichtbare resultaten voor en in de wijk te boeken. Hoewel niet alles lukte, heeft de BOM op het terrein van buurtbeheer en van buurtontwikkeling enkele aansprekende successen geboekt. Denk aan frequente schoonmaakacties, een klussendienst, het herontwikkelen van (beeldbepalende) panden in de wijk en het aanleggen van een tennisterrein. Bij veel betrokkenen is ook Aries soms wat onorthodoxe stijl van opereren – met name in de relatie met de lokale autoriteiten – bijgebleven. Arie was daarin zowel recht voor zijn raap en assertief, alsook loyaal en coproductief.

Praktische wijkverbeteraars

Buurtbouwers hebben aandacht voor ‘*the bigger picture*’ van het wijkbelang en zijn doorgaans erg begaan met ‘het welzijn van de wijk’. Dat hebben buurtbouwers gemeen met de wijkexperts: ze definiëren ‘de publieke zaak’ doorgaans in termen van ‘de wijk’. Beter nog: ‘hun’ wijk, want de buurtbouwers (evenzo de wijkexperts) worden gedreven door een sterk gevoelde band met hun wijk – ze hebben echt een ‘wijkidentiteit’. De focus op ‘het publieke’ ligt bij de projectentrekkers en de casusexperts zoals we verderop zullen zien doorgaans iets ‘dichter bij huis’ –

figuurlijk, maar soms ook letterlijk door een gerichtheid op de nabije omgeving van hun straat of buurt(je). En: de meeste buurtbouwers zijn idealisten, die gedreven worden door de wens voor een (nóg) betere wijk – een socialere wijk, een veiliger wijk een schonere wijk. Het zijn – als variant op de *wereldverbeteraars* – *wijkverbeteraars*. Dit geldt vaak ook voor de wijk-experts, maar de buurtbouwers kiezen voor het praktische pad om aan hun wijkidealen te werken.⁷²

Zo is een boodschap die Bien in veel van haar bezigheden wil uitstralen: ‘Pendrecht is wel degelijk een mooie plek, met mooie mensen, die vaak meer kunnen dan je denkt’. Pendrecht heeft (zo als vaak in het nieuws is geweest) in de loop van de afgelopen decennia het imago van een probleemwijk gekregen. Dat het in Pendrecht niet goed ging leek ook door niemand te worden betwist, maar tegelijkertijd was het wel zo dat de negatieve beeldvorming – vooral vanaf 2002 – steeds meer bewoners uit Pendrecht voor het hoofd stootte. Velen hadden het gevoel dat hun wijk veel te negatief in de publiciteit kwam, en dat het overtrokken beeld nodig bijstelling behoefde – en ook Bien Hofman vond dat.

Daarnaast is de Pendrechtse samenleving de afgelopen decennia zo drastisch veranderd qua samenstelling dat nieuwe verbindingen nodig zijn, zo vinden velen. Van oorsprong had Pendrecht als ideaal dat de bewoners er ‘van de wieg tot aan het graf’ konden blijven wonen. Maar de bewoners van Pendrecht bleven niet van de wieg tot het graf in hun wijk wonen. Jongeren trokken weg naar nieuwe buitenwijken en Pendrecht vergrijsde. De verouderde, kleine maar vooral goedkope huurwoningen bleken aantrekkelijk voor nieuwkomers op de woningmarkt zoals starters en immigranten.⁷³ De Pendrechtaren ‘van het eerste uur’ hebben hun wijk in de loop van de tijd dus drastisch zien veranderen. “*Je was destijds heel wat, als je in Pendrecht woonde*”, licht opbouwwerker Rieks Westrik toe, “*Veel professionals zeiden destijds: het valt allemaal wel mee, maar de bewoners voelden dat anders.*”

Bien is eind 2003, samen met enkele anderen, Vitaal Pendrecht gestart om juist ook de nieuwe bewoners(groepen) van Pendrecht te betrekken. *“De bewonersorganisatie was eigenlijk een beetje een traditioneel, oubollig geheel”*, zo vertelt Bien. *“De coördinatiegroepen in de wijk, die hun buurt vertegenwoordigen en nieuws uitbrengen enzovoort, worden meestal bevolkt door witte Nederlanders, veelal wat oudere mensen. Dat is allemaal interessant en dat moet je vooral ook allemaal goed bij blijven houden. Maar de nieuwe Nederlanders zijn niet te organiseren en dat moet je ook niet willen.”* Vitaal Pendrecht is wat dat betreft meer georiënteerd op concrete activiteiten met en voor de bewoners. *“Eten, dat bindt. En kinderen binden – dus scholen zijn heel belangrijk”*, zo weet Bien uit ervaring.

Via het samen met anderen organiseren van activiteiten en ontmoetingen probeert Bien als buurtbouwer stukje bij beetje een meer positieve *vibe* te creëren in de Rotterdamse volksbuurt – denk aan een jaarlijks kerstfeest in Pendrecht, een wielerronde, en een ‘Pendrecht Universiteit’ waar bewoners de docenten zijn en de professionals de studenten. Door activiteiten ontstaan ontmoetingen, en via ontmoetingen ontstaat hopelijk begrip tussen wijkbewoners en tussen verschillende etnische groepen, zo is de gedachte. Daarnaast dienen de verschillende initiatieven, zoals hierboven reeds gezegd, naast leuk ook nuttig te zijn: er dient een element van leren en verrijken (qua ervaring) in te zitten.

Astrid Kuipers ideale wijk is in ieder geval een schonere, veiliger en minder anonieme wijk. *“Ik vecht tegen de anonimiteit die in de grote stad altijd dreigt”*, aldus Astrid (Tabak & Kuhn, 2005, p. 15). Veel activiteiten die ze trekt of waarbij ze betrokken is (geweest), zijn gericht op het als bewoners zélf verbeteren van de (samen-)leefbaarheid. Astrid zelf werd al meteen na haar verhuizing naar de Indische Buurt – ongepland – actief. Ze woonde in 2001 nog maar net in de wijk toen ze voorbij de supermarkt liep en getuige was van een handgemeen: een vrouw werd door een (naar achteraf bleek Turkse) man geslagen. Astrid: *“Je wordt boos en je gaat erop af (ik heb het één en ander aan zelf-*

verdediging gedaan). En op het moment dat die man uitbaalde, haalde ik ook uit, en ik vloerde die man. Die man voelde zich daarna zo vernederd (gevloerd door een vrouw!) dat hij halsoverkop naar Turkije vluchtte. Later, bij het aangifte doen op het politiebureau werd ik aangesproken en bedankt door een Turkse vrouw; de Turkse gemeenschap was erg blij dat deze man was vertrokken. Vanaf dat moment kon mijn band met de Turkse gemeenschap niet meer stuk en in de periode daarna werd ik nog regelmatig bij het boodschappen doen bedankt door Turkse vrouwen.”

De buurtbouwers beseffen dat de wijk óók de wereld is (in multiculturele wijken is dat nog duidelijker). Of zoals Astrid Kuiper het verwoordde: *“Die wereld buiten mijn deur is ook jouw wereld.”* Ze zijn vaak bewust op zoek naar verbindingen tussen mensen, hebben het ‘zelf doen’ hoog in het vaandel staan, en zijn daarin constant op zoek naar kansen en mogelijkheden om zaken op poten te zetten. Waar de wijkexperts wellicht een meer politieke (of procedurele) creativiteit aan de dag leggen, is er bij de buurtbouwers vaak een enorme praktische creativiteit te zien.

Zo nam Astrid later die zomer het initiatief om met een paar buurvrouwen voor een door de bewoners gespot ‘drugspand’ plaats te nemen. Ze gingen er ‘ludiek’ thee zitten drinken en spraken à propos de scholieren aan die na schooltijd op het pand afkwamen. *“Een beetje beledend, maar het werk wel”*, aldus Astrid. De dames werden echter (nog diezelfde middag) bedreigd door de drugsdealer uit het pand. Maar, na aangifte bij de politie werd de dealer binnen korte tijd opgepakt.

“Zoek naar kansen, zoek naar mogelijkheden. Wees creatief”, aldus Astrid. Ze geeft daarbij nog een ander voorbeeld: *“Er was hier in de wijk een kunstenaar die last had van de belletjetrekkende scholieren bij hem aan de deur. ‘Wat moet ik doen?’, vroeg hij aan mij, ‘met de docenten gaan praten of zo?’ ‘Je moet het misschien anders zien’, zei ik toen: ‘Ze zijn ook gewoon benieuwd wat je doet. Laat ze eens komen kijken.’ Toen was de boosheid al een beetje weg. Uiteindelijk heb ik kunstenaars uit de wijk in contact gebracht met school en op die school hebben ze nu kunstprojecten, waarbij de kunstenaars workshops geven.”*

In/formele netwerkorganisaties

Als we met Duyvendak en Hurenkamp (2004) stellen dat er een verschuiving plaatsvindt (en grotendeels al heeft plaatsgevonden) van zware naar lichte gemeenschappen, dan bewegen veel buurtbouwers zich in verbanden die zich ergens daartussenin begeven. De buurtbouwers zijn doorgaans te vinden in wat duurzamere maatschappelijke verbanden. Van nature vinden ze dat ‘een formele organisatie eigenlijk niet zo hoeft’, maar gezien de vaak wat grotere projecten, langdurige betrokkenheid van de buurtbouwers en hun kompanen en de subsidiestromen die onvermijdelijk lijken te komen, is het om organisatorische en administratieve redenen vaak toch wel handig om een formele organisatie op te zetten, zoals een vereniging of stichting.

Buurtbouwers zijn vaak – meer nog dan de wijkexperts – netwerkers *pur sang* en hebben veel contact met organisaties in de wijk en de stad; en eigenlijk zijn de organisaties van waaruit de buurtbouwers zelf opereren ook een soort netwerkorganisaties. In termen van de typologie van Hurenkamp *et al.* (2006: 33-34) zouden de organisaties vallen onder wat zij de ‘federatieve initiatieven’ noemen; het zijn organisaties of initiatieven waarin men onderling veel contact onderhoudt en tevens veel contact met de buitenwereld aangaat.⁷⁴ Zo hadden bijvoorbeeld Arie Schagen en zijn kompanen – zie hoofdstuk 4 – hun bezigheden formeel ondergebracht in een buurtontwikkelingsmaatschappij. De BOM kende een hechte interne samenwerking, maar de verbindingen met de wijkbewoners en het stadsbestuur waren van vitaal belang voor het functioneren van de club (daar kom ik in hoofdstuk 7 op terug).

Ook Vitaal Pendrecht zou in termen van Hurenkamp *et al.* een ‘federatief initiatief’ genoemd kunnen worden: de organisatie heeft veel verbindingen met de wijkbewoners en -instanties én is intern relatief hecht. Hoewel Vitaal Pendrecht bestaat uit veel mensen, is er wel sprake van een specifieke groep bewoners die actief de kar trekt en constant betrokken is; deze ‘harde kern’ – met Bien als voornaamste trekker – wordt gevormd

door Gerard Boom (ook lid van de Bewonersorganisatie Pendrecht), Riëks Westrik (opbouwwerker), Bien Hofman en Baby Jamanica (van de Vrouwenstudio in Pendrecht). Er is dus sprake van een nauwe samenwerking tussen bewoners en professionals. En in zekere zin lopen die identiteiten bij Bien en Baby Jamanica ook in elkaar over, zij zijn een deel van hun tijd ‘in functie’ en een deel van hun tijd ‘vrijwilliger’.

Hoewel Vitaal Pendrecht officieel een stichting is, kent zij in de praktijk geen strakke organisatie met ‘formele functies’. Hiermee hoopt Bien de drempel voor vrijwilligers om mee te doen zo laag mogelijk te houden, en de gesprekken en energie te focussen op *wat* Vitaal Pendrecht zou moeten doen, in plaats van op *wie* wat mag doen en wat ieders functie zou moeten zijn.

De letterlijke vindplaats van Vitaal Pendrecht is overigens op Plein 1953 in Pendrecht,⁷⁵ in het pand waar ook de BOP haar thuisbasis heeft. Deze plek is bij veel buurtbewoners bekend – zoals ook Bien – en het is er doorgaans een levendige boel, waar veel wijkbewoners in- en uitlopen voor advies (over uiteenlopende zaken als vergunningen of belastingformulieren) of gewoon graag even een praatje maken. En natuurlijk is de vindplaats van de buurtbouwers ook vaak ‘op staat’...

Bij Astrid Kuiper is het wat de organisatievorm betreft overigens weer een ander verhaal. Zij heeft zich als buurtbewoner niet verbonden aan/georganiseerd in een organisatie zoals Bien en Arie dat wel hebben gedaan; Astrid zoekt steeds partners per project. Wat de organisatievorm lijkt het burgerschap van Astrid dan weer meer op dat van de projectentrekkers die vooral in tijdelijke projectteams opereren.

Zelf zaken oppakken en anderen op gang helpen

Buurtbouwers zijn wel kartrekkers, maar zeker geen solisten. Ze werken graag en veel samen. Vaak komen de buurtbouwers door hun energie, netwerk en bekendheid in de buurt ‘van nature’ in een initiërende rol; ze kunnen zaken in gang zetten en

mobilisatiekracht loskrijgen bij bewoners en instanties. Door- gaans is een deel van de inzet van buurtbouwers gericht op het creëren van de context waarbinnen, en de mogelijkheden waarmee, andere bewoners en organisaties ‘hun ding’ kunnen doen. Daarnaast organiseren buurtbouwers ook zélf, samen met een groepje bondgenoten, allerlei zaken. Het gaat vaak om de combinatie van enerzijds (als inmiddels ‘ervaren doener’) zélf zaken aanpakken, en anderen ondersteunen en/of een con- text bieden waarin zij kunnen excelleren.

De buurtbouwers werken vanuit een soort informele leider- schapsstijl, waarbij leiderschap gevormd en bevestigd wordt door het inspireren en meekrijgen van anderen en door te laten zien dat zaken voor elkaar worden gebokst. Dat leiderschap zal echter niet snel openlijk geclaimd worden: dat druist in tegen de logica van het ‘samen zaken voor elkaar krijgen’. Het trekt ook energie weg bij anderen, doordat het daarmee niet het ge- zamenlijke initiatief, maar het initiatief van een enkeling wordt.

Zo geldt dat, hoewel Bien Hofman door vrijwel alle betrok- kenen bij Vitaal Pendrecht gezien wordt als de voornaamste gangmaker, het initiatief wordt gedragen en gerealiseerd door veel mensen op veel manieren. Het is de bedoeling dat iedereen mee mag doen, op een wijze die het beste bij hem of haar past. De ‘kerngroep’ van buurtbouwers – met Bien in een hoofdrol – in Vitaal Pendrecht organiseert zélf regelmatig wat, en zet za- ken in gang. Maar: het initiatief is voor een deel ook ‘inhouds- loos’ als je kijkt naar concrete producten; Vitaal Pendrecht is met name gericht op communicatie over en interactie binnen de wijk, en op samenwerking met anderen (die dan de kar trek- ken, in hun eigen initiatieven).

Het gaat wat dat betreft ook om het organiseren van (poli- tieke, ambtelijke en journalistieke) aandacht, ‘reuring’ (zo nu en dan) en dynamiek. Dit hebben de buurtbouwers dus gemeen met de wijkexperts. Maar buurtbouwers richten zich vooral ook op het ondersteunen – in organisatie, netwerk en vaardigheden – van anderen in de wijk; om juist hén te laten excelleren in

hún projecten en initiatieven, en om verbindingen te realiseren tussen verschillende bewoners(organisaties).

De contacten tussen de buurtbouwers en de wijkbewoners en -organisaties verlopen op een losse en informele wijze. Hierbij wordt een belangrijk deel wordt overgelaten aan zelforganisatie. Bien: *“Er zijn heel veel kleine groepjes in de wijk van Antilliaanse, Turkse of Marokkaanse mensen enzovoort. Die doen gewoon hun eigen ding.”* Maar: *“Als je ze echt nodig hebt dan weet je waar je het uit moet zetten en dan komt het gewoon goed voor elkaar. Het is nou misschien wat simpel gezegd, en zo simpel is het natuurlijk niet allemaal, maar het werkt wel.”* Bien geeft een voorbeeld: *“Ik was laatst bij een bijeenkomst waar ik een folder van iemand kreeg, met informatie over kortdurende cursussen, gegeven door de thuiszorg in het wijkgebouw: ‘verzorgende taken kun je leren’. Ik geef die folder aan een Marokkaanse mevrouw die sinds kort bij ons in het bestuur zit. Na een paar maanden vraagt ze: ‘Nou, wanneer wordt die cursus gegeven?’. Ik zeg: ‘Welke cursus ook al weer?’ ‘Nou’, zegt ze, ‘ik heb die blaadjes op scholen uitgedeeld en heb inmiddels al zo’n vijftien vrouwen die mee willen doen’. ...Zo werkt dat dus.”*

Ook bij Astrid Kuiper zien we een vergelijkbare combinatie in de interactie met de wijkbewoners: aan de ene kant zélf (lees: samen met een clubje bewoners) zaken in gang zetten en oppakken, waarbij ondersteuning is vanuit het professionele en politieke domein; aan de andere kant ook vooral proberen andere buurtbewoners te stimuleren en op gang te helpen. Zo heeft Astrid samen met een buurman ondermeer het initiatief genomen voor een straatfeest. We spreken dan over alweer 2003; Astrid en haar buurman vonden dat de straat wel iets vrolijks kon gebruiken. Een deel van de straat was zojuist gerenoveerd en dat was meteen ook een mooie aanleiding om een straatfeest te organiseren. Om wat mensen te organiseren heeft ze samen met de buurman briefjes bij straatbewoners in de bus gedaan: ‘wie wil er mee een straatfeest organiseren?’ Met daarbij de telefoonnummers van de medeorganisator en haarzelf. En er

kwamen zeker reacties. Astrid: *“Nou, en we hadden zo’n tien man die mee wilde organiseren.”*

Het straatfeest was – zo vonden de betrokkenen – een succes: er waren geen ongeregeldheden, er was gezelligheid en er ontstonden nieuwe verbindingen tussen bewoners (zie ook verderop in hoofdstuk 8). Het straatfeest was opmerkelijk genoeg voor artikelen in Het Parool en in de wijkkrant. Astrid: *“Naar aanleiding daarvan vroegen andere buurtbewoners: ‘zeg hoe doe je dat? Dat wil ik ook.’ En er werd daarna een straat verderop ook een feest georganiseerd.”* Na al die reacties zeiden Astrid en weer een andere buurman, Lennert Böhmer, tegen elkaar: *“kunnen we hier iets mee? De mensen willen wel, maar weten niet hoe.”* En niet veel later werd het idee geboren voor het bewonersinitiatief ‘Indische Buurt 2010’.

Het idee voor ‘Indische Buurt 2010’ kwam omhoog tijdens een brainstormsessie die Astrid en Lennert bijwoonden over bewonersparticipatie in de wijk – hier waren ook enkele lokale politici en diverse professionals (ambtenaren en opbouwwerkers) bij aanwezig. Het idee was om een bewonersweekend te organiseren, met Astrid en Lennert als kartrekkers vanuit de bewoners; Jeroen Frissen (deelraadslid GroenLinks) deed ook mee. Astrid: *“We hebben toen een weekend georganiseerd om bewonersprojecten te stimuleren, met als doel tot zo’n (hooguit) twee of drie projecten te komen. Maar, vooral ook om buurtgenoten in beweging te krijgen en elkaar te laten vinden, want nogmaals: ons uitgangspunt was ‘veel mensen willen wel maar weten niet hoe’.”*

Het bijeen krijgen van voldoende bewoners was overigens een aardige klus. Ongeveer dertig mensen was het streven. Maar, zo vertelt Astrid: *“Advertenties in de krant werkte niet. We kregen alleen reacties van de geëigende clubs: kerken, zelforganisaties etcetera. Om daar voorbij te komen, moesten we gewoon de straat op. We [Lennert en Astrid – tdw] zijn met flyers overal binnengelopen: de kapper, de slager, het buurtcafé, de koffiehuisjes, de theehuisjes.”* ‘Ben je van het stadsdeel?’, was een veelgehoorde reactie bij binnenkomst. ‘Nee, ik ben je buurvrouw’ zei Astrid dan altijd meteen. Deze

informele persoonlijke manier van mensen betrekken kost veel tijd, maar werkt erg goed. Astrid: *“Dan raak je meteen al aan de praat en vaak krijg je dan de mopperfase al over je heen – mensen zijn vaak teleurgesteld over de achteruitgang van de buurt, of de ‘loze beloften’ van het stadsdeel, de gemeente etcetera. We zijn toen heel actief op zoek gegaan naar waar mensen in de wijk elkaar ontmoeten: scholen, crèches, vrouwenhuizen, kappers, kerken. Via mond tot mond reclame hebben we uiteindelijk zo’n honderd mensen weten te organiseren voor het weekend.”* Zelfs het jongerencentrum, dat toch niet zo heel goed bekend stond, heeft Astrid weten te bereiken: er waren zo’n twintig jongeren actief die de catering mochten verzorgen.

In het weekend zelf (29 en 30 november 2003) werden samen met wijkbewoners grofweg drie stappen doorlopen: eerst een mopperfase waarin mensen hun hart konden luchten en ook afstand konden nemen van de wijk van vroeger (die zo is veranderd). Daarna de droomfase: ‘hoe zie jij in 2010 de Indische Buurt?’ Daarna de realiteitsfase: ‘hoe is het nu?’, met vervolgens de vraag ‘en wat doe jij?’ In die laatste fase mochten bewoners met plannen komen, die ze vervolgens in de periode daarna zelf, samen met andere buurtbewoners, wilden uitvoeren. De sessies vonden plaats in een voormalig schoolgebouw in de wijk. Astrid: *“We hebben tegen het stadsdeel gezegd: er mogen maar vier ambtenaren mee. Er kwamen overigens ook twee wethouders. (...) We gingen door het weekend heen steeds in groepen uiteen – in een goede mix van bewoners – voorgezeten door buurtbewoners. Zaterdagavond gingen we in de plaatselijke bruine kroeg eten. Je had weer een beetje een ‘wijk-gevoel’: na het weekend kende je elkaar weer.”*

Lennert en Astrid hebben veel zelf gedaan, maar hadden in de voorbereiding en uitvoering van het weekend voldoende ondersteuning. *“We hebben subsidie aangevraagd om het proces professioneel te laten begeleiden door een coach”,* zo vertelt Astrid. *“Het stadsdeel in de vorm van buurtbeheer was ook actief betrokken. We hadden een goede band met Mike Hacking, ambtenaar bij het stadsdeel. Mike zorgde ervoor dat de plannen van de bewoners aansloten bij diverse beleidslijnen, zodat er subsidies konden loskomen.”* Ook het stadsdeel-

bestuur en een woningcorporatie committeerden zich aan het initiatief.

Er zijn uiteindelijk naar aanleiding van dat weekend 32 projecten door bewoners opgestart, ondersteund door professionals waar gewenst. Onder de projecten waren ondermeer een buurtborrel, een Kunst- en Cultuurroute, moskee- en kerkbezoek, Nederlandse les aan en door buurtbewoners, straatfeesten en het Indische Buurt Lagerhuis. Wellicht het bekendste initiatief is het 'Hallo Buuf'-project (geïnitieerd door Astrid zelf) waarbij een groep bewoners eens per maand, met een opvallend T-shirt met 'Hallo Buuf' erop, de straat op gaat om mensen te groeten. In juli 2005 is 'Indische Buurt 2010' nogmaals georganiseerd. Uit die tweede bijeenkomst kwamen vijf projecten, waaraan zo'n dertig buurtbewoners zich committeerden om deze uit te voeren.

Langzaam maar zeker weten veel buurtbewoners de buurtbouwers te vinden. Zo helpt Astrid anderen op gang; bijvoorbeeld met het schrijven van een goed projectplan, met een doorverwijzing naar de juiste professional, wijkbewoner of bestuurder. Hoewel ze zaken oppakken heel leuk vindt (en er ook goed in is), is projecten initiëren toch in eerste plaats Astrids stiel: *"Ik vind het leuk om iets op te starten. Op het moment dat het loopt, dan ben ik weer weg."* Een nadeel van de relatieve bekendheid in de buurt is dat het soms de verwachting schept dat je problemen voor iedereen oplost. Astrid: *"Zo van: dat doe je dan wel even."* Maar daar past ze voor op: verder helpen is natuurlijk okay, maar overnemen is niet de bedoeling – het adagium blijft wel: 'zoveel mogelijk zélf doen'.

Instanties in het persoonlijke netwerk

Zoals eerder aan de orde kwam, zijn buurtbouwers doorgaans prima netwerkers. Ze zijn ondernemend en weten via hun persoonlijke netwerk – en via hun oog voor het spotten van kansen en mogelijkheden – activiteiten aan mensen te koppelen en

vice versa. De buurtbouwers kennen naast veel bewoners vaak ook heel wat professionals en politici persoonlijk.

In het Rotterdamse voorbeeld weet Bien Hofman, samen met Riëks Westrik en Gerard Boom, vaak op een slagvaardige wijze mensen of organisaties te verbinden aan activiteiten van Vitaal Pendrecht. Een speciale relatie is die tussen het stadsdeelbestuur van Charlois en Vitaal Pendrecht. Van het begin af aan zijn de deelgemeentebestuurders erg betrokken bij de activiteiten van Vitaal Pendrecht en de Pendrecht Universiteit. “*Als je ze nodig hebt dan zijn ze er*”, vertelt Bien enthousiast. De relatie tussen Vitaal Pendrecht en de politici werkt naar twee kanten. De activiteiten van Vitaal Pendrecht vormen enerzijds een goed podium voor het stadsbestuur om betrokkenheid te tonen en met wijkbewoners te praten. Dit is extra van belang, omdat vooral ‘autochtone’ Pendrechtenaren vaak het gevoel hadden niet gehoord te worden door de politiek. Anderzijds weet Bien het politieke netwerk van Vitaal Pendrecht te verstevigen en soms extra inkomsten en publiciteit te genereren. Maar: de politiek krijgt altijd een passende (lees: bescheiden) plaats in de activiteiten van Vitaal Pendrecht; want (en daarover is Bien heel stellig) ‘het gaat natuurlijk altijd om de bewoners’.

Ook met diverse professionals heeft Vitaal Pendrecht relaties opgebouwd. Zo was er in de periode van 2004 tot 2008 bijvoorbeeld een stevige band tussen de projectleider van ‘Pendrecht Zet Door’ en de trekkers van Vitaal Pendrecht. Beide partijen wisten elkaar te vinden voor diverse vragen die zich aandienen in de wijk. Ook was er een goede band met de stadsmarinier, met de grootste woningcorporatie in Pendrecht en met de pleinontwikkelingsmaatschappij in de wijk. Als er bij Vitaal Pendrecht serieuze klachten binnendruppelen over overlast, dan weet Bien de professionals snel te vinden. Maar aan arrogante ambtenaren of arrogante opbouwwerkers heeft Bien een broertje dood. Daar is ze kort over: “*Die negeer ik gewoon.*”

Bien geeft een voorbeeld van hoe het contact met de professionals kan gaan: “*In de wijk is een dagopvang van het Leger des*

Heils. Nou zijn er een paar bankjes daar in de buurt weggehaald en de mensen van de dagopvang waaieren nou uit over dat buurtje daar. Ik hoor dat van een mevrouw uit de wijk, en bel dus Duco [destijds projectleider van het programma 'Pendrecht Zet Door' – tvdw]. We gaan dan samen naar die mevrouw waarvan ik het signaal kreeg, dan kan Duco het gewoon uit haar eigen mond boren. Nou dat hebben we gedaan en daar wordt nu dus ook actie op ondernomen. De stadsmarinier komt dan ook in actie.”

In het Amsterdamse voorbeeld waren de lijntjes tussen Astrid en ondermeer de Programmamanager Grotestedenbeleid Mike Hacking kort en goed. Mike Hacking kende de wegen binnen de ambtelijke wereld, waardoor hij het bewonersinitiatief aan de juiste beleidsthema's kon koppelen en wist waar en hoe er budgetten te vinden waren. Voor veel andere ambtenaren in het stadsdeel was Astrid ook een bekend gezicht. *“De meeste ambtenaren kennen mij wel”*, zo is Astrid zich bewust. Maar ook met de politie is de relatie (inmiddels) goed en zijn de lijntjes soms erg kort. Zo was er bijvoorbeeld gedurende het eerdergenoemde straatfeest in eerste instantie veel politie op de been – begrijpelijk vanuit het perspectief van de openbare orde en veiligheid en gezien de reputatie van de Indische Buurt destijds. Echter, toen de dienstdoende agenten merkten dat alles goed verliep, werd ook veel vertrouwen gegeven aan Astrid en de medeorganisatoren. Astrid: *“Ik had nog nooit zoveel politie in de straat gezien als tijdens dat eerste straatfeest. Maar om 22.00 uur zei de wijkagent: ‘Astrid, hier heb je mijn telefoonnummer. Wij gaan nu weg, want het straatfeest is nu officieel afgelopen. Een fijne avond.’”*

De bekendheid van de buurtbouwers bij de instanties leidt ertoe dat ze ook vaak gevraagd worden aan te schuiven bij overleggen. Astrid: *“Wat je nu ziet is dat je gaandeweg in allerlei klankbordgroepen en overlegsituaties komt.”* Dat is zeker niet altijd omdat het thema inhoudelijk nou zo goed aansluit. Zo werd Astrid bijvoorbeeld benaderd voor een overleg over een brede school. *“Job, ik heb geen kinderen”*, was haar eerste reactie, *“waarom wordt ik uitgenodigd voor een overleg over de brede school?”* “Ja, maar

van de wethouder moest ik jou uitnodigen, omdat jij midden in de wijk staat en jij ideeën hebt,' zo was ongeveer het antwoord van de vragensteller.

Het netwerk van de buurtbouwers reikt ook vaak verder dan de wijk. Zo zoekt Bien Hofman – onder het motto 'niet geschoten is altijd mis' – zonder veel schroom contact met mensen waarvan zij vermoedt dat ze wellicht iets kunnen betekenen voor Vitaal Pendrecht – of het nou politici of hoogleraren zijn. Dat doet ze doorgaans met succes, op haar eigen ontwapenende en enthousiaste wijze. Zo heeft Vitaal Pendrecht destijds bijvoorbeeld minister Pechtold weten te strikken om, samen met Dominic Schrijer een sneeuwelling voor kinderen in de wijk te openen. Bien: *"Je belt ze gewoon op, of je stuurt een e-mail. Je legt gewoon duidelijk uit wat je wilt. En ze doen zelf nooit zo moeilijk. Het zijn altijd de mensen er omheen die moeilijk doen."*

Ook Astrid werd bekend buiten haar wijk. Door Indische Buurt 2010, maar in het bijzonder door het Hallo Buuf-project. Dat laatste project was (letterlijk) erg aansprekend en in de loop van de tijd ook bekend buiten de Indische Buurt. Ondermeer (toenmalig) burgemeester Cohen verwees ernaar in een toespraak, en diverse politici hebben ook 'meegebuufd' (waaronder Femke Halsema).

De relatie tussen de buurtbouwers en de instanties is overigens regelmatig een lastige. Instanties werken vaak volgens een procedurele (institutionele) logica, die bij buurtbouwers – praktisch als ze zijn – doorgaans al snel irritatie opwekt. Zo lag Arie Schagen bijvoorbeeld regelmatig (al dan niet 'functioneel') overhoop met ambtenaren die in zijn ogen te formalistisch of pietluttig met vraagstukken in de wijk aan de gang gingen. *"Je moet Arie niet alle beperkingen van de woningwet gaan uitleggen"*, zo vertelt een stadsdeelcoördinator, *"dan kan hij wel eens bruusk reageren."* Sommige ambtenaren hebben dan ook forse problemen met Aries stijl van opereren (citaat uit Hendriks & Tops, 2002, p. 30).

De relatie tussen Astrid Kuiper en de politie begon ook stroef. Zo deed Astrid Kuiper meteen na haar verhuizing van Amsterdam Zuid naar de Indische Buurt twee nare ervaringen op in haar nieuwe wijk. De eerste ervaring was de eerdergenoemde vechtpartij. Een tweede vervelende ervaring was een agressieve nachtelijke overval in haar huis door een junk. Astrid: *“Direct na de overval – de junk liep nog bij me in de straat – belde ik de politie. Hun reactie was: ‘Mevrouw, gaat u maar lekker slapen.’ En toen knapte er iets in mij... (...) ‘Nou dan ga ik wel even op zoek naar mijn hockeystick’, meldde ik. En ik hing op. Binnen vijf minuten stond er een ME-bus op mijn stoep: ‘U gaat eigen rechter spelen, mevrouw.’ Nee hoor’, zei ik, ‘ik heb alleen maar gezegd dat ik mijn hockeystick ging zoeken. Dat kan toch? Ik moet morgen hockeyen en ik kan nu toch niet slapen. Dan kan ik maar beter mijn uitrusting vast gaan pakken.’ De agenten waren natuurlijk niet blij met mij. Maar ze waren er wel, en de overvaller is vervolgens wél ingerekend.”*

“Soms moet je echt shockerend bezig zijn om een reactie te krijgen”, dat was de les die zij hieruit leerde. Ze zag in de loop van de periode daarna nog meer zaken in de wijk waarover ze zich zorgen maakte – bijvoorbeeld drugs dealen. Maar gelukkig was Astrids ervaring dat de politie daarna – als zij belde (en zich bekend maakte) – wél snel reageerde. Het ijs was helemaal gebroken na de actie van Astrid en haar burens om op de stoep van het drugspannd thee te gaan drinken (zie hiervoor). Vanaf dat moment ontstond er ook een goede band met de politie, zo vertelt Astrid: *“De politie had zoiets van ‘jullie zijn op een andere manier bezig dan dat wij dat zouden doen, maar het helpt wel; jullie zijn wel ook onze ogen en oren’.”*

Projectentrekkers

Ad hoc betrokkenheid en zelf doen

De projectentrekker zet zich net zoals de buurtbouwer in door het opstarten en uitvoeren van concrete initiatieven in de wijk. De inzet is echter, meer dan bij de buurtbouwers, ad hoc of tijdelijk. Het ‘projectmatige’ karakter van de inzet is voor de projectentrekker een van de aantrekkelijke kanten: de activiteiten zijn (relatief) afgebakend en vormen een overzichtelijk geheel dat ook kan worden afgerond.

Van de vier typen lijkt de projectentrekker, met zijn accent op het zelf doen en op een tijdelijke inzet, nog het meest op de Deense *everyday maker*. Om nog even terug te gaan naar hoofdstuk 4, in een van de publicaties van Bang & Sørensen (2001, p. 152) typeerde een Deense *expert citizen* de ‘nieuwe generatie’ van *everyday makers* met de volgende woorden: “*It’s often a matter of getting involved in a concrete project, and then engaging oneself 100 percent in it for a short period, and then stop.*” En dat is precies wat de Nederlandse projectentrekkers lijken te doen: voor een korte tijd participeren en dan vaak weer iets anders gaan doen (wat meestal niet een nieuw buurtproject is).

Waar buurtbouwers zich doorgaans richten op meer dan één onderwerp of de hele wijk in ogenschouw nemen, richten projectentrekkers zich juist op één concreet onderwerp (bijvoorbeeld overvloedig zwerfvuil) of op één bepaalde locatie (bijvoorbeeld een straat of een buurtje). Het gaat erom relatief snel een concreet resultaat te bewerkstelligen in een soort ‘projectteam’ van buurtbewoners. Zoek een kleine groep van bewoners met eenzelfde idee, een gedeeld enthousiasme, of medebewoners die om welke reden dan ook mee willen helpen, en probeer samen een concreet en overzichtelijk project voor elkaar te boksen. In de praktijk is het vaak niet zo eenvoudig, maar in essentie is dit waar het om gaat.

Verbonden met de directe (leef)omgeving

Vergeleken met de initiatieven van buurtbouwers zijn de initiatieven van projectentrekkers vaak een stuk kleinschaliger. Projectentrekkers doen geen grootse of langdurige projecten; dat zou simpelweg te veel tijd kosten. Het gaat niet zozeer om grote visies of idealen, maar om bescheiden maar goede ideeën. Waar bij de buurtbouwer deze activiteit vaak een deel van de identiteit is (of wordt), is dat bij de projectentrekker doorgaans niet het geval. Het betreft een tijdelijk activiteit en de projectentrekker is, meer dan de buurtbouwer, gedreven door het behalen van snelle en concrete resultaten.

Zo woont Tamara Sanichar in de Venrayse wijk 't Brukske, een gemiddelde arbeiderswijk in de Limburgse stad. Ze is een jonge moeder met drie kinderen en was geïrriteerd door de vieze en onveilige staat waarin de lokale speeltuin verkeerde. Samen met twee andere vrouwen uit de buurt organiseerde Tamara – met tussenkomst van een coach vanuit het Kan well-project – een gesprek met de buurtmanager (werkzaam bij de gemeente Venray) over wat er gedaan zou kunnen worden. Een aantal aanpassingen werd gedaan door de gemeente: er kwam een nieuw speeltoestel en er kwam een hek om fietsers tegen te houden. Daarnaast organiseerden de drie vrouwen een groep buurtbewoners en knapten ze samen de speeltuin op. Samen met enkele gemeentewerkers vervingen ze de oude banken. De groenvoorzieningen rondom de speeltuin werden gesnoeid en de kinderen verzamelden afval en maakten samen met hun ouders de speeltuin schoon.

De projecten van de projectentrekkers zijn vaak sterker verweven met het persoonlijke leven of de directe (leef)omgeving dan de initiatieven van buurtbouwers. Projectentrekkers richten zich in hun projecten bijvoorbeeld op hun eigen straat, op de speeltuin vlakbij, of op de school van hun kinderen. Tamara: *“Dit is voor het eerst dat ik zo'n project uitvoer en op heb gezet. Toen ik nog geen kinderen had hield ik me daar niet zo mee bezig. Ik ben ook niet echt betrokken geweest als vrijwilliger bij andere*

projecten – en de andere twee [vriendinnen uit de buurt die meehielpen – tvdm] ook niet. Maar het belang van de kinderen vind ik erg belangrijk en dat heeft gezorgd voor het idee om de speeltuin op te knappen.”

Het burgerschap van de projectentrekkers is over het algemeen wat lichtvoetiger van aard dan dat van de wijkexperts en de buurtbouwers. De maatschappelijke urgentie is er wel, maar deze is niet altijd per se heel groot: soms gaat het bij de projectentrekkers ook om ‘gewoon een leuk idee’. Zo heeft de heer Egilmez (evenals Tamara ook bewoner van ’t Brukske in Venray) een flatbarbecue georganiseerd, met als doel mensen van verschillende culturen bij elkaar te brengen. *“Het contact tussen mensen in de flat was erg laag en ze zeiden niets tegen elkaar. Als mensen elkaar beter leren kennen is dit beter voor de buurt”*, zo licht Mussa Egilmez zijn initiatief toe. De flat waar de heer Egilmez woont is een huurflat. De ‘doorstroom’ van bewoners is groot. *“Veel starters nemen eerst hier een huis, omdat het makkelijk is om hier te huren. Van hieruit gaan ze naar iets anders. De binding met de buurt en met de flat is dan minder en dat zorgt voor overlast en rotzooi”*, zo is zijn analyse. De barbecue was in eerste instantie bedoeld voor de flatbewoners, maar de heer Egilmez heeft besloten om ook de omliggende straten uit te nodigen: *“Ik wilde ook dat mensen buiten de flat met ons kennis zouden maken.”* Daarnaast heeft hij ook nog geregeld dat de gemeente bankjes heeft geplaatst voor de flat. Deze bankjes zijn ook bedoeld voor iedereen in de flat, *“(…) maar vooral voor oudere mensen die op deze manier een plek hebben om elkaar eens te spreken.”*

Projectteams

Waar de wijkexperts vaak te vinden zijn in zogenoemde schakelorganisaties, en de buurtbouwers vooral opereren vanuit netwerkorganisaties (die soms een formeel en soms een informeel karakter hebben), zo werken de projectentrekkers doorgaans in een soort tijdelijke ‘projectteams’.

Steeds gaat het om een bescheiden groep bewoners die tijdelijk (maar enthousiast) tijd en energie steekt in een project. Tamara Sanichar licht toe: *“We hadden niet een echte openingsbijeenkomst, maar een dag waarbij we als buurt de boel hebben opgeknapt. Hierbij waren toch wel een stuk of veertien mensen betrokken. We hebben met zijn drieën [Tamara en twee vriendinnen uit de buurt – tadv] voor materiaal gezorgd zoals planten en plantenbakken. De kinderen zijn de deuren langs gegaan om verf in te zamelen en hebben op een zaterdagmiddag de bakken geschilderd. De gemeente heeft voor de speeltoestellen, bekwerk en snoeien gezorgd.”*

De organisatiestructuur is licht: de projectteams kennen nagenoeg nooit een formele structuur. Het zijn tijdelijke informele verbanden die niet zwaar zijn opgetuigd (met bijvoorbeeld een stichtingsvorm) en doorgaans ook geen formele taakverdelingen kennen (met bijvoorbeeld penningmeesters, voorzitters, secretarissen). Hoewel het lichte organisaties zijn, zijn het overigens geen ‘lichte gemeenschappen’ zoals die worden gesignaleerd door Duyvendak en Hurenkamp (2004). Waar bij ‘lichte gemeenschappen’ sprake is van weinig intern en weinig extern contact (Hurenkamp *et al.*, 2006), geldt voor de projectteams doorgaans dat het intern contact wel degelijk relatief intensief is. Dat is dan wel maar voor een beperkte periode, namelijk totdat het project is afgerond.

Vaak is er een beperkte groep van initiatiefnemers, en regelmatig is het er maar één. De initiatiefnemers trekken de kar in de organisatie en uitvoering van het project. Hierbij organiseren ze vaak wel extra ondersteuning van buurtbewoners, maar zijn toch vaak de initiatiefnemers zelf die het meeste werk verzetten in de voorbereiding en organisatie van projecten. Als deze initiatiefnemers er anderen bij betrekken in de organisatie dan houden zij de kring van betrokkenen doorgaans overzichtelijk (zie hierover meer in hoofdstuk 8). Het projectteam wordt doorgaans ook weer opgeheven als het project gerealiseerd is.

Tijdelijk samenwerken aan een gedeeld idee

Zoals gezegd: vaak is de geestelijk eigenaar van het initiatief één persoon, of betreft het hooguit een klein groepje. Hij of zij betreft een, doorgaans overzichtelijk, groepje van gelijkgestemden om het project mee op te zetten (zie ook later in hoofdstuk 8). In deze kerngroep bevinden zich doorgaans bewoners die elkaar reeds kennen. Dat is geen stelregel, er worden ook wel nieuwe bewoners geïntroduceerd, maar vaak werkt het wel het effectiefst met bekenden; je weet wat je aan hem of haar hebt en vaak is het ook gewoon heel gezellig. Wat dit laatste punt betreft: hoewel het de projecttrekkers primair gaat om het realiseren van het gezamenlijke doel of idee, dient zeker niet onderschat te worden dat een deel van de motivatie voor het al dan niet participeren is gelegen in (vanuit instrumenteel perspectief) 'bijzaken'; zo verbinden burens of anderen uit de buurt zich vaak ook (of juist) aan een project omdat het simpelweg leuk of gezellig is om samen wat op poten te zetten.

Hoewel de kerngroep bescheiden van omvang is, richten de meeste van de projecten van de projecttrekkers zich wel op een bredere groep bewoners. Zij het dat deze groep bewoners vaak letterlijk wat 'dichter bij huis' is dan de doelgroep van de buurtbouwers. Waar de buurtbouwers zich richten op 'de wijkbewoners', richten projecttrekkers zich vaak op de bewoners in hun nabije(re) omgeving: de straat of buurt. Naast letterlijk dicht bij huis, is 'dicht bij huis' soms ook figuurlijk te begrijpen. Dan richten projecttrekkers zich op een thema waarmee ze wat hebben – bijvoorbeeld activiteiten voor ouderen, of basisschoolkinderen. Regelmatig is dat omdat het thema aansluit bij wat er op dat moment gaande is in het leven van de projecttrekker zelf – een ouder in het verpleegtehuis, een eigen kind op de basisschool – maar dat hoeft natuurlijk niet: het kan ook zijn dat iemand om een andere reden affiniteit heeft met een thema.

Het is dus in het algemeen zo dat er in de projecten tijdelijk maar intensief wordt samengewerkt in een bescheiden groep

van bewoners die elkaar vaak al op een of andere wijze kent. De groep mensen die betrokken is, niet in de directe projectorganisatie maar als doelgroep van het betreffende project, is aanzienlijk groter en daar zie je wel degelijk nieuwe verbindingen tussen bewoners tot stand komen. In hoofdstuk 8 kom ik hier uitgebreider op terug.

Instanties: soms noodzakelijk, soms handig

Zoals we zagen hebben de buurtbouwers regelmatig contact met de gemeente en met andere instanties in en rondom de wijk. Omdat de buurtbouwers doorgaans wat langer meelopen en hun inzet een nagenoeg fulltime karakter lijkt te hebben, is het heel begrijpelijk dat zij veel contacten opdoen – ook bij de instanties. Ook vanuit het idee dat het vaak wat grotere en complexere trajecten zijn, ligt het in de rede dat hierbij externe expertise en slagkracht nodig is. Maar óók bij de wat kleinere, meer overzichtelijke projecten van de projectentrekkers geldt dat bij de realisering ervan nagenoeg altijd (1) instanties nodig zijn, of (2) instanties worden betrokken.

Veel van de in deze paragraaf besproken bewonersinitiatieven zijn gefinancierd door gemeenten via bewonersbudgetten. Veelal krijgen bewoners hierbij meteen de mogelijkheid van ondersteuning door opbouwwerk aangeboden (vaak ook weer ingekocht door de gemeente). In die gevallen is het logisch dat de instanties betrokken zijn. Maar ook wanneer de budgetten en bewonersondersteuning op andere wijzen geregeld worden – zoals het geval is bij Kan wél! – komen bewoners bij de uitvoering van hun ideeën vaak ‘in aanraking’ met instanties. Ook voor relatief kleinschalige projecten – denk aan een straatspeeldag of een buurtfeest – is vaak een vergunning of toestemming nodig van een instantie. Voor veel fysieke objecten in de openbare ruimte geldt dat ze alleen geplaatst mogen worden door de gemeente(lijke diensten). Denk aan speeltoestellen die aan diverse onderhouds- en veiligheidseisen dienen te voldoen. Soms

ook mogen bewoners zelf aan de gang met het opknappen van zaken en bijvoorbeeld het plaatsen van kunst in de publieke ruimte, maar ook hiervoor geldt: hiervoor dient men op zijn minst contact op te nemen en te overleggen met de gemeente.

Ter illustratie. Op de vraag welke instanties de heer Egilmez heeft betrokken bij zijn – toch relatief kleinschalige en overzichtelijke – barbecue en bankjes-project, kwam een wat langer antwoord dan verwacht. Het waren maar liefst vijf instanties: (1) de gemeente (voor de vergunningen); (2) de woningcorporatie (eigenaar/beheerder van het complex); (3) Kan wél! (voor financiering van het project en voor hulp bij het benaderen van de instanties); (4) de politie (op de hoogte gesteld, zodat ze rekening konden houden met eventuele calamiteiten); en (5) de brandweer (voor de barbecue, in verband met de brandveiligheid).

Naast noodzakelijk is het ook vaak eenvoudigweg handig of praktisch om zaken te regelen in coproductie met de instanties. Het gebeurt ook regelmatig dat bewoners voor zaken waar ze niet per se voor naar een instantie moeten, wel degelijk een beroep doen op ondersteuning of advies van professionals. Zo hadden in het eerdergenoemde voorbeeld van de Venrayse Leefregels de dames bijvoorbeeld de sociale werkvoorziening gevraagd voor drukwerk, en waren ze via de woningcorporatie in contact gekomen met een ontwerper voor de posters.

De oordelen van de projectentrekkers over de instanties lopen nogal uiteen. Zoveel projecten zoveel indrukken lijkt het. Zo heeft de heer Egilmez bij de buurtbarbecue ondermeer ondersteuning gehad van een medewerker van de corporatie Wonen Venray – Edwin Driessen – en van de Kan wél!-coach Thijs van Mierlo (van LSA). Bij het plaatsen van de bankjes is ook een beroep gedaan op de dienst openbare werken van de gemeente. Hierover is de heer Egilmez erg te spreken: *“De gemeente heeft goed geholpen met het plaatsen van de bankjes. Er is hier in Venray een centraal overlegorgaan waarin onder andere de gemeente, woningbouw en opbouwwerk zitten. Hierin heeft Edwin [van de woningcor-*

poratie] het idee van de bankjes naar voren gebracht. De gemeente had geld beschikbaar om de buurt op te knappen, maar had nog geen ideeën over deze flat. Ze vonden de bankjes een goed idee, wat leidde dat ze een deel hebben gefinancierd en dat ze het onderhoud voor hun rekening nemen.” In het geval van de speeltuin in Venray vertelt Tamara: “De gemeente heeft met ons overlegd wat we wilden. Daarbij zijn ze niet met alles akkoord gegaan. Ik vond zelf dat er nog wel wat meer bomen gekapt konden worden en dat een hek anders neer kon worden gezet. Een wipkip zagen ze eerst ook niet zitten, maar we hebben er zo erg op aangedrongen dat ze toch akkoord zijn gegaan. We werden echt serieus genomen door de gemeente. Ze waren op de dag zelf ook aanwezig.”

In Breda hadden Marie-Louise Luijten-Van Loon en haar buurvrouw Natasja Poppelaars een andere beleving van de contacten met de gemeente. De dames wilden de speeltuin bij hen om de hoek, op het nabijgelegen Jasmijnplein (in de wijk Tuinzigt⁷⁶ in Breda), graag aanpassen. Dit omdat het verkeer rondom het plein door bewoners als gevaarlijk werd beschouwd voor de spelende kinderen. De dames wilden graag eenrichtingsverkeer bij het plein, en ook zouden ze graag meer/andere speeltoestellen zien in de speeltuin en een hek plaatsen om het aan de speeltuin grenzend voetbalveldje (om zo honden te weren en geen auto’s te beschadigen door de voetbal). Marie-Louise: “Wij hebben het project in februari weer aangezwengeld. Het duurt allemaal zo lang [het gesprek is gehouden in december daarvoor – tvdw]. Vaak nemen mensen bij de gemeente het werk van elkaar over, maar weten ze eigenlijk niks. De mevrouw die ons hielp was ineens weg en haar opvolger wist niks van ons project! Ze komt nu volgende week wel langs om te kijken trouwens. Er wordt veel doorgegeven binnen de gemeente en heel slecht gecommuniceerd. We worden op zich wel serieus genomen maar omdat onze eerste contactpersoon gestopt is, is het nu wat rommelig. Je krijgt bijna spijt dat je eraan begonnen bent.”

Casusexperts

Ad hoc betrokkenheid, meebeslissen

De casusexperts zijn in de typologie linksonder te vinden. Zij zijn op een ad hoc basis actief en zijn met name gericht op het beïnvloeden van of participeren in institutionele processen. Op het laatste punt wijken ze af van de ‘doeners’ (buurtbouwers en projectentrekkers) en lijken ze op de wijkexperts. Maar vergeleken bij de wijkexpert heeft de betrokkenheid van de casusexpert echter een minder fulltime karakter en is zij minder verweven met het professionele circuit. Doorgaans is de inzet van de casusexperts ook steviger verbonden met een specifieke persoonlijke interesse en expertise of met de directe eigen leefomgeving (straat/buurtje), dan bij de wijkexperts het geval is.

Inzet op thema's die persoonlijk raken

Casusexperts zijn doorgaans actief rondom een concrete (beleids)casus of een concreet (beleids)thema. Zij willen graag meedenken of meebeslissen over bijvoorbeeld de herontwikkeling van een gebiedje in de wijk – ‘het park om de hoek’ – of rondom een bepaald thema – ‘voorzieningen voor kinderen in de buurt’. Zo maakt de eerder geïntroduceerde Elbert Jasper bijvoorbeeld onderdeel uit van de ‘taakgroep’ rondom infrastructuur in zijn buurt (zie ook eerder in hoofdstuk 5).

Elbert Jasper zat eerder in het wijkteam van ‘wijk 4’ in Deventer en heeft daar twee jaar onderdeel van uitgemaakt. Daarna is hij overgestapt naar de taakgroep die betrekking heeft op de infrastructuur van ‘zijn’ buurt. “*Het wijkteam is een goede manier om informatie te vergaren over wat er gaat gebeuren in de wijk*”, zo geeft Elbert aan. Maar hij ervoer de zaken die in het wijkteam werden besproken soms als wat al te divers en een beetje als een ver-van-mijn-bedshow. Hij was veel geïnteresseerder ‘als het dichterbij kwam’. Nu neemt Elbert deel aan een taakgroep

rondom de infrastructuur in zijn buurt en heeft hij ongeveer eens per twee maanden overleg met enkele buurtbewoners, waarbij ook regelmatig de wijkambtenaar aanschuift.⁷⁷

Waar bij Elbert Jasper een deel van zijn motivatie is gelegen in de letterlijke nabijheid van het thema (zijn directe omgeving), vindt mevrouw Izhar-Jansen het juist heel aardig om mee te praten vanuit een meer figuurlijke nabijheid: haar achtergrond als pedagoog. Ineke Izhar-Jansen werd door het opbouwwerk gevraagd mee te praten in de kerngroep van bewoners in de Groningse wijk Lewenborg (dezelfde bewonerskerngroep waar ook Fokko van der Heide in deelnam). *“Het was een heel leuk gesprek [met de opbouwwerker – twdw]”,* zo vertelt ze. *“Het ging over wat ik gedaan heb, hoe ons gezin in elkaar zit, wat eventueel mijn inbreng zou kunnen zijn voor Lewenborg en of ik bereid ben daar de komende twee jaar wat uren in te steken. Dat was prima.”* Ze is nog niet eerder actief geweest in de buurt, maar er is recentelijk echter wat meer tijd ontstaan in haar agenda, omdat de kinderen uit huis zijn. *“Ik ben een hele periode niet heel erg geïnteresseerd geweest in de buurt door werk en opgroeiende kinderen. Nu ben ik er wat meer mee bezig”,* verklaart ze. In het gesprek met het opbouwwerk gaf zij duidelijk aan dat de ‘doenerige kant’ van actieve participatie in de wijk niet zo haar ‘stiel’ is. Meepraten wil ze wel; maar vooral ook vanuit haar eigen interesse en professionele achtergrond. *“Allereerst vroegen ze of ik misschien buurtfeesten wilde organiseren, maar ik heb duidelijk gemaakt dat dat niet mijn ding is. Het was desondanks een prettig gesprek, ook persoonlijk. Ze vroeg ook of ik eventueel iets anders zou willen doen. Ik heb aangegeven, dat ik best mee zou willen denken over activiteiten rond mijn eigen expertise. Ik ben pedagogisch medewerker. Ik wilde dus best nadenken over onderwerpen zoals veiligheid voor kinderen of het verbeteren van speelplekken.”*

Zo is een belangrijke overeenkomst tussen Elbert Jasper en Ineke Izhar-Jansen dat ze beiden vooral ook willen meepraten over thema’s die hen ‘raken’; óf ze hebben er vanuit hun persoonlijke achtergrond een binding of betrokkenheid mee, óf het raakt hun directe leefomgeving van alledag: de buurt of

straat. Het gaat echter niet alléén om het bijdragen aan een maatschappelijk vraagstuk, er speelt ook een ‘lofactor’ mee. Ineke Izhar-Jansen: *“Ik ben pas onlangs in de kerngroep gestapt. Maar ik neem aan dat het leuk is, zo niet dan is er vast wel wat anders leuk.”*

Het gebeurt overigens ook dat bewoners geraakt worden op een meer NIMBY-achtige wijze. Wanneer bewoners verwachten dat een bepaald (op stapel staand) besluit negatieve gevolgen voor de eigen situatie/buurt heeft, is dat vaak ook een aanleiding om actief te worden; om (vaak razendsnel) expert te worden op een specifieke casus. Of het nu gaat om aantasting van het uitzicht door nieuwe bebouwing, (verwachte) geluids-overlast door een weg of horecagelegenheid, vermoedelijke slagschaduw in de tuin door hoogbouw; het kunnen allemaal aanleidingen zijn om als bewoner actief te worden en je te verdiepen in een specifiek thema en de relevante procedures daaromheen. Vervolgens wordt met de opgedane kennis getracht invloed uit te oefenen op de institutionele processen rondom dat specifieke thema.

Regelmatig overigens zijn zaken ook niet zo zwart-wit; de actieve betrokkenheid is niet per se louter te begrijpen vanuit puur eigenbelang enerzijds, óf vanuit het algemeen belang anderzijds. Wat dat betreft zijn er diverse grijstinten. Zo zijn er bewoners die uit een welbegrepen eigenbelang meepraten, maar de instanties wel degelijk willen bijstaan met advies over bijvoorbeeld alternatieven. Er zijn daarnaast ook bewoners die het overleg beginnen met een open blik op het algemeen belang, maar door bijvoorbeeld negatieve ervaringen in het overlegproces steeds meer de hakken in het zand zetten. De NIMBY-literatuur heeft overigens ook oog voor de diverse varianten (zie Tops, 1998).⁷⁸

Overleg- of actiegroepen

Nederland kent een zekere traditie in het buurtoverleg (zie hoofdstuk 3). Zo werd er bijvoorbeeld in de jaren zeventig, in het kader van de stadsvernieuwing, reeds met ‘ambtelijke projectgroepen’ gewerkt. Daarin werd op buurtniveau samengewerkt tussen bewoners, ambtenaren, opbouwwerkers en winkeliers. De projectgroepen waren gericht op het vernieuwen van bijvoorbeeld een straat, een huizenblok of een buurtje. Heden ten dage zijn er nog steeds vergelijkbare werkvormen waarin bewoners en professionals samen aan een project werken: bijvoorbeeld aan de vernieuwing van een park of de renovatie van een huizenblok. In dergelijke settings vind je de casusexperts regelmatig terug. Ook zie je de casusexperts wel terug in de eerdergenoemde schakelorganisaties, maar daarbinnen houden ze zich toch het liefst bezig met een specifiek thema of specifiek gebied (waar de wijkexperts zich als ‘van nature’ richten op de gehele wijk en op diverse thema’s).

Waar vroeger projectgroepen vaak rondom fysieke herstructureringsprocessen samenwerkten, zie je nu ook andere varianten waar in werkgroepen of themagroepen een voor de wijk belangrijk vraagstuk bij de kop wordt gepakt. De groepen, laat ik ze samenvakken onder de naam ‘overleggroepen’, fungeren dan als tijdelijke denktank of als een soort ‘aanjaagteam’ op specifieke thema’s – bijvoorbeeld ‘verborgen armoede’ in de wijk of ‘beheer openbare ruimte’. De interactie tussen partijen is in de overleggroepen – anders dan in de schakelorganisaties – niet gericht op het opbouwen van een duurzame relatie met de gemeente op een breed aantal thema’s; de overleggroepen zijn louter gerelateerd aan één thema en de groep wordt opgeheven als een project is afgrond of als een aanpak op een thema is vlotgetrokken.

Daarnaast zijn casusexperts ook wel te vinden in actiegroepen die zich verzetten tegen een bepaald (op stapel staand) besluit (zie de paragraaf hiervoor). Het gebeurt overigens regelmatig dat meedenkende bewoners in een overleggroep zich in

de loop van een traject langzaamaan (maar soms ook van het ene op het andere moment) als een actiecomité gaan opstellen. Als een proces vastloopt, of bewoners het gevoel hebben dat het spel vanuit de betrokken instanties oneerlijk wordt gespeeld, wil het nog wel eens gebeuren dat de bewoners overgaan van ‘meedenken’ naar ‘actievoeren’. In zulke gevallen kloppen de casusexperts nog wel eens aan bij de wijkexperts voor advies. Er wordt dan soms een ‘bondje’ gesloten tussen de actiegroep en de schakelorganisatie in de wijk, waarbij tijdelijk samen wordt opgetrokken in de strijd tegen de instanties.

Van ‘overleg’ naar ‘actie’ is een mogelijke ontwikkeling, maar andersom kan ook. Zo worden bewoners soms juist in eerste instantie actief in een *actiegroep* – bijvoorbeeld uit onvrede over een genomen (of op stapel staand) besluit van de gemeente of woningcorporatie. Vanuit deze initiële (protest)betrokkenheid zetten ze zich later in voor de wijk op andere wijzen; in bijvoorbeeld een wijkraad of in een taak- of projectgroep.⁷⁹

Zo wil bijvoorbeeld de stichting Wijkbelang in de wijk Heuvel in Breda graag nieuwe bewoners betrekken bij het welzijn van de wijk. De stedelijke vernieuwing kan daar soms bij helpen; als er een huizenblok op de politieke agenda staat voor sloop, zijn er altijd betrokken burgers die actief worden (lees: in opstand komen). Stichting Wijkbelang is er dan om die bewoners wegwijs te maken in hoe ze hun bezwaren kenbaar kunnen maken en hoe ze met de gemeente en woningbouwcorporaties in overleg kunnen treden. Zo’n (actie)groep bewoners kan dan bijvoorbeeld later een werkgroep starten, losjes verbonden met de stichting (uit Van de Wijdeven & Van Ostaaijen, 2007). Op deze wijze ontstaan er nieuwe, soms zeer vruchtbare, verbindingen met ook weer andere actieve burgers in de wijkraad.

Overleg rond een gedeelde interesse of urgentie

Om een casusexpert te zijn, is een stevige band met andere buurtgenoten niet per definitie nodig. Je kunt in een bepaald thema geïnteresseerd zijn of er op basis van eerdere (arbeids)ervaring meer dan gemiddelde kennis over hebben. Als een overleggroep ook nog eens georganiseerd wordt door een instantie, dan hoef je andere bewoners – wat scherp gesteld – eigenlijk alleen maar te treffen in de betreffende overlegsetting. Zo gaat het natuurlijk niet helemaal. Mensen spreken elkaar zeker ook wel op andere plekken dan alleen op die ene vergaderlocatie en er zijn vaak wel contacten tussen de casusexperts en de wijkexperts (zie de paragraaf hiervoor). Wanneer het overleg gerelateerd is aan een bepaald gebied (flat, park, buurt), dan is de kans ook groot dat je elkaar rondom het thema in een bepaalde periode wel wat intensiever spreekt – bijvoorbeeld in het voorbijgaan op straat, of je loopt nog even bij elkaar binnen om even na te praten over het thema. Maar: over het algemeen zijn casusexperts in eerste instantie vooral inhoudelijk gedreven en hebben ze niet per se als doel mensen te leren kennen of nieuwe verbindingen aan te gaan.

Hoewel ‘casusexpert-schap’ doorgaans niet per se veel of intensief contact met buurtgenoten vereist, is dit wél anders als het bijeenkomen een protest-karakter begint te krijgen. Dan worden er vaak (huis-aan-huis) handtekeningen verzameld, wordt de groep bewoners doorgaans wat groter en de relatie met de wijkraad intensiever. Er ontstaat dan vaak een gevoel van een ‘gezamenlijk optrekken’ tegen de instantie(s) of de politiek. Als er (zoals hierboven ook aan de orde was) bijvoorbeeld een alternatief plan wordt opgesteld door de bewoners, dan krijgt de overleggroep vaak ook wat meer het karakter van een *project*groep: de bewoners ‘trekken het initiatief naar zich toe’ en zetten samen de schouders onder het realiseren van een gedeegen voorstel. In deze gevallen zie je ook dat er rondom zo’n plan draagvlak gezocht dient te worden en er (dus) breder overlegd wordt in de buurt.

De benaming ‘casusexpert’ is niet voor niets gekozen: de betreffende bewoners zijn (of worden) vaak ook echt *experts* op een bepaald terrein. Wanneer de expertise er nog niet meteen is, weet de casusexpert zich doorgaans in korte tijd prima in te lezen of anderszins de relevante informatie tot zich te nemen. Regelmatig volgen de casusexperts de stappen van de ambtenarij nauwgezet en voorzien zij – als waren zij ‘schaduwbureaucraten’ – de professionals gewenst en soms ook ongewenst van advies. Regelmatig wil en kan de casusexpert ook vanuit zijn beroep bijdragen aan (discussies over) de wijkontwikkeling (zie mevrouw Izhar-Jansen). Hij of zij heeft bijvoorbeeld een baan (gehad) als jurist, architect of opzichter en kan vanuit een persoonlijke expertise bijdragen.

De rolverdeling is dan wel zo (net als bij de wijkexperts) dat de bewoners in de meebeslissende of adviserende rol zitten, en de uitvoering grotendeels ligt bij professionals. Dat is dus een wezenlijk andere rolverdeling dan bij de ‘doeners’, waar het meeste uitvoerende werk (doorgaans) bij de bewoners ligt en de professionals een faciliterende, ondersteunende rol hebben. De casusexperts praten mee op beleidsthema’s en dragen ideeën aan, maar: dat gebeurt op uiteenlopende wijzen. Vaak zijn de ideeën een reactie op een beleidsvoornemen, als bijvoorbeeld de gemeente of de corporatie plannen heeft voor een locatie. Soms ook zijn de casusexperts de politiek of de bureaucratie een stap voor, en weten ze een eigen plan te maken of een eigen voorstel in te dienen.

Zo is de taakgroep waar Elbert Jasper in zit met een eigen plan gekomen, mede omdat gemeentelijk beleid vooralsnog uitbleef. Elbert Jasper: *“Zo was het al enige tijd bekend dat onze buurt aan de beurt zou zijn voor ingrijpende veranderingen met betrekking tot de infrastructuur. Om hierop te anticiperen werd in de taakgroep bedacht wat er kon veranderen aan de huidige infrastructuur. Er werd gebruikgemaakt van de expertise binnen de taakgroep, bijvoorbeeld in de*

vorm van een tekenaar die een plattegrond getekend heeft. Met die concrete plannen is de taakgroep vervolgens naar de gemeente gestapt.”

Het kan lastig zijn voor professionals: burgers die alternatieve plannen presenteren, maar in de Deventer casus beschouwde de gemeente het als een kans. Wat hierbij een rol lijkt te spelen was dat er in de wijk onrust was op een ander dossier – en beide dossiers konden vervolgens gekoppeld worden. Voor een deel was dit (waarschijnlijk) inhoudelijke winst en voor een deel was dit (waarschijnlijk) de ‘draagvlakmachine’ in optima forma. Elbert Jasper: *“De gemeente was hier [met de gepresenteerde plannen – tvdw] duidelijk nog niet mee bezig. Daarnaast speelde op hetzelfde moment het rigoureuze groenbeleid van de gemeente, dat een kaalslag zou inhouden van al het plaatselijke groen hier. De plannen rondom het groen waren er wel, maar aankondigingen worden door bewoners niet gelezen en inspraakavonden worden niet als zodanig opgepikt. Het beleid leidde vervolgens tot onrust en weinig vertrouwen vanuit de burgers. Naar aanleiding van deze commotie is de gemeente gestopt met het kappen van groen en wordt het gemeentelijk plan infrastructuur afgewacht, waar het groen een onderdeel van is. De gemeente heeft het plan van de infrastructuur dat de burgers [de taakgroep – tvdw] hebben aangeleverd, als basis gebruikt voor de gemeentelijke plannen. Op de gemeentelijke voorlichtingsavond zijn de plannen voorgehouden, toegelicht en besproken met iedereen. Er is door de gemeente toen ook heel nadrukkelijk belicht dat er gepraat is met alle verschillende taakgroepen.”*

Ter afsluiting: de kenmerken op een rij

In dit hoofdstuk zijn elk van de vier typen actief burgerschap verder toegelicht. Ter afsluiting van dit hoofdstuk heb ik in tabel 6 de hoofdkenmerken op een rij gezet.

Tabel 6: de hoofdpunten van de vier typen samengevat

| | Wijkexpert | Buurtbouwer |
|-----------------------------------|--|---|
| <i>Modus operandi:</i> | meebeslissen | (zelf) doen |
| <i>Intensiteit betrokkenheid:</i> | structureel | structureel |
| <i>Scope:</i> | wijk | wijk |
| <i>Aandrijvers:</i> | wijkverbetering door overleg | wijkverbetering door doen |
| <i>Vindplaats:</i> | schakelorganisaties | in-/formele netwerkorganisaties |
| <i>Relatie met bewoners:</i> | ondersteunen & aanspreken, inventariseren & informeren | zelf zaken oppakken en anderen op gang helpen |
| <i>Relatie met instanties:</i> | gezaghebbend spreken & mogelijk maken van een gesprek, ondersteunen & aanspreken | instanties in het persoonlijke netwerk |
| | Casusexpert | Projectentrekker |
| <i>Modus operandi:</i> | meebeslissen | (zelf) doen |
| <i>Intensiteit betrokkenheid:</i> | ad hoc | ad hoc |
| <i>Scope:</i> | buurt/straat | buurt/straat |
| <i>Aandrijvers:</i> | inzet op thema's die persoonlijk raken | verbonden met de directe (leef)omgeving |
| <i>Vindplaats:</i> | overleg- of actiegroepen | projectteams |
| <i>Relatie met bewoners:</i> | overleg rond een gedeelde interesse of urgentie | tijdelijk samenwerken aan een gedeeld idee |
| <i>Relatie met instanties:</i> | bewonerexpertise op beleidsterreinen | soms noodzakelijk, soms handig |

7. De dynamica van doen

In dit hoofdstuk beantwoord ik de vraag: ‘Hoe werkt ‘doen’ in het publieke domein van de wijk nu precies?’ ‘Hoe’ is hier te lezen in een dubbele betekenis: (1) ik ga in op de cruciale condities voor ‘buurtbouwen’ en ‘projectentrekken’ (wat is er nodig?) en (2) ik wil tegelijkertijd inzicht bieden in hoe buurtbouwen en projectentrekken werkt (welke werkwijzen kiezen de buurtbouwers en projectentrekkers?). Is hierin een logica te ontdekken, zijn er patronen te herkennen? Een gedeelte van het verhaal is al verteld in het vorige hoofdstuk, maar ik wil hier het verhaal verder verdiepen naar aanleiding van de bovengestelde vraag. Welbeschouwd zijn het lessen die ik probeer op te tekenen over hoe doe-initiatieven in beweging komen, voldoende vaart blijven behouden, en (in de ogen van de betrokkenen) in de juiste richting blijven bewegen. In zekere zin zijn het dus ‘lessen in dynamica’. Vandaar de titel van dit hoofdstuk.

Eerst zal ik ingaan op drie elementen die essentieel zijn voor ‘doen’ in het publieke domein en het van de grond krijgen van doe-gerichte initiatieven. Daarna bespreek ik voor beide typen doeners afzonderlijk (eerst de buurtbouwers, daarna de projectentrekkers) de cruciale condities voor ‘doen’. Deze analyses orden ik steeds langs vier lijnen. Anders gezegd: ik ga per type doener in op de volgende vier deelvragen: (1) wat is cruciaal als

het gaat om het *opstarten* van een initiatief?; (2) wat zijn cruciale *vaardigheden en mogelijkheden* die de doeners dienen te hebben?; (3) wat is cruciaal in de *relatie met de wijkbewoners*?; en (4) wat is essentieel in de *relatie met de instanties*? In de laatste paragraaf benoem ik nog vier zaken die – zo blijkt uit het onderzoek – aanvullend helpen om initiatieven in beweging te krijgen en te houden. Ik eindig dit hoofdstuk (net zoals het vorige) met een samenvattende tabel waarin de hoofdelementen op een rijtje zijn gezet.

‘Doen’ in het publieke domein: een drieslag

Om de initiatieven van de doeners op gang te krijgen, zijn in het algemeen de volgende drie zaken van belang: (1) publiek ondernemerschap; (2) samenwerking met bewoners in de opzet en uitvoering; en (3) bewegingsruimte én betrokkenheid van de instanties. Deze punten werk ik hieronder kort uit. Voor de duidelijkheid: deze punten zijn van toepassing op de initiatieven van zowel de buurtbouwers als de projectentrekkers.

Publiek ondernemerschap

Een *civic skill* die doeners (zowel de buurtbouwers als projectentrekkers) hebben, is een zeker talent voor publiek ondernemerschap (Hendriks & Tops, 2002). Wat houdt dat in? Om te beginnen houdt publiek ondernemerschap in: kansen en mogelijkheden kunnen zien, en concreet vorm kunnen geven aan een idee. Het betreft het talent om een project of een beweging daadwerkelijk in gang te kunnen zetten. Het gaat er ook om dat met een zekere toewijding te doen (zie hierover ook Hartman & Tops, 2005). Deze toewijding betreft dan niet alleen het project zélf, maar dient ook (op zijn minst gedeeltelijk) betrekking te hebben op de publieke zaak. Arie Schagen: *“We zijn er voor de*

buurt. En dat moet je [als doener – t.d.v.] altijd voor ogen blijven houden! De projecten moeten dus aansluiten bij de buurt en bij wat er speelt in de buurt, waar de buurt behoefte aan heeft.” Het ‘publieke’ in ‘publiek ondernemerschap’ is daarmee dus *meer* dan louter een plaatsbepaling (als in: ‘ik onderneem in de *publieke* ruimte’), het is vooral ook een verbintenis met de publieke zaak. Een zeker maatschappelijk engagement hoort er dus bij. Dat klinkt wellicht allemaal wat zwaar of groots, maar dat hoeft het niet per se te zijn. Je kunt ook kansen zien voor je eigen voordeur of in je eigen straatje (rondom de spreekwoordelijke wipkip). Ook daar kun je kansen of kansjes zien en concreet aan de gang gaan. Maar, zonder een zekere mate van publiek ondernemerschap: geen bloeiende bewonersinitiatieven.

Bij ondernemerschap hoort ook het nemen van (een zeker) risico. Dat impliceert dat niet alles altijd zal slagen. Arie Schagen: *“Mislopen is inherent aan het ondernemen.”* Behoorlijk ‘risicomanagement’ en realistisch proberen in te schatten of er behoefte is aan een activiteit of project hoort er dan natuurlijk óók bij. Maar, ook dan geldt dat succes niet is gegarandeerd. Om een voorbeeld te geven: in de jaren negentig was de BOM ReVa ervan overtuigd dat er een serieuze vraag in de buurt was naar een bewaakte fietsenstalling. Arie: *“Iedereen, de hele wijk, liep te zeiken over een fietsenstalling.”* De bewonersvereniging had het er al jaren over: er zou toch eindelijk eens een fatsoenlijke stalling in de buurt moeten komen. *“Nou dan komt er een fietsenstalling”*, zo besloten Arie en zijn kornuiten uiteindelijk. *“We hadden een fietsenstalling ingericht met een peperduur slot en 80 plekken voor wijkbewoners te huur – voor 7 gulden per maand. En we hebben een heel jaar geadverteerd. Resultaat: vier fietsen!”* In de loop der jaren hadden de meeste mensen inmiddels een brik van een fiets gekocht. De fiets wilden ze toch eigenlijk het liefst voor hun eigen deur neerzetten en die oude fietsen waren geen 7 gulden per maand stalgeld waard.

Samenwerking met bewoners in de opzet en uitvoering

Het tweede element is samenwerking in de opzet en uitvoering van de initiatieven. Doeners kunnen het doorgaans niet alleen. En ze *willen* het vaak ook niet. Iets samen op poten zetten is praktisch (je kunt niet alles zelf, maak dan vooral gebruik van expertises van anderen) en het is ook ‘gewoon leuk’ om ergens samen voor te gaan.

Primair gaat het om samenwerking tussen bewoners onderling. Maar doeners maken ook gebruik van expertises van professionals indien nodig (zie ook verderop in dit hoofdstuk). De kracht en logica van doe-initiatieven is doorgaans dat er één of enkele voortrekkers zijn. Deze kartrekkers zorgen voor de energie en vaart in de initiatieven en zijn voor derden ‘het gezicht’ van het initiatief en vormen het natuurlijke aanspreekpunt. Kortom het gaat om ‘samen’, maar binnen dat samen is er wel degelijk een ‘eerste onder de gelijken’.

De samenwerking in de initiatieven van de buurtbouwers verschilt op sommige punten van de samenwerking in de projecten van de projectentrekkers. Ook omdat het vaak wat andersoortige projecten zijn: vergeleken bij de projecten van de projectentrekkers zijn de initiatieven van de buurtbouwers doorgaans wat groter van omvang en ambitie. Het punt van de samenwerking zal ik zo straks nog verder, per type, bespreken.

Bewegingsruimte én betrokkenheid van de instanties

En als derde is nodig: bewegingsruimte én betrokkenheid van de instanties. Om te beginnen met het eerste punt: om als doener zaken voor elkaar te krijgen is *bewegingsruimte* cruciaal. Voor de instanties geldt in de eerste plaats: laat doeners vooral doen (of anders gezegd: laat publieke ondernemers vooral ondernemen). Zo hebben bijvoorbeeld regels en uitgebreide procedures (van ook nog eens verschillende instanties) doorgaans geen erg vitaliserende werking op doeners en hun projecten. Natuurlijk gelden algemene wetten en regels óók voor doeners (deze zijn

er doorgaans niet voor niets) en het is ook niet nodig een permanente ‘regelvrije zone’ te organiseren, maar in het algemeen geldt dat regels en procedures niet te veel aandacht en energie moeten vragen. Tops en Hendriks (2002, p. 31) wijzen er overigens op dat een gevechtje met de gemeentelijke (of anderssoortige) bureaucratie op zijn tijd ook energie kan geven (mits het gevecht gewonnen wordt natuurlijk). Maar dat moet niet te vaak voorkomen en ook niet te lang duren, zo zou ik hieraan willen toevoegen; anders loopt de energie ook weer weg.

Bewegingsruimte betekent ook: niet te veel (en in de ogen van de doeners vaak onnodig) vergaderen. Veel doeners (je zag het ondermeer bij Arie en Bien) zijn hun initiatieven gestart mede vanuit het idee ‘weg te komen van de overlegtafel, (terug) de wijk in’. Dat element is een cruciaal deel van het succes van hun initiatieven: georganiseerd rondom *activiteiten* en niet rondom overlegtafels. En ook: een belangrijk deel van de lol zit in het samen iets ‘maken’, samen iets op poten zetten. Natuurlijk is enige vorm van overleg en afstemming rondom het ‘doen’ prima (en zelfs noodzakelijk), maar een teveel aan overleg met bijvoorbeeld de gemeente en constante afstemming over procedures is uiteindelijk dodelijk voor het tempo in de doe-initiatieven (en vaak ook voor het humeur van de doeners).

Naast bewegingsruimte is – en dit lijkt op het eerste gezicht wat tegenstrijdig – een zekere betrokkenheid van de instanties van belang. Het betreft bestuurlijke rugdekking of actieve ondersteuning bieden aan de initiatieven en initiatiefnemers. Hierbij gaat het in de kern om de bereidheid bij instanties om in het redeneren steeds opnieuw te starten *vanuit* de situationele logica en de logica van het *initiatief*, en vervolgens bereid te zijn (let wel: waar het kan) de speelruimte te zoeken in de eigen institutionele logica en bijbehorende procedures. De betrokkenheid van instanties betekent voor de projectentrekker overigens wat anders dan voor de buurtbouwers, maar daar kom ik bij bespreking van beide typen uitgebreid op terug.

Buurtbouwen: cruciale condities

In de inmiddels ‘gearriveerde’ *casestudy* van Hendriks en Tops uit 2002, over de werking van de Haagse Buurtontwikkelingsmaatschappij Regentes-Valkenbos (oorspronkelijk verschenen onder de titel ‘Het sloeg in als een BOM’), is reeds naar voren gekomen dat buurtbouwers bewegingsruimte en politieke (of ambtelijke) rugdekking nodig hebben om zaken voor elkaar te krijgen. Ook is een zeker gedeeld gevoel van urgentie van wezenlijk belang om de initiatieven van de grond te krijgen.

De afgelopen jaren heb ik veel extra kennis verzameld over ‘buurtbouwen’. Uit alle casussen – zie bijlage 1 – heb ik kennis opgedaan, maar ik heb extra aandacht besteed aan de drie casussen (die reeds zijn geïntroduceerd in hoofdstuk 6): de ‘BOM ReVa’, ‘Vitaal Pendrecht’ en ‘Indische Buurt 2010’. Zo heb ik de betrokkenen in de BOM ReVa-casus – vijf jaar na de studie van Hendriks en Tops – nogmaals uitgebreid gesproken, ben ik op bezoek geweest in Amsterdam bij de kartrekkers van het Indische Buurt 2010-initiatief, en heb ik in Rotterdam zowel de betrokkenen bij, alsook enkele activiteiten van, Vitaal Pendrecht bezocht. Op basis van deze *casestudies* zal ik de inzichten van Hendriks en Tops uit 2002 herbezien, aanvullen en verder ‘inkleuren’.

In deze paragraaf zal ik ingaan op wat naar aanleiding van mijn onderzoek de cruciale condities voor buurtbouwen lijken te zijn.

Maatschappelijke urgentie

Vooraleerst is een behoorlijke mate van maatschappelijke urgentie cruciaal om een flink initiatief op gang te brengen (vergelijk Hendriks & Tops, 2002). Er dient een *sense of urgency* te zijn dat zaken stevig moeten veranderen – zo kan er bijvoorbeeld in de wijk een breed gedeeld gevoel zijn dat de buurt snel

achteruit gaat. Een maatschappelijke urgentie of een breed ervaren probleem helpt bij het opstarten en het op tempo houden van het initiatief. Anders gezegd: de wijkverbeteraars moeten ook daadwerkelijk iets hebben om te *verbeteren*, om voor te ‘gaan’. De betrokkenen (de buurtbewoners voorop) moeten deze urgentie ook (her)kennen en delen.

Zo waren in het geval van Pendrecht zowel de bestuurders als bewoners ervan doordrongen dat de buurt ‘achteruit ging’, en de bewoners waren de negatieve teneur in de berichtgeving over hun wijk zat. In de Indische Buurt was in de periode dat Astrid Kuiper er kwam wonen veel aan de hand: er waren diverse geweldsdelicten, er was overlast en veel oorspronkelijke bewoners herkenden ‘hun’ buurtje niet meer door de snelle toename van het aantal culturen (zoals overigens ook in Pendrecht het geval was). Ook bij de oprichting van de Buurtontwikkelingsmaatschappij BOM ReVa in Den Haag was er een gedeelde beleving dat de buurt aan het afglijden was.

Tijd, netwerk talent, gepaste mondigheid

De buurtbouwers hebben heel wat in hun mars zo blijkt reeds uit de voorbeelden uit het vorige hoofdstuk. Wat zijn de meest in het oog springende vaardigheden en mogelijkheden waarover de buurtbouwers (moeten) beschikken?

Om met de mogelijkheden te beginnen: de buurtbouwers geven zonder uitzondering aan dat het een enorme hoeveelheid tijd vraagt om te doen wat ze doen – tijd die ze overigens doorgaans met liefde in de initiatieven investeren. De buurtbouwers zijn bezig met een vorm van gepassioneerde ‘samenlevingsopbouw’ die een constante betrokkenheid en aandacht vraagt. Veel activiteiten zijn daarbij ook niet gebonden aan een negen-tot-vijf schema, en ook niet aan een vijfdaagse werkweek. Veel buurtactiviteiten en oploopjes spelen zich *juist* af buiten kantooruren. Daarnaast is het ook een kwestie van een

noodzakelijke lange adem: in de praktijk duurt het simpelweg vaak een hele poos voordat je dingen voor elkaar krijgt.

De buurtbouwers zijn zich er overigens ook terdege van bewust dat je – om je als buurtbouwer in te zetten – de basale zaken in het dagelijkse leven wel op orde dient te hebben. Dat geldt voor vele vormen van actief burgerschap, maar zeker in sterke mate voor de intensieve variant van de buurtbouwers. Arie Schagen: *“Als je bezig bent te overleven dan denk je niet aan een tennisbaan voor je buurjongetjes.”* En Astrid Kuiper: *“Ik heb een huis, ik heb werk, ik heb een partner, en ik heb er de tijd voor. Als ik kijk naar mijn burens: die hebben geen tijd want die moeten drie of vier baantjes hebben, worden slecht betaald en hebben hun handen vol aan hun kinderen.”*

De (wijk)problemen zijn vaak complex en het is lastig – en vaak zelfs onmogelijk – om de grotere vraagstukken in de wijk in je eentje op te lossen. Zoals ook overheden in de huidige tijd zaken niet meer alleen voor elkaar krijgen, geldt hetzelfde voor de buurtbouwers. Buurtbouwers dienen zich over een langere periode te focussen op een wijkvraagstuk en de hierbij betrokken partijen. Het bouwen van een stevig netwerk door de jaren heen is daarbij cruciaal om zaken voor elkaar te krijgen. Zo is een van de redenen dat Arie Schagen in de jaren nadat hij directeur-af was, toch nog als ‘adviseur van de BOM’ betrokken was, zijn enorme netwerk(talent). *“Arie heeft een heel uitgebreid netwerk. En hij manoeuvreert daarin ook op een heel natuurlijke en speelse manier”*, zo vertelt BOM-directeur Henk Daalmeijer over zijn voorganger. Hetzelfde geldt voor Bien Hofman en Astrid Kuiper: ook zij hebben veel contacten bij de wijkbewoners én bij de autoriteiten (*“de meeste ambtenaren kennen mij wel”*, aldus Astrid).

Het is leuk om veel mensen te kennen, maar toch vooral ook functioneel: regelmatig hebben buurtbouwers lokale autoriteiten of andere institutionele actoren (corporaties, welzijnswerk) nodig voor bijvoorbeeld *know how*, informatie, vergunningen, en budgetten. Zo is het beïnvloeden van publieke be-

sluitvorming of overheidsbeleid voor de buurtbouwer regelmatig noodzakelijk, maar altijd als een middel om een ander concreet doel te bereiken. Daarnaast is een netwerk in de buurt zelf ook onontbeerlijk om zaken voor elkaar te krijgen – ook daar bevindt zich cruciale expertise om complexe projecten tot een goed eind te brengen (zie volgende paragraaf). Kortom: buurtbouwers dienen goede netwerkers te zijn.

“Maar, ik sta bij sommige ambtenaren ook wel bekend als een beetje een vervelende buurvrouw. Omdat ik ze aanspreek op zaken en ze soms op de vingers tik”, zo vertelt Astrid. Hoewel iedereen zijn eigen toon kiest en eigen stijl van opereren heeft, is een overeenkomst toch wel dat alle buurtbouwers flink mondig zijn en er vaak ‘geen doekjes om winden’. Niet richting bewoners, als die zich in hun ogen onredelijk gedragen, maar zeker ook niet richting de instituties. Buurtbouwers hebben doorgaans niet overdreven veel geduld bij procedurele aangelegenheden. Ze hebben er wel begrip voor – in de zin dat ze zich wel kunnen inleven in de procedurele logica van de functionaris – maar procedures moeten wel ten dienste staan van de wijk en zijn bewoners. Op het moment dat de procedures losgezongen lijken te zijn van de ‘situationele logica’ van de wijk, of wanneer functionarissen zich (in de optiek van de buurtbouwers) er achter lijken te verschuilen, dan raakt het geduld al gauw op.

“Ik ga de confrontatie aan, en daar ben ik dan ook niet bang voor”, zegt Astrid Kuiper. Denk hierbij aan het voorbeeld van de inbreker (hoofdstuk 6). En als een beleidsambtenaar een ik-weet-het-beter houding lijkt te hebben, wil ze graag nog eens uitleggen dat het toch het merendeel van de tijd echt neerkomt op, en bij, de bewoners: *“Ik zeg dan tegen ambtenaren: ‘Jij woont hier niet. Jij werkt hier van negen tot vijf, en daarna ben je weg. Pas daarna begint de ellende. En waar ben je dan? Wie kan ik dan bellen?’”* Ook Arie Schagen wil nog wel eens een robbertje vechten met de autoriteiten: *“Ik mag graag ruzie maken. Dat vind ik fantastisch.”* Maar functioneel ruziemaken is ook een kunst. *“Je moet zorgen dat je daarna ook weer vrienden kunt zijn”,* zo vult Arie meteen aan.

En: “*Als je zoiets doet, moet je wel in je recht staan en weten waar je het over hebt.*” Niet zomaar, maar weloverwogen een robbertje vechten met de instanties, en er dan uiteindelijk wél uitkomen, dat is de kunst. En die kunst beheersen de buurtbouwers vaak prima.⁸⁰

De buurtbouwers hebben overigens naast een mondige ook allemaal een zeer innemende kant. Ze combineren mondigheid vaak met een zekere ontwapenende charme of humor. Dat, samen met een oprechte betrokkenheid bij de wijk, helpt ook in het wat makkelijker ‘wegkomen’ (als je dat zo kunt stellen) met gezochte confrontaties.

Aanvullende expertises van (wijk)bewoners

Buurtbouwen doe je samen. Buurtbouwers zijn voortrekkers, maar zeker geen solisten. Ze zijn vaak (zoals hierboven aan de orde kwam) goed in netwerken, in het zaken in gang zetten en op gang houden. Maar buurtbouwers beseffen ook dat ze het niet alleen kunnen; de vraagstukken zijn vaak lastig en niet iedereen is overal even goed in. Arie Schagen: “*Een hoop netwerk en een hoop kennis [als het de BOM betreft – tvdw] ligt bij mij. Maar, ik heb geen verstand van geld. Boven de vijfhonderd snap ik er geen snars meer van.*” Tegelijkertijd is zaken samen oppakken vaak óók leuk en gezellig, maar – en dat is belangrijk – uiteindelijk moet het ook functioneel zijn. Buurtbouwers organiseren aanvullende expertises bij professionals wanneer nodig, maar gaan in eerst instantie uit van de kracht van de wijk zelf. Juist daar proberen ze (mits in de wijk aanwezig natuurlijk) experts, hulptroepen op specifieke thema’s, te organiseren.

Zo had bijvoorbeeld in het Indische Buurt 2010-project niet in de eerste plaats Astrid Kuiper, maar kompaan Lennert Böhmer vanuit zijn werk ervaring met dergelijke brainstormsessies. Bien werkt in Pendrecht veel samen met het opbouwwerk (Rieks), maar ook met de bewonersorganisatie (Gerard), en met diverse anderen in de wijk zoals Baby Jamanica van de

vrouwenstudio. Als er rondom specifieke thema's iets gedaan moet worden, dan weet Bien vaak diegenen in de wijk te vinden die er meer vanaf weten en die haar kunnen helpen op punten waar ze zelf minder vanaf weet, of minder mee heeft.

In het geval van Arie Schagen is het zo dat hij een belangrijk deel van de expertise bijna letterlijk rondom zich heeft verzameld: in het bestuur van de BOM ReVa. Bij de BOM is sowieso de wisselwerking tussen de directeur en het bestuur een belangrijke, zo licht Henk Daalmeijer – de directeur van de BOM (en het BBOZ)⁸¹ vanaf 2004 – toe: *“Het bestuur komt in ieder geval eens per maand bij elkaar. Als het noodzakelijk is wordt er tussentijds bilateraal contact gehouden.”* Ongeveer driekwart van alle bestuursleden is ook actief in en voor de BOM buiten de reguliere vergaderingen. Arie: *“Ik heb vanaf het eerste moment gekozen voor een bestuur waarin én kwaliteit én betrokkenheid zit. En ik heb ook meteen gekozen voor een werkbestuur, omdat ik er absoluut geen trek in had om in mijn eentje daar dat karretje te trekken en vervolgens één keer in de vier maanden verantwoording aan het bestuur te moeten afleggen. Het was voor mij wel duidelijk dat als je iets wilt in de richting van [buurt]ontwikkeling, dat je dan ook mensen nodig hebt die daar een beetje bekwaam in zijn. En die bereid zijn met die kwaliteiten wat te doen, en dat te investeren in de buurt.”*

Maar, deze expertises moeten natuurlijk wel voorradig zijn in de buurt. En dat heb je niet altijd voor het zeggen. Elke wijk heeft een bepaald ‘bassin’ aan expertise in zich, maar welke expertises (ruim) voorradig zijn verschilt per wijk – en wijken veranderen overigens ook weer van samenstelling (zo staat Regentes-Valkenbos heden ten dage bijvoorbeeld veel beter aangeschreven dan twintig jaar terug). Arie: *“Aan de basisvoorzieningen is wel voldaan in de buurt. Dat is wel anders in bijvoorbeeld de Schilderswijk of Transvaal. Daar zijn veel mensen de hele dag bezig te overleven. (...) Ook veel betrokken mensen, kunstenaars, hoger opgeleiden en beleidsmedewerkers wonen hier (in ReVa – tldw] in de wijk. Er is voldoende diversiteit aanwezig.”* Sowieso heb je in Den Haag al snel een ambtelijke cultuur – ook onder de bewoners – zo weet de

voormalig Amsterdammer Arie; gekscherend: “*Als je in Den Haag drie mensen rond een tafel zet, zit er altijd wel een ambtenaar tussen... ze brengen een ambtelijke praatcultuur in de stad omdat er zoveel wonen. Om het andere huis woont er wel een.*” En dit alles is weerspiegeld in het bestuur van de BOM, waarin veel betrokkenheid en veel *know how* over onder andere gemeentelijke procedures en buurtontwikkeling te vinden is.

Politiek-bestuurlijke rugdekking

Buurtbouwers hebben soms hulp of ‘rugdekking’ nodig van iemand in de lokale overheid (bestuur of politiek) met een zekere positionele macht (Hendriks & Tops, 2002; Weterings & Tops, 2002). Deze persoon is een soort *mecenas*, een supporter of beschermer op gepaste afstand, die de door- en voortgang van het proces verzekert en zorgt dat de buurtbouwer zich kan focussen op het initiatief. Zo nu en dan kan de betreffende rugdekker achter het initiatief gaan staan als het (in de politiek of in de media) onder vuur ligt, of kan hij/zij een ‘bypass’ organiseren langs de bureaucratie heen om de vaart erin te houden (met medewerking van een wethouder kunnen procedures soms sneller gaan dan vooraf gedacht).

Zo was bijvoorbeeld in het geval van de BOM ReVa de steun van wethouder Noordanus van cruciaal belang voor de effectiviteit van de organisatie. Zonder snel en adequaat handelen van de wethouder zelf, was een van de meest opvallende projecten van de BOM – het tennisterrein in de wijk – er hoogstwaarschijnlijk niet gekomen: wethouder Noordanus zorgde in dat geval persoonlijk voor korte lijntjes met de BOM en voor snelheid in het ontwikkel- en realisatieproces van het tennisterrein.

In het geval van Vitaal Pendrecht was in het begin deelgemeentebestuurder (later: wethouder) Schrijer persoonlijk betrokken. Iets later in het proces raakten ook andere leden van het dagelijks bestuur van Charlois betrokken en garandeerden

ze een voortdurende back-up voor Vitaal Pendrecht. *“Als je ze nodig hebt dan zijn ze er”*, vertelt Bien enthousiast. Wanneer Vitaal Pendrecht activiteiten organiseert, dan is er altijd een bestuurder vanuit de deelgemeente aanwezig. De bestuurders spreken ook onderling af dat er altijd iemand aanwezig is. Bien: *“Het komt natuurlijk wel eens voor dat ze alle drie niet kunnen – als ze bijvoorbeeld met zijn drieën naar het buitenland zijn – maar dan krijg je ook altijd netjes de reden terug. En ze worden echt wel eens afgezeken in de wijk hoor. Dat vind ik niet terecht en daar ga ik dan ook tegenin!”*

Ook (toenmalig) burgemeester Opstelten en Vitaal Pendrecht hebben een persoonlijke relatie. Zo was Opstelten al bij het eerste (door Vitaal Pendrecht samen met vele buurtorganisaties opgezette) kerstfeest aanwezig. Daar maakte hij reeds kennis met de gezichten achter Vitaal Pendrecht. Maar een jaar later bracht de burgemeester ook nog een bezoek aan de Kinderraad in Pendrecht. Bien benutte het bezoek van de burgervader aan de wijk meteen om hem om een gunst te vragen. Die zomer was namelijk het plan om met schoolkinderen uit de wijk naar Brussel te gaan, en de reisorganisatie had het idee om voor de kinderen T-shirts te drukken met de opdruk ‘Pendrecht Universiteit’. Alleen de financiering van de T-shirts was nog lastig, zo liet Bien burgemeester Opstelten weten... Binnen enkele dagen stond het benodigde bedrag op de bankrekening van Vitaal Pendrecht, zo liet Bien mij weten. Ze stuurde later als dank nog een T-shirt naar de burgemeester.

Bij het Indische Buurt 2010-initiatief hadden Astrid Kuiper en Lennert Böhmer goed contact met ondermeer de stadsdeelbestuurders Fatima Elatik en Jan Hoek. Fatima Elatik was destijds de verantwoordelijk wethouder voor ondermeer het Grotestedenbeleid en Jan Hoek had het buurtbeheer in zijn portefeuille. Astrid en Lennert wisten beide bestuurders enthousiast te krijgen voor het Indische Buurt 2010-idee, en de wethouders hebben uiteindelijk samen het grootste deel van de kosten voor het weekend in november gefinancierd.⁸²

De persoonlijke contacten tussen de buurtbouwers en bestuurders kunnen, zo blijkt uit de voorbeelden, echt een verschil maken. Deze – veelal ook informele – contacten geven het initiatief, en tegelijkertijd de buurtbouwer, vleugels. Zoals Arie Schagen het verwoordde: *“De formele weg leidt tot iets, maar de informele weg leidt tot meer.”* *“Via de informele weg gebeuren eigenlijk veel meer en veel interessantere dingen”*, zo kijkt Arie terug op zijn ervaringen als buurtbouwer. Die persoonlijke contacten zijn er niet zomaar, daarvoor moet je wel wat doen. *“Daarop moet je investeren, en daar moet je ook creatief in zijn”*, zo vertelt Arie. En elke keer weer, zeker bij nieuwe wethouders kost dat wat tijd en energie. Arie licht toe: *“De nieuwe wethouders zijn niet opgegroeid met het buurtbeheer, zoals Noordanus dat was. (...) Het is belangrijk dat je persoonlijke investeert en contacten onderhoudt met die nieuwe wethouders. Je moet een nieuwe wethouder de kans geven om zich in te lezen en te wennen aan de mensen met wie hij te maken krijgt, en te weten waar zijn vrienden en waar zijn vijanden zitten.”* Uiteindelijk gaat het erom dat *“(.) die wethouder moet weten: waar zitten de mensen met wie ik wat kan bereiken?”*, zo weet Arie uit eigen ervaring.

De contacten kunnen veel betekenen voor de initiatieven, maar – en dat blijkt ook uit de voorbeelden – de relatie dient wel uit te gaan van gelijkheid en wederkerigheid. Het is niet zo dat de bestuurder de buurtbouwer elke keer een ‘gunst verleent’ nadat deze erom heeft verzocht. Er dient een besef te zijn dat een succesvol bewonersinitiatief niet alleen van belang is voor de bewoners, maar óók interessant is voor de bestuurder; dat buurtbouwers regelmatig zaken voor elkaar kunnen krijgen die bestuurders niet eigenstandig zouden kunnen. Het gaat in de relatie om wederzijds belang, wederzijds respect en een wederzijds vertrouwen. Arie Schagen over dat laatste punt: *“Je moet ook mensen overtuigen van het feit dat je ze niet besodemetert.”* Hij geeft een voorbeeld: *“Marnix [Norder; wethouder – tdw] geeft me informatie, en hij zegt: ‘dat mag je niet verder vertellen’. En dan zeg ik: ‘Marnix, dat doe ik ook niet.’ En dan doe ik het ook niet! Want anders wordt het een hele rare rare toestand.”* Door te investeren in die persoonlijke

relaties en in het onderlinge vertrouwen – *juist* ook bij nieuwe wethouders – “(...) *ontstaat er weer ruimte om te manoeuvreren*”, zo besluit Arie.

Projectentrekken: cruciale condities

En nu: wat zijn cruciale condities voor ‘projectentrekken’? Dat zijn er (opnieuw) vier. Ten eerste: een gedeeld, aansprekend idee; ten tweede: een voldoende talent voor organiseren en enthousiasmeren (bewoners ‘mee kunnen krijgen’); ten derde: het werken in tijdelijke projectgeoriënteerde ‘teams’; en ten vierde: professionals die, wanneer nodig, ‘er zijn’ voor het project en de initiatiefnemer(s).

Een gedeeld, aansprekend, idee

We zagen dat bij de initiatieven van de buurtbouwers een zekere *sense of urgency* van belang is om de boel aan de gang te krijgen en houden. Dit geldt niet voor de wat kleinschaliger projecten van de projectentrekkers. Hierbij gaat het doorgaans over een gedeeld, overzichtelijk en concreet idee(tje). Het schetsen van een beeld van het voor ogenstaande eindresultaat helpt de projectentrekker om een kleine groep bewoners te inspireren om aan het project deel te nemen; om er gezamenlijk ‘voor te gaan’ en de schouders er onder te zetten. Zoals gezegd: er hoeft niet per se een heel zwaar en serieus probleem of vraagstuk te spelen, het mogen kleine irritaties zijn of juist ook ‘gewoon leuke ideeën’.

In bijvoorbeeld de eerdergenoemde projecten zoals het opknappen van speelveldjes in de wijk, is er wel sprake van een zekere aanleiding (speleveldjes die er niet al te florissant bij liggen) maar er was geen stevige *sense of urgency*, of een fors probleem. De projecten van de projectentrekkers zijn regelma-

tig bedoeld om zaken in de buurt/directe omgeving te verbeteren, mooier of aangenamer te maken, veeleer dan het oplossen van een urgent probleem. Een aardig voorbeeld hiervan is ook de (tijdelijke) fietscrossbaan in de Hoogeveense wijk Krakeel, die mogelijk was doordat er een braakliggend terrein in de wijk was door de sloop van een aantal flats.

Zo blijkt ook wel weer dat de kracht van veel ideeën is dat ze aansluiten bij de context van de wijk. Een ander voorbeeld van hoe projecten kunnen inspelen op de lokale situatie is het project 'Onder de mensen' van Petra de Jong. In de Bredase wijk Tuinzigt. De Ouderen Bond moest wegens omstandigheden vertrekken uit het buurtcentrum De Meidoorn, en zette haar activiteiten voort in het bejaardencentrum in het bejaardencentrum in de naastgelegen buurt. Dat was op zich geen groot probleem, maar veel ouderen zijn niet heel goed meer ter been, of zijn gewoonweg erg gehecht aan de activiteiten in hun eigen buurtje. Petra signaleerde deze wens bij enkele bejaarden en startte activiteiten in Tuinzigt voor de ouderen in de wijk.

Kortom, urgentie is geen vereiste. Een door de projectentrekkers en de mensen waarmee hij/zij het project op poten zet, gedeeld idee is dat wel. En zo blijkt uit de voorbeelden, hangt het 'aansprekende' ook samen met de context van de wijk.

Organisatietalent, bewoners 'mee kunnen krijgen'

De projectentrekkers – en ook de mensen met wie ze samenwerken – geven aan vooral goed te zijn in regelen en organiseren. Tamara Sanichar (opknappen speeltuin, Venray) vult aan: *"Maar, alleen als ik ergens 100% achter sta. Als ik eenmaal een idee heb, kan ik dat ook goed aanpakken."* Projectentrekkers hoeven geen heel ervaren organisatoren te zijn (als projectentrekker moet je ook ergens beginnen...), maar enig organisatietalent en praktisch inzicht is toch wel nodig. Zoals uit de voorbeelden uit het vorige hoofdstuk bleek kan een redelijk overzichtelijk

ogend project zoals een bankje plaatsen of een flatbarbecue organiseren soms nog aardig wat organisatie vereisen, in termen van bijvoorbeeld zaken afstemmen met buurtbewoners, of met instanties (voor bijvoorbeeld een vergunning).

Projectentrekkers hebben doorgaans een zekere 'praktische creativiteit' en kunnen vaak in een relatief korte tijd een project op poten zetten. Maar, dat impliceert dat projectentrekkers ook vaak meer zijn van de 'korte termijn' dan van de 'lange adem'. Netty de Römph (leefregels Brukske): *"Ik bedenke een project met een kop en een staart. Dan ga ik mee, maar daarna ben ik weg. Ik ben niet degene die dit op de langere termijn volhoudt; ik moet iedere keer weer iets nieuws doen."* Vaak gaat het naast het organiseren in praktisch opzicht, ook om het organiseren in meer sociaal opzicht: het talent om een bescheiden groepje buurtbewoners 'mee te krijgen' in het plan. Om ze, in ieder geval voor de duur van het project enthousiast te houden, en er voor te zorgen dat het project niet plichtmatig, maar met een zekere bezieling wordt vormgegeven.

Dat mensen 'mee kunnen krijgen' soms ook een combinatie van enthousiasmeren en corrigeren kan zijn, laat het voorbeeld van Niels (23) zien, uit de Groningse wijk Lewenborg. In de wijk bij Niels ligt een natuurgebied/park, waar hij vroeger graag kwam. Niels komt er niet zo heel vaak meer, maar zijn jongere broers wel. *"Maar, een tijd terug hoorde ik nogal negatieve dingen over dat gebied"*, zo vertelt hij. Het gebied zou vervuild zijn door afval. Hij vond dat oprecht jammer. *"Daarom ben ik op een zaterdag met een vuilniszak naar het park gegaan om te gaan opruimen. Ik begon er wat op te ruimen, terwijl er dertien jongens toekijken. Toen heb ik ze aangesproken: Jongens, ik ben aan het opruimen, want er zijn negatieve verhalen gaande over dit gebied. Ze willen het graag weg hebben omdat er alleen maar troep ligt, en overlast komt. Naast de mensen die echt een klacht indienen, zijn er ook mensen die gewoon van zeuren houden en doordat je troep op de grond gooit, geef je ze een kans om te zeuren. Laten we die kans wegnemen, en dit even opruimen. Ik wil jullie helpen om dit te houden en weer op te bouwen.' Ze zien me dus opruimen, en wat doen ze?"*

Ik zeg tegen die jongens dat ik verder kan bukken en dan twintig keer moet bukken om het op te ruimen, of iedereen moet even meehelpen en dan is het zo schoon.” Uiteindelijk deden de jongens allemaal mee. Niels: “De grootste troepmaker liep zelfs voorop met het schoonmaken! Ik heb daar foto’s van gemaakt om ook het positieve beeld te laten zien. Ze hadden er wel lol in. Dat heb ik vier of vijf zaterdag zó gedaan, zodat ze het een beetje begrepen.”

Tijdelijke teams

De projectentrekkers organiseren vaak tijdelijke ‘teams’ van bewoners rondom een project. Een clubje mensen, dat bereid is er voor de duur van het project mee de schouders onder te zetten. Bij de projecten van de buurtbouwers wordt er doorgaans meer verwacht van het ‘expertniveau’ van de betrokkenen. De buurtbouwers opereren zelf vaak op een semi-professioneel niveau, en vaak wordt ook best wel wat verwacht van de direct betrokkenen. Wil je op een serieuze wijze wijkproblemen aanpakken, dan moet je als bewoners toch aardig wat in huis hebben.

Van de bewoners in de ‘projectteams’ wordt natuurlijk ook wat verwacht, maar het is uiteindelijk toch allemaal wat lichtvoetiger en wat kleinschaliger of overzichtelijker. Het mee organiseren van een project is wat minder veeleisend in termen van tijd en in termen van verwachte expertise. Voor projectentrekkers geldt – net als voor buurtbouwers – dat bij de keuze al dan niet met iemand in een initiatief ‘aan de gang’ te gaan, betrokkenheid en een gedeeld idee over (het belang van) het initiatief er toe doen. Maar meer nog dan in de initiatieven van de buurtbouwers spelen in de projectteams onderlinge bekendheid en betrouwbaarheid een belangrijke rol.

In de ‘kerngroep’ van het initiatief – de groep die het grootste aandeel van de organisatie op zich neemt – zitten doorgaans niet zo heel veel mensen, vaak niet meer dan vier (zie hierover ook verderop in hoofdstuk 8). Deze mensen kennen elkaar in

veel gevallen reeds: het zijn vrienden of familieleden, bekende burens, of kennissen waarmee ze in een eerder project hebben samengewerkt. Zo ook bij de eerder geïntroduceerde Mussa Egilmez: *“Bij het plaatsen van de bankjes voor onze flat heb ik hulp gekregen van mijn buurman, dbr. Gulcan. We kennen elkaar al 20 jaar en staan altijd voor elkaar klaar. Ik wist als ik hem zou vragen dat ik hulp zou krijgen.”*

Binnen deze bescheiden groep is het vaak weer de initiatiefnemer zelf die het meeste werk verzet in de voorbereiding en organisatie van projecten. Als de kerngroep van betrokkenen veel groter is, dan neemt de ‘organiseerbaarheid’ doorgaans af; het team wordt in relatie tot de doorgaans (voor de initiatiefnemer) redelijk overzichtelijke projecten te omvangrijk. Het tempo in het project neemt dan af en er gaat te veel energie zitten in coördineren en communiceren. Voor doeners moet het allemaal niet onnodig ‘praterig’ worden of te lang duren. Het projectteam wordt doorgaans ook weer opgeheven als het project gerealiseerd is.

Professionals die ‘er zijn’

Waar de initiatieven van de buurtbouwers vaak directe politieke en/of bestuurlijke rugdekking nodig hebben om voldoende vaart te krijgen en te behouden, is dit doorgaans niet nodig bij de wat kleinschaliger initiatieven van de projectentrekkers. Vaak volstaat een interventie van de specifieke professional die het initiatief ondersteunt. Het gaat dan niet alleen om ambtenaren die assisteren bij bijvoorbeeld het verkrijgen van een vergunning, maar het kan ook gaan om professionals op straat zoals een opbouwwerker of buurtregisseur. Zij kennen de logica van kleine projecten (vaak hebben ze zelf verschillende projecten getrokken) en kunnen onervaren projectentrekkers ondersteunen in de opstartfase of ze uit de brand helpen als het project vastloopt.

In die ondersteuning is het vertrekpunt het idee en de belevingswereld van de bewoners: het gaat om hún idee en hoe zij dat graag willen verwezenlijken. Niet alle ideeën zijn meteen vanaf het begin even goed doordacht en uitgekristalliseerd; enige ‘bijsturing’ kan dan wenselijk zijn. De ‘rugdekking’ van ondersteunende professionals ligt meer op het vlak van *empowerment*. Door bewoners op de juiste momenten vertrouwen te geven in het eigen kunnen en als breekijzer te fungeren wanneer bewoners niet zelf toegang kunnen krijgen tot instanties die nodig zijn voor het realiseren van het project. Tamara Sanichar is er heel helder over. Het was de eerste keer dat ze een dergelijk project deed, en “(...) *zonder de contacten van Thijs [van Mierlo, Kan wél!-coach - tvdw] was het niet gelukt.*” Marie-Louise (speeltuin Jasmijnstraat): *Zonder Kan wél! was ik er niet eens aan begonnen. Je weet niet waar je moet beginnen.*

In de ondersteuning van de bewonersprojecten is ‘er zijn’ voor bewoners de kern (Oude Vrielink & Van de Wijdeven, 2008). En wel in twee betekenissen van het woord. Ten eerste gaat het om een nabijheid in de zin van ‘presentie’: professionals dienen er op belangrijke momenten voor de bewoner te zijn – bijvoorbeeld als het project vastloopt in de uitvoering, of bij een openingsmoment om samen het succes te vieren. Een dergelijke aanwezigheid maakt het voor bewoners drempelverlagend om met ideeën te komen. Omgekeerd maakt het aanwezig zijn in de wijk het voor de professionals makkelijker om te zien wat onder bewoners leeft en ze te enthousiasmeren om er werk van te maken. Opvallend was dat velen deze ‘nabije’ werkwijze van Kan wél! afzetten tegen hun ervaringen met de werkwijze van het opbouwwerk. Zo merkte Netty de Römph (Gouden leefregels) op: *“De Kan wél!-coach komt naar je toe en wij moeten naar het opbouwwerk. En dan moet je nog maar afwachten wat ze er mee doen.”* Een van haar medeorganisatoren vult aan: *“Van het opbouwwerk merk je totaal niks. Thijs van Mierlo [van Kan wél] kom je overal tegen.”*

Je kunt er overigens ook ‘zijn’ op afstand: namelijk door bereikbaar te zijn via email of telefonisch. Tamara Sanichar: *“Thijs was ook goed bereikbaar en duidelijk. Als er iets was konden we hem bellen en dan werd het geregeld. (...) Wat ook fijn was, is dat Thijs zijn afspraken goed nakwam. Als je iets met hem afsprak wist je gewoon dat het goed ging komen.”* Het betreft echter niet een u-vraagt-wij-draaien relatie, waarin de professional een ‘loopjongen’ is van de bewoner. Het gaat veeleer om een basishouding van welwillendheid om mee te denken en daarvoor ook makkelijk toegankelijk en benaderbaar te zijn.

Ten tweede gaat het om een persoonlijke invulling van ‘er zijn’: gemeente aandacht, échte interesse in de bewoner en zijn initiatief. Deze persoonlijke betrokkenheid blijkt veel bewoners te motiveren om zich in te spannen voor hun wijk en ook op de lastige momenten hun initiatief door te zetten. Netty de Römph (Gouden leefregels): *“Van Thijs is vooral zijn betrokkenheid heel erg goed. Hij kan iedereen enthousiasmeren, dat is zijn kracht.”* Netty ervaart dat Thijs ook echt zijn best doet om zich in te leven in de belevingswereld van de initiatiefnemer: *“Als ik het heb over altruïsme en bezig zijn in een buurt, dan geeft Thijs mij vervolgens een boekje om te lezen, waar ik wat mee kan.”* Het contact met de Kan wéll-coach voelt voor haar als een gelijkwaardige interactie, zonder ‘dubbele bodems’: *“Hij heeft mij iets te vertellen en ik heb hem ook wat te vertellen. (...) Hij komt hier niet binnen lopen omwille van zijn project omdat ie daar zelf in naam van Kan wéll mee wil scoren.”* En, zo blijkt ondermeer uit de lovende woorden van Netty, hier geldt een zekere wederkerigheid: vaak krijgt je als professional voor je betrokken inzet ook oprechte waardering terug.

Wat zorgt verder voor beweging?

In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk heb ik drie punten besproken die cruciaal zijn om initiatieven (van zowel buurtbouwers als projectentrekkers) van de grond te krijgen: (1) voldoende publiek ondernemerschap, (2) samenwerking met bewoners en (3) bewegingsruimte én betrokkenheid van de instanties. De twee keer vier punten die ik in de paragrafen daarna heb besproken, zijn te begrijpen als ‘cruciale condities’ uitgewerkt voor de beide typen van actief burgerschap: buurtbouwen en projectentrekken. De punten in deze paragraaf zijn de, laten we zeggen, ‘aanvullende factoren’ die ik ben tegengekomen, die helpen om een initiatief in beweging te krijgen en te houden.

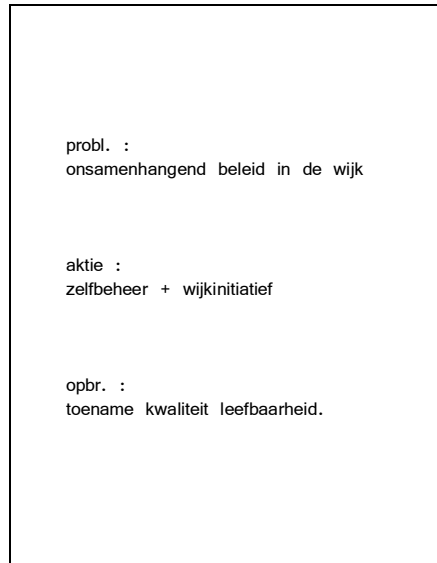
Een verhaal

Natuurlijk: de initiatieven zijn in eerst instantie doe-initiatieven, maar om mensen gefocust en betrokken ‘op gang te helpen’ wil het wel eens helpen als er een gedeeld verhaal ontstaat: een verhaal dat uitlegt wat er aan de hand is met de buurt, ‘waar het naartoe moet’ en waarom het initiatief er toe doet. Zo een verhaal geeft betekenis en identiteit aan het initiatief en aan de activiteiten van de participanten en maakt het tegelijkertijd makkelijker voor betrokkenen om anderen te betrekken bij het initiatief of bij de buurt.

De ‘zwaarte’, of de toon, van het verhaal verschilt vaak wel tussen de initiatieven van de buurtbouwers en de projectentrekkers. Bij de eerste dient vaak de maatschappelijke urgentie extra ‘geconstrueerd’, om er voor te zorgen dat betrokkenen ook echt de urgentie van de situatie voelen (Van de Wijdeven, Cornelissen, Hendriks & Tops, 2007). Het scherp verwoorden – en eventueel ‘framen’ – van wat er aan de hand is en waarom het zo belangrijk is om ergens de schouders onder te zetten wil

dan nog wel eens helpen. Dit kan de buurtbouwer zelf doen, maar het kan ook iemand anders zijn.

Zo is ‘het’ verhaal van de BOM bijvoorbeeld te zien op een foto in de publicatie “Het sloeg in als een BOM” (om precies te zijn: op pagina 21). Daarop zijn Arie en zijn kompanen te zien rondom een flip-over. Op de flip-over staan drie punten geschreven waarin het verhaal wordt ‘verteld’ (inderdaad, doeners zijn vaak kort van stof):



De mannen lachen en hebben zichtbaar lol in de onderneming. Met gepast gevoel voor ironie zit Arie een shagje te draaien: hij kan wel een *break* gebruiken na deze ‘zware exercitie’.

In het geval van bijvoorbeeld Vitaal Pendrecht vertelde Bien aan wie het ook maar wilde horen, dat Pendrecht de afgelopen jaren was veranderd, maar dat het negatieve imago dat steeds in de wijk naar voren komt in haar ogen (en die van vele Pendrechtaren met haar) overtrokken is. Pendrecht is – zo is het verhaal van Vitaal Pendrecht – een plek met potentie, waar ook

heel mooie dingen gebeuren en waar je als bewoner trots op mag zijn.

Het helpt ook nog eens als dat verhaal rondom een aansprekend ‘viraal’ concept is opgebouwd of aan een ‘virale term’ kan worden verbonden; een term die snel opgepikt wordt en die het gevoel en het basisidee van het initiatief ‘pakt’. Zo zette Vitaal Pendrecht (zelf ook een goede naam trouwens) zich – in samenspraak met anderen (zie hieronder in de ingesprongen tekst) neer als een ‘vitale coalitie’. Deze term maakte het verhaal ook richting de instituties steviger, de term is aansprekend en geeft schwing aan het verhaal. Ook de BOM kon (begin jaren negentig) met een snelle vaart aan de gang door zich te laten inspireren door het Franse idee van de Regie des Quartiers. Dit begrip, dit idee maakte het verhaal van de BOM ook makkelijker ‘vertelbaar’ en overdraagbaar (in die tijd zijn er in Den Haag, maar in meer plaatsen in het land buurtbeheerbedrijven opgestart, geïnspireerd door het Franse Regie des Quartiers – de SEV heeft begin jaren negentig overigens mee geholpen om dit gedachtegoed in Nederland onder de aandacht te brengen).

Hoe Vitaal Pendrecht tot stand kwam⁸³

De start van Vitaal Pendrecht is een verhaal op zich – dat overigens ook al regelmatig is verteld; door Bien zelf, maar ook door anderen. Het is om te beginnen een aardig verhaal, dat betekenis geeft aan Vitaal Pendrecht. Daarnaast is het echter ook een illustratief verhaal, bij de punten genoemd in dit hoofdstuk; het verhaal laat goed zien hoe een bewonersinitiatief met behulp van bestuurlijke rugdekking tot stand kan komen. Daarnaast heeft het idee van de ‘vitale coalitie’ ook een belangrijke katalyserende rol gespeeld, en was er sprake van een gedeeld verhaal bij bestuur, professionals en buurtbouwers.

In juni 2003 was er een bijeenkomst van de ‘Maatschappij ter bevordering van vitale coalities’ in het Ketelhuis in Den Haag. Deze Maatschappij – een initiatief van Pieter Tops, Willem Giezeman, Willem van Spijker en Eefke Cornelissen – wilde graag (tijdelijk) een dynamo zijn voor de ontwikkeling van vitale coalities. Daar was ook (destijds) deelgemeentebestuurder van Charlois Dominic Schrijer bij aanwezig, en deze maakte van de gelegenheid gebruik om de vraag voor te leggen hoe in Pendrecht – in tijden van verandering en herstructurering – het geloof van de mensen in hun wijk versterkt kon worden? De

deelgemeentebestuurder nodigde de initiatiefnemers van de Maatschappij uit om op korte termijn in Pendrecht samen met hem na te denken over het vormen van een vitale coalitie in Pendrecht.

In oktober van datzelfde jaar vond een bijeenkomst plaats waarvan – met terugwerkende kracht – gesteld kan worden dat deze als het officiële begin van Vitaal Pendrecht gezien kan worden. De bijeenkomst vond plaats bij De Nieuwe Unie, de grootste woningcorporatie in Pendrecht. Naast Dominic Schrijer waren er onder andere Pieter Tops, Eefke Cornelissen (namens de Maatschappij ter bevordering van vitale coalities), Riex Westrik (opbouwwerker in Pendrecht), en er waren enkele betrokken bewoners uit Pendrecht: Bien Hofman, Baby Jamanica, Gerard Boom en de voorzitter van het Turks Huis Pendrecht.

Al snel bleek dat de aanwezigen het erover eens waren dat er voldoende energie was bij wijkbewoners, maar dat er een wij-gevoel mist; veel groepen in Pendrecht leven langs elkaar heen. Er was een ‘simpel en leuk initiatief’ nodig, waardoor de energie die in de wijk aanwezig is naar voren kon komen. Het zou een initiatief moeten zijn waarvoor de mensen uit de wijk zelf verantwoordelijkheid zouden dragen, zo was de gedachte. Het initiatief diende echt van de bewoners te zijn en niet van het gemeentebestuur, de woningcorporatie of de welzijnsorganisatie; de professionals mochten ondersteunen, maar alleen op afstand.

Nog in diezelfde vergadering werd een initiatief geopperd waar alle aanwezigen enthousiast van werden: met kerst 2003 zou de grootste kerstboom van Rotterdam nu eens niet staan op de Coolsingel, maar midden in Pendrecht: op Plein 1953! Bien Hofman, Gerard Boom en Baby Jamanica namen spontaan de organisatie hiervoor op zich. Dominic Schrijer beloofde op zijn beurt namens de deelgemeente de hele onderneming te financieren.

En wonderwel kregen Bien, Gerard en Baby het voor elkaar het kerstfeest in minder dan twee maanden op poten te zetten. In die periode zocht het drietal op veel manieren de lokale publiciteit voor bekendheid én hopelijk ook medewerking van andere Pendrechtelingen. Ze bleven consequent hetzelfde verhaal uitdragen: “Ons Pendrecht moet nu eens op een positieve manier in het nieuws komen. Dat willen we graag doen met medewerking van alle bewoners van Pendrecht, ieder op zijn eigen manier.” In die maanden begonnen ze de naam ‘Vitaal Pendrecht’ ook steeds vaker te gebruiken wanneer ze de lokale media opzochten, in de hoop dat Vitaal Pendrecht een aansprekende ‘merknaam’ zou zijn waaraan veel buurtbewoners zich zouden willen verbinden.

Uiteindelijk kreeg het drietal het voor elkaar om het kerstfeest stukje bij beetje een feest te maken van heel veel mensen uit Pendrecht. Uiteindelijk waren – naast de vele individuele betrokkenen – meer dan vijftig organisaties uit Pendrecht op een of andere manier verbonden met het kerstfeest, waaronder basisscholen, het Turks Huis Pendrecht, Brassbands, scouting, kerken en de woningcorporatie.

Al die organisaties samen wisten het kerstfeest in Pendrecht aan te kleden met diverse optredens, hapjes en drankjes. Ook kwam toenmalig burgemeester Opstelten op een feestelijke en symbolische wijze de lampjes in De Hoogste Kerstboom van Rotterdam ontsteken (en of het nou écht de hoogste boom was deed die avond al lang niet meer ter zake...) Opstelten benadrukte in zijn toespraak de vitaliteit van Pendrecht, en beëdigde die avond – naar goed Rotterdams gebruik – twee bewoners uit Pendrecht tot respectievelijk ‘dag-‘ en ‘nachtburgemeester’ voor Pendrecht.

De drie initiatiefnemers waren uiteindelijk tevreden over de avond, en met name erg blij verrast met de grote bereidwilligheid van velen om bij te dragen: “Zelfs de Turkse mensen wilden meewerken, nou, die hebben helemaal niets met Kerst. Die hebben net zelf Suikerfeest gevierd. Maar iedereen wil gewoon laten zien van ‘hier zijn we!’ De kerstboom is daar een symbool voor.” Er was natuurlijk nog veel dat beter zou kunnen – de opkomst van de ‘autochtone Pendrechtanaren’ kon bijvoorbeeld nog hoger – maar een grote eerste stap was gezet. Het was een initiatief dat van grote positieve betekenis was voor veel bewoners in de wijk Pendrecht; de wijk die tot dan toe voornamelijk negatief in het nieuws was geweest.

Zichtbare, aansprekende resultaten & waardering

Hoewel er rondom het doen veel wordt gepraat, ligt de kracht van de initiatieven uiteindelijk in het behalen van zichtbare en aansprekende resultaten. De doeners willen wat bereiken, wat neerzetten in de wijk. En het behalen van – ook kleine of tussentijdse – resultaten levert nieuwe energie voor betrokkenen en het initiatief. Sterker nog: als er geen resultaten worden geboekt, zal de energie ook snel ‘weglopen’ en het initiatief vermoedelijk ook geen al te lang leven beschoren zijn.

Belangrijk is ook wel dat de resultaten de mensen waarvoor ze zijn bedoeld in zekere mate aanspreken. Simpel gesteld: een buurtfeest of bijeenkomst organiseren waar de buurt uiteinde-

lijk niet op afkomt, daar zit geen initiatiefnemer op te wachten natuurlijk. Ook voor Bien is het vaak best spannend, maar de Pendrechtenaren “(...) komen laat op gang, maar als ze komen, komen ze ook massaal”, zo weet Bien inmiddels. Arie Schagen: *“Of het gedragen wordt door de wijk, dat weet je eigenlijk pas achteraf.”* En nooit zal iedereen tevreden zijn, en zullen alle bewoners een initiatief waarderen of überhaupt kennen. Wat dat laatste betreft, maakt Arie Schagen zich ook geen illusies: *“Het tennisterrein daar aanleggen in de wijk, dat is hartstikke mooi. En Richard Kraijicek is erelid van de vereniging, en die komt met een zekere regelmaat tennissen. Wij folderen daar in de buurt, maar er zijn nog steeds mensen die er om de hoek wonen die nog nooit van het tennisterrein gehoord hebben.”*

Dat de resultaten bekend zijn, is ook belangrijk. Hoe meer wensen het weten, hoe meer effect het heeft op de stemming in de wijk, hoe meer kans op mensen die willen aanhaken bij het initiatief, zelf zaken willen oppakken of hun steun of waardering willen uitspreken. Veel professionals weten dat en zorgen ervoor dat in de lokale krantjes – of de virtuele variant daarvan: de buurtwebsite – regelmatig aandacht is voor betrokken buurtbewoners. Maar ook de buurtbouwers weten het, en zorgen regelmatig dat betrokken buurtbewoners die zich voor de wijk hebben ingezet worden gezien. Niet zelden hebben de buurtbouwers daar ook de kennis/vaardigheden en het netwerk voor. Astrid Kuiper: *“Na het straatfeest heb ik nog De Parool opgebeld: ‘doen jullie nog aan positief nieuws?’. In die periode ervoor was er namelijk veel slecht nieuws over de wijk verschenen zoals een liquidatie en een overval. Ik heb toen een middag met een Parool journalist gepraat en het kwam ik de krant. (...) Dat krantenartikel zorgde voor wat extra bekendheid bij de buurtgenoten. Er belden spontaan buurtgenoten aan die vroegen: ‘kan ik ook iets doen?’”*

Zo probeert Vitaal Pendrecht op een aansprekende wijze de alledaagse gebeurtenissen in Pendrecht, en de activiteiten die door en voor buurtbewoners zijn georganiseerd weer te geven op een website. Rieks plaatst korte, luchtig geschreven, stukjes op de website. Zoveel mogelijk aangekleed met foto's en na-

men van wijkbewoners, waardoor de website een menselijk gezicht krijgt, en meteen herkenbaar is voor de Pendrechtenaren. Er zijn ook filmpjes en interviews te vinden met winkeliers, deelgemeentebestuurders, de bewonersorganisatie etc... De website is daarmee een heel persoonlijk 'visitekaartje' van de wijk naar buiten toe, en is tegelijkertijd actueel en herkenbaar voor de Pendrechtenaren zelf. De website is tevens een bescheiden 'portal' naar de websites van andere netwerken en organisaties in Pendrecht zoals het Winkelcentrum Pendrecht, kerken, woningcorporaties, deelgemeente Charlois, programma 'Pendrecht Zet Door', Thuis Op Straat etc...

Wanneer een activiteit of project een succes is, blijft overigens een lastig punt. Zo hebben 'de instituties' regelmatig hogere verwachtingen (en dus ook maatstaven voor succes) dan de initiatiefnemers, blijkt uit de gesprekken. Vooral als het gaat om het betrekken van verschillende etnische groepen zijn de verwachtingen vaak hooggespannen. Bien: *"Het voldoet nooit aan de eisen die gesteld worden. 'Het zijn altijd de witte Nederlanders die komen', wordt er dan gezegd'... of je mankeert wat aan je ogen, of je wilt het alleen maar zo zien. Dat is beslist niet zo!"*

Aandacht en waardering voor de initiatieven en voor de inzet is een belangrijke brandstof voor nagenoeg alle vrijwilligers – en dus ook voor de 'doeners' (zie ook Hurenkamp *et al.*, 2006). Aandacht van de (lokale) media, maar zeker ook (en dat is lichtelijk paradoxaal) van 'de instituties': bestuurders, politici, professionals. Een gevoel van waardering door hen uitgesproken is goed voor het moreel van de betrokkenen. Het gaat daarbij om timing en intentie. Kies gepaste momenten – het gaat er dan bijvoorbeeld om – als wethouder of opbouwwerker – 'je gezicht te laten zien' op betekenisvolle of rituele momenten zoals een opening, of om een persoonlijk e-mailtje wanneer er een (bescheiden) succesje is behaald. Het gaat niet alleen om het moment, maar ook om de intentie. De aandacht vanuit de instantie dient ingegeven te zijn vanuit een serieuze bereidheid

tot inleving in het initiatief en inleving in de soms ook persoonlijke verhalen (vrijwilligerswerk is altijd óók persoonlijk).

Gezonde tegenwind/tegenspraak op zijn tijd

Het klinkt wellicht wat ironisch, maar als initiatiefnemers op zijn tijd een gezonde tegenwind hebben, kan dat vitaliserend werken. Dat wil overigens niet zeggen dat het leuk is. Sterker nog, het is vaak ronduit vervelend als iets niet meteen lukt, of als je even vastzit. Maar: in de overwinning van een dergelijke dip of het op eigen kracht doorkomen van ‘dood moment’ schuilt vaak een leerervaring en nieuw elan.

Astrid Kuiper: *“Soms zit je gewoon vast met een project en weet je niet precies hoe het nu verder moet.”* En zij vertelde dat ze in een dergelijke situatie eens naar een wethouder was gegaan voor hulp. Die gaf toen als antwoord: *“Ik kan zeggen: ‘wat belangrijk is dat, dat en dat’, maar je moet het uiteindelijk toch zelf doen.”* Astrid: *“Dat is natuurlijk niet het antwoord dat je wilt horen, maar doordat die wethouder zich op de achtergrond heeft gehouden wordt je wel aan het denken gezet. En uiteindelijk was dat wel de persoon die ik nodig had. En achteraf heeft dat wel onze creativiteit geprikkeld.”* En Arie Schagen heeft op dit punt ook een duidelijke mening: *“subsidieverslaving maakt mensen lui en doodt elke creativiteit.”*

Daarom is het belangrijk dat professionals zaken niet overnemen en niet te snel met ‘het’ antwoord komen; daarmee wordt een belangrijke leerervaring – en in potentie creativiteit – ontnomen. Sterker nog: het is waardevol als professionals aan kunnen voelen wanneer een gezonde kritische houding wenselijk is. Zo had Duco de Bruijn (Pendrecht Zet Door) regelmatig contact met de mensen van Vitaal Pendrecht over richting en visie in de activiteiten. En Duco was in dat opzicht een enthousiaste, maar zeker ook een kritische kompaan. Wanneer hij vond dat dingen beter of anders konden dan ging hij hierover in discussie met Vitaal Pendrecht. Bien en Rieks waren het ove-

rigens niet altijd eens met de specifieke opmerkingen, maar in de praktijk hielden de partijen elkaar hierdoor wel scherp.

Tabel 7: de dynamica van doen samengevat

| Buurtbouwers en projectentrekkers | | |
|---|--|--|
| <i>Basisvoorwaarden</i> | publiek ondernemerschap samenwerking met bewoners in opzet en uitvoering afstand én betrokkenheid van instanties | |
| | Buurtbouwers | Projectentrekkers |
| <i>Cruciale condities m.b.t.</i> | | |
| - <i>het opstarten</i> | maatschappelijke urgentie | een gedeeld aansprekend, idee |
| - <i>persoonlijke vaardigheden en mogelijkheden</i> | tijd, netwerk talent, gepaste mondigheid | organisatietalent, bewoners 'mee kunnen krijgen' |
| - <i>de relatie met wijkbewoners</i> | aanvullende expertises | werken in tijdelijke teams |
| - <i>de relatie met instanties</i> | politiek-bestuurlijke rugdekking | professionals die 'er zijn' |
| Buurtbouwers en projectentrekkers | | |
| <i>Wat helpt aanvullend?</i> | een verhaal zichtbare, aansprekende resultaten & waardering enige tegenwind en tegenspraak | |

8. ‘Doen’ – wat brengt het op, teweeg en voort?

De opbrengsten van actief burgerschap zijn doorgaans lastig in kaart te brengen (Kullberg, 2006b, p. 377; Richardson, 2008, p. 63). Zo schrijft Kullberg (2006b, p. 377): *“er zijn geen landelijke bronnen over de werkelijke inzet van individuele burgers ten behoeve van hun buurt en het is ook lastig om die inzet te meten. Telt het vege van de eigen stoep? Hoe vaak moet dat dan gebeurd zijn om te tellen?”*. De hieronder gepresenteerde opbrengsten van het actieve burgerschap, evenals de analyse en duiding ervan, zijn voornamelijk kwalitatief van aard. De nadruk ligt niet zozeer op tellen en turven van de opbrengsten of op de financiële baten van actief burgerschap⁸⁴, maar voornamelijk op het categoriseren en begrijpen van de verschillende typen opbrengsten en de impact daarvan zoals beleefd en waargenomen door de betrokkenen.

Ik orden de bespreking langs drie lijnen: (1) wat brengt het op? (2) wat brengt het teweeg? en (3) wat brengt het voort? De ‘opbrengsten’ van de doeners in de wijk zal ik in dit hoofdstuk trachten te duiden in termen van concrete producten/diensten/activiteiten voortvloeiend uit de doe-initiatieven in de wijk. De vraag “wat brengt het teweeg?” zal ik beantwoorden in termen van sociale verbindingen en verschuivende beelden (zelfbeeld, beeld van de wijk en het beeld van de insti-

tuties). De vraag “wat brengt het voort?” beantwoord ik in termen van burgerschap: leveren de initiatieven van de actieve burgers ook (actief) burgerschap op?

Wat brengt het op?

Doeners willen doorgaans concrete zaken voor elkaar krijgen in de wijk. Maar waar gaat het dan zoal om? Enkele voorbeelden van concrete producten, diensten en activiteiten van de doeners passeerden reeds de revue in de voorgaande hoofdstukken, maar in deze paragraaf wil ik het beeld van de mogelijke soorten opbrengsten verder in- en aanvullen.

Wat om te beginnen opvalt, is dat het karakter van de bewonersprojecten érg divers is (zie ook Hurenkamp *et al.*, 2006; Van Ankeren *et al.*, 2010, pp. 13-14; Zouridis, Cornelissen & Tops, 2003). Het duidelijk indelen en categoriseren van de initiatieven is lastig (zie ook Kullberg, 2006b)⁸⁵, niet in de laatste plaats omdat de initiatieven vaak veelzijdig zijn en meerdere elementen in zich dragen – zo zijn projecten bijvoorbeeld soms fysiek, maar hebben ze ook een sociaal element (denk aan een bankje voor de buurtbewoners).

Zoveel verschillende bewoners, zoveel verschillende soorten projecten, zo lijkt het. Het gaat van het plaatsen en onderhouden van bloembakken, tot het organiseren van straatspeeldagen, en van het aanleggen van *jeu de boules* banen tot het organiseren van multiculturele wijkfeesten. Ondanks de diversiteit zijn op basis van de uitgevoerde onderzoeken in Enschede, Hoogeveen en Deventer wel enkele patronen te zien en zijn enkele ordeningen aan te brengen. Zo heb ik in 2008 samen met collega's in die gemeenten in kaart gebracht waaraan – aan welk type initiatieven – bewoners de voor hun beschikbare wijkbudgetten daadwerkelijk besteden.⁸⁶ De bekeken initiatieven zijn vooral gericht op het aanbrengen van kleinschalige, re-

latief eenvoudige verbeteringen in de buurt of wijk. Steeds is het idee dat bewoners zaken zélf aanpakken en regelen, waarbij soms ondersteuning kan worden ingeroepen van professionals.⁸⁷ Het gaat dan om projecten in de buurt die in termen van financiële omvang redelijk bescheiden zijn.⁸⁸

Fysieke inrichting, veiligheid, onderwijs en sociale infrastructuur

Zoals gezegd is er een zeer grote diversiteit aan projecten te zien. Om enigszins een ordening aan te brengen hanteer ik hier de onderverdeling van Winsemius *et al.* in de vier categorieën ‘fysieke inrichting’, ‘veiligheid’, ‘onderwijs’ en ‘sociale infrastructuur’. Bij elke categorie noem ik enkele voorbeelden, om zo een empirisch geïnformeerd beeld te geven van wat er zoal gebeurt in den lande.⁸⁹ Er zijn natuurlijk vele indelingen mogelijk, maar ik heb hier gekozen voor de indeling van Winsemius *et al.* mede omdat zij stellen dat juist op déze vier terreinen de buurt een meerwaarde heeft voor bewoners. Deze terreinen zouden daarom ook handvatten bieden voor het vergroten van de betrokkenheid van bewoners, aldus Winsemius *et al.* (2004, pp. 40-43). Hoewel ik deze hypothese vooral exploratief heb verkend, kan ik wel stellen dat op al deze gebieden inderdaad budgetten worden uitgegeven door bewoners.

In de categorie ‘fysieke inrichting’ zijn er grofweg twee soorten projecten te onderscheiden: enerzijds projecten die zich richten op wat ik noem *aanzicht en (on)gemak*, anderzijds projecten die zich richten op het plaatsen van *objecten voor sport en spel*. Denk bij projecten gericht op het verbeteren van het aanzicht van een wijk aan het plaatsen van bloembakken, het opfleuren of schoonmaken van groenstroken, het plaatsen van picknicktafels, bankjes en prullenbakken. Bij sport en spel gaat het om bewoners die zich inzetten voor het regelen van bijvoorbeeld een voetbalkooi voor de jeugd of speeltoestellen voor de wat kleinere kinderen.

De projecten op het terrein van veiligheid zijn grofweg onder te verdelen in projecten op het gebied van *fysieke* en op het gebied van *sociale* veiligheid. Onder fysieke veiligheid vallen bijvoorbeeld verkeersdrempels, een voetgangersbrug, of het plaatsen van rubberen tegels onder speeltoestellen. Bij sociale veiligheid is te denken aan het aanbrengen van verlichting in steegjes en brandgangen, of projecten zoals buurtvaders en ‘attentie buurtpreventie’ waar bewoners zelf een oogje in het zeil houden ter preventie van inbraken en vandalisme.

Rondom onderwijs worden ook redelijk wat projecten opgestart; vaak rondom een specifieke *groep* of specifiek *thema*. Enkele voorbeelden: taalcursussen voor volwassenen die graag het Nederlands beter willen leren spreken of lezen, sociale vaardigheids- of emotionele weerbaarheidstrainingen voor kinderen in de buurt en sportlessen voor kinderen om kennis te maken met diverse sporten. Maar ook: computerles voor de minderbedeelden die zich geen officiële cursus kunnen veroorloven of muziekles voor jonge kinderen.

Op het thema ‘sociale infrastructuur’ worden zeer veel buurtinitiatieven ontplooid. De meeste van die initiatieven hebben een sterk *cohesie-element* in zich. Denk aan activiteiten waardoor buurtbewoners elkaar beter leren kennen, zoals buurtbarbecues, multiculturele wijkfeesten, straatspeeldagen.⁹⁰ Daarnaast zijn ook initiatieven die niet zozeer gericht zijn op cohesie, maar meer gericht zijn op *gedragsbeïnvloeding*. Een voorbeeld hiervan is het samen ontwikkelen van gedragsregels of ‘leefregels’ over hoe met elkaar om te gaan in de (publieke ruimten in) buurt. Een ander voorbeeld is een project gericht op buurtbemiddeling door vrijwilligers.

Veel projecten vallen overigens ook in meerdere categorieën. Zo hebben fysieke projecten bijna altijd ook een sociale component – een voetbalkooi of een bankje gaan na plaatsing ook worden gebruikt als het goed is – en een verkeersdrempels is zowel ‘fysiek’ alsook bedoeld voor de verkeersveiligheid.

Fysiek en sociaal

Wanneer de projecten worden ingedeeld in de categorieën ‘fysiek’ en ‘sociaal’, is te zeggen dat in Deventer (periode 2007-2008) van de zeven wijken er in twee wijken evenveel fysieke als sociale project waren en in de andere vijf er een grotere voorkeur (soms zelfs een aanzienlijk grotere voorkeur) te zien is voor fysieke projecten.

In de Hoogeveense wijk Krakeel gaan fysiek en sociaal naar verhouding redelijk gelijk op door de jaren heen (periode 2003-2008), maar opvallend is dat er vooral in het begin – dus: bij de introductie van de budgetten – meer aandacht is voor fysieke projecten; daarna lijkt het accent wat te verschuiven naar sociale projecten. Ook zijn er wat ‘succesnummers’ te zien die elk jaar terugkeren: projecten die jaren achtereen worden ingediend en steeds ook worden verkozen door de wijkbewoners.

In Enschede verschilt het beeld per stadsdeel, maar overall is te zeggen dat bij de Buurt In Actie budgetten de grootste uitgaven – in kosten per project, maar ook in aantal – gaan naar fysieke projecten. Bij de Buurtinitiatieven Niet Buurt In Actie (BINBIA budgetten) is de verhouding fysiek-sociaal in termen van uitgaven gelijk. In termen van aantallen overheersen bij de BINBIA-projecten echter de sociale projecten. Wellicht speelt hierbij een rol dat de BINBIA-projectbudgetten (doorgaans) een maximum kennen van € 5000,- en dat fysieke projecten regelmatig (en ook eerder dan sociale projecten) over dit bedrag heen gaan.

In de diverse expertbijeenkomsten die zijn gehouden rondom de diverse aanpakken werden enkele suggesties naar voren gebracht die het vermelden waard zijn. Zo meenden diverse gesprekspartners een verschuiving te zien van eerst fysieke, naar later meer sociale projecten (wat in Hoogeveen ook in de aantallen te zien is). De reden hiervoor, die werd geopperd, was dat zaken die het eerst in het oog springen juist de fysieke onvolkomenheden en irritaties in de wijk zijn; die worden dan door bewoners bij de introductie van een bewonersbudget als

eerste aangepakt. In de jaren daarna zou de aandacht dan weer wat verschuiven richting meer sociale initiatieven. Sommigen zagen ook een verschuiving, ingezet in de afgelopen jaren, van ‘zorgen voor de wijk’, naar wat meer ‘zorgen voor elkaar’ waarbij initiatieven rondom (mantel)zorg en ‘elkaar een handje helpen’ ontstaan. Ook wees iemand op de seizoensgebondenheid van de initiatieven: wanneer je een buurtbudget beschikbaar stelt in de winter zie je meer kerstpakketten en schaatsactiviteiten, en rond de zomer meer buurtbarbecues en straatfeesten. De patronen klinken plausibel en zijn aangedragen door praktijkexperts.

Wat je overigens ziet is dat bij fysieke projecten de zelf-doen factor vaak wat kleiner wordt, omdat het aanleggen van (grote) fysieke objecten – denk aan voetbalkooien, tafeltennistafels, jeu de boules banen – enerzijds specifieke expertise (en materieel) vereist, en anderzijds vaak aan zeer strenge veiligheidseisen is gebonden. De gemeentelijke diensten zullen dan al snel de feitelijke plaatsing van het object voor hun rekening nemen. Een dergelijk project kan overigens toch zeker wel een bewonersproject zijn, wanneer kort gezegd de bewoner alles doet op de plaatsing na. Bijvoorbeeld: de initiatiefnemer overlegt met de andere buurtbewoners, neemt het initiatief in de gesprekken met de diensten, stuurt de uitvoering aan, beheert het budget (al dan niet ondersteund door een professional), zorgt ervoor dat het object daarna daadwerkelijk een functie krijgt in de wijk en gebruikt gaat worden, en neemt zelf het beheer en een deel van het onderhoud voor zijn rekening. Op die manier is het duidelijk het project van de bewoner, op de feitelijke plaatsing van het object na. Aan de andere kant kan een project ook nagenoeg helemaal worden overgenomen – vaak uit goede bedoelingen overigens – of kan de bewoner zich voornamelijk als klant of consument opstellen.

Ook ‘grote’ projecten?

Dat doeners overigens ook ‘grote’ projecten kunnen realiseren, waar velen niet in eerste instantie aan denken bij de term ‘bewonersinitiatief’, blijkt uit het voorbeeld van de Buurtontwikkelingsmaatschappij Regentes-Valkenbos (zie eerder). Zo is de BOM ondermeer verantwoordelijk voor de ontwikkeling van

een Tennispark in de wijk – aangelegd met een vier *all-weather* tennisbanen, een kinderspeelplaats, kleedkamers, kantine (met op de bovenverdieping een sportschool). In 1993 wordt door buurtbewoners de tennisvereniging ‘Breekpunt’ opgericht, en deze zit een jaar later al aan het maximumaantal leden: 400. Ook weet de BOM een oud schoolgebouw (de voormalige Van Merlenschool) dat op de gemeentelijke lijst voor sloop stond te behouden voor de wijk. Het pand wordt door de gemeente voor een symbolische € 1,- overgedaan aan de BOM, die het pand renoveerde en herontwikkelde tot vier woonappartementen en drie bedrijfsruimten. De BOM weet naast de Van Merlenschool nog een ander pand te behouden voor de buurt: het gebouw waarin het noodlijdende zwembad De Regentes vanouds was gevestigd is herbestemd tot een theater met een café – overigens niet beheerd door de BOM zelf.

Ook zie je dat actief burgerschap in de buurt in staat kan zijn diensten voor een langere periode te verzorgen voor de wijk, zo is te zien bij de BOM. Zo had de BOM een veegploeg in dienst. De winkelstraat in de wijk, Weimarstraat, lag er regelmatig vervuild bij; de gemeentereiniging was vaak niet in staat de rommel tijdig op te ruimen. Hoe het ook zij: de BOM vond dat het beter kon. En de winkeliers in de Weimarstraat wilden de BOM wel een kans geven: tachtig procent van de ondernemers in de straat sponsorde maandelijks de veegploeg van de BOM. In 1993 werd de veegploeg actief; de vegers – die werden begeleid door twee medewerkers van de BOM – werden aangetrokken via de gemeentelijke banenpool.

Daarnaast verzorgt de BOM sinds 1997 een klussendienst waarbij tegen een geringe vergoeding kleine klussen – tuin opruimen, boodschappen doen, een bel of een schilderij ophangen – worden uitgevoerd (zonder te concurreren met bestaande bedrijven). Via destijds de Melkertregeling werden klussers in dienst genomen en voor het vervoer wordt een tweedehands bedrijfsbus ingezet. De aandacht verschoof al snel van kortlopende huishoudelijke klussen naar langer lopende onderhoud-

en beheerprojecten. De BOM ReVa werd naast ontwikkelbedrijf dus ook een buurtbeheerbedrijf. De vergoedingen voor buurtbeheerprojecten vormden vanaf die tijd een belangrijke basis voor het in dienst houden van zo'n dertig mensen, en het in bedrijf houden van twee nieuwe bedrijfsbussen en twee 'hondenpoepzuigers' (BOM-voorbeelden uit Hendriks & Tops, 2002; Van de Wijdeven *et al.*, 2006).

Dergelijke grote projecten zullen doorgaans eerder worden getrokken door buurtbouwers dan door projectentrekkers – die eerder te vinden zijn bij de wat kleinschaliger buurtprojecten. De hierboven beschreven projecten zijn vaak complex, waardoor ze een samenballing vragen van veel expertises (van zowel bewoners als professionals) en vaak ook enige tijd duren voordat ze op gang zijn – waardoor soms een flink uithoudingsvermogen vereist is. Ook is vaak, zoals we reeds zagen in het vorige hoofdstuk, rugdekking vanuit bestuur of politiek cruciaal – waartoe buurtbouwers doorgaans eerder toegang hebben dan projectentrekkers.

Wat brengt het teweeg?

Overheden en instanties stimuleren bewonersinitiatieven doorgaans met de verwachting dat dergelijke initiatieven bijdragen aan het versterken van de sociale cohesie in de buurt. Bewoners zouden elkaar (beter) leren kennen naar aanleiding van activiteiten en projecten in de buurt. In hoeverre is dit het geval en hoe gaat zo iets in zijn werk? Wat leveren bewonersprojecten nou eigenlijk op aan sociale verbindingen tussen bewoners? Als tweede vraag komt aan de orde: wat doen dergelijke projecten met het beeld dat de betrokkenen van zichzelf, de buurt en de instituties hebben? Vaak is namelijk de verwachting dat actief burgerschap begrip oplevert voor de instituties, en het zelfbeeld en het beeld van de wijk positief beïnvloedt.

Sociale verbindingen

Samen met Mirjan Oude Vrielink heb ik onderzoek gedaan naar de Kan wél!-pilot (voor een toelichting op het onderzoek: zie bijlage 1). Daarbij hebben wij ondermeer onderzocht wat het effect van de bewonersinitiatieven is op de sociale bindingen in de buurt. De uitspraken hieronder hebben overigens alleen betrekking op de wat kleinschaliger straat- en buurtinitiatieven.

Uit onderzoek naar bewonersinitiatieven in het kader van het Kan wél!-project blijkt dat er een verschil te zien is tussen wat we noemen verbindingen *in* de projecten en verbindingen *door* de projecten (Oude Vrielink & Van de Wijdeven, 2007). Bij verbindingen *in* de projecten gaat het over de organisatie en voorbereiding van het project – zichtbaar bij de betrokken personen in de organisatie zoals de initiatiefnemer en de medeorganisatoren. Bij verbindingen *door* de projecten gaat het over de uitvoering van het project – gericht op de doelgroep van een project.

Soms is het contact een bewust oogmerk en soms een neveneffect van een bewonersinitiatief. In het eerste geval organiseren bewoners activiteiten voor buurtbewoners, of een specifieke groep – bijvoorbeeld kinderen of ouderen. Dit kan zijn in de vorm van een straatspeeldag of zelfs een theehuis; maar een van de belangrijkste doelen van het project is steeds bewoners met elkaar in contact te brengen. De tweede situatie – sociale verbindingen als neveneffect – doet zich voor als bewoners bijvoorbeeld een fysieke verbetering in de buurt aanbrengen, zoals het opknappen van een speeltuin, waarmee *uiteindelijk* ontmoetingen in de publieke ruimte gestimuleerd worden.

Verbindingen *in* de projecten

Opvallend is dat de initiatiefnemer van een project doorgaans weinig nieuwe mensen leert kennen *in* het project. Vaak verzetten de initiatiefnemers zelf het meeste werk in de voorbereiding

en organisatie van projecten, en houden ze de kring van betrokkenen bij de organisatie doorgaans relatief klein. Het 'kern-team' in de organisatie bestaat vaak uit niet meer dan vier personen.

Zo is bijvoorbeeld Petra de Jong in de Bredase wijk Tuinzigt gestart met het organiseren voor activiteiten voor ouderen. Sinds enige tijd waren de reguliere activiteiten voor ouderen verplaatst van het gemeenschapshuis in Tuinzigt naar het bejaardencentrum in de aangrenzende buurt Westerpark – wat de aanleiding was voor Petra om met enige regelmaat activiteiten-bijeenkomsten voor ouderen (50+) in het gemeenschapshuis te gaan organiseren – onder andere met Nederlandse muziek, spelletjes, dans en een draaiorgel. *“Ik veel voorbereidingen alleen gedaan”*, zo vertelt ze. *“Het is eigenlijk ook veel makkelijker om het alleen te organiseren. Je hoeft dan geen rekening te houden met anderen. Bij de uitvoering heb ik wel hulp gekregen van Bets en haar dochter, en van de man en kinderen van mevrouw Poppel.”*

De initiatiefnemers benaderen doorgaans vooral vrienden, familie of burens waarmee ze reeds een hechte band hebben. Dit is vaak een bewuste keuze: ze weten wat ze van elkaar kunnen verwachten, dat afspraken worden nagekomen, dat ze elkaar goed aanvullen, dat ze elkaar niet veel hoeven uit te leggen, en dat ze over veel zaken hetzelfde denken en op één 'golflengte' zitten. Dit zijn voor hen belangrijke (rand)voorwaarden om het project met plezier op poten te zetten. Zo ook bij de eerder geïntroduceerde Mussa Egilmez: *“Bij het plaatsen van de bankjes voor onze flat heb ik hulp gekregen van mijn buurman, dhr. Gulcan. We kennen elkaar al 20 jaar en staan altijd voor elkaar klaar. Ik wist als ik hem zou vragen dat ik hulp zou krijgen.”*

Als er nieuwe contacten ontstaan tijdens de organisatie van een initiatief, dan is dat meestal tussen de mensen die door de initiatiefnemer worden gevraagd. Maar, gezegd moet worden dat deze mensen elkaar regelmatig ook al kennen; zij zijn dan reeds in een eerder stadium door de initiatiefnemer aan elkaar voorgesteld of waren al kennissen van elkaar. Ook de dames

van de Venrayse leefregels kenden elkaar al: *“We begonnen met een groep van zeven”*, legt initiatiefneemster Netty de Römph uit. *“Met deze mensen klikte het daarvoor ook al. De groep is in de loop van de tijd wel uitgebreid met mensen die zich aangetrokken voelden tot het idee; naar aanleiding van de bijeenkomsten zijn er mensen aangebaakt. Maar er zijn er later ook weer twee afgevallen.”* Een van haar medeorganisatoren vult aan: *“Ja, we kennen elkaar al lang, ook van de speelmiddagen hier. En ik zat toch thuis, dus waarom zou ik het niet doen? Toen heb ik ook de andere buurvrouw gevraagd, en die vond het ook een leuke idee. Toen zijn we met de groep bij elkaar gekomen. We zijn nu met 7 mensen.”*

Let wel: dit zijn allemaal geen wetmatigheden, het gebeurt zeker wel dat er in projecten nieuwe gezichten bij de organisatie worden betrokken, maar dit is duidelijk niet het dominante patroon dat we zagen. Samenvattend kan gesteld worden dat van de aanwas van sociale verbindingen *in* de projecten doorgaans niet bijzonder veel te verwachten is; er is veeleer sprake van een versteviging van reeds bestaande verbanden, dan van het ontstaan van nieuwe.

Verbindingen *door* de projecten

Meer nieuwe verbindingen ontstaan er *door* de projecten – met andere woorden: tussen mensen die participeren als doelgroep van het project. Het gaat dan niet om de voorbereidings- en organisatiefase van een project, maar om de fase waarin het project zijn beslag heeft gekregen. Zo kan – om een voorbeeld te geven – een multicultureel buurtfeest georganiseerd zijn door een kleine groep bewoners, maar aan het feest zelf kunnen meer dan 100 mensen deelnemen. Van belang voor het ontstaan van nieuwe verbindingen door een project, is de wijze waarop een buurtinitiatief onder de aandacht wordt gebracht bij de buurtbewoners. Zo lukt het regelmatig – afhankelijk of een project bedoeld is voor een straat, of voor een hele buurt – om met een project tussen de 60 en 200 bewoners bij elkaar te brengen.

Zo organiseerde Leo van Tilburg samen met een aantal van zijn burens in de zomervakantie een dag voor kinderen in de Bredase wijk Tuinzigt, omdat veel ouders een vakantie voor hun kinderen niet kunnen betalen. Leo en zijn kleine groep vrijwilligers organiseerden een kermis op het plein voor de kerk – met ondermeer een springkussen, een draaimolen, voetballspellen, schmink en suikerspinnen. Hoewel het organiserend team relatief klein was, kwamen er toch zo'n 60 kinderen die dag – waarvan de ouders dan vaak ook (even) meekomen. En bij de door Petra de Jong georganiseerde bijeenkomsten trok het bezoekersaantal via mond op mond reclame ook steeds verder aan, met een gemiddelde opkomst van tussen de 35 en 50 personen. Ook op het flatfeest van de eerdergenoemde heer Egilmez kwamen uiteindelijk toch zo'n kleine 100 bezoekers.

Grote aantallen deelnemers zie je niet alleen bij initiatieven die bedoeld zijn om bewoners uit de wijk of buurt te laten deelnemen aan een bepaalde activiteit; ook een openingsmoment waarop het resultaat van een project aan de buurtgenoten wordt getoond leidt gemakkelijk tot nieuwe ontmoetingen. Denk bijvoorbeeld aan de opening van een nieuw opgeknapt speeltuin, of een multicultureel vrouwenhuis in de buurt. De bezoekers/deelnemers leren op dergelijke momenten nieuwe gezichten kennen, en dat geldt overigens ook voor de organisatoren van het initiatief. Zulke openingsdagen, waarop een ooploopje wordt georganiseerd, geeft overigens ook nog wat gespreksstof in de buurt, in de dagen erna.

Naar aanleiding van dergelijke projecten zie je vaak een (bescheiden) opeving van bestaande contacten in de buurt. Bewoners herkennen elkaar op straat wat makkelijker, zeggen elkaar dan wat sneller gedag, en maken vervolgens ook wat makkelijker een praatje. De heer Egilmez: *“Het is niet dat er een groep bewoners is die na de barbecue nog veel contact heeft, maar het feest heeft er wel voor gezorgd dat mensen elkaar groeten. En de geplaatste bankjes zorgen er voor dat oudere bewoners elkaar vaker zien en een praatje maken.”* Veel verdergaande contacten ontstaan doorgaans niet, maar er

is vaak wel degelijk iets veranderd: zo maakt een dergelijk project het soms wat makkelijker voor bewoners om met elkaar in contact te treden. Netty de Römph: *“Ik heb nu een ingang bij mensen, de drempel om mensen aan te spreken is verlaagd.”*

Tamara en haar vriendinnen zien overigens wat grotere veranderingen. *“Het contact tussen mensen is zeker verbeterd”*, zo geven zij aan. De drie vriendinnen die het project getrokken hebben kenden elkaar al, maar door dit project is dit onderling contact verbeterd (*“We kenden elkaar wel, maar nu nog beter”*). En ook hebben ze nieuwe mensen leren kennen: *“Er zijn toch ook zeker 3 tot 7 mensen (van de ongeveer 12 betrokkenen – tvdw) die we nog niet kenden, maar waar we nu contact mee hebben; we komen nu ook bij heel wat mensen in de buurt thuis.”* *“Ik denk dat ook het contact tussen andere buurtbewoners veel beter is geworden”*, geven de dames aan, *“en er wordt zelfs over een straatfeest gesproken.”*

Doorgaans echter, kennen mensen elkaar natuurlijk niet meteen heel goed naar aanleiding van een eerste ontmoeting. Maar: ze zijn daarna doorgaans geen onbekenden meer voor elkaar. Bewoners kunnen elkaar daarna – letterlijk en figuurlijk – vaak wat beter plaatsen (‘die en die woont daar en daar’, ‘die werkt daar en daar’), wat een gevoel van vertrouwdheid kan geven. Zo gaf Astrid Kuiper de volgende impressie van het straatfeest dat zij met enkele burens had georganiseerd: *“Je ziet een oudere buurman die amper Engels of Duits of zo spreekt, ineens met handen en voeten met een Pools iemand staan praten. En de krakers kwamen eens in de zoveel tijd langs om een bordje eten te halen. In de straat was de chemie veranderd, mensen kenden elkaar weer. En de Turk van drie huizen verderop, was niet meer ‘die Turk’, maar het was nu Mohammed met die lekkere salade.”*

Dergelijk buurt- en straatprojecten hebben daarmee de potentie om van onbekenden ‘vertrouwde vreemden’ (Jacobs, 1961/1992; Reijndorp, 2004, pp. 142-169) te maken, of om – in andere woorden – een vorm van ‘publieke familiariteit’ (Blokland-Potters, 1998, pp. 187-198) tussen wijkbewoners te bewerkstelligen.⁹¹

Over vluchtige verbindingen en sociaal kapitaal

Dergelijke vluchtige/korte contacten tussen mensen zijn *juist* van belang, zo stelt Blokland (Blokland-Potters, 2006): de vluchtige verbindingen bepalen voor een belangrijk deel onze ervaring van het sociaal weefsel van de stad. Die verbindingen hebben invloed op het algemeen vertrouwen dat we hebben in de buurt en medemens en op een gevoel van veiligheid in de buurt wijk (zie ook WRR, 2005, p. 143). De publieke familiariteit is daarmee ook weer bevorderlijk voor het ‘thuisgevoel’ in de buurt (Van der Graaf & Duyvendak, 2009) – wat vervolgens weer positief samenhangt met al dan niet actief worden (zie hoofdstuk 4).

Daarnaast leveren sociale contacten (potentiële) hulpbronnen op, in de vorm van sociaal kapitaal. En of dit *bonding* of *bridging* sociaal kapitaal is, kan uitmaken. Een sociale verbinding met iemand uit een andere groep (*bridging*) maakt de kans groter een hulpbron aan te boren waartoe je eerder nog geen toegang had. Simpel gesteld: iemand die anders is, heeft vaak hulpbronnen die je zelf niet hebt (Blokland-Potters, 2006). Dit voordeel wordt groter als je zelf uit een groep komt met relatief weinig hulpbronnen. (Ook Granovetter (1983) concludeerde overigens reeds eerder dat de zogenaamde *weak ties* uit vluchtige korte contacten soms verassend krachtig kunnen zijn.)

Het lijkt er op dat het sociaal kapitaal dat *in* de projecten ontstaat – tussen de initiatiefnemer(s) en de medeorganisatoren en tussen de bij de organisatie betrokken personen onderling – doorgaans niet erg *bridging* van karakter is. Zoals gezegd: doorgaans werkt de initiatiefnemer samen met mensen die hij/zij reeds kent en vaak uit de ‘eigen groep’ (familie, vrienden) komen; en vaak kent een aanzienlijk deel van ander betrokkenen elkaar ook al. Verder geven veel doeners – en met name de projectentrekkers – aan het toch wel lastig te vinden om in de organisatie ook mensen met een andere culturele achtergrond te betrekken (dit is overigens ook al terug te zien in de namen-

lijst in de bijlage 2). Recent onderzoek van Kleinhans en Bolt (2010) lijkt dit beeld overigens te bevestigen.

Netty de Römph (leefregels Brukske): *“Het betrekken van andere culturen is nog niet zo makkelijk.”* In de organisatie van het leefregels-project hebben wel (tijdelijk) enkele Turkse vrouwen meegedaan, maar dat was – zo kijken de organisatoren van het project erop terug – best complex. Netty: *“Die mensen hebben eigenlijk geen inbreng gehad [in het project – tvdw]. Eigenlijk moeten wij vragen: wat vind jij? Maar dat vergeten we ook wel eens. Ik ben dat zelf niet echt gewend; want ik moet dan terugschakelen.”* En zo is het, zo bekent Netty terugkijkend op de organisatie van het project, óók een exercitie in afstemming en inleving tussen culturen: *“Ik moet rekening houden met dat zij anders in elkaar zitten.”* En ook Leo van Tilburg (speeldag Tuinzigt) ervaart in het betrekken van allochtone buurtbewoners in de projectorganisatie enkele ‘culturele complicaties’. Leo: *“(…) het betrekken van allochtonen gaat van geen kante. Die willen toch eerst de kat uit de boom kijken.”* En ook bij het deelnemen aan buurtactiviteiten zijn er zaken om rekening mee te houden. Hierover zegt Leo: *“En het is ook moeilijk, bijvoorbeeld een feestje voor allochtone vrouwen: die willen vrouwelijke personeel. (...) Maar we proberen het wel. Alles is open en toegankelijk. Bij buitenactiviteiten komen ze wel, ook de kinderen kwamen wel, maar de ouders blijven er dan wel bij.”* Dit laatste is overigens ook de ervaring bij het leefregelsproject; daar hadden de dames ook enkele manifestaties in de wijk georganiseerd, en daar kwamen wél heel wat allochtone buurtbewoners op af, zo vertelden ze.

Hoewel het niet altijd eenvoudig is en het aandacht vraagt van de initiatiefnemers, lijken de kansen op het ontstaan van *bridging* sociaal kapitaal tussen de ‘blanke middenklasse’ en de ‘moeilijk bereikbare groepen’ bij de doe-initiatieven vooralsnog groter dan bij de meer op deliberatie gerichte bewonersinitiatieven. Uit de onderzoeken in Groningen, Hoogeveen, Enschede en Deventer blijkt dat in de overleggremia (wijkraden, overleggroepen etcetera) een duidelijke ondervertegenwoordiging is te

zien van vooral jongeren en allochtonen. Dat is overigens geen uitzonderlijke constatering; een vergelijkbaar beeld komt naar voren uit ander onderzoek naar overlegvormen in de wijk (zie Lammerts & Verwijs, 2009, p. 18).

Het beeld dat de geïnstitutionaliseerde vergadercircuits in de wijken niet erg gekleurd en niet erg jong zijn, wordt verder toegelicht door enkele van de gesprekspartners. Zo is Gerrit Ansink (wijkraad Velve Lindenhof) helder: *“We hebben nog nooit een buitenlander in de wijkraad kunnen krijgen. Als ze klachten hebben worden die op een heel andere manier behandeld. Ze komen niet bij de wijkraad.”* En zo vertelt Harry Nijkamp uit Deventer (wijk 4): *“Mensen beneden de 30 zijn er bijna niet [in het wijkteam – tvdw], die vinden andere dingen belangrijk en zijn ook nauwelijks thuis. (...) Allochtonen zijn moeilijk te binden, behalve als er wat te doen is dan doen ze wel actief mee, maar niet in de wijkaanpak en in het wijkteam.”* (Hierbij noemt hij overigens de Rivierenbuurt als een gebied waar allochtonen wel meer vertegenwoordigd zijn.) Elbert Jasper (ook uit Deventer): *“Het wijkteam bestaat grotendeels uit 50+ -ers. (...) De taakgroepen zijn over het algemeen iets jonger; 30-40 jaar.”* Gerrit Ansink voegt hieraan nog de observatie toe dat in zijn buurt ook de welgestelden weinig te zien zijn bij de wijkraad: *“Onze wijk is een appel met een rijpe schil. De binnenwijk is vrij arm, maar de singel heeft grote straten en daar wonen wat rijkere mensen. Die zie je niet op de vergadering.”*

Bij de doe-initiatieven is het beeld gedifferentieerder. Daar zie je – naast de (vaak blanke en wat oudere) ‘bekende gezichten’ in de wijk die er natuurlijk óók zijn – ook regelmatig jongeren en allochtonen. Maar, contacten tussen de verschillende groepen zullen – zo zagen we hiervoor – eerder gelegd worden door de projecten dan in de projecten. Wat je overigens wel ziet is dat de buurtbouwers doorgaans veel meer dan de projectentrekkers bedreven zijn in het slaan van bruggen tussen verschillende groepen bewoners (maar ook tussen bewoners en professionals, en tussen bewoners en bestuurders). Als buurtbouwers zelf iets op poten zetten, of andere – vaak minder ervaren – ini-

tatiefnemers op gang helpen, lukt het hen vaak wat makkelijker om ook *in* de organisatie bewoners uit diverse groepen bijeen te brengen. Zij hebben vaak een uitgebreid netwerk, hebben veel ervaring als ‘actieve burger’, en bovenal: voor veel van de buurtbouwers – denk aan Bien en Astrid – is het ‘verbinden’ een van de voornaamste drijfveren voor hun inzet. Maar: zij weten ook dat dat tijd, aandacht en energie vergt.

En of dat verbinden nu wel of niet geslaagd is, hangt af van je perspectief en verwachting. De instanties zijn – vanuit sociale cohesie-perspectief – vaak heel blij met de actieve burgers en met hun initiatieven, maar regelmatig klinkt er nog wel een ‘hoop op meer’ door bij de professionals. Mike Hacking over het Indische Buurt-initiatief: *“TB 2010 was toch vooral ook een witte aangelegenheid; het merendeel van de Indische Buurt is gekleurd, en het merendeel van de bewoners op de bijeenkomst was wit.”* Initiatiefnemers op hun beurt hebben zo nu en dan het gevoel ‘hoe dan ook’ niet aan de verwachtingen van de instanties te kunnen voldoen. Op dit punt haal ik het citaat van Bien Hofman nogmaals aan *“Het voldoet nooit aan de eisen die gesteld worden. ‘Het zijn altijd de witte Nederlanders die komen’, wordt er dan gezegd... of je mankeert wat aan je ogen, of je wilt het alleen maar zo zien. Dat is beslist niet zo!”*

Een belangrijke vorm van *bridging* sociaal kapitaal is dat tussen bewoners en professionals, of tussen bewoners en bestuurders – dit wordt ook wel eens ‘verticale cohesie’ genoemd (zie Van Marissing, 2008, pp. 51-54). Juist ook deze verbindingen kunnen voor bewoners veel betekenen in termen van nieuwe mogelijkheden en hulpbronnen. En in zekere zin zijn de buurtbouwers doordat ze veel mensen kennen – waaronder vaak professionals en bestuurders – een potentiële stapsteen of ‘kruiwagen’ voor andere bewoners naar actoren in het politieke en professionele domein.

Verschuivende beelden?

Initiatieven in het publieke domein van de wijk ontplooiën doet regelmatig ook iets met zowel het beeld dat bewoners van zichzelf. Zo hadden sommige doeners die actief waren in de Kan wéll-pilot door hun opgedane ervaring een positiever beeld over zichzelf en vonden dat ze meer konden dan ze vooraf hadden gedacht. Regelmatig ook werden de initiatiefnemers van dergelijke buurtprojecten ook later nog aangesproken door medebuurtbewoners die hen bedanken of complimenteren met het project.

Tamara Sanichar (opknappen speeltuin, Venray): *“We krijgen heel goede reactie van mensen. Als ik mijn kinderen ga ophalen bij school krijg ik te horen dat bij hun ook een speeltuin is die wel een opknapbeurt kan gebruiken. Iedereen vindt het een goed idee en ze vinden het allemaal mooi geworden. Ook een peuterspeelzaal over de ringweg is erg enthousiast. Ze komen een keer in de zoveel tijd met de kinderen spelen in het speeltuintje omdat het veilig en leuk is voor de kinderen.”*

Ook kan het actief participeren in een buurtproject ook wat betekenen voor het beeld van de wijk(bewoners), zo blijkt uit de gesprekken: Tamara Sanichar: *“Het beeld dat ik had van de wijk is al goed, maar het is leuk om te zien dat de buurt zo betrokken is en dat het ook heeft geleid tot het organiseren van een buurtfeest.”* Een van Tamara's vriendinnen/medeorganisatoren vult aan: *“Eigenlijk woon ik in een heel sociale buurt, maar heb dat nooit zo ervaren. Het zijn geen individualistisch ingestelde mensen, en ze staan zeker open voor contact.”*

De initiatiefnemers zélf kunnen een ander beeld krijgen van de wijk, maar ook andere wijkbewoners kunnen door een initiatief een nieuwe kijk op hun wijk krijgen. Zo wilde Arie Schagen in de beginperiode van de BOM bijvoorbeeld nog wel eens op zaterdagochtenden door de straten gaan met zijn veegploeg om de vuilophoping in het weekend tegen te gaan. Hij deed dit op een wijze die weinig buurtbewoners kan zijn ontgaan in die periode: namelijk met de bezem in de ene en de megafoon in de andere hand: ‘wakker worden, de straat wordt weer geveegd’.

Hoewel dit bij sommigen zeker ook tot enige irritatie zal hebben geleid, zorgen dergelijk acties – in een periode waarin velen het gevoel hadden dat de wijk achteruit ging en vervuilde – ook voor levendigheid in de buurt (er gebeurt weer eens wat!).

Verandert ook het beeld dat bewoners hebben van de instituties? Voor veel initiatiefnemers geldt namelijk dat zij moeten overleggen met de gemeente of met professionals en instellingen in de wijk. Een aanzienlijk deel van de actieve burgers in het kader van Kan wél! had het idee dat gemeenten, corporaties en andere instanties in de wijk hen door de initiatieven wel degelijk serieuzer nemen dan daarvoor. In een enkel geval hebben de bewoners zelfs het idee dat de betrokken instantie(s) door het project beter zijn gaan communiceren met bewoners.

Veel doeners geven aan dat zij het van belang vinden dat instanties ook echt naar hen luisteren (en dus niet alleen *praten*) en ook daadwerkelijk actie ondernemen. Opvallend is dat de bewoners in Kan wél! op dit punt vooral een positievere indruk hebben gekregen van de woningcorporaties (en dus niet van bijvoorbeeld de gemeente). Bewoners hebben in het project doorgaans weinig in hun ogen positieve ervaringen opgedaan met gemeentelijke procedures en medewerkers, zo geven velen van hen aan. En in de gevallen waar de contacten met de gemeente soepel of zelfs uitstekend verliepen bleek het negatieve beeld dat bewoners van de gemeente hadden toch hardnekkig en werd de positieve ervaring vaak als een ‘uitzondering’ gezien. Wat betreft het beeld over de welzijnsinstellingen en de wijkvereniging is er geen duidelijk patroon te zien in de reacties van bewoners. Een deel van de bewoners merkt op dat ook het contact met de welzijnsinstellingen en wijkverenigingen nauwelijks is verbeterd in de loop van het project, terwijl juist een ander deel wél van mening is dat de relatie met de wijkvereniging en soms ook met de welzijnsinstelling beter is geworden door het project.

Wat brengt het voort?

De uitoefening van burgerschap leidt tot burgerschap. Dat klinkt wat cryptisch, maar waar het op neer komt is dat actief burgerschap een zelfversterkend effect kan hebben. Tijdens de uitoefening van burgerschap, bijvoorbeeld tijdens het opzetten en uitoefenen van een buurtproject, worden (deugdzame) burgers gecreëerd (zie ook Van Gunsteren, 1992a). Zo leren actieve burgers nieuwe vaardigheden en/of worden ze beter in wat ze reeds konden; in interactie met andere burgers en met instanties maken ze zich nieuwe burgerdeugden eigen en/of verdiepen de reeds aanwezige deugden. Voor de doeners geldt ook dat er 'al doende' wordt geleerd. Buurtbouwers kunnen 'buurtbouwen' mede door hun opgedane (vaak jarenlange) ervaring als actieve burger. Heel wat projectentrekkers zijn echter relatief onervaren in het regelen van zaken met de instanties. Wat wordt er zoal geleerd? Of anders gesteld: welke (burgerlijke) vaardigheden worden ontwikkeld?

Vaardigheden

Zo blijkt bijvoorbeeld uit het Kan wél!-onderzoek (Oude Vrielink & Van de Wijdeven, 2007) dat de doeners heel wat verschillende vaardigheden opdoen tijdens het opzetten en uitvoeren van hun initiatieven. Zo hebben sommige bewoners geleerd en ervaren dat *timing* belangrijk is in het opzetten van een project, anderen noemen het belang van een goede voorbereiding. In weer andere gevallen noemen bewoners zeer specifieke kennis die ze hebben opgedaan. Bijvoorbeeld hoe je een stichting opricht, hoe je een subsidieaanvraag schrijft, hoe je een manifestatie of een workshop organiseert, hoe je flyers of een website maakt, sponsoren werft, een stappenplan maakt of een begroting opstelt.

Ook zeggen bewoners door de opgedane ervaring de volgende keer eerder in contact te treden met gemeentelijke en andere instanties en daarin nog effectiever te zullen opereren. Marie-Louise (speelterrein Tuinzigt): *“Natasja had nooit contact opgenomen met de gemeente dat gaat volgende keer vast makkelijker nu ze het eenmaal gedaan heeft. Gewoon initiatief nemen, dat heb ik wel geleerd”* En Tamara Sanichar zou de volgende keer proberen wat meer voor elkaar te krijgen bij de gemeente. *“Ik weet nu zeker dat als ik door was gegaan op het hek en het kappen van bomen dat ze op een gegeven moment akkoord waren gegaan. Maar dat is wat je leert tijdens een project. Als je nog nooit zoiets hebt gedaan ben je al blij dat het gaat gebeuren. Ook ben je wel wat voorzichtig. In dit geval zijn we trouwens wel tevreden over de gemeente, maar ik zeg nadrukkelijk in dit geval. In dit geval hebben ze nog meer gedaan dan dat we hebben gevraagd. Ze hebben zelfs een grindpad aangelegd.”*

Naast praktische of organisatorische vaardigheden die van pas komen in het opzetten van de initiatieven ontwikkelen bewoners overigens ook vaardigheden die bij een (neo)republieks burgerschap passen. Bewoners kunnen bijvoorbeeld aan den lijve ondervinden dat het helpt om bij projecten als het aanleggen van een speeltuin of trapveldje eerst te gaan luisteren naar, praten en overleggen met omwonenden. In bijvoorbeeld de Bredase Lusten en Lasten- en Bewoners Heuvel aan Zet-aanpakken, waar buurtbewoners uit verschillende ideeën mogen kiezen, hebben bewoners ervaren dat het belangrijk is om steun te zoeken en ‘draagvlak’ te ontwikkelen voor hun idee bij medebewoners. Een andere vaardigheid is het zoeken naar ‘win-win opties’ samen met andere ‘stakeholders’, wat weer past in een meer liberaal idee van goed burgerschap.

Deugden

Deze vaardigheden kunnen tijdens de uitoefening ervan méér worden dan louter instrumenten om zaken voor elkaar te krijgen; zij kunnen geïnternaliseerd worden als burgerlijke waar-

den/deugden. Zo kan een bewoner bijvoorbeeld tijdens het uitvoeren van een project tot het besef komen dat overleggen niet alleen handig is in het voorkomen van problemen met de burens, maar ook een uiting is van goed gedrag: een goede burger is een burger die eerst overlegt met zijn buurtgenoten voordat hij een project start waar de burens mogelijk hinder van ondervinden of anders over denken. Daarmee is een vaardigheid verworven tot een deugd.

De deugden aan de linkerkant van de typologie – bij de wijkexperts en casuexperts – neigen doorgaans naar de republikeinse deugdcatalogus. De deugden aan de rechterkant van de typologie – bij de buurtbouwers en de projectentrekkers – liggen doorgaans dicht bij de communitaristische deugdcatalogus, waar de sociale gemeenschap centraal staat. Bij de doeners – de rechterkant van de typologie – zagen we dat de motieven om actief te worden een sterk communitaristisch karakter hebben; veelal willen de initiatiefnemers bewust iets betekenen voor en in de lokale (buurt)gemeenschap – en doen dat vanuit een overtuiging dat ze daarmee iets goeds doen. Anders gezegd: zij zien hun handelen als goed burgerschap – weliswaar niet letterlijk in die termen, maar toch. Veel van de doeners hebben ook de bijpassende communitaristische vaardigheden: ze zijn bijvoorbeeld goed in het leggen van persoonlijk contact en hebben een scherp oog ontwikkeld voor wat anderen nodig hebben en voor wat goed is voor de vitaliteit van de lokale gemeenschap. De – veelal communitaristische, maar regelmatig ook republikeinse – deugden en vaardigheden worden in de uitvoering van de initiatieven vaak ook verder versterkt.

Welbeschouwd zijn een deel van de eerdergenoemde praktische of organisatorische vaardigheden ook te begrijpen als ondernemersvaardigheden. Denk aan het maken van een (project)begroting, het vinden van geldschietters, maar vooral een neus voor wat werkt om zaken aan het rollen te brengen en mensen (letterlijk) in beweging te krijgen. Kortom: de doeners gaan erop uit, wenden diverse geldpotjes aan, gaan allianties

met anderen aan op basis van een gedeelde ‘de handen uit de mouwen-houding’, of omdat het snelheid van handelen oplevert.

En zoals hierboven gesteld: vaardigheden grenzen soms aan, of lopen over in, burgerlijke deugden; in dit geval: goed burgerschap is een ondernemend, handen-uit-de-mouwen burgerschap, goed burgerschap is zien dat er werk aan de winkel is en dit dan ook op een effectieve wijze oppakken. Maar, het dominante burgerschap van de doeners is uiteindelijk toch vaak te labelen als communitaristisch (buurtbouwers) geïnjecteerd met liberale elementen (projectentrekkers): de meeste doeners willen eerst en vooral iets betekenen voor de buurt (eventueel gecombineerd met een welbegrepen eigenbelang) en pas daarna zijn ze ondernemer. En: misschien is het zelfs beter te stellen dat het ondernemerschap veeleer een stijl van handelen of een gekozen aanpak is, dan een vorm van burgerschap.

(Re)produceren van burgers

Naast het verwerven van burgerlijke vaardigheden en deugden, zijn de actieve burgers uit de typologie ook bezig met het (re)produceren van burgers. Ze creëren burgers in plaats van individuen: ze proberen bewoners te integreren in de politieke gemeenschap en de *civil society* (zie ook Ossewaarde, 2006, p. 25). Dat is met name het geval voor de wijkexperts en de buurtbouwers.

Een deel van de activiteiten van de buurtbouwers is gericht op het betrekken en verbinden van groepen bewoners, of het *empoweren* van bewoners zodat ze zichzelf kunnen helpen. Dit gaat soms uitnodigend, denk aan Bien en co. die bezig zijn met het mogelijk maken van ontmoetingen en gesprekken in een zeer ‘pluralistische’ wijk, waardoor (hopelijk) begrip en tolerantie groeit. Maar het gaat soms ook op een meer corrigerende manier; Arie Schagen tegen een van de buitenlandse werknemers bij de BOM: “Ongelofelijk dat jij zo goed Nederlands praat, en je

vrouw nog steeds niet, dat kan toch niet job!” (citaat uit Hendriks & Tops, 2002).

De wijkexperts zijn ook regelmatig bezig met de vorming van republikeins burgerschap. Zoals we in hoofdstuk 6 zagen, laat Gerrit Ansink bewoners die met een klacht over de gemeente bij hem aankloppen, eerst zelf ermee aan de gang gaan. Dat heeft een bedoelde *empowerende* component: bewoners leren door zélf contact te zoeken met de instanties (en dat niet te laten doen door de wijkraad) politieke burgerschapsvaardigheden. Maar het heeft ook een praktische component: het is uiteindelijk niet te behappen voor een wijkraad om doorgeefluik van álle bewonersklachten te zijn. Een ander voorbeeld is dat van de bewonersorganisatie Scheepsraad in Lewenborg (Groningen). In de wijk Lewenborg wordt elk voorjaar een soort Opzoomeractie gehouden waarbij bewoners de straat opgaan om schoon te maken en op te ruimen. De Scheepsraad probeert van deze gelegenheid gebruik te maken om bewoners ook bij de wijkpolitiek te betrekken. Fokko van der Heide: *“We gaan beginnen om iets met de Lentekriebels te doen. Daar haken wij aan en dan proberen we met mensen te bespreken wat zij de belangrijkste aandachtspunten vinden voor de wijk. Op die manier zorg je dat de burger verantwoording krijgt voor het te besteden geld, en dat het niet voor ons wordt besteed.”*

Nieuwe initiatieven?

Uit de interviews in het kader van Kan wél! blijkt dat initiatiefnemers die een grote groep bewoners uit de buurt of wijk uitnodigden om aan een activiteit mee te doen of een opening bij te wonen, dikwijls van bezoekers hoorden dat deze ook iets dergelijks voor de wijk zouden willen organiseren. In veel gevallen blijft het bij goede voornemens, maar in een aantal gevallen zijn er daadwerkelijk nieuwe initiatieven uit voortgekomen. Zo stelt een van de geïnterviewden: *“Mijn beeld van de buurt was al goed, maar ik vind het leuk om te zien dat de buurt zo betrokken is en*

dat het ook heeft geleid tot plannen voor het organiseren van een buurtfeest.”

Eenzelfde mechanisme van burgers die elkaar inspireren of op ideeën brengen zagen we ook in het verhaal van Astrid Kuiper. Daar kwamen buurtbewoners naar aanleiding van een (mede door Astrid georganiseerd) straatfeest naar haar toe: ‘*zeg hoe doe je dat? Dat wil ik ook.*’ En later werd er een straat verderop ook een feest georganiseerd, zo vertelde Astrid. Het is te vroeg om te kunnen zeggen of hier sprake is van een veelvoorkomend mechanisme waarbij het ene initiatief leidt tot een volgend, maar dát het kan en gebeurt is zeker duidelijk.

Actief burgerschap: slot- beschouwing

9. Reflectie en discussie

Ten geleide

De vorige vier hoofdstukken (hoofdstuk 4 t/m 8) hebben een empirisch antwoord gegeven op de vraag ‘Hoe is actief burgerschap in de buurt – in de context van wijkontwikkeling – te begrijpen?’ Op basis van het onderzoek heb ik vier typen actief burgerschap onderscheiden; de typologie en de kenmerken en karakteristieken van de vier typen zijn in de hoofdstukken 5 en 6 aan de orde geweest. Daarna heb ik in de hoofdstukken 7 en 8 verder ingezoomd op de rechterzijde van de typologie: de ‘doeners’; hoe ziet de dynamiek van het doen eruit en wat levert het doen zoal op?

In dit laatste hoofdstuk zal ik deze empirie verder in perspectief plaatsen en nader duiden in het licht van de in hoofdstuk 2 t/m 4 behandelde literatuur. Ik houd hier dezelfde volgorde aan als in het empirische gedeelte: eerst bespreek ik de vier typen actief burgerschap, daarna ga ik specifiek in op de doeners. In de reflectie op de doeners zal ik tevens het concept van de ‘doe-democratie’ bespreken. Ik zal eindigen met enkele handelingsperspectieven voor diegenen die actief burgerschap in de buurt willen bevorderen.

De typen nader geduid

Een eerste blik

Om te beginnen: hoe verhouden de typen zich ‘grofweg’ tot de eerder behandelde drie klassieke burgerschapsconcepties (hoofdstuk 2): republikeins, liberaal en communitaristisch? Met andere woorden: welke burgerdeugden – gerelateerd aan die drie concepties – zijn te zien in de verschillende uitingen van actief burgerschap?

De typen aan de linkerzijde van de typologie – de wijkexperts en casusexperts – neigen doorgaans naar de republikeinse deugden-catalogus. Het gaat dan in algemene zin om het nemen van verantwoordelijkheid in de publieke besluitvorming over de wijk – waarbij de wijk te begrijpen is als een ‘politieke gemeenschap’ waarin burgers regeren en geregeerd worden. Meer specifiek gaat het om een republikeinse deugd zoals het kunnen redeneren in termen van ‘het wijkbelang’. Bij de doeners – de rechterzijde van de typologie – zagen we dat de motieven om actief te worden een stevig communitaristisch karakter hebben; veelal willen de initiatiefnemers in eerste instantie iets betekenen voor en in de *sociale* (buurt)gemeenschap. De klassieke communitaristische deugden daar zijn bijvoorbeeld: medeburgers helpen, oog hebben voor noden van een ander, zorg dragen voor een nette publieke ruimte.

De onderste twee burgerschapstypen in de typologie – de projectentrekker en de casusexpert – hebben meer dan de bovenste twee typen – de buurtbouwer en de wijkexpert – elementen van het liberale burgerschap in zich. Bij hen is het private/individuele belang regelmatig steviger gekoppeld aan het publieke/collectieve belang dan bij de buurtbouwers en de wijkexperts. Zo’n private motivatie is bijvoorbeeld: *“mijn kinderen kunnen beter spelen in de speeltuin als ik die opknop.”* Maar het private belang wordt dan wel verbonden met een publiek (gemeenschappelijk) belang: *“alle kinderen van de buurt kunnen erin*

spelen, we knappen hem gezamenlijk op, en het heeft een positieve uitstraling voor de wijk.”

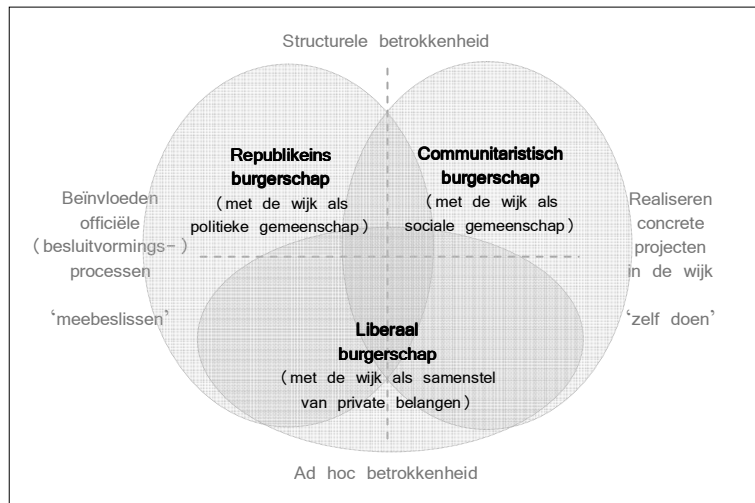
In het onderzoek lijkt zich in de onderste twee burgerstypen ook een nieuwe, vaak jongere generatie af te tekenen. Dit sluit aan bij de trends in betrokkenheid die door ondermeer het SCP worden gezien (zie hoofdstuk 4). De verbanden waarin wordt geparticipeerd zijn losser geworden, de verbondenheid van burgers met organisaties heeft een meer ‘episodisch’ karakter gekregen, en de vrijwillige inzet sluit bij de nieuwe generatie steeds vaker aan bij wat er in de eigen directe omgeving speelt en bij de ‘eigen biografie’. Waar bij de vorige generatie conventie, gewoonte en trouw aan een organisatie nog een grote rol speelde, is vrijwillige inzet voor de jongere generatie iets dat op een gegeven moment aansluit bij de eigen leefstijl, en dat regelmatig samengaat met een welbegrepen eigenbelang.

Waar de buurtbouwer en wijkexpert de publieke zaak doorgaans definiëren in termen van de wijk, ligt ‘het publieke’ bij de projectentrekker en de casusexpert doorgaans iets dichterbij huis – figuurlijk én letterlijk. Zij richten zich doorgaans op de eigen buurt of straat, de eigen directe leefomgeving. In de praktijk verschilt ‘de’ publieke zaak overigens per casus, per geval. En zelfs dan is er vaak niet één definitie van de publieke zaak, maar hebben verschillende betrokkenen – of groepen betrokkenen – daar elk een wat ander beeld bij. Al met al is het een complexe aangelegenheid, en er bestaat in de praktische uitvoering geen ‘publieke zaak’ die door eenieder precies hetzelfde wordt geïnterpreteerd.

Doordat ik in dit proefschrift juist het burgerschap onder de loep neem, zijn in de beschrijvingen en voorbeelden die aan de orde zijn geweest andere rollen in het leven onderbelicht gebleven. Hoewel het een bescheiden open deur betreft, wil ik bij dezen toch ook benadrukken dat de burgerschapsrol van de actieve burgers die eerder aan het woord kwamen, maar één van de vele rollen is in hun dagelijks leven. Het maken van een ver-

schil in het publieke domein is voor veel van de actieve burgers een serieuze aangelegenheid, maar het is zeker niet het enige doel of de enige verantwoordelijkheid in het leven. Ze zijn niet louter ‘wijkburgers in het publieke domein’; ze zijn ook geliefden, echtelieden, ouders, kinderen, deelnemers aan vriendenclubs of andere verbanden en relaties in de reële of virtuele wereld. In die zin is het actieve burgerschap dat in dit onderzoek naar voren komt in lijn met Van Gunsteren te begrijpen als een onderdeel van een door het individu zelf samengesteld ‘boekje’ (Van Gunsteren, 1992b). De burgerschapsrol wordt dan beschouwd als een rol die kan bestaan naast en kan worden gecombineerd met (veel) andere rollen in het leven.

Figuur 2: de typologie ‘grofweg’ in relatie tot de klassieke burgerschapsconcepties



Dat gezegd hebbende, is wat dat betreft echter wel een duidelijk verschil te zien tussen de typen boven en de typen onder in de typologie. Voor de projectentrekkers en casusexperts betreft het namelijk een tijdelijke rol en is het ook (maar) één van de vele rollen. Voor de wijkexpert en buurtbouwer is hun ‘actieve burgerschapsrol’ echter vaak een zeer prominente. Het betreft

een rol die voor een langere tijd wordt ‘gespeeld’ en, meer dan bij de projectentrekkers en casusexperts, verwordt tot een identiteit.

Professionals vs. leken?

Het burgerschap dat de wijkexperts en de buurtbouwers aan de dag leggen is zelfs dermate intensief en laat een (door de jaren heen) dermate stevig ontwikkelde set vaardigheden zien, dat velen dit zullen beschouwen als ‘professioneel burgerschap’ of ‘beroepsburgerschap’. De wijkexperts en de buurtbouwers zijn in zekere zin inderdaad te beschouwen als proto-professionals (zie ook Bosch & Van der Pennen, 2009). Ze kunnen vaak goed afstemmen op de taal, logica en het handelingsrepertoire van beleidsmakers en politici⁹² en kunnen de vraagstukken in de wijk soms ook verassend goed duiden in ambtelijk vakjargon (‘sociaal moet leidend zijn voor fysiek’, ‘wijkontwikkeling is meer dan stenen stapelen’ etc.).

Dit proto-professioneel gedrag is overigens het duidelijkst te zien bij de wijkexperts, omdat zij het meest te maken hebben met de beleidswereld. Maar ook de buurtbouwers die eerder aan bod kwamen zijn vaak ‘professional-burger’. Zo liggen bij Bien Hofman haar werkzaamheden als professional bij Charlois Welzijn en als vrijwilliger bij Vitaal Pendrecht in elkaars verlengde en lopen vaak vloeiend in elkaar over. En Arie Schagen kreeg, na drie jaar lang als vrijwilliger de BOM aangestuurd te hebben, op een gegeven moment een aanstelling van negentien uur in de week (hij maakte overigens feitelijk veel meer uren).

Bij nadere beschouwing zou je dus kunnen stellen dat het onderscheid tussen de typen burgerschap aan de bovenzijde van de typologie – de wijkexpert en de buurtbouwer – en de twee typen aan de onderzijde – de casusexpert en de projectentrekker – is te begrijpen in termen van proto-professioneel burgerschap versus ‘gewoon’ of ‘leken’-burgerschap. Dat wil overigens niet zeggen dat de typen aan de onderzijde van de typo-

logie geen proto-professionele kenmerken kunnen ontwikkelen – met name de casusexpert kan zich vaak ook heel aardig ‘proto-professioneel’ redden. De proto-professionele vaardigheden worden door de casusexpert en de projectentrekker doorgaans wat specifiek (op een bepaald thema) of meer instrumenteel ingezet – waar bij de andere twee typen het proto-professioneel handelen vaak op meerdere (beleids)terreinen is ontwikkeld en regelmatig stevig verweven is (geraakt) met de persoonlijke identiteit.

Het onderscheid tussen ‘professional-burgers’ en ‘leken-burgers’ heeft overigens raakvlakken met het onderscheid dat de Deense onderzoekers Bang en Sørensen maken tussen *expert citizens* en *everyday makers*. Zo viel het Bang en Sørensen op dat het onderscheid tussen vrijwilligersnetwerken en de overheid in de loop der jaren plaats had gemaakt voor een nieuw onderscheid: dat tussen expertnetwerken en amateurnetwerken. “*Civic engagement in Inner Noerrebro has become politicized to the extent where the dividing line is no longer between voluntary networks and the coercive state. Instead, it has turned into that between expert networks and lay-actor networks*” (Bang & Sørensen, 2001, p. 152).

Maar waar Bang en Sørensen een onderscheid maken tussen twee typen actief burgerschap – de *expert citizens* en de *everyday makers* – kom ik in de Nederlandse context tot vier typen. De wijkexpert heeft de meeste overeenkomsten met de Deense *expert citizen*. De wijkexperts zijn, net zoals de *expert citizens*, te vinden in diverse expertnetwerken zoals beleidsnetwerken, beleidstrajecten en klankbordgroepen. Het profiel van de projectentrekkers lijkt dan weer sterk op dat van de ‘nieuwe generatie’ *everyday makers*, zoals Bang en Sørensen die karakteriseerden. De projectentrekkers werken volgens eenzelfde logica zoals verwoord door één van de door Bang en Sørensen geïnterviewden: “*It’s often a matter of getting involved in a concrete project, and then engaging oneself 100 per cent in it for a short period, and then they stop*” (Bang & Sørensen, 2001).

Als je het in termen van *expert citizens* en *everyday makers* zou duiden, zijn de buurtbouwer en de casusexpert de *odd ones out*. De wijkexpert lijkt zoals gezegd op de *expert citizen* en de projectentrekker lijkt op de *everyday maker*, maar de casusexpert en de buurtbouwer zijn wat dat betreft ‘hybride’. Zo zijn buurtbouwers evenals de *expert citizens* duidelijk meer dan ad hoc betrokken en er zijn ook stevige, persoonlijke, banden met het politieke en professionele domein. Maar, ze hebben dan weer met de *everyday makers* gemeen dat ze zich richten op ‘het concrete’ en een voorkeur hebben voor het ‘zélf doen’, en minder gericht zijn op het beïnvloeden van de procedures en processen via de overlegcircuits. (Dat wil overigens niet zeggen dat ze niet ‘mee kunnen’ in het ambtelijke jargon). De casusexpert zou je in zekere zin kunnen zien als een parttime *expert citizen* op een specifiek thema: de casusexpert participeert namelijk wél in ad hoc expert-settings, maar zeker niet zo regelmatig als de *expert citizen*. In hoeverre de verschillen tussen de Deense en de Nederlandse typen (ook) te verklaren zijn door bijvoorbeeld de culturele of institutionele context zou een interessant onderwerp zijn voor vervolgonderzoek.

Boven in de participatiepiramide

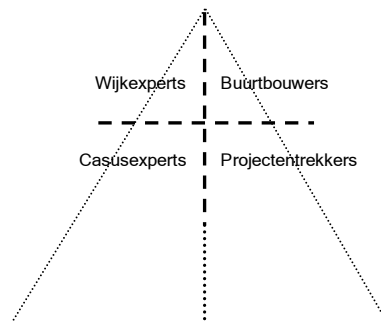
Zoals inmiddels duidelijk is: het ‘buurtbouwer-’ of ‘wijkexpert-schap’ vergt heel wat in termen van tijd én in termen van vaardigheden. Dat is niet iedereen gegeven. Daarnaast moet je er ook maar zin in hebben om je op een dergelijke intensieve wijze langdurig in te zetten in en voor de buurt. Hoewel ik het aantal buurtbouwers en wijkexperts niet exact heb geteld, is het wel duidelijk geworden dat deze actieve burgers in de wijk niet de vaakst voorkomende burgertypen zijn. Diegenen die zich als wijkexpert en buurtbouwer ontplooiën bevinden zich (met andere woorden) boven in de participatiepiramide van de wijk; zij zijn op een intensieve, min of meer fulltime wijze, actief. Niet heel veel buurtbewoners kunnen en willen zich op een dergelij-

ke intensieve wijze inzetten (dat zagen de buurtbouwers overigens zelf ook, zo bleek uit de vorige hoofdstukken).

Onder deze ‘bovenlaag’ bevindt zich een wat bredere groep burgers, die zich op een wat minder intensieve wijze in de wijkontwikkeling inzet. Je zou de projectentrekkers en de casusexperts kunnen plaatsen in deze ‘tweede laag’ van de participatiepiramide in de wijk; zij zetten zich actief in, maar op een meer ad hoc basis dan de buurtbouwers en de wijkexperts.

Verder naar beneden in de piramide zou je eventueel nog andere uitingsvormen van actief burgerschap in de wijk kunnen toevoegen. Zo worden bijvoorbeeld op diverse plaatsen in Nederland in het kader van de bewonersbudgetten ‘stemavonden’ of ‘verkiezingsavonden’ gehouden waar bewoners langs kunnen komen – in bijvoorbeeld het buurtcentrum – om te stemmen over welke (van de ingediende) bewonersinitiatieven met een uitvoeringsbudget van start kunnen gaan. Ook zijn er in het kader van de wijkvernieuwing en wijkontwikkeling natuurlijk de ‘reguliere’ inspraak- en informatieavonden, waarin bewoners kunnen participeren. Bij dergelijke uitingsvormen van burgerschap is de ‘actieve’ component naar mijn idee te

Figuur 3: men zou de participatiepiramide als het ware door de typologie heen kunnen tekenen



beperkt om meegenomen te worden in dit proefschrift. In zekere zin bevinden alle vier de typen actief burgerschap zich dus in relatieve zin *boven* in de participatiepiramide, waarbij de buurtbouwers en de wijkexperts te beschouwen zijn als de ‘top’ van de piramide.

Ik beschik niet over exacte aantallen of percentages die ik kan koppelen aan de vier typen burgerschap. Maar rondom specifieke wijkaanpakken in den lande zijn wel gegevens be-

schikbaar over het aantal betrokkenen aldaar; dit geeft enigszins een indicatie. Zo is bijvoorbeeld uit een resultaatmeting uit 2006 (Teunissen, 2006) bekend dat in Deventer ongeveer acht procent van de inwoners op enigerlei wijze betrokken is bij de Deventer Wijkaanpak. In dit percentage zijn ook meegenomen de bewoners die participeren op de verkiezingsavonden (en als ze alleen op die manier betrokken zijn, vallen ze dus buiten de typologie van dit proefschrift).

Een aanvullend inzicht in de aantallen kan worden geboden door te kijken naar de aantallen betrokkenen bij de wijkaanpak in Hogeveen: 'De Smederijen van Hogeveen'. Samen met Casper Geurtz (2008) heb ik de Smederijen-aanpak bestudeerd, waarbij wij ons gericht hebben op de Hogeveense wijk 'Krakeel' (zie bijlage 1). In Krakeel (ongeveer 5000 inwoners) zag de bewonersparticipatie bij de Smederijenaanpak er in aantallen als volgt uit: de bewonersinitiatiefgroep van Krakeel bestond in 2007 uit 17 personen; gemiddeld waren er door de eerdere jaren heen (elk jaar) ongeveer 50 bewoners betrokken bij de indiening en uitvoering van de zogenaamde 'korte klap'-projecten; het aantal stemmers op de (jaarlijkse) verkiezingsavond was tot dan toe gemiddeld zo'n 250 stemmers per verkiezing.

Gekoppeld aan deze drie arrangementen waarin bewoners betrokken kunnen zijn binnen De Smederijen – 'initiatiefgroep', 'zelf indienen en uitvoeren van projecten', 'stemmen' – is de bewonersbetrokkenheid in Krakeel in een alternatieve participatiepiramide weer te geven, zoals in figuur 4 (zie ook Van de Wijdeven & Geurtz, 2008). Gekoppeld aan de burgerschapstypen uit dit proefschrift: de initiatiefgroep bestaat uit een divers gezelschap (gescout en uitgenodigd door de gebiedsmanager), waar alle vier de typen in voorkomen. Maar, een belangrijk deel van de leden bestaat toch wel uit wijkexperts en buurtbouwers. Bij de bewoners die projecten indienen en uitvoeren – de tweede laag uit de 'Hogeveense piramide' – gaat het meestal om 'projectentrekkers': bewoners die tijdelijk een pro-

ject van de grond willen krijgen, samen met een bescheiden groepje andere bewoners.

Enkele kanttekeningen bij de figuur: er zitten naar alle waarschijnlijkheid wel enkele dubbelingen in de aantallen; op de verkiezingsavond zijn doorgaans ook bewoners aanwezig die zelf pro-

jecten hebben ingediend. Verder bieden de getallen geen inzicht in de totalen door de jaren heen. Drie jaar op een rij vijftig personen die ideeën indienen en uitvoeren wil niet zeggen dat er dan 150 mensen betrokken zijn geweest in die drie jaar. Dit omdat er – zo leert het onderzoek – ook altijd wel een paar ‘succesprojecten’ zijn die elk jaar opnieuw worden verkozen. Daarnaast is het zo dat de initiatiefgroep om de drie jaar wordt ‘ververst’, en er dus elke drie jaar rond de vijftien nieuwe actieve wijkbewoners zitting in nemen. Desondanks (of juist daardoor) is het veilig te stellen dat de participatiepiramide (weinig participeren veel, en een grotere groep participeert op een wat minder intensieve wijze) ook hier opgeld doet.

Figuur 4: aantallen betrokken bij De Smederijenaanpak in Krakeel, Hoogeveen (circa 5000 inwoners)



Burgerschap in de doe-democratie

In dit proefschrift heb ik ervoor gekozen relatief veel aandacht te schenken aan de rechterzijde van de typologie (de ‘doeners’) en de dynamiek van het ‘doen’. Er is de laatste jaren ook sprake van een politieke en beleidsmatige herwaardering en toegenomen aandacht voor dergelijke handelingsgerichte burgerinitia-

tieven (zie ondermeer Verhoeven & Ham, 2010b). Dit '(zelf) doen' door burgers in het publiek domein is in de bestuurskunde en politicologie echter nog relatief onderbelicht. Dit terwijl de doeners door hun activiteiten toch mede bepalen hoe het publieke domein wordt vormgegeven; dit is wat ik de 'doe-democratie' noem. Hoewel er rondom actief burgerschap in het algemeen al veel bekend is, valt er mijns inziens rondom de doe-democratie (nog) heel wat te onderzoeken. Met dit proefschrift hoop ik hieraan een bijdrage te leveren.

Doe-democratie

Laat ik om te beginnen de doe-democratie verder conceptualisering en 'plaatsen'. Het 'doen' in de term doe-democratie verwijst in de eerste plaats naar de dominante *modus operandi* van de actieve burgers in de doe-democratie; namelijk: een bijdrage willen leveren aan de publieke zaak door concrete activiteiten, door concreet 'doen'. Daarnaast vraagt het concept van de doe-democratie ook aandacht voor 'doen' als een vorm van (mee)bepalen. Aan de drie door Elster (1998, p. 5) onderscheiden wijzen waarop in het publieke domein tot afstemming wordt gekomen – stemmen, delibereren en onderhandelen – voeg ik graag een vierde toe: 'doen'. Doen is ook een vorm van meebepalen of meebeslikken, ook al krijgt de uitkomst hierbij zeker niet altijd een schriftelijke codificatie in de vorm van bijvoorbeeld een beleidsnotitie of contract. Als democratie verwijst naar het volk (*demos*) dat meeregeert (*kratia*), dan verwijst de doe-democratie naar het volk dat meeregeert door 'simpelweg' te doen; door concrete zaken in het publieke domein zélf (als burgers) of samen met instanties op te pakken.

De doe-democratie is in beginsel een participatiedemocratie: het participeren, het meedoen van burgers in het publieke domein staat in de doe-democratie voorop. Daarmee is de doe-democratie in essentie van een andere orde dan de pendule-democratie of de (in ons land sterk ontwikkelde) consensusdemo-

cratie, waarbij besluitvorming wordt overgelaten aan zaakwaarnemers en de burger vooral toeschouwer is (Hendriks, 2006). Ook gaat het niet primair om meedoen aan stemmingen in een kiezersdemocratie; in de doe-democratie gaat het niet zozeer om burgers die met handopsteken of via een keuzeformulier aangeven welke (beleids)optie ze prefereren. Het gaat veeleer om burgers die door te dóen laten zien waar ze staan, die door hun activiteiten en initiatieven richting geven aan een in hun ogen betere samenleving.

Figuur 5: de doe-democratie gepositioneerd ten opzichte van de vier dominante democratiemodellen zoals beschreven door Hendriks (2006, 2010). Het gearceerde gedeelte rechtsonder is de 'plek' van de doe-democratie.

| | Aggregatief (stemmen tellen) | Integratief (het eens worden) |
|------------------------------------|--|---|
| Indirect (representatie) | Penduledemocratie | Consensusdemocratie |
| Direct (zelfbeschikking) | Kiezersdemocratie | Participatiedemocratie <i>Doe-democratie</i> |

De participatiedemocratie wordt nog (te) vaak eenzijdig benaderd als een 'deliberatieve democratie', waarin de *bottom-up* participatie en de gewenste integratie (of 'transformatie' zoals Elster het noemt) vooral via het gesproken en geschreven woord worden gezocht. Echter, in de participatiedemocratie is 'showing' soms krachtiger dan 'telling', gaat het soms ook meer om de 'operatie' dan om de deliberatie. 'Doen' in het publieke domein kent ook een eigen dynamiek, die wezenlijk verschillend is van de meer deliberatieve vormen van burgerschap. Met het concept van de doe-democratie vraag ik aandacht juist voor deze

‘doenerige’ kant van de participatiedemocratie. En natuurlijk: rondom het doen wordt ook heel wat gepraat, maar dominant blijft de gerichtheid op de handeling: ‘in den beginnen was niet het woord, maar de daad.’

Burgerschap in de doe-democratie

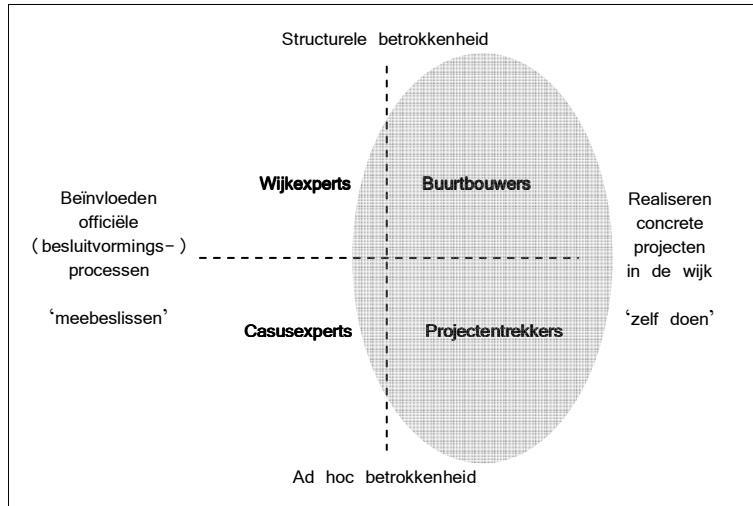
Twee uitingsvormen van burgerschap in de doe-democratie in de context van wijkontwikkeling heb ik op basis van het onderzoek onderscheiden: de buurtbouwers en de projectentrekkers (zie figuur 6). De twee andere typen – de wijkexpert en de casusexpert – manifesteren zich ook in de participatiedemocratie, maar bevinden zich meer aan de praterige, ‘cerebrale’ kant van de deliberatieve democratie.

De interactie tussen de doeners en de praters lijkt zich in eerste instantie vooral bovenin de burgerschapstypologie te bevinden: tussen de wijkexperts en de buurtbouwers is regelmatig contact. Beide typen zijn intensief en over een langere tijd actief in de wijk, en meestal kennen de wijkexperts en de buurtbouwers elkaar ook wel, juist omdat ze beiden zo lang al actief zijn. Bij uitnodigingen voor (brede) activiteiten in de wijk nodigen de buurtbouwers de wijkexperts vaak ook wel uit en als er wat speelt in de institutionele wandelgangen waarover de buurtbouwers moeten horen, kunnen de lijntjes tussen de wijkexperts en de buurtbouwers soms kort zijn. Maar: in dat laatste geval zijn de lijntjes tussen de professionals of bestuurders en de buurtbouwers minstens even kort, en bereikt de relevante informatie de buurtbouwers vaak toch wel door hun persoonlijke contacten bij de instanties.

Het gebeurt ook regelmatig dat de wijkexperts de projectentrekkers – en dan met name de pas beginnende vrijwilligers – op gang helpen met bijvoorbeeld het vinden van financiering voor bewonersinitiatieven en het vinden van de juiste contactpersoon binnen de instanties. Zo heeft bijvoorbeeld de wijkraad in het Bredase Tuinzigt enkele doeners goed geholpen

(zo was de mening van de doeners zelf) met druk uitoefenen op de gemeente in verband met het verlenen van vergunningen. Het gebeurt overigens ook wel dat de projectentrekkers – vooral diegenen die nog relatief onervaren zijn – de wijkexperts niet eens kennen, en dat het eerste contact wordt gelegd via professionals.

Figuur 6: het gearceerde gedeelte: burgerschap in de doe-democratie



De verhoudingen tussen de ‘doeners’ en ‘praters’ is echter niet altijd even harmonieus. Zo is het beeld dat de doeners hebben van met name de wijkraad vaak niet zo positief. De schakelorganisaties worden door doeners vaak als defensief of formalistisch ervaren. Een doener uit Venray: *“Het wijkplatform is een soort onderhandelingspartner met de gemeente. Daar zijn we met veel scepsis en weinig tegemoetkoming ontvangen. Zij vonden dat we bij hen aan hadden moeten kloppen. Ze zijn een beetje ‘schoolmeesterachtig’ (...). De relatie [met het wijkplatform – tvdw] is nog steeds erg lauw. Er gaat overigens wel een afgevaardigde van ons regelmatig naar de vergaderingen. We houden ze op de hoogte van onze projecten. (...) Het zijn mensen die daar al jaren zitten en die het als hun persoonlijke rol en taak zien. Als je daar*

als nieuwe kracht tegenover komt, dan zien zij dat niet als een kans, maar als een bedreiging. Maar eigenlijk zouden ze ons met open armen moeten ontvangen en ondersteunen.”

Het is me niet opgevallen dat de doeners en de praters elkaar structureel ontlopen of uit de weg gaan, en soms zelfs is er een zeer intensieve samenwerking te zien – denk bijvoorbeeld aan Vitaal Pendrecht waar een buurtbouwer intensief samenwerkt met ondermeer een wijkexpert vanuit de bewonersorganisatie én een professional vanuit het opbouwwerk. Maar het dominante beeld lijkt dat de ‘natuurlijke’ bondjes makkelijker ontstaan tussen de doeners onderling en de praters onderling, dan tussen de doeners en de praters.

Het is niet zo dat de typen burgerschap aan de linker- en rechterzijde elkaar in de praktijk uitsluiten. Er zijn regelmatig (tijdelijke) combinaties te zien – zo heb ik bijvoorbeeld gesproken met bewoners die actief zijn in de wijkraad, én daarnaast participeerden in een straat- of buurtproject. En, bewoners kunnen bijvoorbeeld wijkexpert én buurtbouwer zijn – (onderzoek van Tonkens en Verhoeven (2011) bevestigt overigens dat er regelmatig ‘gecombineerd’ wordt). Maar in het algemeen lijkt het er echter op dat diegenen met een stevig ‘doe-profiel’ niet zo snel – ‘vanzelf’ – zullen participeren in organisaties en initiatieven die zich intensief richten op procedures en officiële besluitvorming, en dat degenen die daar als ‘burgerdeskundigen’ in floreren niet zo snel de ‘doenerige’ kant zullen opzoeken. De combinaties gaan het ‘makkelijkst’ onderin de typologie (door het ad hoc karakter van de inzet), of van boven naar beneden in de typologie. Wat dat laatste betreft: je ziet wel regelmatig dat een ‘ervaren burger’ – buurtbouwer of wijkexpert – er ad hoc een project ‘bij doet’; en: als er beleidsplannen zijn die ook betrekking hebben op jouw ‘achtertuin’, dan ben je ook als doener doorgaans wel geneigd om tijdelijk in een overleg- of actiegroep te participeren.

Burgerschap en de kunst van het doen

Burgerschap in de doe-democratie is de kunst van het (zelf) doen. Voor het beheersen van een kunst – of in de traditionele vorm: een ambacht – is enige aanleg nodig, maar: je kunt zeker ook (bij)leren door oefening. Niet iedereen heeft dezelfde competenties, maar door aandacht en oefening krijg je een kunst wel degelijk beter onder de knie. Het ‘doen’ is in die zin ook een kunst, omdat het een creatieve, scheppende, uiting van burgerschap is. Traditioneel gezien leer je een kunst of ambacht niet alleen door te oefenen (veel doen dus), maar ook door daarbij geïnspireerd of begeleid te worden door een meester. De buurtbouwers, zeer ervaren als ze zijn in de doe-democratie, zou je in zekere zin kunnen beschouwen als (leer)meesters in het ambacht. Er wordt tijdens het doen tegelijkertijd een *kunde* en een *deugd* overgedragen. De belangrijkste burgerdeugd in algemene zin is, zoals Boyte (2004) (zie eerder in hoofdstuk 2) het formuleert: *caring for the whole*. De kunde is dan hieraan ook concreet *vorm te kunnen geven* in de wijk.

Het doorgeven van het ambacht van actief burgerschap in de wijk is in het geval van de doe-democratie vrij letterlijk doorgaans een kwestie van ‘al doende leert men’. Of er in Nederland in zijn algemeenheid sprake is van een ‘onbeholpen burgerschap’, zoals Hurenkamp en Tonkens (2011) stellen, durf ik noch te ontkennen noch te bevestigen op basis van dit onderzoek. Ik zie wél dat bij de burgers in de ‘top van de participatiepiramide’ een aanzienlijke hoeveelheid kennis- en kunde aanwezig is, en dat deze *tacit knowledge* ook overdraagbaar is door (samen) te ‘doen’. Soms, zo was te zien in het onderzoek, steken professionals de helpende hand toe, en soms ook zijn het de meer ervaren burgers – de buurtbouwers – die anderen (zoals de projectentrekkers) op sleeptouw nemen of op gang helpen in de doe-democratie.

Samen optrekken

Burgerschap in de doe-democratie is doorgaans gefocust op ‘samen ergens komen’; in eerste instantie samen met andere burgers, maar ook samen met de (overheids)instanties. De activiteiten van de actieve burgers zijn daarmee dus niet primair gericht op het tegenhouden van veranderingen. Dat wil echter niet zeggen dat alles altijd pais en vree is. Zo hebben, om maar eens wat te noemen, Arie Schagen en zijn kompanen als protestactie wel eens vuilnis in de tuin van de wethouder gedumpt om de lokale politiek wakker te schudden (Hendriks & Tops, 2002). En Bien Hofman *cum suis* hebben bijvoorbeeld een tijdelijke ‘mediastop’ in Pendrecht afgekondigd om aandacht te vragen voor de (in hun ogen doorgeschooten) negatieve verslaggeving over hun wijk. Maar, hoewel er soms elementen van *negatieve campaigning* zijn waar te nemen, zijn deze niet dominant in de doe-democratie.

Dit beeld wordt overigens bevestigd in andere studies. Zo constateren Hurenkamp en Tonkens naar aanleiding van hun onderzoek dat er sprake is van een aanzienlijke eensgezindheid tussen de politiek en een groot deel van de bevolking “(...) waarbij men burgerschap vooral vormgeeft als zorgen, helpen, schikken en eventueel wat overleggen, maar beduidend minder als: protesteren, kritiek leveren, controleren” (2011, p. 183). En in recent onderzoek van Tonkens en Verhoeven wordt geconstateerd dat het werken met bewonersinitiatieven tot een ‘partnerschap tussen overheid en burger’ leidt: “burgers en professionals werken samen aan een concreet gemeenschappelijk doel en nemen daarbij elk hun verantwoordelijkheid” (Tonkens & Verhoeven, 2011, p. 10).

Veranderende tijden?

Hoe anders was het nog geen dertig jaar geleden in diverse stadswijken. Ten tijde van de stadsvernieuwing – die gepaard ging met grootschalige sloop van woningen – konden de moederen tussen bewoners en de instanties nog wel eens bij-

zonder hoog oplopen (zie hoofdstuk 3); het was geen uitzondering dat een bewonersorganisatie en de gemeente lijnrecht tegenover elkaar kwamen te staan. Veel van de huidige wijkraden en bewonersorganisaties kennen hun oorsprong in de periode van de stadsvernieuwing in de jaren zeventig en tachtig (en ook Arie Schagen heeft die periode overigens nog meegemaakt). Bewoners waren in die tijd vaak ‘tegenspelers’ van de gemeente en hun relatie met de instituties was voornamelijk een ‘vechtrelatie’. De bewonersorganisaties en wijkraden heden ten dage zijn – hoewel nog kritisch – toch minder activistisch van aard dan enkele decennia terug. Van het laten horen van een activistisch tegengeluid zijn de meeste wijkraden opgeschoven naar een meer adviserende en ‘monitorende’ rol richting de gemeente en andere instituties.

Deze beweging weg van het ‘activisme oude stijl’ is vergelijkbaar met de eerder door Bang en Sørensen beschreven beweging van *grassroots activists* naar *expert citizens*. Van de vier typen die ik beschrijf ligt de wijkexpert het dichtst aan tegen de *expert citizen*. Ook veel wijkexperts hebben de strategie van het bevechten van het systeem ingeruild voor een strategie gericht op het verkrijgen van toegang tot de onderhandelingsprocessen in ‘expert netwerken’. Het wil niet zeggen dat de huidige actieve burgers in de wijk niet kritisch kunnen zijn en geen tegenspel kunnen bieden aan de instanties, maar er is geen brede ‘cultuur’ van ageren tegen de instituties. Er zijn wel actiegroepen rondom concrete casussen, maar een aanhoudende breed gedragen tegenbeweging ben ik niet tegengekomen.

Bien en Arie zijn voorbeelden van actieve burgers die uit de ‘oudere generatie’ voortkomen (zie hoofdstuk 5) en beide hebben gekozen voor ‘*a little less conversation and a little more action*’ – beide hebben de overstap gemaakt van overleg naar zelf doen. Beide vonden dat in de concrete handeling de energie was te vinden. De tijden van het vechten tegen en vrijmaken van de instanties ligt achter ons, zo lijkt het. Inmiddels is inspraak een recht en interactieve besluitvorming een praktijk (zeker geen

perfecte overigens, maar toch). Ook gaan we niet meer frequent de barricades op om zaken van de politiek te eisen. Het zijn wat dat betreft meer de tijden van het giroactivisme (Dekker *et al.*, 2007), van het ‘praktisch idealisme’ (Van den Berg & Koers, 2002) en van de *blended social action* waarin politieke en sociale participatie stevig vermengd is (Sampson, McAdam, MacIndoe & Weffer-Elizondo, 2005; Verhoeven, 2006).

De jongere generatie actieve burgers in de doe-democratie – de projectentrekkers – passen in dit plaatje. De projectentrekkers voelen niet altijd de ‘zware’ morele druk die de oudere generatie doorgaans associeert met vrijwilligersinzet en burgerschap. De projecten die zij oppakken zijn niet per se altijd enorm ‘urgent’, maar vaak juist wat lichtvoetiger van karakter. Het gaat niet altijd om het oplossen van grote maatschappelijke problemen, maar soms ook gewoon om een leuk idee zoals het ‘opfleuren’ van een straat. Zoals Bang & Sørensen het stellen: *“To be an everyday maker is to be more individualistic, more project oriented, more ‘on and off’ and ‘hit and run’ in one’s engagement, more pleasure oriented and more fun-seeking, than is usually associated with being civilly engaged.”* (Bang, 2004, p. 18). In dit citaat zou je ‘everyday maker’ prima kunnen vervangen door ‘projectentrekker’.

De buurtbouwer is in die zin een hybride type (als je de Deense typen als uitgangspunt neemt). De buurtbouwers hebben wel enkele kenmerken van het ‘oude activisme’ zoals omschreven door Bang en Sørensen (meer dan een ad hoc-inzet en zeker ook meer dan een ‘lichtvoetig burgerschap’), maar zij kennen met het zélf doen-uitgangspunt ook wel weer een duidelijk andere insteek dan de wijkexperts.

Doe- en diplomademocratie

Een terugkerend thema bij burgerparticipatie is de relatieve oververtegenwoordiging van burgers met een hoge sociale status (zie hoofdstuk 4). Dit is een algemeen bekend en in veel landen voorkomend verschijnsel. Ook de Nederlandse demo-

cratie is in sterke mate een ‘diplomademocratie’ (Bovens & Wille, 2011): een democratie, of beter gezegd een meritocratie, waarin hoogopgeleide elites (en trouwens ook vaak blank en vaak man) de dienst uitmaken. Waar bij de deliberatieve democratie de welbespraakten in het voordeel zijn, zijn bij de doe-democratie de doeners in het voordeel. Het zijn de buurtbouwers en de projectentrekkers die de voorhoede van de doe-democratie bemensen; burgers met talent (en interesse) voor publiek ondernemerschap: burgers die maatschappelijke kansen en mogelijkheden kunnen zien, aan een idee of beeld concreet vorm kunnen geven, en concrete initiatieven op poten kunnen zetten. En dat biedt in potentie ruimte voor ook anderen dan de hoogopgeleiden.

Het beeld dat ik op basis van het onderzoek in de afgelopen jaren van de burgers in de doe-democratie heb gekregen is ook daadwerkelijk gedifferentieerder dan het vaak opgeroepen beeld van de hoogopgeleide, blanke en vaak wat oudere man. Bij de typen burgerschap in de doe-democratie – bij de buurtbouwers en met name ook bij de projectentrekkers – lijkt er aanzienlijk meer variatie zichtbaar. De initiatieven laten een grote variatie aan mensen zien; veel mannen, maar zeker ook veel vrouwen; jonge moeders, maar ook dames op leeftijd; *‘working-class heroes’* naast zeer modale buurtbewoners; buurtbewoners die iets langer ‘doorgeleerd’ hebben naast anderen die de school relatief vroeg hebben verlaten.

Ik moet op dit punt overigens wel enige bescheidenheid betrachten. Ten eerste: het betreft hier geen kwantitatief onderzoek; ik heb niet geteld en geturfd. Ten tweede: het beeld is wellicht wat vertekend omdat ik relatief veel onderzoek heb verricht in aandachtswijken, waar het aandeel hoger opgeleiden minder groot is. Maar toch: het beeld dat ik zag was opvallend verschillend van wat was te verwachten op basis van de literatuur over bewonersparticipatie in voornamelijk deliberatieve contexten.

Op basis van kwantitatief onderzoek in verschillende Enschedese wijken⁹³ van Bakker *et al.* (2011) kunnen we het beeld iets verder inkleuren. Uit dat onderzoek blijkt ondermeer dat burgers met een gemiddeld opleidingsniveau (en dus *niet* de hoogopgeleiden) relatief oververtegenwoordigd zijn bij buurtgerichte burgerinitiatieven in de doe-democratie. De hoger opgeleiden zijn, en dat is ook opvallend, zelfs zeer stevig *ondervertegenwoordigd* wanneer het gaat om *collectieve* actieve betrokkenheid in de buurt. Verder blijken bewoners met een stevig netwerk in de buurt (dus een stevig lokaal sociaal kapitaal) oververtegenwoordigd, evenals bewoners met een stevige buurtbinding door thuiswonende kinderen en door woning eigendom. Verder lijkt er geen significant verschil te zijn tussen het aantal mannen en vrouwen dat actief is in de buurtgerichte burgerinitiatieven.

Ook het onderzoek van Tonkens en Verhoeven naar bewonersinitiatieven in Amsterdam (2011) laat zien dat de doe-democratie toch een andere (meer diverse) groep burgers lijkt aan te boren dan de ‘deliberatieve democratie’. Vergeleken met participatievormen als inspraakavonden en interactief beleid bevinden zich onder de initiatiefnemers van bewonersinitiatieven meer vrouwen, lager opgeleiden, mensen met een laag inkomen, jongeren en nieuwe Nederlanders, zo concluderen de onderzoekers. Ook de bevindingen in Enschede met betrekking tot de buurtbinding en het buurtnetwerk worden overigens bevestigd in het Amsterdamse onderzoek.⁹⁴

Meer precies is de meerderheid van de initiatiefnemers in Amsterdam vrouw (61 procent), heeft de helft van de initiatiefnemers lager of middelbaar onderwijs gevolgd en is bijna de helft jonger dan vijftig jaar. De autochtone Amsterdammers zijn iets ‘overgerepresenteerd’ (50 procent in de bevolking versus 60 procent in de groep initiatiefnemers). Maar voor de initiatiefnemers van Surinaamse, Antilliaanse, Turkse en Marokkaanse herkomst geldt dat ze vergeleken met de Amsterdamse bevolking goed zijn gerepresenteerd.⁹⁵ Tonkens en Verhoeven

(2011, p. 33): “De goede representatie van de vier [hierboven genoemde – *tdm*] belangrijkste migrantengroepen steekt duidelijk af tegen andere participatievormen, waarvan we weten dat ze daarin veel slechter zijn vertegenwoordigd”

Kortom: vooralsnog levert de doe-democratie in ieder geval een gedifferentieerder beeld op wat de actieve participanten betreft, dan de representatieve en/of deliberatie democratie. Ik heb overigens geen stevige aanwijzingen dat er een forse ‘doorstroming’ plaatsvindt van de doeners naar het vergadercircuit. Hierdoor lijkt de doe-democratie eerder een aanvulling op, dan een aanpassing van de diplomademocratie te bewerkstelligen. Maar: op dit punt is verder onderzoek gewenst.

Implicaties

Individueen

Het succes van de doe-initiatieven hangt, zo blijkt uit het onderzoek, in hoge mate samen met individuen: met de burgers die de kar kunnen trekken en anderen kunnen inspireren en enthousiasmeren (zie ook Van den Brink, Van Hulst, De Graaf & Van der Pennen, 2012; Van Hulst, De Graaf & Van den Brink, 2011). Een voor de hand liggende implicatie is dan ook dat als een individu ermee stopt, de kans groot is dat ook het initiatief stopt. Tegelijkertijd zien we dat ermee stoppen soms ook lastig kan zijn; zeker voor de buurtbouwers. Bij hen blijven de vragen en verzoeken van andere buurtbewoners nog regelmatig komen ook al zijn ze min of meer ‘gestopt’. Vaak worden de reeds ‘teruggetreden’ buurtbouwers ook door de instanties nog regelmatig benaderd als (een voor hen) ‘bekend gezicht’ in de wijk.

Daarbij wordt de actieve inzet en betrokkenheid van met name de buurtbouwers na verloop van tijd vaak ook een belangrijk onderdeel van hun leven en van hun persoonlijke identiteit. Het geeft voldoening om te zien dat zaken uitpakken zoals je het voor ogen had, het is leuk om samen te werken met

mensen met wie je het goed kunt vinden; en het boeken van successen en succesjes levert vaak waardering op van bewoners en professionals. Zo wordt buurtbouwen – zoals we ook zien bij Arie Schagen en Bien Hofman – een bezigheid die meer betekent dan louter het oplossen van problemen in de wijk: het wordt in zekere zin een levenswerk. Dit laatste is overigens niet voorbehouden aan alleen de buurtbouwers, het is ook te zien bij de wijkexperts; en het verklaart voor een deel de structurele betrokkenheid van beide typen.⁹⁶

A little more conversation?

Zoals reeds eerder aan de orde is gekomen: overleg is de doeners zeker niet vreemd. Rondom de initiatieven wordt flink gepraat, maar het overleg is primair gericht op zaken ‘praktisch’ voor elkaar krijgen. Voor de doeners geldt doorgaans: hoe minder overleg in ‘formele circuits’ hoe liever. In de praktijk echter blijkt de ‘trekkracht’ vanuit de instituties richting de doeners toch vaak relatief groot. Als je je als buurtbouwer door je activiteiten eenmaal in de kijker hebt gespeeld bij bestuurders en professionals, is de kans groot dat ‘de instituties’ je ook weten te vinden voor een overlegje of een klankbordgroep: de ‘zou je niet eens mee willen denken over...?’-vraag is in de praktijk snel gesteld.

De instituties ervaren het regelmatig als moeilijk om (nieuwe) bewoners te vinden die mee willen denken over plannen en beleid. Daarbij hebben de ‘doeners’ minder last van een ‘verzuurd’ imago dan bijvoorbeeld de wijkexperts: doeners zijn aanpakkers en hun ‘vooruit met de geit!-houding’ wil de discussie nog wel eens vitaliseren (zo is vaak de verwachting bij beleidsmakers). Institutionele actoren, werkprocessen en routines zijn alomtegenwoordig – zeker in herstructurerings- en aandachtswijken – en de kans is groot dat de buurtbouwer langzaam maar zeker een wijkexpert wordt. Soms gaat het goed, en voelt de buurtbouwer zich senang in beide rollen: zowel het doen als het overleggen gaat hem of haar goed af: *a little more*

conversation náást a little more action. Vaak echter blijft het een haat-liefde verhouding tussen de doener en het vergadercircuit, of houdt de buurtbouwer het na enkele bijeenkomsten voor gezien.

Voor het karretje?

Een bekend patroon is dat overheden zich toch vooral richten op de ‘brave burgers’ (Verhoeven & Ham, 2010b). Actief burgerschap in het publieke domein wordt de laatste jaren door instanties fors gestimuleerd (zie hoofdstuk 3) en overheden hebben daarbij de neiging doorgaans toch vooral een appèl te doen op de ‘meewerkende burger’. Dit terwijl vanuit het (langere termijn-) perspectief van een vitale burgermaatschappij juist ook de kritische burger van belang is.

In dit onderzoek was te zien dat de ‘ervaren burgers’ zich niet zomaar voor een karretje laten spannen. Met veel buurtbouwers neem je als overheid niet zomaar een loopje en ze kunnen het bestuurders en beleidsmakers soms ook zeer lastig maken (zoals we hebben gezien bij bijvoorbeeld Astrid Kuiper en Arie Schagen) – zeker als deze in hun ogen overdreven rechtlijnig omgaan met de regels of te weinig gevoel hebben voor context, situatie en leefwereld van de bewoners. Daar moet ook wel bij worden vermeld dat deze burgers in de kern natuurlijk wel een (co-)productieve houding hebben en de functionaris en de doener er meestal ook wel weer samen uitkomen.

De buurtbouwers hebben regelmatig lokale bestuurders in hun persoonlijke netwerk, zo kwam naar voren in het onderzoek. Dat is praktisch met het oog op het vlottrekken van initiatieven. Maar, soms kunnen dergelijke nauwe banden ook knellende banden worden. Dat bijvoorbeeld het risico van coöptatie – van (onbewust) inleveren van een deel van je autonomie voor steun van de instanties – op de loer ligt, zien sommige buurtbouwers ook zelf. Zo zei Arie Schagen gekscherend nadat hij in 2004 een stadspanning had gekregen én de wethouder ter

ere van hem een kunstwerk in de wijk onthulde, dat hij nu toch wel zeker ‘in het systeem’ moest zitten. Maar tegelijkertijd is het een (soms subtiel) spel tussen de buurtbouwers en bestuurders waarbij uiteindelijk, dat blijkt ook uit de voorbeelden, de relatie wel een zekere gelijkheid en wederkerigheid dient te hebben. Het is niet zo dat de bestuurder de buurtbouwer elke keer een ‘gunst verleent’ nadat deze erom heeft verzocht. Er dient een besef te zijn dat een succesvol bewonersinitiatief niet alleen van belang is voor de bewoners, maar óók interessant is voor de bestuurder, en dat de buurtbouwers regelmatig zaken voor elkaar kunnen krijgen die bestuurders niet eigenstandig zouden kunnen.

Werken met gelijkgestemden

Uit het onderzoek blijkt dat de doeners een zekere vorm van (publiek) ondernemerschap aan de dag leggen (en/of verder ontwikkelen) om de initiatieven van de grond te krijgen – dit is overigens steviger het geval bij de buurtbouwer dan bij de projectentrekker. Ook Tonkens en Verhoeven signaleren dit publiek ondernemerschap in recent onderzoek naar buurtinitiatieven (Tonkens & Verhoeven, 2011). Dergelijk publiek ondernemerschap lijkt een kernelement te zijn bij het op poten zetten van burgerinitiatieven in de doe-democratie (zie hoofdstuk 7). Hoewel veel doeners met hun initiatieven doorgaans een aanzienlijke groep buurt- of straatbewoners proberen te bereiken of voor ogen hebben, willen dergelijke ondernemende burgers vooral ook zaken in een aardig tempo ‘voor elkaar krijgen’. Een implicatie hiervan is dat het belangrijkste deel van het werk *in* de initiatieven wordt gedaan door een relatief kleine groep burgers (zie hoofdstuk 8).

Zo herkennen doeners andere doeners doorgaans als gelijkgestemden: als aanpakkers waarmee het goed samenwerken is. Vaak zijn het ook bewoners die ze reeds kennen en waar ze naar eigen zeggen van op aan kunnen, of waarmee ze het simpelweg aangenaam vinden om samen te werken. Natuurlijk:

veel doe-initiatieven zijn juist gericht op het samenbrengen of in contact laten komen van verschillende groepen (qua leeftijd, etniciteit, leefstijl) in de wijk; en doorgaans geldt ook dat er aardig wat sociale verbindingen ontstaan *door* de initiatieven (hoofdstuk 8). Maar *in* de organisatie van de initiatieven blijft het aantal nieuwe verbindingen vaak beperkt (zie ook Oude Vrielink & Van de Wijdeven, 2007).

Politiek in de doe-democratie?

Vaak wordt ‘het politieke’ in de doe-democratie over het hoofd gezien of enigszins genegeerd. Deels omdat bij veel doegerichte initiatieven in de praktijk geldt dat ze doorgaans relatief kleinschalig en niet al te omstrede zijn (Bakker *et al.*, 2011). Zo voelen bijvoorbeeld het opknappen van een speeltuin en het organiseren van een buurtfeest niet meteen als erg ‘politieke’ activiteiten. Vaak ook hebben de activiteiten van de doeners in het publieke domein een ‘samenlevingsopbouw’-karakter en/of zijn deze (indirect) gericht op sociale binding (zie hoofdstuk 8). De associatie bij sociale binding is toch vooral ‘de boel bij elkaar houden’ en ‘bruggen slaan’, terwijl de term ‘politiek’ vaak wordt geassocieerd met verschil, macht en belangen(conflicten). Op het eerste gezicht lijkt het in de doe-democratie ook meer te gaan om meewerken dan om tegenwerken, meer om productie dan om obstructie. Dat alles bij elkaar genomen zorgt er voor dat ‘het politieke’ in de doe-democratie begrijpelijkerwijs niet vaak benoemd wordt.

Maar, de doeners beslissen door hun acties wel degelijk mede ‘*who gets what when and how*’ (Lasswell, 1936). Ze geven vorm en inhoud aan het publieke domein door hun activiteiten en soms ook door zich te mengen in het informele politieke spel. Op dit laatste punt moet wel gezegd worden dat er een groot verschil is tussen de buurtbouwers en de projectentrekkers. De buurtbouwers hebben zoals eerder aan bod kwam regelmatig contact met de spelers uit de lokale ‘politiek arena’ – en dat geldt voor de projectentrekkers zeker niet.

Met andere woorden: buurtbouwen gaat wel degelijk gepaard met invloed uitoefenen in het politiek-bestuurlijke domein. Het is zeker geen ‘core business’, het is niet iets waar de buurtbouwers veel mee bezig zijn, maar: het is wel een wezenlijk element in hun handelingsrepertoire. Als het functioneel is om zaken voor elkaar te krijgen voor de buurt, dan wordt informele politiek niet geschuwd. De machtsuitoefening van de buurtbouwers is overigens eerder te begrijpen als een vorm van *power to* dan als een vorm van *power over* (Stone, 1989, p. 229): macht of invloed worden doorgaans aangewend om zaken in gang te zetten en te realiseren, en niet zozeer om te controleren en te beheersen.

In hoeverre de activiteiten van de doeners in de doe-democratie in zichzelf politiek zijn is overigens ook een punt van definitie. Je zou kunnen stellen dat het in de doe-democratie doorgaans niet gaat om de politiek met de grote ‘P’ – de politiek van het officiële regeren – maar om een politiek met een kleine ‘p’ – een politiek van niet-officieel maar wel substantieel bijdragen aan het publieke domein (Bang, 2009a; Stoker, 2006, p. 4). Het gaat – vooral bij de projectentrekkers – ook om een vorm van wat Marsh *et al.* (2007) *politics as lived experience* noemen: “*Such political participants have a project identity, more than a legitimating or oppositional one. They do not engage primarily in order to give voice to repressed interests and identities, but rather in order to help to empower people and develop their own identities as well as their capacities to act in solving common concerns.*” (uit Bang, 2009b, pp. 5-6). Je zou kunnen stellen dat ‘het politieke’ dat de projectentrekkers aan de dag leggen wel degelijk politiek is, *but not as we know it* – of althans de traditionele politieke wetenschap het doorgaans placht te benaderen (zie Tromp, 2002).

Mengvormen?

De *modus operandi* van de buurtbouwers en de projectentrekker is niet altijd even *compatible* met de procedures en gewoontes van de consensusdemocratie of de gewenste wijze van besluit-

vormen in de deliberatieve democratie. Concreet ‘dingen voor elkaar krijgen’ heeft doorgaans niet veel van doen met democratische procedures van ordentelijk stemmen en geregeld overleg. Actie, beweging en zichtbare resultaten zijn de centrale ijkpunten in de initiatieven van de doeners. Dat wil overigens niet zeggen dat er helemaal niet overlegd wordt. Er wordt, zoals gezegd, wel degelijk gepraat rondom de actie. Er wordt gereflecteerd, afgewogen, gediscussieerd en gerelateerd. Hoe projecten zullen worden gewaardeerd door wijkbewoners en door instituties is een continu en belangrijk punt van discussie en aandacht.

Maar toch: democratische waarden als inclusiviteit en gelijkheid, staan niet altijd centraal in deze projecten en worden niet ‘geborgd’ door democratische procedures. Ook kennen de doe-initiatieven doorgaans geen procedures om vooraf tot een breed ‘gedragen’ besluit te komen. Omdat de initiatieven in de doe-democratie zich toch dienen te verstaan met de waarden en gewoonten van de ‘reguliere’ democratie, zie je her en der creatieve ‘mengvormen’ ontstaan waar concreet ‘doen’ wordt gecombineerd met meer reguliere (en gereguleerde) varianten van stemmen, overleggen en onderhandelen (zie Elster zoals eerder besproken).

Soms gebeurt dit ‘van onderop’ en experimenteren initiatiefnemers zelf met bijvoorbeeld het organiseren van een ooploopje om hun plan te presenteren, of met een huis-aan-huis enquête (of ouderwets aanbellen) om te peilen hoeveel bewoners hun idee zien zitten. Maar ook vanuit gemeenten worden allerlei procedures ingericht, meestal voorafgaand aan de start van initiatieven, waarin andere buurtbewoners kunnen kiezen, stemmen en/of meepraten. Zo wordt bijvoorbeeld in de Deventer Wijkaanpak al jarenlang gewerkt met een presentatie- of verkiezingsavond waarop doeners hun project kunnen presenteren en toelichten ten overstaan van een bredere wijkpopulatie en de aanwezige wijkbewoners vervolgens kunnen stemmen.

Op sommige plaatsen – bijvoorbeeld (destijds) in het Bredase ‘Lusten en Lasten’ – wordt de verkiezingsdag nog aangevuld met een in de wijkkrant gepresenteerd overzicht van de door actieve bewoners ingediende projecten. Vervolgens kunnen bewoners – op basis van deze alternatieve ‘kieslijst’ – op diverse plekken in de wijk (bijvoorbeeld de bibliotheek) stemmen (via ‘stembussen’). In Enschede – in de buurt-in-actie-aanpak – was bijvoorbeeld weer gekozen voor een procedure waarin een ‘projectteam’ van bewoners samen met enkele professionals beslist welke van de ingediende ideeën voldoen aan de vooraf opgestelde toetsingscriteria.

Het is hierbij wel weer oppassen geblazen dat de vitaliteit niet uit de initiatieven gehaald wordt door al te omslachtige en tijdrovende procedures. Als een bewonersproject eenmaal een ‘go’ heeft, dan is het zaak om de vaart er samen in te houden. Overleg en procedurele afstemming zo nu en dan zijn natuurlijk prima en belangrijk, maar een teveel hiervan zorgt er mogelijk voor dat de energie wegvloeit uit het project.

Juist de *combinatie* van de typen – buurtbouwers en wijkexperts, aangevuld met projectentrekkers en casusexperts – kan in potentie ook veel betekenen voor de wijk. De vier burgerschapstypen hebben ieder een eigen accent, met eigen sterke punten die elkaar kunnen aanvullen in het ‘samen optrekken’ in de wijkverbetering. Vanuit het perspectief van samenwerking, kan het ook voor de actieve burgers zélf handig zijn om (meer) bewust te zijn van de werkwijzen en kenmerken van de vier burgerschapstypen.

Al met al zie ik de doe-democratie zeker niet als substituuft van andere vormen van democratie, maar veeleer als een aanvulling erop. Doen in de doe-democratie betekent zeker niet: domweg doen. Op het doen (en gedurende het doen) dient wel degelijk gereflecteerd te worden. Wezenlijk vragen zoals ‘is de doe-democratie voldoende toegankelijk?’, ‘waar doen we het voor?’

en ‘doen we het goede?’ moeten absoluut gesteld blijven worden.

Deze paragraaf eindig ik met een voorzichtig positief antwoord op die laatste vraag – waarbij ik het eerdergenoemde onderzoek naar buurtgerichte buurtinitiatieven in Enschede aanhaal. Bakker *et al.* constateren daarin dat “(..) *zaken waar participanten [in de doe-democratie – tvdm] en niet-participanten zich druk over maken, nauwelijks van elkaar afwijken. Ook wanneer er maar een beperkt aantal mensen deelneemt in burgerinitiatieven ontstaat niet het gevaar dat er plannen worden gerealiseerd die ver afwijken van wat ‘de buurt’ in zijn algemeenheid wil.*” (Bakker *et al.*, 2011, p. 414). Vooralsnog geeft dat de burger moed...

Afstemmen op de burger

De *civil society* wordt gecreëerd en dynamisch gehouden door eerst en vooral de burgers zelf: de overheid is niet in staat een bloeiende burgermaatschappij af te dwingen (zie ook Van Gunsteren, 1998). Idealiter wordt de kunst van actief burgerschap ook geleerd en overgedragen in maatschappelijk verband – bijvoorbeeld doordat ervaren burgers minder ervaren burgers inspireren en helpen. Hoewel burgerschap niet iets is dat ‘gemaakt’ kan worden door de overheid, is het wel degelijk mogelijk en soms zelfs van belang dat de overheid *bottom-up* vormen van burgerparticipatie en burgerinitiatief stimuleert.

Eenvoudig is dat niet (zie ook hoofdstuk 3) en er bestaat in dezen geen *one size fits all*-aanpak (er ook geen *one size-citiZEN*). Het gaat juist om situationeel handelen, afgestemd op de lokale context, op de betreffende situatie en op de persoon. Dat wil echter niet zeggen dat er geen handelingsperspectieven te benoemen zijn. In het proefschrift heb ik getracht enkele zichtlijnen en aanknopingspunten te bieden voor het beter aansluiten bij en afstemmen op de burger en zijn of haar initiatief (zie

hiervoor ook Van de Wijdeven en Hendriks 2010), in de context van de wijk en wijkontwikkeling. Het bewust zijn van de verschillende typen burgerschap, van de *drivers* erachter en bijbehorende ‘typische’ wijze van handelen helpt het handelen van professionals, bestuurders en beleidsmakers een trefzekerder richting te geven.

Oog voor de dynamica van doen

Voor wie de doe-democratie wil stimuleren is een bewust zijn en begrip hebben van de ‘dynamica van doen’ aan te raden. De in hoofdstuk 7 gepresenteerde dynamica van doen bouwt voort op eerdere inzichten uit onderzoek van Hendriks en Tops. Zij presenteerden in hun publicatie ‘Het sloeg in als een BOM’ (2002, pp. 29-30) drie zogenaamde ‘sleutelfactoren’ voor wat zij toen noemden ‘innovatie in de lokale sfeer’. Dat waren (1) de aanwezigheid van maatschappelijke druk en *Sachzwang*, (2) de aanwezigheid van ruimte voor publiek ondernemerschap en creativiteit op projectniveau; en (3) de aanwezigheid van bestuurlijke support en politieke rugdekking. Deze drie ‘begunstigende omstandigheden’ zijn ook terug te vinden in de dynamica van doen in dit proefschrift. Echter door een onderscheid te maken in twee typen doeners (de buurtbouwer en de projectentrekker), waar Hendriks en Tops zich in hun casestudy richtten op één type (de alledaagse doener), heb ik een verfijning kunnen aanbrengen in het begrip van de wijze waarop het ‘doen’ werkt, en in de wijze waarop ‘instanties’ van betekenis kunnen zijn voor de doeners.

In zijn algemeenheid geldt: laat doeners vooral doen. Veel overleg met instanties levert niet het gevoel van ‘bewegingsruimte’ op. Enige afstand van de instituties is hierbij dus gewenst. Doorgaans hebben regels, uitgebreide procedures (van ook nog eens verschillende instanties) en onnodig veel overleg en ‘papierwerk’ geen erg vitaliserende werking op doeners en hun projecten. Natuurlijk gelden algemene wetten en regels óók

voor doeners (deze zijn er doorgaans niet voor niets), maar in het algemeen geldt dat procedures niet te veel aandacht en energie moeten te vragen (zie ook Hendriks & Tops, 2002, p. 31). Maar naast bewegingsruimte is – en dit lijkt op het eerste gezicht wat tegenstrijdig – ook betrokkenheid van de instanties van belang. De betrokkenheid van instanties betekent voor de projectentrekkers doorgaans echter wel wat anders dan voor de buurtbouwers.

Waar de initiatieven van de buurtbouwers soms directe politieke en/of ambtelijke rugdekking nodig hebben, is dit doorgaans niet nodig bij de wat kleinschaliger initiatieven van de projectentrekkers. Vaak volstaat een interventie van een professional die het initiatief ondersteunt. De (qua tijd en scope) omvangrijkere initiatieven van de buurtbouwers behoeven soms rugdekking van iemand in de lokale overheid met een zekere positionele macht: een soort *mecenas*, een beschermer of supporter op gepaste afstand, die door- en voortgang van het proces verzekert en zorgt dat de buurtbouwers zich kunnen focussen op hun initiatief. De betreffende rugdekker kan achter het initiatief gaan staan als het (in de politiek of in de media) onder vuur ligt, of hij/zij kan een *bypass* organiseren langs de bureaucratie heen om de vaart erin te houden (met medewerking van een wethouder kunnen procedures soms sneller gaan dan wellicht gedacht).

Bij de projecten van de projectentrekkers ligt de ‘rugdekking’ meer op het vlak van *empowerment* van de initiatiefnemers. Het ligt meer in de rede dat dit gebeurt door een ondersteunende wijkprofessional, zoals een opbouwwerker, straatcoach, wijkregisseur, dan door een bestuurder of beleidsmaker. Ondersteunen, niet door het project over te nemen, maar door bewoners op de juiste momenten vertrouwen te geven in eigen kunnen, ze de weg te wijzen in het voor sommigen nog onoverzichtelijke oerwoud der instanties en vergunning of door een goed getimede tip of suggestie. In die ondersteuning is het vertrekpunt steeds de belevingswereld van de bewoners / initi-

atiefnemers: het gaat om hún idee en de manier waarop zij dat idee graag willen verwezenlijken.

Belangrijk zijn ook aandacht en waardering, zo blijkt uit het onderzoek. Aandacht is een belangrijke brandstof voor veel vrijwilligers (zie ook Hurenkamp *et al.*, 2006) en óók voor de ‘doeners’. Het gaat dan om aandacht en waardering voor de initiatieven én voor de inzet. Aandacht van de (lokale) media, maar zeker ook (en dat is lichtelijk paradoxaal) van ‘de instituties’: bestuurders, politici, professionals. Een gevoel van waardering is goed voor het moreel van de betrokkenen. Het gaat dan bijvoorbeeld om relatief eenvoudige zaken als een bestuurder die ‘zijn gezicht laat zien’ op een voor bewoners betekenisvolle bijeenkomst, of om een persoonlijk e-mailtje wanneer er een (bescheiden) succes is behaald door bewoners. Gepaste aandacht – op de momenten dat het ertoe doet – is hierbij de kern; in welk vorm dat is gegoten is context- en persoonsgebonden. Hierbij dient te worden aangetekend dat sommige doeners (zie het voorbeeld van Vitaal Pendrecht) er overigens ook wel aardig bedreven in zijn om de aandacht zelf te ‘regisseren’.

Instrumenteel én persoonlijk

In het huidige discours over burgerparticipatie wordt het stimuleren en faciliteren van burgerinitiatieven regelmatig op een nogal instrumentele wijze benaderd (Oude Vrielink & Van de Wijdeven, 2011). Ondersteuning wordt dan ingezet als ‘instrument’ om inzet van burgers voor publieke doelen te mobiliseren. Dit is op zichzelf nuttig: door het ‘bijsturen’ van bewonersinitiatieven kan bijvoorbeeld worden voorkomen dat procedurele kaders gaan knellen en soms is het zinvol om te ‘tolken’ tussen instanties en bewoners om het gesprek op gang te helpen (dit speelt veel vaker bij projectentrekkers dan bij ‘ervaren’ buurtbouwers). Maar belangrijk is dat de ondersteuning naast instrumenteel óók persoonlijk is (zie ook Oude Vrielink

& Van de Wijdeven, 2011). Neem de *persoon* serieus, en zijn of haar wensen en behoeften; en ondersteun op een *persoonlijke* (betrokken, niet afstandelijke) wijze. Door af te stemmen op de zaken die bij de initiatiefnemers leven en hén bezighouden, wordt gezorgd dat actieve bewoners intrinsiek gemotiveerd blijven. Door in de ondersteuning rekening te houden met wat bewoners zélf aangeven te kunnen en te willen, wordt de kans aanzienlijk verkleind dat initiatiefnemers zich óf overvraagd voelen óf het gevoel krijgen dat de professional het initiatief overneemt.

Typen ondersteuning

Op basis van het onderzoek naar de Kan wéll-pilot hebben Mirjan Oude Vrielink en ik de rollen die professionals kunnen spelen in de ondersteuning van burgerinitiatieven als volgt getypologiseerd.

Tabel 8: typologie van ondersteuning in en rondom burgerinitiatieven (Oude Vrielink & Van de Wijdeven, 2011)

| | <i>Instrumentele benadering</i> | <i>Persoonlijke benadering</i> |
|---|---------------------------------|------------------------------------|
| <i>Rol in contact met initiatiefnemers</i> | Burgerkracht aanvullen | Empoweren van initiatiefnemers |
| <i>Rol in contact met de omgeving (instituties/ wijk)</i> | Institutioneel verbinden | Vitaliseren van de wijkgemeenschap |

Als eerste is er het genoemde onderscheid tussen een *instrumentele* en een *persoonlijke* benadering. Het tweede onderscheid is dat tussen rollen die professionals *binnen* en *buiten* een concreet initiatief spelen. Meer precies gaat het in dit laatste onderscheid om de rollen die professionals kunnen vervullen enerzijds in het directe contact met initiatiefnemende bewoners en anderzijds in het contact met instituties en de bredere groep bewoners in de wijk – dit met het oog op een bereidwillige en constructieve opstelling tegenover burgerinitiatieven in het algemeen of een concreet initiatief in het bijzonder.

Bij het *aanvullen van burgerkracht* (geïnspireerd op de term van De Boer en Van der Lans (2011) ondersteunen de professionals de plannen van initiatiefnemer(s) door op punten bewonerexpertise ‘aan te vullen’ of ‘bij te sturen’, nadrukkelijk zonder het initiatief over te nemen. Bij het *empoweren van initiatiefnemers* in concrete initiatieven is het handelen van de professionals niet alleen (instrumenteel) gericht op een

succesvol verloop van het initiatief, maar juist ook op de persoonlijke groei van betrokken initiatiefnemer(s). Het derde type van ondersteuning, het *institutioneel verbinden*, speelt zich buiten de concrete projecten af en is gericht op het verkrijgen van een bereidwillige en constructieve houding tegenover de projecten. Het vierde type ondersteuning, het *vitaliseren van de wijkgemeenschap*, speelt zich ook af in de 'omgeving' van de concrete projecten, maar nu vanuit het streven om nieuwe burgerinitiatieven te laten 'opborrelen' in de wijk.

In de praktijk weten de professionals steeds deze vier rollen contextueel te 'mixen' in de ondersteuning (wat zeker geen sinecure is). Een nadere uitwerking van en toelichting op deze typologie is te vinden in het artikel 'zichtlijnen in ondersteuning' (Oude Vrielink & Van de Wijdeven, 2011).

Het betekenisvol en contextgevoelig combineren van instrumentele en persoonlijke ondersteuning is overigens verre van eenvoudig. Als professional dien je over aardig wat vaardigheden te beschikken. Zaken die opvielen in het onderzoek naar Kan wél! (maar zeker ook breder te zien waren in de andere casussen) waren ondermeer een sterk empathisch vermogen, een grote interesse in de bewoners en hun persoonlijke groei, het kunnen schakelen tussen de leef- en systeemwereld, en soms ook een stevig weerwoord kunnen bieden aan de systeemwereld.

Dit 'afstemmen op de burger' is overigens ook in algemene zin belangrijk met het oog op een vitale burgermaatschappij. Door in de ondersteuning aan te sluiten bij wat burgers zelf belangrijk vinden voor hun buurt of wijk en bij hun intrinsieke motivatie, wordt de kans op 'instrumentele verdringing' ('crowding out citizenship', Ostrom, 2000) verkleind (Oude Vrielink & Van de Wijdeven, 2011; Verhoeven & Ham, 2010a). Op het moment namelijk dat burgers het gevoel krijgen louter ingezet te worden als beleidsinstrument of als ze het gevoel hebben dat hun initiatief wordt overgenomen door de instanties, is de kans erg groot dat ze afhaken. Door een te instrumentele, te weinig afgestemde, wijze van het inzetten van 'de kracht van burgers' voor beleidsdoelen, zal uiteindelijk instrumentele verdringing optreden zo is de verwachting – en wordt

duis ironisch genoeg hoogstwaarschijnlijk het tegenovergestelde bereikt: een minder actieve (en minder creatieve) inzet en betrokkenheid van burgers.

Dit is overigens geen pleidooi voor een u-vraagt-wij-draaien houding van professionals of bestuurders richting initiatiefnemers. Het gaat (zie eerder in hoofdstuk 7) echter wel om een basishouding vanuit de instanties van welwillendheid om mee te denken en daarvoor ook makkelijk toegankelijk en benaderbaar te zijn. Soms ook is tegenspraak nuttig (maar niet altijd leuk). Ik denk aan het voorbeeld van Astrid Kuiper, die bij de wethouder nul op het rekest kreeg, en daar in eerste instantie niet blij mee was maar later toegaf dat het haar wel verder had geholpen. Ook denk ik aan Duco de Bruijn, die als een welwillende, maar soms ook kritische kompaan van Vitaal Pendrecht fungeerde. Hendriks en Tops hebben er eerder op gewezen dat een gevechtje met de gemeentelijke (of andersoortige) bureaucratie op zijn tijd ook energie kan geven (mits het gevecht gewonnen wordt). Maar dat moet niet te vaak voorkomen en ook niet te lang duren, anders loopt een deel van de energie die zou moeten zitten in het initiatief en de wijk weg in overleg met de gemeente (zie het geval van de BOM ReVa, waar rond 2005-2006 te veel energie 'wegliep' in gesprekken met de gemeente).

Besluit: ruimte voor vernieuwing

Zoals gezegd, de *civil society* wordt gecreëerd, dynamisch en vitaal gehouden door eerst en vooral de burgers zelf. Als overheden zich willen inzetten voor een vitale doe-democratie door een actief burgerschap in de wijk te stimuleren, dienen zij in ieder geval gepaste afstand tot de burgerinitiatieven te betrachten. Wanneer burgerinitiatieven ondersteund worden moeten zij vooral niet worden overgenomen, maar dienen professionals op een 'betrokken afstand' klaar te staan als initiatieven vast lijken te lopen (in het geval van de projecttrekkers) en dienen bestuurders rugdekking te bieden op cruciale momenten. De

overheid en professionals dienen een gepaste afstand te bewaren – weliswaar oprecht geïnteresseerd, maar aan de zijlijn.⁹⁷

Het is vaak lastig te beslissen wanneer een initiatief, of een initiatiefnemer, moet worden geholpen of juist moet worden losgelaten. Een struikelend maar potentieel vitaal initiatief dient ondersteund te worden, maar een ‘dood’ of ‘bijna dood’ initiatief kan maar beter niet gereanimeerd worden als er geen *bottom-up* beweging meer is; als er geen energie of inspiratie meer aanwezig is en als de opbrengsten voor iedereen zichtbaar afnemen. Ook voor de initiatiefnemers, met name de buurtbouwers, is het soms lastig ‘loslaten’; om afstand te nemen en te stoppen. Maar in het algemeen geldt: burgerinitiatieven komen en gaan, en eens in de zoveel tijd is het nodig en nuttig om te revitaliseren en te hergroeperen – om frisse ideeën en nieuwe gezichten toe te laten en ruim baan te maken voor nieuwe vitale vormen van burgerschap.

Als de hier gesignaleerde trends doorzetten (zie hoofdstukken 3 en 4), dan zal de doe-democratie de komende jaren verder worden uitgebouwd en vormgegeven. Door instanties en overheden, die met bewonersbudgetten en professionele ondersteuning initiatieven uitlokken en op gang helpen. Maar vooral door alle ‘doeners’ die de initiatieven starten, die de helpende hand bieden in de uitvoering ervan, of anderszins betrokken zijn bij concrete activiteiten om de wijk een leefbaardere plek te maken. Hun initiatieven lijken soms klein qua omvang, maar ze zijn vaak onverwachts groot qua betekenis.

Dank

Zo op het einde van dit proefschrift wil ik graag nog wat ruimte nemen om enkele mensen te bedanken. Allereerst gaat mijn dank uit naar mijn begeleider en promotor Frank Hendriks. Frank, je was de afgelopen jaren een zeer scherpe lezer van de door mij aangeleverde stukken, een goede coach waar nodig en altijd een inspirerende gesprekspartner. Ik bewaar in het bijzonder goede herinnering aan de promovendibijeenkomsten ‘op locatie’ in Rotterdam en in Lausanne. Thanks.

Daarnaast veel dank aan collega’s die gedeelten van de tekst van commentaar hebben voorzien: Niels Karsten, Linze Schaap, Merlijn van Hulst, Ton van der Pennen, Casper Geurtz, Bram Boluijt, Rik Peeters, Marcel Boogers en Eva Wisse. Dank ook aan de medepromovendi in de ‘disco’-groep. Extra dank aan Koen van der Krieken voor *close reading* van het manuscript en aan Mirjan Oude Vrielink voor de inspirerende gesprekken en zeer nuttig commentaar op de stukken (Mirjan, bedankt ook voor het bedenken van de term ‘buurtbouwer!’).

Veel dank aan alle mensen die ik in het kader van dit proefschrift – en in het kader van de onderliggende onderzoeken – heb mogen spreken; in het bijzonder alle burgers wiens citaten in dit boek terug te vinden zijn. Het was altijd leuk, enthousiasmerend en vaak ook ontwapenend om met jullie te spreken

en om een tijdje meegenomen te worden in jullie wereld (maar ook altijd ‘onze wereld’, zoals velen van jullie mij lieten zien).

In het uitvoeren van de onderliggende studies heb ik bijzonder fijn samengewerkt met Mirjan Oude Vrielink, Bram Boliijt, Julien van Ostaaijen, Eefke Cornelissen, Casper Geurtz en Laurens de Graaf. Dankjewel.

Stefan Soeparman en Mirjan Oude Vrielink – super dat jullie (naast vrienden, collega’s en (ex)kamerogenoten ook) paranimmen willen zijn – merci!

Pa en ma: ontzettend veel dank gaat uit naar jullie. Op zeer veel wijzen hebben jullie voor mij zeer veel betekend de afgelopen jaren. Het was altijd een warm welkom bij jullie als ik mij weer voor enkele schrijfdagen trachtte terug te trekken in St-Oedenrode. Dankjewel voor de vele koppen koffie die ik bij jullie heb gedronken en alle maaltijden waarbij ik heb mogen aanschuiven – maar vooral ook voor de liefde waarmee deze werden geschonken en opgediend. Jullie waren constant geïnteresseerd en hebben héél veel tijd op Sam gepast. Dankjewel, zonder jullie was deze proeve zeker niet geslaagd.

Dankjewel Youssi. Voor jouw liefde. Voor het me bij de les houden, juist ook náást het werk. Voor het begrip en geduld als ik weer wat ‘schrijfdagen’ van ‘onze dagen’ afsnoepte. Sam, je kunt deze woorden nu nog niet lezen, maar bedankt voor de vrolijkheid en levenslust waarmee je me steeds verwelkomt als ik thuiskom van het werk. Wanneer ik wat zaken van het werk in gedachten mee naar huis nam, wist jij ervoor te zorgen dat ik binnen tien minuten weer helemaal in het ‘hier en nu’ was. Youssi en Sam: in het komende jaar worden de weekenden weer van ons.

Bijlagen

Bijlage 1 – Toelichting op de onderliggende studies

Hieronder vindt u bij de verschillende studies die onder dit proefschrift liggen een toelichting.

Studie naar de pilot van Kan wél!

Hieronder de toelichting op het onderzoek naar de pilot van Kan wél!, met een uitleg van de aanpak ten tijde van het onderzoek. Voor de actuele stand van zaken wat betreft Kan wél! kunt u de website bezoeken: www.kanwel.nl

Achtergrond

Voor de concrete opzet van het project Kan wel! stond ‘Can Do!’ model, een door Tony Gibson ontwikkelde wijkaanpak die wordt toegepast in Groot-Brittannië. Deze aanpak borduurt voort op de *Asset Based Community Development* (ABCD)-methode – die weer is ontwikkeld door John Kretzmann en John McKnight (McKnight & Kretzmann, 1993) – en brengt bewoners met elkaar in gesprek over de mogelijkheden om ‘hun’ wijk te verbeteren. Gesteund door een onafhankelijke non-profit instelling, The Scarmantrust, komen bewoners in Engeland zelf met ideeën voor een prettiger leefklimaat in de

wijk én voeren hun idee zelf uit. Hierdoor worden de in de wijk aanwezige talenten en capaciteiten benut voor het realiseren van wensen die bij de bewoners leven, zo is het idee.

De centrale doelstelling van het Kan wél!-project is het versterken van de sociale samenhang en het bevorderen van de betrokkenheid van bewoners bij hun buurt. Centraal staat het idee dat bewoners zelf hun wijk verbeteren met budget waarover zij zelf kunnen beschikken. Concreet werden er in de wijken in de volgende 11 Nederlandse steden projecten opgestart: Almere, Amsterdam, Arnhem, Breda, Emmen, Haarlem, Kerkrade, Leiden, Tilburg, Venray, Zaandam.

In de formele organisatie van de pilot van Kan wél! staat de directe samenwerking tussen bewoners, corporaties en het LSA centraal. Het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu (VROM), Aedes vereniging van woningcorporaties, de SEV (Stuurgroep Experimenten Volkshuisvesting) en woningcorporatie Het Oosten uit Amsterdam financierden de landelijke organisatie van de pilot. De kosten voor de diverse projecten in de wijken werden gedragen door lokale woningcorporaties⁹⁸ (die hiervoor een financiële tegemoetkoming van 10% ontvingen van Aedes). De deelnemende woningcorporaties beperken zich in Kan wél! overigens niet tot hun eigen huurders.

Het LSA had ten tijde van de pilot (2006-2007) acht ontwikkelingswerkers in dienst, die elk 12 uur per week in de deelnemende stadswijken aanwezig zijn (per stadswijk 12 uur week). Zij stimuleren en enthousiasmeren bewoners om met eigen initiatieven te komen voor een betere leefkwaliteit in hun wijk. Belangrijk is dat de ontwikkelingswerkers uitgaan van de kracht van bewoners en in staat zijn hun eigen rol daarop af te stemmen.

Werkwijze

De methodiek van Kan wél! laat zich in de kern omschrijven als het ondersteunen van bewoners die een idee willen omzet-

ten in actie. Om aan te geven dat bewoners met een idee van het begin tot het eind zélf aan het roer staan, worden deze bewoners in Kan wél!-termen 'projecteigenaar' genoemd. In de formele werkwijze worden vanuit het perspectief van de bewoner de volgende stappen doorlopen van idee naar realisatie:

- Een wijkbewoner wil een idee uitvoeren en neemt contact op met de ontwikkelingswerker;
- De ontwikkelingswerker bespreekt het idee met de bewoner en denkt mee over de praktische uitvoerbaarheid;
- Indien het idee strookt met de uitgangspunten en de criteria van Kan wél! dan ondertekent de bewoner een 'projectintentie';
- De bewoner treft – meestal met ondersteuning van de ontwikkelingswerker - de voorbereidingen voor de uitvoering van het plan;
- De bewoner voert het plan zélf uit eventueel met hulp van andere bewoners.

In elke wijk die deelneemt aan het Kan wél! project is één ontwikkelingswerker van het LSA actief. De ontwikkelingswerker coacht de bewoner gedurende het hele proces. Om te zien of het idee haalbaar is, vormt de ontwikkelingswerker zich in het eerste gesprek met de bewoner een beeld van het resultaat dat deze bewoner voor ogen staat en de vaardigheden die hiervoor nodig zijn. Tevens wordt gekeken of het idee voldoet aan de drie criteria die Kan wél! stelt aan financiering van bewonersinitiatieven:

- Het moet een activiteit zijn die nieuw is in de wijk;
- Het initiatief mag niet gericht zijn op een enkele etnische groep;
- Het idee moet volgens de ontwikkelingswerker haalbaar zijn.

Bij twijfel overlegt de ontwikkelingswerker met de overlegpartner binnen de corporatie die het initiatief moet gaan financieren en/of de coördinator van het landelijke projectbureau Kan wél!. De ondertekening van de 'projectintentie' door de

bewoner vormt het startschot voor de uitvoering. De ontwikkelingswerker inventariseert in een gesprek met de bewoner wat hij of zij nodig heeft om het project te kunnen uitvoeren. Op basis van dit gesprek wordt een concreet stappenplan en een begroting opgesteld. De ontwikkelingswerker volgt de voorbereidingen en de uitvoering vanaf de zijlijn en denkt met de bewoner mee als deze om hulp vraagt. De samenwerking eindigt zodra het plan is uitgevoerd. Bij initiatieven die niet eindig zijn, zoeken de bewoner en ontwikkelingswerker samen naar een mogelijkheid om zonder verdere steun van de ontwikkelingswerker lokaal de benodigde steun en middelen te verwerven.

Over het onderzoek

De vragen

Samen met Mirjan Oude Vrielink heb ik een resultaatmeting uitgevoerd van de pilot van Kan wél! In de resultaatmeting is onderzocht hoe deelnemende bewoners de werkwijze van Kan wél! ervaren en wat dit betekent voor de sociale binding in de wijk. De ervaring van de deelnemende bewoners is in het onderzoek centraal gesteld. Om de methodiek en praktijken van Kan wél! scherper te kunnen analyseren en verwoorden, is ook onderzocht hoe de buurtcoaches (toen nog ‘ontwikkelingswerkers’ geheten) hun werkwijze omschrijven en ervaren. Door de zienswijzen van de bewoners met die van de buurtcoaches aan te vullen is getracht een completer beeld te krijgen van de mechanismen die (kunnen) bijdragen aan het ontstaan of een versterking van sociale binding in wijken. Tegen deze achtergrond zijn de onderstaande hoofdvraag en deelvragen voor het onderzoek geformuleerd:

Hoofdvraag: Op welke wijze en in welke mate draagt de werkwijze van Kan wél! bij aan sociale binding in wijken?;

- Deelvraag 1: Hoe ziet de methodiek van Kan wél! er uit? (zie hierboven);

- Deelvraag 2: In welke mate zien bewoners nieuwe en andere verbindingen ontstaan door Kan wél!?
- Deelvraag 3: Hoe ziet de werkwijze van Kan wél! er in de praktijk uit?;
- Deelvraag 4: Wat is de kracht van Kan wél! aldus de betrokkenen en hoe waarden de bewoners de werkwijze van Kan wél!?

Selectie wijken en initiatieven

Wij hebben in het onderzoek 16 bewonersinitiatieven bestudeerd die zijn uitgevoerd (enkele liepen nog overigens) in een van de volgende steden: Arnhem, Breda, Emmen of Venray. In elk van deze steden hebben we binnen één bepaalde wijk vier initiatieven bestudeerd.

Tabel 9: bestudeerde initiatieven in het kader van het Kan wél!-onderzoek

| Arnhem (wijk: Malburgen Oost) | Breda (wijk: Tuinzigt) |
|---|--|
| Fleuren en kleuren Kado voor de Malburcht Multicultureel vrouwenhuis Speeltuin 't Moeras | Interculturele bijeenkomst Hart van de buurt Onder de mensen Speeltuin Jasmijnstraat |
| Emmen (wijk: Bargeres) | Venray (wijk: 't Brukske) |
| Blind vertrouwen LETS-winkel Buurtpreventie Bargeres Kijk op de wijk | Opfleuren speeltuin Gezellig samen met flatbewoners Leven doe je samen Computerlessen |

Bij de selectie van de steden, de wijken en de initiatieven hebben we verschillende criteria gehanteerd en tegen elkaar afgewogen. Een eerste criterium betrof in welk stadium een initiatief verkeerde; alleen projecten die vergevorderd of al afgerond zijn, lenen zich voor een uitspraak over de verbindingen die tijdens of na de uitvoering van een project ontstaan. Een tweede overweging was een zekere spreiding op de ligging van de steden in Nederland. Tot slot hebben we gezocht naar een bepaalde mix van ontwikkelingswerkers. Om zoveel mogelijk

zicht te krijgen op de unieke eigenschappen van Kan wél! wilden we spreken met ontwikkelingswerkers die wel of juist geen achtergrond hebben in het opbouwwerk of sociaal cultureel werk. Bovendien hebben we geprobeerd die ontwikkelingswerkers te selecteren die meerdere steden onder hun hoede hebben vanuit de gedachte dat dit een reflectie op de eigen rol vergemakkelijkt.

De gegevensverzameling

De gegevens voor de het onderzoek zijn op verschillende manieren verzameld. Om een eerste indruk te krijgen van het Kan wél!-project hebben we het Kan wél!-symposium van 12 oktober 2006 bezocht. Op 14 november 2006 hebben wij vervolgens een regulier werkoverleg van de ontwikkelingswerkers bijgewoond om voeling te krijgen met hun werk(veld). Aansluitend hebben we tijdens een interactieve middagsessie in kaart gebracht wat de aanwezige ontwikkelingswerkers als de meerwaarde van Kan wél! zien, hoe deze meerwaarde wordt bereikt en welke valkuilen zich kunnen voordoen. Van deze middag is een verslag gemaakt, dat aan de ontwikkelingswerkers voor commentaar is voorgelegd.

In de daarop volgende weken hebben we met de ontwikkelingswerkers die werkzaam zijn in de door ons geselecteerde steden een individueel gesprek gevoerd, waarin enkele onderwerpen uit de middagsessie verder zijn uitgediept. Tevens hebben we het gesprek gebruikt voor een verkenning van de geselecteerde bewonersinitiatieven. Gedurende deze weken hebben we tevens de data bestudeerd die de ontwikkelingswerkers zélf hebben vastgelegd. Het betreft dan korte verslagen van twee of drie gesprekken die zij op verschillende momenten in het uitvoeringsproces hebben gehouden met de initiatiefnemers van de projecten. Op basis van de groepsessie met de ontwikkelingswerkers, de individuele interviews en de dataregistraties hebben we een vragenlijst opgesteld voor de groepsinterviews met de bewoners.

Per initiatief zijn steeds drie bewoners geïnterviewd: de initiatiefnemer van het project (de projecteigenaar – in Kan wél!-termen) en twee bewoners die betrokken zijn geweest bij de uitvoering van het project. De projecteigenaren bepaalden zelf welke twee bewoners zij mee wilden nemen naar het gesprek. Van de vraaggesprekken zijn verslagen gemaakt, die samen met de dataregistraties van de ontwikkelingswerkers de basis vormen voor de analyse. Hiermee hebben we in het onderzoek in hoge mate het beeld van bewoners over de werkelijkheid vastgelegd. Uiteraard hebben we in aanvulling hierop gebruik gemaakt van relevante bronnen zoals startnotities, artikelen, rapporten en internetsites, maar dit is uitsluitend ter ondersteuning van (de analyse van) de beelden uit de praktijk.

*Studies naar 'Werken vanuit vertrouwen in de buurt'*⁹⁹

Achtergrond

Zoals in het eerste en het derde hoofdstuk reeds aan de orde kwam: het WRR-rapport uit 2005 heeft aardig wat gemeenten geïnspireerd tot (het steviger inzetten op) 'werken vanuit vertrouwen in de buurt'. Samen met collega's heb ik onderzoek gedaan naar vier gemeenten waar – naar eigen zeggen – gewerkt wordt vanuit het idee van vertrouwen in de buurt: Deventer, Groningen, Hoogeveen en Enschede. Hoewel elke gemeente een eigen invulling geeft aan het werken vanuit vertrouwen in de buurt zijn er diverse gemeenschappelijke kenmerken. Zo wordt er in de vier gemeenten samengewerkt tussen bewoners, gemeente en lokale professionele instellingen. Daarnaast wordt in alle vier gemeenten beslissingsmacht en middelen overgedragen aan de wijk en wordt er gebruik gemaakt van wijkgerichte instrumenten zoals een wijkbudget, een wijkplan/wijkperspectief, een wijkteam en/of een wijkmanager/wijkambtenaar.

Om andere steden te laten delen in de ervaringen van Groningen, Hoogeveen, Deventer en Enschede heeft de SEV een kopgroep “Vertrouwen in de Buurt” geformeerd. Hierin zijn de ‘hoofdrolspelers’ – in de vorm van steeds twee contactpersonen – uit deze steden bijeengebracht. Deze gemeenten hebben in 2007 en 2008 de Tilburgse School voor Politiek en Bestuur gevraagd als chroniqueur/onderzoeker de werkwijzen en werkwijzen in de vier steden op te tekenen en te analyseren. De deelnemende steden in de kopgroep organiseerden naar aanleiding van de onderzoeken beurtelings een besloten bijeenkomst, waar op basis van de eigen invulling van werken vanuit vertrouwen in de buurt lessen werden getrokken. De bijeenkomsten boden de basis voor een slotmanifest, waarin de kopgroep naar buiten trad met de gerapporteerde ervaringen. Het manifest (Van Straaten *et al.*, 2008) is uiteindelijk op 28 november 2008 op het landelijke LPB-congres¹⁰⁰ officieel overhandigd aan Pieter Winsemius, een van de geestelijk vaders van het WRR-rapport ‘Vertrouwen in de buurt’.

Over het onderzoek

In de periode van november 2007 tot november 2008 zijn de vier onderzoeken uitgevoerd. Het onderzoek in Deventer heb ik uitgevoerd samen met Mirjan Oude Vrielink, in Groningen met Laurens de Graaf, in Hoogeveen met Casper Geurtz en in Enschede met Casper Geurtz en Mirjan Oude Vrielink. De centrale vraag in de vier onderzoeken was: “Hoe werk je vanuit vertrouwen in de buurt?”. Hierbij waren deelvragen: ‘Welke burgers doen mee en welke niet?’; ‘Blijven burgers jaar in jaar uit betrokken of kalft het af?’; ‘Wat doet de burger met het geld?’; ‘Wat betekent deze aanpak voor onderzochte participerende partijen in termen van inspanning en/of organisatie?’; en ‘Is iedereen tevreden over hoe het loopt?’.

De aanpak op hoofdlijnen was hetzelfde voor alle vier de studies. Elke keer is begonnen met het bestuderen van alle beschikbare relevante documentatie over de desbetreffende aan-

pak (inclusief eerdere evaluaties wanneer beschikbaar). Deze hebben we verkregen via de SEV en via de contactpersonen die door elk van de gemeenten naar voren waren geschoven, aangevuld met eigen gevonden materiaal via bibliotheek en internet. De contactpersonen (twee per 'koploper') waren overigens niet alleen werkzaam bij de gemeenten: van de acht contactpersonen er waren er twee werkzaam bij corporaties en één bij een welzijnsinstelling.

Daarnaast zijn steeds zo'n tien diepte-interviews gehouden met belangrijke spelers uit het professionele, publieke en politieke domein. Deze personen zijn door de onderzoekers in overleg met de SEV en de kopgroep-contactpersonen geselecteerd en benaderd. Om zo goed mogelijk zicht te krijgen op wat goed werkt en wat beter zou kunnen, is nadrukkelijk ook gekozen voor spelers die een kritisch geluid durven laten horen. De bevindingen uit de documentenanalyse en de interviews zijn steeds gepresenteerd tijdens een groepsbijeenkomst: in Deventer op 17 december 2007, in Groningen op 17 maart 2008, in Hogeveen op 16 juni 2008 en in Enschede op 22 september 2008. Voor deze bijeenkomsten werden steeds uitgenodigd: de geïnterviewden in het desbetreffende onderzoek, aangevuld met andere betrokken en geïnteresseerde wijkbewoners en professionals uit de betreffende gemeente. Ook waren elke keer de kopgroepcontactpersonen aanwezig. In die groepsbijeenkomsten konden de aanwezigen steeds hun reactie en reflectie op de bevindingen geven. De input van betrokkenen op die bijeenkomsten was nadrukkelijk nog onderdeel van het onderzoek, en werd elke keer samen met de andere verzamelde data in de rapportage verwerkt. Met deze aanpak wilden we steeds de ervaringen die bewoners en professionals van de wijkaanpakken hadden centraal stellen.

De werkwijzen (hieronder besproken) zijn in de gemeenten doorgaans in alle (of in ieder geval meerdere) wijken ingevoerd. Maar om voldoende focus en verdieping te krijgen hebben we er in drie van de vier gemeenten voor gekozen om in één wijk

van de wijken de diepte in te gaan met de interviews en documentatie; in Deventer: wijk 4; in Groningen: Lewenborg; in Hogeveen: Krakeel. De bevindingen werden wel steeds geconfronteerd met de ervaringen in de andere wijken – dit gebeurde ondermeer in de groepsbijeenkomsten waar genodigden uit de gehele gemeente en uit andere wijken aanwezig waren. Hieronder een toelichting op de werkwijzen in de vier gemeenten ten tijde van het onderzoek (2007-2008).

De werkwijzen in Deventer, Groningen, Hogeveen en Enschede

Deventer Wijkaanpak¹⁰¹

De wijze waarop sinds 1992 het wijkgerichte werken in Deventer is ingericht, staat bekend als de “Deventer Wijkaanpak”. Hierin wordt aan wijkbewoners zeggenschap gegeven over de wijze waarop hun eigen woonomgeving kan worden verbeterd. Elke wijk (de wijkaanpak kent zeven wijken) beschikt over een eigen budget waaruit maatregelen kunnen worden gefinancierd die de leefbaarheid ten goede komen. Dit gebeurt in samenwerking tussen bewoners, lokale overheid en instellingen. In elke wijk is een wijkkoppel, bestaande uit een wijkambtenaar en een wijkopbouwwerker (Raster Welzijn), het centrale aanspreekpunt voor bewoners.

Vanuit bewoners gezien bestaat de Deventer Wijkaanpak uit drie stappen die organisatorisch in goede banen dienen worden geleid door het wijkkoppel: (1) *samen op onderzoek* – bewoners bekijken samen met het wijkkoppel en vertegenwoordigers van verschillende instellingen hoe de wijk ervoor staat; (2) *samen kiezen* – welke van de problemen, wensen, ideeën die voortvloeien uit de vorige stap vinden bewoners het belangrijkste? Dit kunnen bewoners kenbaar maken op een keuzeavond. Welke resultaten moeten er worden bereikt? Wat kunnen bewoners en instellingen die in de buurt werkzaam zijn zelf bijdragen aan de oplossing? De uitkomst van deze tweede stap is een wijkpro-

gramma, waarin staat welke projecten worden uitgevoerd, wanneer dat gebeurt, wie eraan meewerken en hoeveel het kost. Ook het college van burgemeester en wethouders verbindt zich aan het wijkprogramma; (3) *samen aan de slag* – vaak is het nodig een probleem of idee nader uit te werken. Daartoe vormt een aantal bewoners samen een taakgroep (soms aangevuld met een professional), die de voorbereiding en uitvoering van het project op zich neemt, voor betrokkenheid van omwonenden zorgt en in de gaten houdt of het project naar wens wordt uitgevoerd.

Elke wijk kent een wijkteam (in het buitengebied: dorpenplatform), bestaande uit een aantal actieve bewoners. Het wijkteam signaleert en bespreekt actuele ontwikkelingen of kwesties die leven in de wijk – of in de afzonderlijke buurten binnen die wijk – met politici, bestuurders en instellingen. Het wijkteam is verder verantwoordelijk voor het vaststellen van het wijkprogramma: het tweejaarlijkse overzicht van projecten voor de wijk en bijbehorende budgetten. Samen met het wijkkoppel houdt het wijkteam de voortgang van het wijkprogramma in de gaten en bekijkt na afloop wat gerealiseerd is. Elk gebied heeft een eigen budget voor de uitvoering van maatregelen uit het wijk- en/of dorpenprogramma. Voor de hele gemeente Deventer gaat het ten tijde van het onderzoek, in 2008, om een bedrag van ongeveer € 6 per inwoner. Per gebied kan men gemiddeld € 85.000 per jaar direct besteden.¹⁰² Dit bedrag is exclusief de kosten die gemaakt worden voor de organisatie van het proces van de Wijkaanpak en voor de professionele ondersteuning door de wijkkoppels.

De bestuurlijke verantwoordelijkheid ligt bij wijkwethouders, die de voortgang van de Wijkaanpak bewaken. Bij weerstanden en hobbels neemt de wijkwethouder initiatief om de zaak weer vlot te trekken. De wijkwethouder bespreekt de voortgang van het wijkprogramma met het wijkteam en in het college van burgemeester en wethouders. Daarnaast hebben alle politieke partijen contactraadsleden voor de wijken be-

noemd. De Wijkaanpak is voor raadsleden tevens een middel om zich te informeren over wat er in de wijken leeft en wat de effecten zijn van gemeentelijk beleid.

Het Groningse Nieuw Lokaal Akkoord

Ten tijde van het onderzoek wordt er in Groningen gewerkt met het 'Nieuw Lokaal Akkoord' (voor de periode 2007-2011). In het NLA werken de gemeente Groningen en vijf corporaties (Nijestee, In, Huismeesters, Patrimonium en Woonstade) samen om 'de stad nog mooier en het wonen nog prettiger' te maken.¹⁰³ In 1998 was er reeds het convenant Wijkvernieuwing en in 2002 was er het eerste Lokaal Akkoord tussen corporaties en gemeente. Het NLA is dus de derde opeenvolgende keer dat corporaties en gemeente intensief samenwerken. Met het NLA willen gemeente en corporaties een extra impuls geven aan de leefkwaliteit in de stad. Inmiddels is er een Nieuw Lokaal Akkoord 2.0 voor de periode 2011-2014 (getiteld Mensen maken de stad!)¹⁰⁴ – maar omdat het onderzoek plaatvond in 2008, zal ik hieronder het Nieuw Lokaal Akkoord uit de periode 2007-2011 toelichten (op hoofdlijnen).

Er is in veertien aangewezen wijken ruimte gecreëerd om op het niveau van de wijk beslissingen te nemen over gemeenschappelijke middelen van gemeente en corporaties. Deze gemeenschappelijke middelen betreffen € 20 miljoen. Dit budget wordt geïnvesteerd in leefbaarheid van de veertien wijkvernieuwingswijken en komt extra bovenop de reguliere inzet van gemeente en corporaties. De intentie in de Groningse aanpak in het NLA is de bewoners bij de definitieve inzet van het wijkbudget nauw te betrekken, in ondermeer bijeenkomsten in de wijken rondom thema's en specifieke doelgroepen.

In elk van de veertien wijken is een wijkteam in het leven geroepen, met als belangrijkste doel de betrokkenheid van bewoners te organiseren en samen met bewoners plannen te ontwikkelen en uit te voeren in de lijn van het vastgestelde wijkperspectief. De samenstelling van de wijkteams verschilt per

wijk, mede afhankelijk van de al bestaande overlegstructuur in de wijk. In alle wijkteams zit in ieder geval een vertegenwoordiger van de corporaties met bezit in de betreffende wijk, een medewerker van stadsdeelcoördinatie (Ruimtelijke Ordening/Economische Zaken) en een vertegenwoordiger van de dienst Onderwijs, Cultuur, Sport en Welzijn (OCSW). Daarnaast hebben ook de opbouwwerkers in de wijken (stichting Stiel) zitting in het wijkteam. In een aantal wijken neemt daarnaast ook de locatiemanager van de vensterschool deel, zijn instellingen zoals ouderenwerk/jongerenwerk betrokken, of is de politie vertegenwoordigd in het wijkteam. Bij motie heeft de raad besloten dat er naar gestreefd wordt dat in tenminste vijf wijkteams bewoners deelnemen en dat in ten minste twee wijkteams ook bewoners een rol krijgen als trekker van een wijkteam.

De wijkteams verzamelen actief ideeën van bewoners door met de wijk in gesprek te gaan over onderwerpen die voor de wijk van belang zijn. Daarnaast betrekken de wijkteams bewoners- en huurdersorganisaties in de wijk bij hun activiteiten. Op basis van de input van bewoners nemen de wijkteams beslissingen over de aanwending van het wijkbudget. In Groningen is er nadrukkelijk voor gekozen om de wijkteams de ruimte te geven om de bewonersbetrokkenheid op een eigen, voor hun wijk passende wijze vorm te geven. Dit levert lokale verschillen in aanpak op. Het wijkteam dient bij de toekenning van budgetten voorrang te geven aan projecten waarbij bewoners zelf een actieve rol voor de wijk kunnen en willen spelen. Als kader voor de investeringen in de wijk dienen de verschillende wijkperspectieven: beknopte visies per wijk op de gewenste wijkontwikkeling in de komende jaren. Over de besteding van de extra middelen voor de wijkvernieuwing wordt eenmaal per jaar, achteraf, aan de gemeenteraad verantwoording afgelegd in een rapportage waarin per wijk aandacht wordt besteed aan de uitgaven.

In Lewenborg bestaat het wijkteam ten tijde van het onderzoek uit twee corporatiemedewerkers (een medewerker van corporatie Nijestee en een van In), een opbouwwerker van stichting Stiel, vier medewerkers van de gemeente Groningen (een medewerker van stadsbeheer, twee van OCSW en een van stadsdeelcoördinatie) en de buurtagent. Daarnaast was er sinds kort in Lewenborg een kerngroep 'Heel de buurt Lewenborg' actief waarin bewoners deelnemen. Heel de buurt-overleggen zijn overlegvormen waarbij een vorm van wijkgericht werken wordt gecombineerd met een verankerd, gelijkwaardig samenwerkingsverband tussen bewoners, gemeente en betrokken professionele instellingen en organisaties; samen wordt de agenda voor de wijk bepaald (zie ook Sprinkhuizen *et al.*, 1998). De Heel de buurt-overleggen worden voorgezeten door een raadslid, op deze wijze is er ook een directe link met de lokale politiek.

Voor Lewenborg is er in 2007 een profielschets gemaakt waar deelnemende bewoners in de zogenaamde 'kerngroep Heel de buurt Lewenborg' aan moeten voldoen. Zo dien je minimaal zestien jaar oud te zijn, een brede interesse te hebben en te kunnen meepraten over beleid, afstand te kunnen nemen van je eigenbelang en een constructieve en kritische gesprekspartner te zijn. Leden van de kerngroep nemen op persoonlijk titel deel, en niet namens een organisatie. Via ondermeer een advertentie in wijkkrant ('De Lewenborger') en via het netwerk van professionals zijn bewoners benaderd met de vraag of ze zich voor minimaal twee jaar – en minimaal vier uur in de maand – willen inzetten voor de wijk door zitting te nemen in de kerngroep. In totaal zou de kerngroep – naast het gemeenteraadslid als voorzitter – moeten bestaan uit maximaal vijf bewoners, die tezamen een voldoende afspiegeling van de wijk vormen: zo zou er uit diverse groepen (ouderen, jongeren, moeders, Antilianen etcetera) geworven moeten worden. Ook dienen de kerngroepleden niet louter de 'bekende gezichten' te zijn.

Het wijkteam en de kerngroep in Lewenborg hebben ten tijde van het onderzoek gemiddeld eens per drie maanden gezamenlijk overleg. Hoewel de kerngroep kan meedenken en meepraten over besteding van het wijkbudget neemt uiteindelijk het wijkteam (de professionals) de finale beslissing. Ten tijde van dit onderzoek was de kerngroep pas opgericht en was er alleen nog maar een eerste gezamenlijke bijeenkomst geweest van de kerngroep en het wijkteam. Deze bijeenkomst was nog overwegend verkennend van aard: bewoners zagen elkaar en het wijkteam voor het eerst, en voor velen was het nog wennen aan en verkennen van de rollen en spelregels.

Verder is eerder – al in 2006 – onder de noemer “Proeftuin Groningse Lente” in Lewenborg een WMO-pilot gehouden waarin op een interactieve wijze samen met bewoners is geïnventariseerd welke zaken er op het gebied van wonen, zorg en welzijn in de wijk spelen. En een centrale club in de wijk, wat betreft de wijkontwikkeling is de wijkvereniging, genaamd “De Scheepsraad”. Deze bewonersclub verwoordt en komt op voor het belang van Lewenborg en de Lewenborgers richting ondermeer de gemeente. De Scheepsraad heeft een bestuur (ongeveer vijf personen) en faciliteert diverse onafhankelijke werkgroepen (onder andere Werkgroep Groen, Werkgroep Honden Uitlaat Plan). De Scheepsraad heeft de jaren voorafgaand aan het onderzoek naam gemaakt in Lewenborg, maar ook breder in de stad Groningen, met hun methode van “Meeroeien in Lewenborg”. Deze methode houdt in dat het bestuur van de Scheepsraad regelmatig zelf de buurt ingaat voor een sociale schouw, waarbij elke keer één straat wordt bezocht. Enkele weken van tevoren krijgen alle bewoners een flyer en op het aangekondigde tijdstip is het bestuur dan in de straat om te horen wat er allemaal speelt bij de bewoners. Dit meeroeien gebeurt vaak in samenwerking tussen de Scheepsraad en professionals in de wijk van bijvoorbeeld het opbouwwerk of de woningcorporaties.

In dit meeroeien wordt meedenken en meepraten regelmatig verbonden met meedoen. Zo geeft het meeroeien zicht op wat er speelt in de wijk doordat bewoners kunnen vertellen wat hen op het hart ligt, maar “voor wat hoort wat, dus als de buurt iets wil, dan is dat prima, maar dan moeten mensen zelf ook dingen regelen”. Verder zijn bewoners soms ook actief in de uitvoering van projecten in of samenhangend met de wijkvernieuwing. Zo zijn bewoners op eigen initiatief aan de slag gegaan met het planten van bloembollen langs de doorgaande weg in Lewenborg, en komen er in de lente de ‘lentekriebels’ aan, waarin de bewonerscommissie IN, samen met de Scheepsraad – ondersteund door de gemeente, Stichting Stiel, Woningcorporaties en de Politie – in enkele straten samen met Lewenborgers het zwerfvuil opruimt. Dat gebeurt op een feestelijke wijze met koffie, koek, cake, frisdranken, belegde broodjes en voor de kinderen is er een springkussen en wordt er snoep uitgedeeld. Maar deze meer doe-georiënteerde activiteit wordt tevens gekoppeld aan meedenken over de toekomst voor de wijk.

De Smederijen van Hoogeveen

In de gemeente Hoogeveen wordt al geruime tijd gewerkt en geëxperimenteerd met verschillende vormen van burgerparticipatie. Na gestart te zijn met buurtbeheer, en na enkele experimenten vanaf het begin van de jaren 90 met onder andere Wijkgebonden Leefbaarheidsbudgetten, is in Hoogeveen in 2007 besloten een stap verder te gaan. Zes partnerorganisaties – de gemeente, de woningcorporaties Woonconcept, Domesta, en Actium, de politie, en het welzijnswerk – zetten gezamenlijk in op het steviger betrekken van bewoners bij de vormgeving van hun woonomgeving. Er wordt vervolgens in de Smederijen-aanpak stevig én stadsbreed ingezet op bewonersbetrokkenheid. Bewoners uit de buurt, de wijk of het dorp zijn in een ‘smederij’ actief betrokken bij de aanpak van hun omgeving op zowel korte als lange termijn. Tien smederijen zijn in 2007 van start gegaan en acht smederijen in 2008. Ten tijde van het

schrijven van deze toelichting – 2012 – is heel Hoogeveen – in totaal 34 smederijen – ‘gedekt’.

In De Smederijen krijgen burgers beslismacht over een jaarlijks te besteden budget voor hun wijk of dorp. Met het budget kunnen zij zelf projecten uitvoeren voor en in hun wijk: dit is in Smederijtermen de ‘korte klap’. Bewoners dienen hierbij allereerst ideeën in. In de voorfase van de korte klap worden de ingediende ideeën vervolgens marginaal getoetst door een initiatiefgroep van ongeveer vijftien bewoners (elke Smederij heeft een eigen initiatiefgroep). In samenwerking met de gebiedsregisseur (er zijn momenteel twee gebiedsregisseurs actief in Hoogeveen), en met advies van het wijkteam (over heel Hoogeveen zijn acht wijkteams actief), beslist de initiatiefgroep welke initiatieven doorgaan naar de verkiezingsavond en wanneer de verkiezingsavond wordt georganiseerd. Tijdens de verkiezingsavond worden de ideeën beoordeeld door medebewoners. Alle bewoners kunnen dan stemmen over de ingediende voorstellen, en de projecten met de meeste stemmen worden uitgevoerd. Het budget voor de korte klap is in De Smederijen per jaar geregeld. Het aantal verkiezingsavonden om het budget toe te wijzen aan bewonersprojecten, kan variëren per Smederij.

Naast een korte klap is er in de Smederijen-aanpak ook een ‘lange klap’, waarbij burgers invloed hebben op de lange termijnontwikkeling van hun gebied. De korte klappen zijn jaarlijks terugkerend, met een jaarlijks budget per Smederij en werken via ‘uitvoeringsplannen’. De lange klap werkt ook per Smederij, maar vindt niet jaarlijks plaats. Bij de lange klap gaat het om complexere projecten (bijvoorbeeld het realiseren van een buurthuis of de herinrichting van een park). Voor de lange klap wordt samen met bewoners een ‘ontwikkelplan’ opgesteld. Een ontwikkelplan smeden voor de lange termijn duurt relatief lang en er zijn doorgaans grotere investeringen mee gemoeid dan in de korte klap. De initiatiefgroep speelt afhankelijk van de situatie een meer of minder belangrijke rol bij de totstand-

koming van het ontwikkelplan. Het belangrijkste uitgangspunt is dat professionals samen met bewoners (in bredere zin) het ontwikkelplan maken. Dit team legt het ontwikkelplan met een advies voor aan de stuurgroep van De Smederijen.

Stadsdeelgewijs werken in Enschede

De gemeente Enschede kent vijf stadsdelen: Stadsdeel West, Oost, Noord, Zuid, en (iets kleiner) Stadsdeel Centrum. In elk stadsdeel is een stadsdeelmanager actief. Elke stadsdeelmanager heeft ten tijde van dit onderzoek de leiding over een organisatie van ongeveer vier fte; de stadsdeelmanager en de organisatie vormen samen 'het stadsdeelmanagement'. Kort gezegd is het stadsdeelmanagement de schakel tussen de bewoners en instellingen in het stadsdeel enerzijds en de gemeentelijke organisatie anderzijds. Het stadsdeelmanagement is verantwoordelijk voor het stadsdeelgewijs werken, en zorgt voor 'samenhang', 'activering en participatie', 'maatwerk' en 'slagkracht'.

Het stadsdeelmanagement onderhoudt nauwe contacten met de wijkraden in het stadsdeel. De subsidiëring van de wijkraden en van bewonersinitiatieven geschiedt door het stadsdeelmanagement die daarvoor deels weer geoormerkt geld krijgen toegewezen door de gemeenteraad. Ook onderhoudt het stadsdeelmanagement nauwe contacten met de eigen gemeentelijke organisatie. Steeds dient 'het functionele' (het algemene beleid, het standaard product) zich te verstaan met 'het gebiedsgerichte' (de wijken, haar bewoners en de gegeven context). Zo vragen veel producten en diensten die de gemeente aanbiedt om maatwerk als het de concrete wensen, behoeften en problemen van wijkbewoners betreft. Zo ook dient veel stadsbreed beleid in de context van de wijk weer een op maat gesneden invulling te krijgen. Veelal is het uitgangspunt dat zaken lokaal geregeld moeten worden, tenzij er gebiedsoverstijgende belangen een rol spelen. Het stadsdeelmanagement heeft hier een belangrijke rol in ondermeer het afstemmen, het signa-

leren van knelpunten en witte vlekken, en in het maken van voldoende vaart in de processen.

In ieder stadsdeel is een zogenaamd ‘stadsdeelteam’ actief, om de werkzaamheden van de verschillende partnerorganisaties af te stemmen. Het stadsdeelteam wordt voorgezeten door de stadsdeelmanager. De professionele partners in het stadsdeelteam zijn (de samenstelling verschilt per stadsdeel): politie, woningcorporaties, wijkwelzijn, thuiszorg, justitie in de buurt (West en Oost), gezondheidscentra (Noord en Zuid), gemeentelijke diensten (DMO, DSOB-stadsdeelbeheer), onderwijsinstellingen, sociaal-maatschappelijke dienstverlening.

Voor bewonersinitiatieven bestaan in Enschede diverse arrangementen waarmee actieve bewoners over budgetten kunnen beschikken voor projecten in hun buurt. Ten tijde van het onderzoek (2008) was er per jaar een bedrag beschikbaar van € 250.000,- voor initiatieven in het kader van ‘Buurt in Actie’.¹⁰⁵ Dit bedrag was verdeeld over de vijf stadsdelen: voor elk stadsdeel € 50.000,- per jaar. Buurt in Actie (BIA) is bedoeld om bewoners invloed uit te laten oefenen op de leefbaarheid in hun straat of buurt, en het saamhorigheidsgevoel onder bewoners in de wijk te vergroten. Bewoners kunnen zelf ideeën indienen om hun woonomgeving te verbeteren, maar dienen wel bereid te zijn om mee te helpen bij het uitwerken en realiseren van de ideeën. Een projectteam met daarin bewoners uit het betreffende stadsdeel beslist of een idee voldoet aan de criteria van Buurt in Actie en of het uitgevoerd wordt. De stadsdeelcommissies wijzen elk jaar in hun stadsdeel de ‘Buurt in Actie-wijk’ aan; dit mag maximaal twee jaar achter elkaar dezelfde wijk zijn. Daarnaast was er per stadsdeel ongeveer € 50.000 per jaar beschikbaar voor buurtinitiatieven in de niet-Buurt in Actie-wijken (dit wordt afgekort als BINBIA: BewonersInitiatieven voor Niet Buurt In Actie).

Achtergrond

Deze studies zijn uitgevoerd op verzoek van de SEV, dat met het programma 'Keer de verloedering' nieuwe aanpakstrategieën wilde ontwikkelen om verval van buurten te signaleren en te keren. Eén van de rode draden in het 'Keer-programma' was het thema 'vitale coalities'. De centrale vraag in dit onderzoek was: "Onder welke condities ontstaan en gedijen vitale coalities, en wat zijn handelingsperspectieven voor de totstandkoming en het voortbestaan van vitale coalities?" Vier vermeende 'vitale coalities' zijn onderzocht, waarbij zoveel mogelijk de belevenis en betekenissen van de betrokken actoren als uitgangspunt zijn genomen. Op basis van documentstudie en zo'n 20 diepte-interviews, wijkbezoeken en participatieve observatie heb ik getracht een beeld te krijgen van de diverse afzonderlijke werkwijzen en initiatieven en een antwoord te formuleren op bovengestelde vraag.

De initiatieven en werkwijzen

De cases BOM ReVa en Vitaal Pendrecht komen in de hoofdttekst van het proefschrift reeds uitgebreid aan bod. Hierop zal ik hier in deze bijlage niet verder ingaan. De casus esBeeWee en 'BV Maastrichtse Buurtbeheerbedrijven' komt niet als zodanig in dit proefschrift voor – hiervoor kunt u het rapport 'Een kwestie van doen?' raadplegen (Van de Wijdeven *et al.*, 2006). Hieronder wel een uitgebreide toelichting op de Bredase projecten 'Lusten en lasten' en 'Bewoners Heuvel aan Zet', zoals ze waren opgezet ten tijde van het proefschriftonderzoek.

Breda: 'Lusten en Lasten' en 'Bewoners Heuvel aan Zet'

In twee wijken in Breda – Noordoost en Heuvel – kunnen bewoners kleinschalige maatregelen bedenken én uitvoeren om de leefbaarheid in hun eigen buurt of wijk te verbeteren. De be-

woners zijn eigenaar van het wijkbudget en fungeren tevens als opdrachtgever bij het realiseren van de maatregelen, met alle 'lusten en lasten' die bij een dergelijk opdrachtgeverschap horen. Het project 'Lusten en Lasten' loopt alweer sinds 2000, en 'Bewoners Heuvel aan Zet' – dat grotendeels eenzelfde werkwijze heeft – loopt sinds 2002. Zowel Lusten en Lasten als Bewoners Heuvel aan Zet staan niet op zichzelf, maar vormen onderdeel van een breed pakket aan vernieuwingsmaatregelen. In Noordoost 'Samenwerken Aan Leefbaarheid' en in Heuvel 'Heuvel, Kwaliteit maken we samen'.

De introductie van het project 'Lusten en Lasten' in Breda Noordoost is voor de wijkbewoners aldaar een momentum geweest: eindelijk kon hun betrokkenheid zich hechten aan concrete kwesties die te maken hebben met problemen uit het leven van alledag in hun wijk, zo schreven Weterings en Tops in 2001 (Weterings & Tops, 2002) Om deze zelfde reden heeft de projectmanager van Samenwerken aan Leefbaarheid destijds het voorstel gedaan om te gaan werken met een wijkbudget: er is een verbinding nodig tussen het lange termijn-perspectief van de gebiedsvisie en de betrokkenheid van bewoners bij de problemen van alledag in hun eigen buurt of wijk. En niet alleen voor de bewoners, maar ook voor gemeentelijke diensten is de introductie van het wijkbudget een concrete gelegenheid om door actief te worden in de uitvoering van het wijkbudget netwerken te bouwen en processen in de wijk beter te leren begrijpen.

Elk jaar kunnen bewoners ideeën hiervoor indienen. De wijkbewoners kiezen zélf welke van deze ideeën worden uitgevoerd. De bewoners zijn tevens opdrachtgever voor de uitvoering. Ze ervaren dus niet alleen de 'lusten', maar ook de 'lasten'. Het project beoogt bewoners te richten op de vraag wat beter kan in hun wijk; roepen wat er allemaal niet goed is volstaat niet. De termijn tussen het bedenken van het idee door een bewoner en het zichtbare resultaat in de wijk is bewust kort ge-

houden; uitgangspunt is dat ideeën binnen één jaar worden gerealiseerd.

Het project Lusten en Lasten is later ook voor de Bredase wijk Heuvel uitgewerkt, en wordt daar onder de noemer 'Bewoners Heuvel aan Zet' uitgevoerd. In Heuvel is in 2001 ook een stedelijke vernieuwingstraject gestart. Dit onder de naam: 'Heuvel, Kwaliteit maken we samen'. Zowel Lusten en Lasten als Bewoners Heuvel aan Zet staan dus niet op zichzelf, maar vormen een onderdeel van een breed pakket aan vernieuwingsmaatregelen.

Aan Bewoners Heuvel aan Zet en Lusten en Lasten liggen de volgende uitgangspunten ten grondslag (zie ook Zouridis *et al.*, 2003):

Snelheid – Tussen de start van de campagne (vanaf dat moment kunnen bewoners zelf ideeën indienen) en de verkiezingsavond ligt een termijn van minder dan drie maanden. In principe worden alle projecten uitgevoerd (gerealiseerd) in hetzelfde jaar als ze zijn ingediend. Elke 'ronde' neemt daarmee maximaal één jaar in beslag.

Koppeling met de herstructurering – Bewoners Heuvel aan Zet en Lusten en Lasten zijn tijdelijke instrumenten voor vernieuwings- en herstructureringswijken waar grootschalige vernieuwingen verwacht worden.

Losse structuur – Het is niet de bedoeling bewoners bijeen te brengen in nieuwe en duurzame kaders, comités of organisaties. Betrokkenheid van bewoners komt tot uitdrukking in het bedenken en indienen van ideeën, het vinden van steun daarvoor en in het opdrachtgeverschap voor de uitvoering.

Bewoners bepalen – De bewoners zijn niet alleen initiatiefnemer maar ook opdrachtgever, budgethouder, procesbewaker en onderhandelaar bij de uitvoering van het idee. Zij bepalen wat er gaat gebeuren, hoe snel het gaat gebeuren en in principe ook welke hulp ze daarbij willen hebben van bijvoorbeeld ambtenaren of adviesbureaus.

Nieuwe bewoners betrekken en het sociale netwerk versterken – Beoogd wordt ook bewoners die nog niet eerder actief waren in de wijk voor het project te interesseren door breed campagne te voeren, publiciteit te organiseren en sleutelfiguren in de wijk te informeren. De bedoeling is naast de ‘usual suspects’ ook ‘nieuwe’ bewoners te betrekken bij de plannen voor hun wijk.

De looptijd van een ‘ronde’ Lusten en Lasten is één jaar. Hierin zijn grofweg twee fasen te onderscheiden: in de eerste fase staan de inventarisatie van ideeën en de verkiezing centraal. Dit beslaat een relatief korte tijd; binnen drie maanden is bekend welke projecten worden uitgevoerd. In de tweede fase staat de uitvoering centraal. In deze fase gaan de bewoners van de verkozen projecten, samen met hun ‘contactpersoon’ – een medewerker van een gemeentelijke dienst of welzijnsinstelling – aan de slag om het project te realiseren.

Zowel Lusten en Lasten als Bewoners Heuvel aan Zet kent een ‘uitvoeringsteam’, waarin vertegenwoordigers van ambtelijke diensten, de welzijnsorganisatie en de bewonersorganisatie zitting hebben. Het uitvoeringsteam vervult de rol van procesbegeleider.

Bijlage 2 – Gesprekspartners

Gesprekspartners¹⁰⁶

| | |
|----------------------------|---|
| Mw. M.L. Luijten-Van Loon | Initiatief ‘speeltuin Jasmijnstraat’ – Breda |
| Mw. N. Poppelaars | Initiatief ‘speeltuin Jasmijnstraat’ – Breda |
| Dhr. L. van Tilburg | Initiatief ‘kindervakantieweek’ – Breda |
| Dhr. T. Frijters | Initiatief ‘kindervakantieweek’ – Breda |
| Mw. P. de Jong | Initiatief ‘onder de mensen’ – Breda |
| Mw. Poppel-Van Gastel | Initiatief ‘onder de mensen’ – Breda |
| Mw. Marijnissen-Van Nispen | Initiatief ‘onder de mensen’ – Breda |
| Dhr. M. Egilmez | Initiatief ‘Bachflat barbecue’ – Venray |
| Dhr. R. Gulcan | Initiatief ‘Bachflat barbecue’ – Venray |
| Dhr. E. Driessen | Woningcorporatie Wonen Limburg |
| Mw. N. de Römph | Initiatief ‘leven doe je samen’ (leefregels) – Venray |
| Mw. G. Huijs | Initiatief ‘leven doe je samen’ (leefregels) – Venray |
| Mw. S.M. Tseng | Initiatief ‘leven doe je samen’ (leefregels) – Venray |
| Dhr. T. van Mierlo | Ontwikkelingswerker Kan wél! |
| Mw. E. Jansen | Ontwikkelingswerker en coördinator Kan wél! |
| Dhr. A. Abdellaoui | Initiatief computerlessen – Venray |
| Dhr. A. Ben Maati | Initiatief computerlessen – Venray |
| Dhr. K. Chaouki | Initiatief computerlessen – Venray |
| Mw. C. Timmers | Initiatief interculturele bijeenkomst – Breda |
| Mw. D. van Gool-Van Peer | Initiatief interculturele bijeenkomst – Breda |
| Dhr. G. Baum | Initiatief interculturele bijeenkomst – Breda |
| Mw. M. van der Made | Initiatief interculturele bijeenkomst – Breda |
| Mw. B. Timmers | Initiatief interculturele bijeenkomst – Breda |

| | |
|--------------------|--|
| Mw. T. Sanichar | Opfleuren speeltuin – Venray |
| Mw. D. Willemse | Opfleuren speeltuin – Venray |
| Mw. M. Brüns | Opfleuren speeltuin – Venray |
| Dhr. D. de Bruijn | Projectleider ‘Pendrecht Zet Door’ |
| Dhr. F. Belderbos | Stadsmarinier, Deelgemeente Charlois, Gemeente Rotterdam |
| Mw. F.W.M. Bogmans | Voorzitter uitvoeringsteam ‘Lusten en Lasten’, Dienst Sociale zaken, Arbeidsmarkt en Welzijn, Gemeente Breda |
| Dhr. G. Baartmans | Bestuurslid BOM ReVa |
| Dhr. H. Daalmeijer | Directeur Buurtbeheer en -ontwikkeling Zeeheldenkwartier (BBOZ) en directeur BOM ReVa |
| Dhr. R. Hekking | Afdelingsmanager Afdeling Projecten, Dienst Stedelijke Ontwikkeling, Gemeente Den Haag |
| Dhr. F. Heuts | Bedrijfsleider vestiging Heerderweg, BV Maas-trichtse Buurtbeheerbedrijven |
| Mw. B. Hofman | Vitaal Pendrecht, Bewonersorganisatie Pendrecht |
| Dhr. H. Hoogvorst | Bestuurslid BOM ReVa |
| Dhr. L. van Gerven | Coördinerend projectmanager Stedelijke Vernieuwing, AdProm |
| Dhr. G. Hup | Projectcoördinator ‘Werk aan de wijk’, Hup Management en Advies |
| Dhr. P. Konings | Projectleider, Dienst Stadsontwikkeling en grond-zaken, Gemeente Maastricht |
| Dhr. F. Kusters | Coördinator opbouwwerk, Trajekt |
| Mw. A. van Leeuwen | Projectcoördinator Stedelijke Vernieuwing, Ad-Prom |
| Mw. W. Lugtenberg | Projectopbouwwerkster ‘Bewoners Heuvel aan Zet’ |
| Dhr. M. Norder | Wethouder Gemeente Den Haag |
| Mw. J. Rook | Voormalig Programmamanager Sociaal, Pendrecht Zet Door, Gemeente Rotterdam |
| Dhr. A. Schagen | Voormalig directeur BOM ReVa |
| Dhr. D. Schrijer | Wethouder Gemeente Rotterdam |
| Mw. E. Schieven | Bestuurslid BOM ReVa |
| Dhr. R. Westrik | Opbouwwerker Pendrecht, Charlois Welzijn |
| Dhr. J. van Wezel | Coördinator Stedelijke Vernieuwing, Gemeente Breda |
| Dhr. L. Winants | Wethouder Gemeente Maastricht |
| Dhr. L. Böhmer | Initiatief ‘Indische buurt 2010’ – Amsterdam |
| Mw. A. Kuiper | Initiatief ‘Indische buurt 2010’ – Amsterdam |
| Dhr. M. Hacking | Medewerker Gemeente Amsterdam – Stadsdeel Oost |

| | |
|-----------------------|---|
| Mw. J. Berends | Bewoner Deventer, Wijkteamlid Wijk 4 |
| Dhr. M. Willems | Woonconsulent bij Woningcorporatie Ieder1 |
| Dhr. H. Nijkamp | Bewoner Deventer, voormalig Wijkteamlid Wijk 4 |
| Dhr. M. Kamp | Raster Groep, Wijkopbouwwerker wijk 4 |
| Dhr. G. Groot Jebbink | Bewoner Deventer, Bestuurslid Stichting Rollecate Beheer, Wijkteamlid Wijk 4, voormalig lid van taakgroep |
| Dhr. E. Jasper | Bewoner Deventer, lid taakgroep, voormalig Wijkteamlid Wijk 4 |
| Dhr. J. Dijkstra | Gemeente Deventer, Wijkambtenaar wijk 4 |
| Dhr. S. Cleveringa | Cultuurmakelaar Deventer Kunstcircuit |
| Dhr. N. Beukema | Buurtbeheerbedrijf Cambio |
| Mw. I. Adema | Wethouder Deventer (o.a. Ruimtelijke Ordening, Volkshuisvesting, herstructurering), tevens Wijkwethouder wijk 2 |
| Mw. A. Bos | Opbouwwerker, stichting STIEL, lid wijkteam Lewenborg – Groningen |
| Dhr. R. van Erp | Gebiedsmanager stadsdeel Noordijk (Dienst Onderwijs, Cultuur, Sport en Welzijn), gemeente Groningen, lid wijkteam Lewenborg |
| Dhr. F. van der Heide | Bewoner, lid kerngroep Lewenborg, tevens voorzitter bewonersvereniging Scheepsraad – Groningen |
| Dhr. K. van der Helm | Programmaleider NLA, werkzaam voor gemeente en corporaties – Groningen |
| Mw. I. Izhar Jansen | Bewoner, lid kerngroep Lewenborg – Groningen |
| Dhr. D. Jansen | Directeur woningcorporatie IN – Groningen |
| Dhr. A. Kruizinga | Buurtbeheerder Lewenborg, woningcorporatie Nijestee, lid wijkteam Lewenborg – Groningen |
| Mw. A. Nathoe | Bewoner, lid kerngroep Lewenborg – Groningen |
| Dhr. N. Pluis | Bewoner, lid kerngroep Lewenborg – Groningen |
| Dhr. F. de Vries | Wethouder Ruimtelijke Ordening, Volkshuisvesting en Wijkvernieuwing, gemeente Groningen. |
| Dhr. J. Bouwmeester | Gebiedsregisseur in De Smederijen – Hoogeveen |
| Mw. I. Dilling | Woningcorporatie Woonconcept, lid van de Stuurgroep Smederijen – Hoogeveen |
| Mw. G. Lunsing | Gemeente Hoogeveen, projectleider van De Smederijen |
| Mw. S. Medendorp | Stichting Welzijn Hoogeveen, opbouwwerkster in Krakeel |
| Dhr. A. Odink | Bewoner Hoogeveen, lid van de initiatiefgroep Krakeel, voorzitter van de projectgroep WGLB |
| Dhr. J. van Oostrum | Gemeente Hoogeveen, projectleider Centrum- |

| | |
|---------------------------|--|
| Dhr. K. Smid | Oost en Krakeel, Wethouder Hoogeveen, voorzitter van de Stuur- groep van De Smederijen |
| Mw. M. Timmerman | Bewoner Hoogeveen, lid van de initiatiefgroep Krakeel |
| Mw. W. Walda-Postma | Bewoner Hoogeveen, lid van de initiatiefgroep Krakeel, lid van het Wijkplatform Krakeel |
| Dhr. G. Zantingh | Bewoner Hoogeveen, lid van de initiatiefgroep Krakeel, lid van het Wijkplatform Krakeel |
| Dhr. B. Can | Gemeente Enschede, Stadsdeel Oost |
| Dhr. M. Verhijde | Gemeente Enschede, Stadsdeel Zuid |
| Dhr. W.E. Wallinga | Gemeente Enschede, Wethouder |
| Dhr. D. Gerritsen | Bewoner Enschede |
| Dhr. J.H. Weggemans | Gemeente Enschede, Dienst Maatschappelijke Ontwikkeling |
| Mw. M. van Zaalen | Bewoner Enschede |
| Mw. Y. Grimm | Gemeente Enschede, Dienst Maatschappelijke Ontwikkeling |
| Dhr. G.H. Ansink | Bewoner Enschede |
| Dhr. Th. J. van den Hulst | Bewoner Enschede |

Expertbijeenkomsten:

| | |
|--------------------------|---|
| Mw. J. Dincelek-Lettinga | Ontwikkelingswerker Kan wél! |
| Dhr. L. Casteelen | Ontwikkelingswerker Kan wél! |
| Mw. H. van Praag | Ontwikkelingswerker Kan wél! |
| Mw. G. Annink | Ontwikkelingswerker Kan wél! |
| Dhr. T. van Mierlo | Ontwikkelingswerker Kan wél! |
| Mw. P. Rauhala | Ontwikkelingswerker Kan wél! |
| Mw. L. Noorman | Ontwikkelingswerker Kan wél! |
| Mw. E. Jansen | Ontwikkelingswerker en coördinator Kan wél! |
| Mw. C. Krebber | Ontwikkelingswerker Kan wél! |
| Mw. J. Berends | Bewoner Deventer |
| E. Joustra | Bewoner Deventer |
| H. Klomp | Bewoner Deventer |
| Dhr. H. Nijkamp | Bewoner Deventer |
| J. Borgonjen | Bewoner Deventer |
| Mw. Y.J.L. Geerdink | Stichting IN – Groningen |
| J. Dijkstra | Gemeente Deventer |
| M. Ardendsen | Gemeente Deventer |
| M. Kamp | Raster Welzijnsgroep |

| | |
|---------------------------|-----------------------------------|
| Dhr. N. Beukema | Cambio buurtbeheerbedrijf |
| Dhr. M. Schuttert | Gemeente Deventer |
| Dhr. K. van der Helm | Gemeente Groningen |
| Mw. G. Luning | Gemeente Hoogeveen |
| Dhr. A. van Straaten | Raster Groep |
| Dhr. M. Verheijde | Gemeente Enschede |
| Mw. P.R. Bisschop-Boele | Gemeente Hoogeveen |
| Dhr. J. Bouwmeester | Gemeente Hoogeveen |
| Mw. I. Dilling | Woonconcept, Meppel |
| Mw. M. de Locht | IN, Groningen |
| Mw. Y. Grimm | Gemeente Enschede, DMO |
| Dhr. A. van Straaten | Raster Deventer |
| Dhr. M. Schuttert | Gemeente Deventer |
| Dhr. K. van der Helm | Gemeente Groningen |
| Dhr. W.A. van Houten | Gemeente Hoogeveen |
| Dhr. R. Hoogeveen | Bewoner Hoogeveen |
| Mw. D. de Jong | Bewoner Hoogeveen |
| Dhr. J. Martens | Bewoner Hoogeveen |
| Mw. S. Medendorp | Stichting Welzijnswerk Hoogeveen |
| Mw. M. Mijnheer | Bewoner Hoogeveen |
| Dhr. L. Vaartjes | Bewoner Hoogeveen |
| M. de Locht | Woningcorporatie IN (Groningen) |
| Mw. Y. Grimm | Gemeente Enschede, DMO |
| Dhr. M. Verhijde | Gemeente Enschede, Stadsdeel Zuid |
| Dhr. W.E. Wallinga | Gemeente Enschede |
| Dhr. J.H. Weggemans | Gemeente Enschede |
| Mw. G. Luning | Gemeente Hoogeveen |
| Mw. S. Bos | VROM/WWI |
| S. ten Kate | Gemeente Enschede |
| Dhr. F. van Tellingen | Gemeente Enschede Zuid |
| Mw. M. Schelfer | Gemeente Enschede, SDM West |
| C. Baas | Gemeente Enschede, SDM Zuid |
| J. Rozendal | Gemeente Enschede, SDM Zuid |
| Dhr. Th. J. van den Hulst | Vz. Bewonerscommissie Roomveldje |
| A. van den Nieuwboer | Gemeente Enschede |
| A. Fransen | Gemeente Enschede, SDM Oost |
| Dhr. G.H. Ansink | Wijkraad Velve Lindehof |
| A. Volbers | Gemeente Enschede, SDM Zuid |
| Mw. A. Oude Vrielink | Gemeente Enschede, SDM Zuid |
| N. Hendriks | Gemeente Enschede, SDM Zuid |
| E. Jonker | Wijkraad Wesselerbrink |

| | |
|----------------------|-----------------------------|
| T. Hijkoop | Gemeente Enschede |
| Dhr. A. van Straaten | Raster Deventer |
| Dhr. M. Schuttert | Gemeente Deventer |
| P.P. Lippinkhof | Student Universiteit Twente |
| Dhr. K. van der Helm | Gemeente Groningen |
| Dhr. W. Kuut | Gemeente Enschede |

Bijlage 3 – English summary

DEMOCRACY OF ACTION

a study of active citizenship in city neighbourhoods

This study

In recent years, ‘citizenship’ has become a much-discussed topic in Dutch politics and media. In the public debate, in the Netherlands as well as in other western countries, discussions often focus on the supposed *lack of* citizenship. In this dissertation, however, I focus on initiatives by citizens in which they (inter-)actively and (co-)productively try to make their neighbourhood a better place in which to live. For instance, citizens together may patch up a playground, petition the city council, attend a town meeting or assist in organising language lessons.

The central question of the study is: “How can present-day expressions of active citizenship – in the context of city neighbourhoods and neighbourhood development – be understood?” The three, partly interrelated, aspects of active citizenship that I elaborate on in this thesis are: the empirically domi-

nant expressions of active citizenship in the neighbourhood, the conditions and supporting circumstances/context for active citizenship, and the effects and implications of active citizenship.

In the thesis, I present a typology of active citizenship in city neighbourhoods that provides a framework for identifying and interpreting the diverse and often entangled expressions and practices of citizenship in Dutch neighbourhoods. On the basis of empirical research, I have tried to understand the empirical phenomenon of active citizenship 'from the inside out' in the specific context of city neighbourhoods. The research can be understood as 'interaction research' in that I, as a researcher, intentionally interacted with the 'subjects' of the research to understand what they were doing from *their* perspective. What is it exactly that these active citizens strive for, what actually 'makes them tick' and what are their tactics for 'getting things done' in their neighbourhoods?

The empirical case-study research was conducted over a period of five years, starting at the end of 2005 and continuing up until 2009. The data for the research were gathered through a literature study and case studies. Where possible, I built on earlier research to create a solid body of knowledge. I used Bang and Sørensen's concept of the 'everyday maker' as a sensitising concept to examine the characteristics and tactics of those I took to be their Dutch equivalents. The case studies for this research were carried out in the cities of Breda, Rotterdam, The Hague, Enschede, Groningen, Hogeveen, Deventer, Venray and Amsterdam.

The democracy of action

In this thesis, I distinguish four types of active citizenship: the everyday fixer, the project conductor, the neighbourhood expert and the case expert. While each of the types is introduced and discussed, the main focus of this thesis is on two of the

four types: the everyday fixer and the project conductor. Such citizens try to solve tangible everyday neighbourhood problems in a concrete and do-it-yourself kind of way. These citizens are 'doers' rather than 'talkers'. Most of the time, they do not wait for government action but act themselves. These 'doers' know that actions sometimes speak louder than words, and that showing can be more convincing and powerful than telling.

The everyday fixer and the project conductor are in reality governing through action: they are (co-)creating the public sphere, and not by deliberating, voting or bargaining, but by realising concrete projects in the public domain of their neighbourhood. This is what I call the 'democracy of action'. The democracy of action is in the first place a 'participatory democracy': participating is what it is all about. However, in public administration and political studies, participatory democracy is too often approached, and thus studied, as 'deliberative' democracy. This thesis puts the spotlight not so much on the deliberators, but on the doers: the citizens in the democracy of action.

Trends in participation

In recent years, policy attention to neighbourhood issues and to 'the neighbourhood' as a level of governance has increased. Many local governments now organise their neighbourhood development policy in a way that allows citizens to participate. Many arrangements are being developed to stimulate active citizenship. Various cities, for instance, are working with neighbourhood budgets: citizens can decide the allocation of these budgets and can use the money to start projects (as 'doers') in their neighbourhood. However, citizen participation is still not a matter of course, and the Dutch 'meeting-room culture' is still strongly biased towards white, highly educated, male participants. At the same time, at least in the discourse on this policy field, local residents are expected to be an important and active party in neighbourhood de-

velopment. In reality, there seems to be serious tension between what is preached and what is practised.

At the same time, various academics are observing a trend of citizens trying, as ‘political amateurs’, to tackle public problems. Citizens are increasingly, or so it seems, becoming ‘political do-it-yourselfers’, or ‘bricoleurs’ that react to and tackle issues in their vicinity. Nowadays participation seems to be less planned, less calculated and less corporately embedded than some decades ago. People tend to participate on a more ad hoc basis and focus more on tackling issues in their neighbourhood and their social environment. Using the proposed typology, I try to offer a framework that structures the various forms and expressions of citizenship that can be found in neighbourhoods.

The everyday maker

As I mentioned earlier, the ‘everyday maker’ is used as a sensitising concept in this study. Who is this ‘everyday maker’? In the late 1990s, the Danish political scientists Bang and Sørensen outlined a new political identity – the ‘everyday maker’ – that they had found in their study ‘Democracy from Below’ of Inner-Noerrebro in Copenhagen, a traditional stronghold of democratic civic engagement. Everyday makership, they argued, could be seen as a form of active citizenship in the Danish context. Everyday makers are engaged in politics, but this political engagement is directed more towards solving concrete everyday problems than to government performance.

Bang and Sørensen presented the new Inner-Noerrebro everyday maker as a reaction to the ‘expert activist’. These expert activists participated in various issue-networks, policy communities, ad hoc policy projects and user boards; and they tried to gain access to the bargaining processes between public authorities and experts from private and voluntary organisations. Generally, the everyday makers were from a younger

generation than the expert activists. Far from being less engaged, these younger actors were engaged in ways that older generations might consider as unconventional. Bang and Sørensen called this new type of part-time activism ‘everyday making’. In general terms, the ideal-typical everyday maker acts in line with the following maxims: do it yourself; do it where you are; do it for fun, but also because you find it necessary; do it on an ad hoc basis or part-time; do it concretely rather than ideologically; do it self-confidently and rely on yourself; and do it with the system if need be.

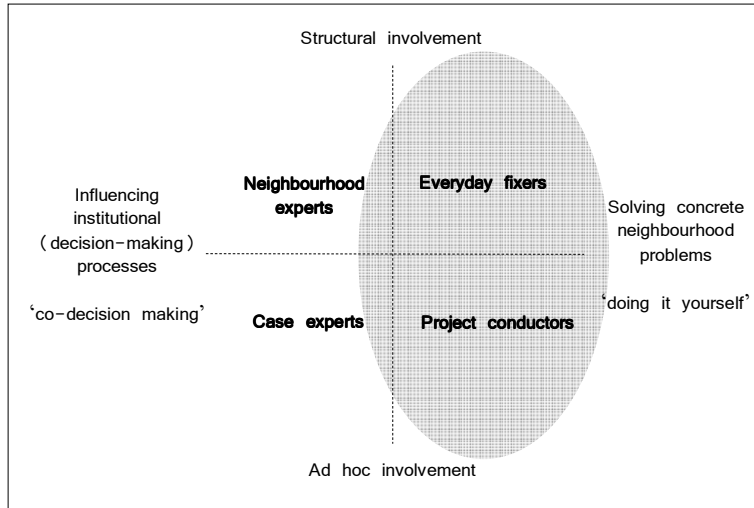
Four types of active citizenship

The empirical research that I have conducted (with colleagues) in recent years, makes a strong case for distinguishing four types of active citizenship as presented in figure 7: the everyday fixer, the project conductor, the neighbourhood expert and the case expert.

The everyday fixer, a term introduced by Hendriks and Tops, combines a focus on the ‘situational logic’, on the tangible and concrete neighbourhood problems, with long-term structural involvement (maybe as part of a standing organisation). The project conductor is also oriented towards the situational logic in the neighbourhood, but operates on an ad hoc, project-confined basis. Project conductors typically work on a concrete project together with, for instance, other neighbours and, when the project is finished, they move on. Both the everyday fixer and the project conductor can be seen as variants of the Danish everyday maker (or their Dutch equivalents). All have a do-it-yourself mentality, and focus on concrete neighbourhood activities. Dutch project conductors may come close to being a ‘copy’ of the Danish everyday maker: both share the tendency to be involved on an ad hoc, project-based basis. Everyday fixers differ in that sense from the everyday maker: they seem to stay involved over a longer period. Fur-

ther, everyday fixers are institutionally more strongly attached than the everyday maker: they interact more often than everyday makers do with local authorities and other institutional actors.

Figure 7: typology of active citizenship in neighbourhoods (the shaded part covers citizenship in the democracy of action.)



The two types shown on the left side of the figure, the neighbourhood expert and the case expert, are less oriented towards 'doing it themselves' and 'doing it concretely': they are more directed towards the 'institutional logic', to the processes and routines of neighbourhood development and municipal bureaucracy. Neighbourhood experts combine a focus on institutional rules and routines with long-term structural involvement. They operate effectively in the bargaining process with institutional actors and are often effective in bringing the neighbourhood's interests to the attention of the authorities. The neighbourhood expert, for instance, deliberates periodically with local government officials or officials from the housing corporation about the neighbourhood's state of affairs.

Over time, the neighbourhood expert gathers a great deal of knowledge about the neighbourhood and its development, and is often better acquainted with political and bureaucratic procedures and routines than the civil servants.

The fourth type, the case experts, combine an orientation towards the institutional logic with ad hoc engagement. They focus on a particular case or problem in the neighbourhood. This could be a 'not in my backyard' situation, with the case expert (together with neighbours) opposing local authorities. However, there also are examples of citizens teaming up with professionals and civil servants to create a plan for (re-)developing an area or building in their neighbourhood. Case experts do not necessarily know much about the wider neighbourhood, they are primarily interested in engaging in a single case or single topic that appeals to (or annoys) them.

Action dynamics

How do the doers 'get things done'? What are the doers' 'typical' tactics and ways of working? What patterns of action can be seen, and what are the crucial conditions and beneficial circumstances for everyday fixers and project conductors to get an initiative off the ground and then to keep it going?

The everyday fixer and the project conductor have much in common: they both focus on the concrete, on the action, on 'putting your back into it'. Everyday fixing and project conducting are not about debating, voting or participating in prolonged deliberative processes, but about getting things done in a concrete way. What are neighbourhood issues or problems, and how can they be resolved in a concrete do-it-yourself kind of way? 'A little less conversation, a little more action' seems to be their adage when it comes to solving neighbourhood problems.

Both everyday fixers and project conductors are convinced that a better neighbourhood starts with residential actions and initiatives. They also do it because it is fun, and they also in-

volve many others. Usually, the initial ideas and initiatives come from everyday fixers or project conductors, but the implementation is the work of many: a group of dedicated volunteers, however small, is crucial. As with Bang and Sørensen's everyday maker, both the everyday fixer and the project conductor cooperate with professionals (such as community workers and police) and with bureaucrats, but only when this serves a function and their purpose of getting things done.

To get things done, everyday fixers and project conductors need room for manoeuvre. They are at their best in action, and need space to act, for instance to spot and seize opportunities to match policy agendas with things going on in their neighbourhood. Support from professionals or politicians is welcome (and even crucial at times), as long as they do not try to take over or come too close for comfort.

Everyday fixers

Everyday fixers usually combine their volunteer activities with regular day jobs or with other activities, but although their involvement is part-time, it is not ad hoc or on a project basis. Sometimes this part-time involvement can resemble a life's work. This partly relates to the personal motivations of everyday fixers to become or stay involved, such as the thrill of seeing things work out the way you planned, the chance to be with people whose company you enjoy, and the respect or appreciation gained from other residents. Influencing collective outcomes, or government policy, is sometimes a motive for getting involved, but only as a means to an end.

Another reason why everyday fixers are often involved on a more structural basis is that it simply takes time to get things done in the Dutch context. Neighbourhood problems are often complex, and with modern governance, certainly in the setting of consensus democracy, no single actor has the knowledge and resources to unilaterally tackle problems. Moreover, just as governments lack the necessary means to manage and control

their surroundings, so do everyday fixers. Everyday fixers must stay focused on the process and on the parties involved. Building a solid network over time is crucial for everyday fixing, and fixers frequently have to depend on, or interact with, local authorities or other institutional actors to obtain information, permits, budgets and the like to carry out their plans.

Some pressure from below is crucial to start an initiative and to keep it going. There has to be a real sense of urgency that things have to change, such as a shared feeling that the neighbourhood is rapidly deteriorating. To make the collaborators involved really feel the urgency of the situation, this pressure needs to be articulated by someone (sometimes the everyday fixer, but not always). This pressure from below helps to maintain a high pace of action. In motivating and activating people in the long run, it also helps to have a shared vision: a story that explains why the residents are doing the things they do. A positive image or vision can be more powerful than talking about how bad things are in the neighbourhood.

Everyday fixers often need to be supported and protected by people in local government (administrators or local politicians) in a powerful position. The protection is not so much for the everyday fixers themselves, but for the initiative they stand for. Everyday fixers and their initiatives can best be developed in what governance literature refers to as ‘the shadow of hierarchy’. People with positional power, such as council members or local administrators, can maintain an appropriate distance from the everyday fixer and the initiative, but ensure the development of the process.

Over time, local government institutions will get to know the everyday fixers and may ask them to sit on ad hoc advisory boards that deal with neighbourhood policy matters. In this way, everyday fixers can slowly become neighbourhood experts. The pull of institutional processes and routines is relatively strong in Dutch regeneration neighbourhoods, and the

status of the neighbourhood expert is surprisingly easy to achieve.

In getting and keeping things moving, it is important for everyday fixers that their helpers maintain a positive feeling about the activities or the initiative. In this, movement, action and visibility are all crucial: a long period with no action and no show feels like a failure. The feeling that something is happening, a feeling of movement, is crucial in keeping the initiative vital over time. This is not only a matter of feeling, it is also a matter of concrete results. Naturally, things do not always work out for the everyday fixer. Sometimes activities or projects are not as successful as hoped, but that is part of the game: nothing ventured, nothing gained.

Project conductors

Project conductors tend to be active on a more ad hoc basis than the everyday fixers. In common with the Danish everyday maker, they participate for a short time and then do something else (and usually not another community project). Whereas everyday fixers focus on more than one topic, or may have the neighbourhood as their scope, project conductors focus on just one topic or just one small location (such as a street or a block). Conducting a project is about getting a quick and concrete result by organising a team of lay actors: gathering together a small group of neighbours who share the same idea or are enthusiastic to help for one reason or another and then trying to make it happen. In practice, this is not always that easy, but in essence that is what it is all about.

Just like everyday fixers, project conductors generally cannot manage their projects on their own: they need others to cooperate, especially when they are new to such projects. However, this cooperation is not only functional: generally, neighbours partly agree to participate because it is simply fun so to do. It is about gathering a group of people that briefly but enthusiastically dedicate their time and energy to a project. They all have

to believe in the same idea or vision: an image of what they are going to create, and why it matters, can motivate people to put their shoulder to the wheel. It is not all about grand visions, most projects are relatively small but, nevertheless, unpretentious hopes and concrete ideas can help the project conductor to inspire a small group of people to join a project.

Additional support from professionals can also be very valuable. This covers not only authorities (for instance, by granting the required permits) but also street-level professionals such as social workers and community workers. They know the logic of small projects (they have often been involved with numerous such projects) and can help inexperienced project conductors to get started, or help when a project is becalmed.

Compared with the initiatives of everyday fixers, those of project conductors are often smaller in scale. Project conductors do not do major or long-term projects: that would simply take too much time. Whereas everyday fixing often becomes a part of the initiator's identity, that is generally not the case with project conductors. Conducting projects is a temporary activity and, more than with everyday fixing, is driven by the desire for quick concrete results. The goals of project conductors are often more closely connected to their immediate environment than the initiatives of everyday fixers: project conductors may be focused on their own street, their children's playground, or their school. Nevertheless, project conducting can lead on to everyday fixing. Having started a project that proves successful, its initiator might acquire a taste for such activities. Further, if neighbours and/or neighbourhood professionals (such as community workers) see a project conductor managing a project well, they may well call on them when something else needs to be done.

Implications

Practicing everyday fixing and project conducting has some implications. Firstly, everyday fixing and project conducting involve people who are willing to devote time and effort to a project, idea or movement. Commitment is a fuel that can lead to good results, but the initiatives are also quite vulnerable. The devotion and motivation of initiators is part of the strength of an initiative, but also its Achilles' heel. If the initiator withdraws, there is every chance that this will signal the end of the initiative or project.

Secondly, the *modus operandi* of both the everyday fixer and the project conductor are not always compatible with representative democracy and/or bureaucratic procedures. Getting things done in neighbourhoods does not usually involve democratic processes such as voting or careful deliberation (or at least not outside the group of people involved). Democratic values such as inclusion and equality are not always central to these projects. That becomes problematic if the outcomes of an initiative concern or influence others in the neighbourhood. As such, there is an art in finding a balance between the situational action logic and the institutional democratic logic. There are ways of combining the two, for instance by consulting neighbours before starting a street project. In practice, local authorities are mindful of this aspect and sometimes operate as a critical friend to keep the everyday fixer or project conductor focused on trying to include as many people as possible.

Everyday fixers may sometimes experience their involvement as their life's work: in neighbourhoods where much has to be done, the job is never finished. It becomes hard to stop, especially when questions and requests keep coming from people in the neighbourhood. Sometimes everyday fixers carry on too long and fail to make room for new faces and new energy. An initiative or organisation can become static and institutionalised, and may even (though not deliberately) exclude new people or parties, or restrain new people from joining. Also, an

overdependence on government grants may be risky when the political or administrative wind changes: small fights with bureaucracy can be vitalising – victory is invigorating – but, when government budgets are reduced, a great deal of energy will drain away through lengthy deliberating and bargaining with bureaucracy, or the initiative will simply come to an end.

Project conductors should also be aware of the danger of professionals taking over their projects. In the Dutch context, many professionals (such as community workers, social workers and area managers) are active on the local/neighbourhood level. Further, since this is a popular policy level for both the national and the local governments, there is political and media attention, budgets to fight over, and opportunities to (politically) score points. Another aspect is that while citizens may be involved in their first project, the professionals will have done many. For professionals, it is sometimes hard *not* to take over a project (or parts of it): the professionals have the expertise, and can do the project in half the time a citizen could – or at least believe they could.

Closing remarks

Everyday fixers and project conductors are the vanguard of the democracy of action. They are willing to invest above average amounts of time and energy in projects and activities, and to take responsibility for neighbourhood projects as their initiators and driving forces. Making a difference in the public domain is taken seriously by the active citizens I have come across, but being an active citizen is not their sole purpose and responsibility in life.

It should be noted that active citizenship, as found in this research, appears to be subject to some of the trends seen elsewhere in society at large, especially those of informalisation and individualisation. Informalisation is clearly evident in both the everyday fixer and the project conductor, who deliberately

distance themselves from the institutional logic on which other and older patterns of citizenship have focused. They also exhibit a fair deal of individualisation – do-it-yourself citizenship, or individualised ‘bricolage’, rather than a group manifestation – albeit combined with a focus on the wider community. In this sense, the (neo-)republican vision of ‘citizenship as action’ gets infused with elements of both individualism *and* of communitarianism in the types of citizenship that are discussed in this thesis.

Further, the everyday fixers and project conductors that I came across clearly do not match the clichéd image of the active citizen being an elderly, highly educated, male. The cases show a wide variety of people: men and women, young mothers, ‘working-class heroes’ – they are all there. In that sense, the ‘democracy of action’ appears to us as very different to ‘diplomacy democracy’, in which the educated elite rules.

Citizenship, as expressed by the everyday fixers and project conductors we came across, can be understood and interpreted as practical co-creation in and through (inter-)action. Their actions are focused on getting somewhere together, rather than on obstruction. There is some obstructive behaviour and there are elements of negative campaigning, but these are not the dominant elements I found. The case-study research shows that cooperation and interaction with other citizens, as well as with institutional actors, is not only practical but also often inevitable.

Civil society is primarily created and kept dynamic by its citizens: the government cannot enforce a flourishing civil society, only citizens can. Although citizenship in the democracy of action is not a phenomenon that can be created by government, it is possible, and sometimes even crucial, that the government stimulates bottom-up citizen participation and citizens’ initiatives. In so doing, it should not be trying to take over an initiative, but be there for citizens when they need support or when their initiative seems to be becalmed. The gov-

ernment should keep a proper distance – genuinely interested, but on the side-lines. It should also try to strike a balance between helping/supporting and letting go. A stumbling, but potentially vital, initiative should be supported, but a ‘dead’ or nearly ‘dead’ initiative should not be resuscitated if there is no longer any bottom-up movement, if there is no energy and no inspiration. Citizen initiatives come and go, and once in a while it becomes time to revitalise and to ‘re-source’, to create space for fresh ideas and new faces, and to make way for new forms of citizenship.

Bijlage 4 – Literatuur

- Almond, G. A., & Verba, S. (1963/1989). *The civic culture. Political attitudes and democracy in five nations*. Newbury Park, London, New Delhi: Sage Publications.
- Ankeren, M. van, Tonkens, E. H., & Verhoeven, I. (2010). *Bewonersinitiatieven in de kerchtwijken van Amsterdam*. Een verkennende studie. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam / Universiteit van Amsterdam.
- Argioli, R., Dijken, K. van & Koffijberg, J. J. (2008). Inleiding. In R. Argioli, K. van Dijken, J. J. Koffijberg, G. Bolt, R. van Kempen, E. van Beckhoven, R. Engbersen & G. Engbersen (Eds.), *Bloei en verval van vroeg-naoorlogse wijken*. Den Haag: Nicis Institute.
- Attema, F. (2011). *De Deventer Wijkaanpak. Hoe bewoners, instellingen en lokale overheid gezamenlijk de leefbaarheid in wijken versterken*. Deventer: Gemeente Deventer.
- Bakker, J., Denters, S. A. H., & Klok, P. J. (2011). Welke burger telt mee(r) in de doe-democratie? *Beleid en Maatschappij*, 38(4).
- Bang, H. P. (2004). *Everyday makers and expert citizens. Building political not social capital (unpublished paper)*. ANU, School of Social Science.
- Bang, H. P. (2009a). Political community: the blind spot of modern democratic decision-making. *British Politics*, 4(1), 100-116.
- Bang, H. P. (2009b). 'Yes we can': identity politics and project politics for a late-modern world. *Urban Research & Practice*, 2(2), 117-137.
- Bang, H. P., & Sørensen, E. (1999). The everyday maker: a new challenge to democratic governance. *Administrative Theory & Praxis*, Vol. 21(3), 325-342.
- Bang, H. P., & Sørensen, E. (2001). The everyday maker. Building political rather than social capital. In P. Dekker & E. Uslaner (Eds.), *Social capital and participation in everyday life*. London: Routledge.
- Beck, U., Giddens, A., & Lash, S. (1994). *Reflexive modernization. Politics, tradition and aesthetics in the modern social order*. Cambridge: Polity Press.

- Beiner, R. (1995). Introduction: why citizenship constitutes a theoretical problem in the last decade of the twentieth century. In R. Beiner (Ed.), *Theorizing citizenship*. Albany, NY: State University of New York.
- Bellah, R. N., Madsen, R., Sullivan, W. M., Swidler, A., & Tipton, S. M. (1985/1996). *Habits of the heart. Individualism and commitment in American life*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Bellamy, R. (2008). *Citizenship: a very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Berg, E. van den, & Hart, J. de (2008). *Maatschappelijke organisaties in beeld. Grote ledenorganisaties over actuele ontwikkelingen op het maatschappelijk middenveld*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Berg, N. van den, & Koers, S. (2002). *Praktisch idealisme: handboek voor de beginnende wereldverbeteraar*. Amsterdam: Uitgeverij Podium.
- Bergeijk, E. van, Kokx, A., Bolt, G., & Kempen, R. van (2008). *Helpt herstructurering? Effecten van stedelijke herstructurering op wijken en bewoners*. Delft: Eburon.
- Berry, J. M., Portney, K. E., & Thompson, K. (1993). *The rebirth of urban democracy*. Washington, DC: Brookings Institute.
- Binnema, H., Mulder, S., & Verhue, D. (2008). *Hoe regelen we de ongeschreven regels? De organisatie van een dialoog over burgerschap*. Amsterdam: Bureau Veldkamp.
- Blokland, T. V. (2002). Waarom de populariteit van Putnam zorgwekkend is. Een bespreking van Robert Putnams benadering van sociaal kapitaal. *Beleid en Maatschappij*, 29(2), 101-109.
- Blokland-Potters, T. V. (1998). *Wat stadsbewoners bindt. Sociale relaties in een achterstandswijk*. Kampen: Kok Agora.
- Blokland-Potters, T. V. (2006). *Het sociaal weefsel van de stad. Cohesie, netwerken en korte contacten*. Den Haag: Dr. Gradus Hendriks Stichting.
- Blom, A., Jansen, B., & Heide, M. van der (2004). *De typologie van de vroeg-naoorlogse woonwijken*. Zeist.
- Blom, R., Bosdriesz, G., Heijden, J. van der, Zuylen, J. van & Schamp, K. (2010). *Help een burgerinitiatief! De faciliterende ambtenaar. Werkboek met informatie, suggesties en tips voor gemeenteambtenaren die te maken hebben met initiatieven van burgers*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Blond, P. (2010). *Red Tory. How left and right have broken Britain and how we can fix it*. London: Faber and Faber.
- Boeije, H. (2005). *Analyseren in kwalitatief onderzoek. Denken en doen*. Den Haag: Boom onderwijs.
- Boer, N. de & Duyvendak, J. W. (1998). *Wijkaanpak een trend? Verslag van een quickscan*. Den Haag.
- Boer, N. de & Lans, J. van der (2011). *Burgerkracht. De toekomst van het sociaal werk in Nederland*. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Boer, N. de (2001). De opkomst van de wijkaanpak als dominante strategie in het sociaal beleid. In J. W. Duyvendak & L. Veldboer (Eds.), *Meeting Point*

- Nederland. Over samenlevingsopbouw multiculturaliteit en sociale cohesie.* Amsterdam: Boom.
- Boer, N. de, Broekman, H., Kagie, P., Sprinkhuizen, A., & Wild, J. de (2003). *Heel de buurt gebundeld. Een staalkaart van vier jaar buurtgericht investeren.* Utrecht: NIZW.
- Boer, N. de, Lodewijks, M., Pennen, A. W. van der, Sprinkhuizen, A., Tabak, L., Veldboer, L., & Wild, J. de (2004). *State of the art. Herstructurering en de sociale opgave.* Den Haag: Ministerie van VROM / Ministerie van VWS.
- Bolt, G. (2005). Onderzoeksdossier participatie in de buurt. *Nieuw Tijdschrift voor de Volkshuiving*, 11(6), 6.
- Boogers, M., & Drosterij, G. (2012). Good Governance, de Politieke Markt en de groeipijn van Almere. In F. Hendriks & G. Drosterij (Eds.), *De zucht naar goed bestuur in de stad. Lessen uit een weerbarstige werkelijkheid.* Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Boogers, M., Hendriks, F., Kensen, S., Tops, P. W., Weterings, R., & Zouridis, S. (Eds.). (2002a). *Stadsbespiegelingen, deel A. Ervaringen en observaties uit het stedennetwerk.* Tilburg: Katholieke Universiteit Brabant.
- Boogers, M., Hendriks, F., Kensen, S., Tops, P. W., Weterings, R., & Zouridis, S. (Eds.). (2002b). *Stadsbespiegelingen, deel B. Ervaringen en observaties uit het stedennetwerk.* Tilburg: Katholieke Universiteit Brabant.
- Bos, A., Burik, P., Dulleman, J. J. van, Havelaar, L., Lührs, A., Mispelbloem Beyer, H. J., Proost, K. F., Tijen, W. van, Voorhoeve, A., & Mispelbloem Beyer-Van den Bergh van Eysinga, L. M. (1946). *De stad der toekomst, de toekomst der stad. Een stedenbouwkundige en sociaal-culturele studie over de groeiende stadsgemeenschap.* Rotterdam: A. Voorhoeve Uitgever.
- Bosch, E., & Pennen, A. W. van der (2009). Een alledaagse doener in de Gildebuurt. *MO/Samenlevingsopbouw*, 28(222).
- Bosniak, L. (2006). *The citizen and the alien: dilemma's of contemporary membership.* Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Boutellier, H., & Steden, R. van (Eds.). (2008). *Veiligheid en burgerschap in een netwerksamenleving.* Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Bovens, M. A. P. (1991). Burgerschap of burgerzin? *Beleid en Maatschappij*(3), 113-114.
- Bovens, M. A. P. (2006). De diplomademocratie: over spanning tussen meritocratie en democratie. *Beleid en Maatschappij*, 33(4), 12.
- Bovens, M. A. P., & Wille, A. (2011). *Diplomademocratie. Over de spanning tussen meritocratie en democratie.* Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Boyte, H. C. (2004). *Everyday politics. Reconnecting citizens and public life.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Brannan, T., John, P., & Stoker, G. (2006). Active citizenship and effective public services and programmes: How can we know what really works? *Urban Studies*, 43(5-6), 993-1008.

- Brink, G. van den (2002). *Mondiger of moeilijker? Een studie naar de politieke habitus van bedendaagse burgers*. Den Haag: SDU Uitgevers.
- Brink, G. van den (2007). *Moderniteit als opgave. Een antwoord aan relativisme en conservatisme*. Amsterdam: SUN.
- Brink, G. van den, & Petter, F. (Eds.). (2005). *Voorbij fatsoen en onbehegen: het debat over waarden en normen*. Budel: Uitgeverij DAMON.
- Brink, G. van den, Engelen, E. R., & Veugelers, W. (2005). *Stedelijk burgerschap*. In STIP (Ed.), *Stedelijk Innovatieprogramma. Oproep tot het indienen van onderzoeksvorstellen op de thema's: stedelijk burgerschap, stedelijke ontwikkeling als coproductie*. Den Haag: NWO/Kenniscentrum Grote Steden.
- Brink, G. van den, Hulst, M. J. van, Graaf, L. J. de, & Pennen, A. W. van der (2012). *Best persons en hun betekenis voor de Nederlandse achterstandswijk*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Bulmer, M., & Rees, A. M. (Eds.). (1996). *Citizenship today: the contemporary relevance of T.H. Marshall*. London: UCL Press.
- Burton, P. (2004). Power to the people? How to judge public participation. *Local Economy*, 19(3), 5.
- Buruma, I. (2006). *Dood van een gezonde roker: Nederland na de moord op Theo van Gogh*. Amsterdam: Uitgeverij Atlas.
- Campbell, A., Converse, P. E., Miller, W. E., & Stokes, D. E. (1960). *The American voter*. New York: Wiley.
- Clarke, P. B. (1994). *Citizenship*. London / Boulder, Colorado: Pluto Press.
- Crenson, M. A. (1983). *Neighborhood politics*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Dahrendorf, R. (1996). Citizenship and social class. In M. Bulmer & A. M. Rees (Eds.), *Citizenship today: the contemporary relevance of T.H. Marshall* (pp. 25-48). London: UCL Press.
- Davelaar, M. F., & Veldboer, L. (2008). *Goud in de buurt. Over de rol van professionals in capaciteitsgerichte buurtontwikkeling*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Davelaar, M. F., Duyvendak, J. W., Foolen, J. M. W., Raspe, A., Sprinkhuizen, A. M. M., Tonkens, E., & Wild, J. de (2001). *Wijken voor bewoners. Asset-Based Community Development in Nederland*. Den Haag: Kenniscentrum Grote Steden.
- De Publieke Zaak. (2007). *21-minuten.nl - editie 2007*. Amsterdam: De Publieke Zaak.
- Dekker, P. (2005). Goed burgerschap in enquêtes. In P. Dekker & J. de Hart (Eds.), *De goede burger: tien beschouwingen over een morele categorie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P. (2006). Andere burgers? In P. L. Meurs, E. K. Schrijvers & G. H. de Vries (Eds.), *Leren van de praktijk. Gebruik van lokale kennis en ervaring voor beleid*. Den Haag / Amsterdam: WRR / Amsterdam University Press.
- Dekker, P., & Hart, J. de (2002). Burgers over burgerschap. In R. P. Hortulanus & J. E. M. Machielse (Eds.), *Modern burgerschap*. Den Haag: Elsevier.

- Dekker, P., & Hart, J. de (Eds.). (2005). *De goede burger: tien beschouwingen over een morele categorie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P., & Ridder, J. den (2011). Burgerperspectieven 2011/3. Kwartaal-thema: Eigen verantwoordelijkheid *Continu Onderzoek Burgerperspectieven*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P., Hart, J. de & Berg, E. van den (2004). Democratie en civil society. In SCP (Ed.), *In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel Rapport 2004*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P., Hart, J. de, & Faulk, L. (2007). *Toekomstverkenning vrijwillige inzet 2015*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Denters, S. A. H. (2002). *Grootstedelijk bestuur: over stedelingen en stadsbestuurders*. Enschede: Universiteit Twente.
- Denters, S. A. H. (2008). De wijkaanpak terug van nooit weggeweest. *Bestuurswetenschappen*, 62(3), 57-65.
- Denters, S. A. H., & Oude Vrielink, M. J. (2004). *Achtergrondstudie stedelijke burgerschap*. Enschede: Kennisinstituut Stedelijke Samenleving.
- Dinjens, M. (2010). *Burgerparticipatie in de lokale politiek. Een inventarisatie van gemeentelijk beleid en activiteiten op het gebied van burgerparticipatie*. Amsterdam: Instituut voor Publiek en Politiek.
- Dixhoorn, A. van (2005). Goed burgerlijk leven in de Nederlandse Republiek. In P. Dekker & J. de Hart (Eds.), *De goede burger: tien beschouwingen over een morele categorie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Doevendans, K., & Stolzenburg, R. (1988). *De nijkgedachte in Nederland. Gemeenschapsstreven in een stedenbouwkundige context*. Eindhoven: Technische Universiteit Eindhoven, Faculteit Bouwkunde.
- Dreijerink, L., Kruize, H., & Kamp, I. van (2008). *Burgerparticipatie in beleidsvorming. Resultaten van een verkennende literatuurreview*. Bilthoven: RIVM.
- Drosterij, G., & Peeters, R. (2011). De nieuwe burgerlijkheid: participatie als conformerende zelfredzaamheid. *Beleid en Maatschappij, Tijdschrift voor Beleid, Politiek en Maatschappij*, 38(4), 85-101.
- Duyvendak, J. W., & Hurenkamp, M. (2004). *Kiezen voor de kudde: lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*. Amsterdam: Van Gennep.
- Eckstein, H. (2000). Case study and theory in political science. In R. Gomm, M. Hammersley & P. Foster (Eds.), *Case study method* (pp. 119-164). London / Thousand Oaks / New Delhi: SAGE Publications.
- Elster, J. (Ed.). (1998). *Deliberative democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Engbersen, G., Snel, E., & Boom, J. de (2007). *De adoptie van wijken. Een evaluatie van 'Nieuwe Coalities voor de Wijk'*. Rotterdam: Erasmus Universiteit / RISBO Contractresearch BV.
- Engbersen, G., Snel, E., & Weltevreden, A. (2005). *Sociale herovering in Amsterdam en Rotterdam. Eén verhaal over twee wijken*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

- Engbersen, R., & Engbersen, G. (2008). Voorbij de wijk. Over oude vragen en nieuwe antwoorden voor de aanpak van vroeg-naoorlogse wijken. In R. Argioli, K. van Dijken, J. J. Koffijberg, G. Bolt, R. van Kempen, E. van Beckhoven, R. Engbersen & G. Engbersen (Eds.), *Bloei en verval van vroeg-naoorlogse wijken*. Den Haag: Nicis Institute.
- Faulks, K. (2000). *Citizenship*. London and New York: Routledge.
- Finkel, S. E. (1985). Reciprocal effects of participation and political efficacy: a panel analysis. *American Journal of Political Science*, 29, 22.
- Fiorina, M. P. (1999). Extreme voices: a dark side of civic engagement. In T. Skocpol & M. P. Fiorina (Eds.), *Civic engagement in American democracy* (pp. 395-425). Washington D.C. / New York, N.Y.: Brookings Institution Press / Russell Sage Foundation.
- Flyvbjerg, B. (2001). *Making social science matter. Why social inquiry fails and how it can succeed again*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fortuin, K., Hetinga, G., & Rijkschroeff, R. R. (1998). *Quick scan wijkgebonden budget*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Frissen, P. H. A. (1996). *De virtuele staat*. Schoonhoven: Academic Service.
- Frissen, P. H. A. (2007). *De staat van verschil. Een kritiek van de gelijkheid*. Amsterdam: Van Gennep.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust. The social virtues and the creation of prosperity*. New York: The Free Press.
- Fung, A. (2004). *Empowered participation: reinventing urban democracy*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Galesloot, H. (2002). *Dragers & schragers. Sleutelfiguren in de lokale samenleving*. Amsterdam / Den Haag: Instituut voor Publiek en Politiek / Landelijk Centrum Opbouwwerk.
- Galesloot, H., & Harrewijn, A. (1999). *Burgerschap in de rafelrand. Over preventie van armoede en uitsluiting*. Amsterdam: Instituut voor Publiek en Politiek.
- Gallie, W. B. (1956). Essentially Contested Concepts. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 56, 167-198.
- Gemeente Groningen en Groninger Woningcorporaties. (2011). *Nieuw lokaal akkoord 2.0. Mensen maken de stad! Samenwerkingsovereenkomst 2011-2014*. Groningen: Gemeente Groningen en Groninger Woningcorporaties.
- Geurtz, C., & Wijdeven, T. M. F. van de (2010). Making citizen participation work: the challenging search for new forms of local democracy in The Netherlands. *Local Government Studies*, 36(4), 18.
- Geyl, W. F. (1947). *Wij en de wijkgedachte...* Utrecht: V. en S.
- Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (1967/2010). *The discovery of grounded theory: strategies for qualitative research*. New Brunswick / London: Transaction Publishers.
- Graaf, L. J. de & Ostaaijen, J. J. C. van (2010). *Noties voor participatienota's? Een verkennende analyse naar lokale participatiedocumenten in 31 Nederlandse gemeenten*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

- Graaf, L. J. de (2007). *Gedragen beleid: een bestuurskundig onderzoek naar interactief beleid en draagvlak in de stad Utrecht*. Delft: Eburon.
- Graaf, P. van der, & Duyvendak, J. W. (2009). *Thuis voelen in de buurt: een opgave voor stedelijke vernieuwing - Een vergelijkend onderzoek naar de buurtbechting van bewoners in Nederland en Engeland*. Amsterdam: Amsterdam University Press / Nicis Institute.
- Graaf, P. van der, Nieborg, S., Oudenampsen, D., & Wentink, M. (2006). *Eindevaluatie Onze Buurt Aan Zet. Een thematische vergelijking van tien steden*. Utrecht: Verweij-Jonker Instituut.
- Granovetter, M. (1983). The strength of weak ties: a network theory revisited. *Sociological Theory*(1), 33.
- Gunsteren, H. R. van (1992a). *Eigentijds burgerschap*. Den Haag
- Gunsteren, H. R. van (1992b). Vier concepties van burgerschap. In J. B. D. Simonis, A. C. Hemerijck & P. B. Lehning (Eds.), *De staat van de burger. Beschouwingen over hedendaags burgerschap* (pp. 44-61). Meppel / Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Gunsteren, H. R. van (1994). *Culturen van besturen*. Meppel: Boom.
- Gunsteren, H. R. van (1998). *A theory of citizenship. Organizing plurality in contemporary democracies*. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Gunsteren, H. R. van (2008, 15 maart). De valkuilen en misverstanden als Vadertje Stad zijn inwoners wil opvoeden tot burgerschap, *NRC-Handelsblad*.
- Haan, I. de (1992). De lachspiegel van het burgerschap. In J. B. D. Simonis, A. C. Hemerijck & P. B. Lehning (Eds.), *De staat van de burger. Beschouwingen over hedendaags burgerschap* (pp. 161-179). Meppel / Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Habermas, J. (1995). Citizenship and national identity: some reflections on the future of Europe. In R. Beiner (Ed.), *Theorizing citizenship*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Hart, J. de (2005). *Landelijk verenigd. Grote ledenorganisaties over ontwikkelingen op het maatschappelijk middenveld*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hartman, C., & Tops, P. W. (2005). *Frontlijnsturing. Uitvoering op de publieke werkvloer van de stad*. Den Haag: Kenniscentrum Grote Steden.
- Hartman, I. (2000). *Democratie van de grote bekken, of leer je wat van het publieke debat?* Amsterdam: Instituut voor Publiek en Politiek.
- Hazeu, C. A. (2004). Nabije democratie. In E. R. Engelen & M. Sic Dhian Ho (Eds.), *De staat van de democratie. Democratie voorbij de staat*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Hazeu, C. A., Boonstra, N. G. J., Jager-Vreugdenhil, M., & Winsemius, P. (2005). *Buurtinitiatieven en buurtbeleid in Nederland anno 2004*. Den Haag / Amsterdam: WRR / Pallas Publications.
- Heater, D. (2004). *A brief history of citizenship*. New York / Edinburgh: New York University Press / Edinburgh University Press.

- Heijden, J. van der, Mark, L. van der, Meiresonne, A., & Zuylen, J. van (2007). *Help! een burgerinitiatief*. Den Haag: InAxis, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Hendriks, F. (2003a). *Multi-etnische bewonersparticipatie in de Schilderswijk: schone intenties, teleurstellende ervaringen en wenkende perspectieven*. Tilburg: Universiteit van Tilburg/Tilburgse School voor Politiek en Bestuur.
- Hendriks, F. (2003b). Public, administration, theory and learning: interaction research as interpretation. *Administrative Theory & Praxis*, 25(3), 393-408.
- Hendriks, F. (2006). *Vitale democratie. Theorie van democratie in actie*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Hendriks, F. (2010). *Vital democracy. A theory of democracy in action*. Oxford: Oxford University Press.
- Hendriks, F. (2012). Conclusie: de queeste naar beter bestuur; bevindingen en lessen. In F. Hendriks & G. Drosterij (Eds.), *Dezucht naar goed bestuur in de stad. Lessen uit een weerbarstige werkelijkheid*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Hendriks, F., & Toonen, T. A. J. (1998). *Schikken en plooiën. De stroperige staat bij nader inzien*. Assen: Van Gorcum.
- Hendriks, F., & Tops, P. W. (2002). *Het sloeg in als een BOM: vitaal stadsbestuur en modern burgerschap in een Haagse stadsbuurt*. Tilburg: Universiteit van Tilburg.
- Hortulanus, R. P. (2002). Burgerschap en sociaal beleid. In R. P. Hortulanus & J. E. M. Machielse (Eds.), *Modern burgerschap*. Den Haag: Elsevier.
- Houdt, F. van, & Schinkel, W. (2009). Aspecten van burgerschap: een historische analyse van de transformaties van het burgerschapsconcept in Nederland. *Beleid en Maatschappij*, 36(1), 9.
- Houten, D. van (2000). Inclusief burgerschap en sociale rechten. *Tijdschrift voor Humanistiek*, 1(3), 7-18.
- Houwelingen, P. van, Hart, J. de, & Dekker, P. (2011). Maatschappelijke en politieke participatie en betrokkenheid. In R. Bijl, J. Boelhouwer, M. Cloin & E. Pommer (Eds.), *De sociale staat van Nederland*. Den Haag Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Howard, E. (1902). *Garden Cities of To-morrow*. London: S. Sonnenschein & Co., Ltd.
- Hulst, M. J. van, Graaf, L. J. de, & Brink, G. van den (2011). Exemplary practitioners: A review of actors who make a difference in governing. *Administrative Theory & Praxis*, 33(1), 120-142.
- Hulst, M. J. van, Karsten, N., Geurtz, J. C. H. C., Boluijt, B., & Hendriks, F. (2009). *Nogmaals aandacht voor bewonersparticipatie. Een tweede meting van de bevordering van bewonersparticipatie in de krachtwijkenaanpak*. Tilburg: Universiteit van Tilburg / Tilburgse School voor Politiek en Bestuur.
- Hulst, M. J. van, Wijdeven, T. M. F. van de, Karsten, N., & Hendriks, F. (2008). *Aandacht voor bewonersparticipatie. Een onderzoek naar de bevordering van bewonersbetrokkenheid bij de totstandkoming van de wijkactieplannen voor*

- aandachtswijken*. Tilburg: Universiteit van Tilburg / Tilburgse School voor Politiek en Bestuur.
- Hulst, M. J. van, Wijdeven, T. M. F. van de, Karsten, N., & Hendriks, F. (2010). Participatiebevordering in krachtwijken. *Bestuurskunde*, 19(1), 60-70.
- Hurenkamp, M. (2009). Organize liberal, think conservative: citizenship in light communities. In J. W. Duyvendak, F. Hendriks & M. van Niekerk (Eds.), *City in sight. Dutch dealings with urban change* (pp. 141-158). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Hurenkamp, M., & Tonkens, E. H. (2008). *Wat vinden burgers zelf van burgerschap?* Den Haag: Nicis Institute.
- Hurenkamp, M., & Tonkens, E. H. (2011). *De onbeholpen samenleving. Burgerschap aan het begin van de 21e eeuw*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Hurenkamp, M., Tonkens, E. H., & Duyvendak, J. W. (2006). *Wat burgers bezielt. Een onderzoek naar burgerinitiatieven*. Amsterdam/Den Haag: UvA/Nicis.
- Huygen, A., & Rijkschroeff, R. R. (2004). *Wijkgebonden leefbaarheidsbudgetten. Evaluatie stimuleringsprogramma wijkgebonden leefbaarheidsbudgetten*. Rotterdam / Utrecht: SEV / Verweij Jonker Instituut.
- Ignatieff, M. (1995). The myth of citizenship. In R. Beiner (Ed.), *Theorizing citizenship*. Albany, NY: State University of New York Press
- Ingen, E. van, Halman, L., & Dekker, P. (2012). Een sociologische blik op het hogere. In G. van den Brink (Ed.), *De lage landen en het hogere. De betekenis van geestelijke beginselen in het moderne bestaan*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization. Cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Jacobs, J. (1961/1992). *The death and life of great American cities*. New York: Vintage Books.
- Jones, E., & Gaventa, J. (2002). *Concepts of citizenship: a review*. Sussex: Institute of Development Studies.
- Jones, P. S. (2003). Urban regeneration's poisoned chalice: is there an impasse in (community) based politics? *Urban Studies*, 40(3), 20.
- Jong, S. de (2007). *De betrokken burger. Onderzoek naar de behandeling van burgerinitiatieven door gemeenten*. BRR.
- Kal, D., & Onstenk, A. (2002). Kwetsbaar en zorgzaam burgerschap. Ruimte voor mensen met een psychiatrische achtergrond. In R. P. Hortulanus & J. E. M. Machielse (Eds.), *Modern burgerschap* (pp. 55-68). Den Haag: Elsevier.
- Kennedy, J. C. (2009). *Bezielende verbanden. Gedachten over religie, politiek en maatschappij in het moderne Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Kensen, S. (1999). *Sturen op variatie. Sociale vernieuwing en de Deense variant als bronnen van inspiratie*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Kensen, S., & Tops, P. W. (2004). Interaction research: joining persons, theories and practices. In P. Bogason, S. Kensen & H. T. Miller (Eds.), *Tampering with tradition: the unrealized authority of democratic agency*. Lanham: Lexington.

- Kleinmans, R., & Bolt, G. (2010). *Vertrouwen houden in de buurt. Verval, opleving en collectieve zelfredzaamheid in stadsbuurten*. Delft/Utrecht/Den Haag: TU Delft/Universiteit Utrecht/Nicis Institute.
- Koekkoek, R. (2010). De herontdekking van het republikanisme. Denkers van Machiavelli tot Spinoza verhelderen politieke kwesties van nu. *De academische boekengids*(78), 7.
- Koffijberg, J. J. (2005). *Getijden van beleid: omslagpunten in de volkshuisvesting. Over de rol van hiërarchie en netwerken bij grote veranderingen*. Delft: Delft University Press.
- Korthals Altes, H. J. (2004). *Tuinstiteden. Tussen utopie en realiteit*. Bussum: Uitgeverij THOTH.
- Kullberg, J. (2006a). *De tekentafel neemt de wijk. Beloften en beperkingen in de herstructurering van buurten*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kullberg, J. (2006b). Investeren in een leefbare woonomgeving. In S. e. C. Planbureau (Ed.), *Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kymlicka, W., & Norman, W. (1995). Return of the citizen: a survey of recent work on citizenship theory. In R. Beiner (Ed.), *Theorizing citizenship*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Lammerts, R., & Verwijs, R. (2009). *Deelnemen aan wijkraden. Verwachtingen, motieven en ervaringen van bewoners over participatie in wijkraden*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Lans, J. van der (2005). *Koning burger: Nederland als zelfbedieningszaak*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Augustus.
- Lans, J. van der (2010). *Eropaf! De nieuwe start van het sociaal werk*. Amsterdam / Antwerpen: Uitgeverij Augustus.
- Lasswell, H. D. (1936). *Politics: who gets what when and how*. New York: Whittlesey house.
- Lielieveldt, H. (1999). *Wegen naar macht. Politieke participatie en toegang van het maatschappelijk middenveld op lokaal niveau*. Amsterdam: Thela Thesis Publishers.
- Lenos, S., Sturm, P., & Vis, R. (2006). *Burgerparticipatie in gemeenteland. Quick scan van 34 coalitieakkoorden en raadsprogramma's voor de periode 2006 - 2010*. Amsterdam Instituut voor Publiek en Politiek.
- Li, Y., & Marsh, D. (2008). New forms of political participation: searching for expert citizens and everyday makers. *British Journal of Political Science*, 38, 247-272.
- Lijphart, A. (1968/1982). *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*. Haarlem: Becht.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (2000). The only generalization is: there is no generalization. In R. Gomm, M. Hammersley & P. Foster (Eds.), *Case study method* (pp. 27-44). London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Lowndes, V., Pratchett, L., & Stoker, G. (2001a). Trends in public participation: part 1 - local government perspectives. *Public Administration*, 79(1), 17.

- Lowndes, V., Pratchett, L., & Stoker, G. (2001b). Trends in public participation: part 2 - citizens' perspectives. *Public Administration*, 79(2), 10.
- Lowndes, V., Pratchett, L., & Stoker, G. (2006a). Diagnosing and remedying the failings of official participation schemes: the CLEAR framework. *Social Policy & Society*, 5(2), 10.
- Lowndes, V., Pratchett, L., & Stoker, G. (2006b). *Locality matters: making participation count in local politics*. London: Institute for Public Policy Research.
- Mann, M. (1996). Ruling class strategies and citizenship. In M. Bulmer & A. M. Rees (Eds.), *Citizenship today. The contemporary relevance of T.H. Marshall*. London: UCL Press.
- Marissing, E. van (2007). Buurtparticipatie als uiting van ontvredenheid. *City Journal*(9), 4.
- Marissing, E. van (2008). *Buurtten bij beleidsmakers*. Utrecht: Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap / Faculteit Geowetenschappen Universiteit Utrecht.
- Marlet, G., Poort, J., & Woerkens, C. van (2009). *De baat op straat. Het effect van de investeringen van woningcorporaties op overlast, onveiligheid en verloedering in de buurt*. Utrecht: Atlas voor gemeenten.
- Marschall, M. J. (2004). Citizen participation and the neighbourhood context: a new look at the coproduction of local public goods. *Political Research Quarterly*, 57(2), 13.
- Marsh, D., O'Toole, T., & Jones, S. (2007). *Young people and politics in the UK: apathy or alienation?* New York: Palgrave MacMillan.
- Marshall, T. H., & Bottomore, T. (1950/1992). *Citizenship and social class*. London: Pluto Press.
- May, J. (2006). Ladders, stars and triangles. Old and new theory for the practice of public participation. *International Journal of Market Research*, 48(3), 305-320.
- McKnight, J. L., & Kretzmann, J. P. (1993). *Building communities from the inside out: a path toward finding and mobilizing a community's assets*. Chicago: ACTA Publications.
- McKnight, J. L., & Kretzmann, J. P. (2008). *Wijkontwikkeling op eigen kracht (bewerkte vertaling van 'Building communities from the inside out, a path toward finding and mobilizing a community's assets')*. Utrecht: LSA.
- Michels, A., & Graaf, L. J. de (2010). Examining citizen participation: local participatory policy making and democracy. *Local Government Studies*, 36(4), 14.
- Milbrath, L. W. (1965). *Political participation. How and why do people get involved in politics?* Chicago: Rand McNally.
- Ministerie van BZK. (2011). *Integratienota: integratie, binding, burgerschap*. Den Haag: Ministerie van BZK
- Ministerie van VROM. (2007). *Actieplan Krachtwijken. Van aandachtswijk naar krachtwijk*. Den Haag: Ministerie van VROM.

- Musterd, S., & Kempen, R. van (2007). Introductie: ontwikkeling en betekenis van de stadsbuurt. In R. van Kempen & S. Musterd (Eds.), *De stadsbuurt: ontwikkeling en betekenis*. Assen: Van Gorcum.
- Nationale Ombudsman. (2009). *We gooien het de inspraak in. Een onderzoek naar de uitgangspunten voor behoorlijke burgerparticipatie*. Den Haag: Bureau Nationale ombudsman.
- Norris, P. (Ed.). (1999). *Critical citizens*. Oxford: Oxford University Press.
- Olson, M. (1965). *The logic of collective action*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Ossewaarde, R. (2006). *Eigen verantwoordelijkheid: bevrijding of beheersing?* Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Ostaaijen, J. J. C. van, & Drosterij, G. (2012). Tussen woorden en daden: de Bedase wijktafels en de vraag naar goed bestuur. In F. Hendriks & G. Drosterij (Eds.), *De zucht naar goed bestuur in de stad. Lessen uit een weerbarstige werkelijkheid*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Ostaaijen, J. J. C. van, Boogers, M., & Krieken, K. van der (2012). Debatplatform of klaagmuur? Over het digitale debat rond de Shopping Mall Tilburg. In F. Hendriks & G. Drosterij (Eds.), *De zucht naar goed bestuur in de stad. Lessen uit een weerbarstige werkelijkheid*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Ostrom, E. (2000). Crowding out citizenship. *Scandinavian Political Studies*, 23(1), 3-16.
- Oude Vrielink, M. J., & Wijdeven, T. M. F. van de (2007). *Wat Kan wél! kan. Hoe bewoners zelf bijdragen aan sociale binding in de wijk*. Tilburg/Rotterdam: Tilburgse School voor Politiek en Bestuur/SEV.
- Oude Vrielink, M. J., & Wijdeven, T. M. F. van de (2008a). Bewonersinitiatieven: een prachtkans voor wijken? *Bestuurswetenschappen*, 62(3), 66-83.
- Oude Vrielink, M. J., & Wijdeven, T. M. F. van de (2008b). *Met vertrouwen vooruit in de Deventer Wijkaanpak*. Tilburg: Universiteit van Tilburg, Tilburgse School voor Politiek en Bestuur.
- Oude Vrielink, M. J., & Wijdeven, T. M. F. van de (2011). Ondersteuning in vieren. Zichtlijnen in het faciliteren van burgerinitiatieven in de buurt. *Beleid en Maatschappij*, 38(4), 438-455.
- Oudenampsen, D., & Nieborg, S. (2002). Burgerschap en sociale competenties op het terrein van zorg en welzijn. In R. P. Hortulanus & J. E. M. Machielse (Eds.), *Modern burgerschap*. Den Haag: Elsevier.
- Pattie, C., Seyd, P., & Whiteley, P. (2003). Citizenship and civic engagement: attitudes and behaviour in Britain. *Political Studies*, 51, 443-468.
- Pattie, C., Seyd, P., & Whiteley, P. (2004). *Citizenship in Britain. Values, participation and democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Peeters, B. (2012). *Burgerparticipatie in de lokale politiek. Een inventarisatie van gemeentelijk beleid en activiteiten op het gebied van burgerparticipatie*. Amsterdam: ProDemos.

- Pennen, A. W. van der, Veldheer, V., Borg, E. ter, Kunst, M., Boelhouwer, J., & Knol, F. A. (1998). *Sociale vernieuwing: van plan naar praktijk. Een onderzoek naar de voorwaarden voor een effectief lokaal achterstandsbeleid*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Pleij, H. (1991/2002). *Het Nederlandse onbehagen*. Amsterdam: Prometheus.
- Pocock, J. G. A. (1995). The ideal of citizenship since classical times. In R. Beiner (Ed.), *Theorizing citizenship*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Putnam, R. D. (2007). E pluribus unum: diversity and community in the twenty-first century. *Scandinavian Political Studies*, 30(2), 137-174.
- Putnam, R. D., & Feldstein, L. M. (2004). *Better together: restoring the American community*. New York: Simon & Schuster.
- Putnam, R. D., Leonardi, R., & Nanetti, R. Y. (1993). *Making democracy work: civic traditions in modern Italy*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Putten, N. van (2006). *Terug naar de stad. Een kleine geschiedenis van het grotestedenbeleid*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Reijndorp, A. (1994). De sociale ambities van het naoorlogse bouwen. In A. Reijndorp & H. van der Ven (Eds.), *Een reuze vooruitgang. Utopie en praktijk in de Zuidelijke Tuinsteden van Rotterdam* (pp. 35-59). Rotterdam: Uitgeverij 010.
- Reijndorp, A. (2004). *Stadswijk. Stedenbouw en dagelijks leven*. Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Richardson, L. (2008). *DIY community action. Neighbourhood problems and community self-help*. Bristol: The Policy Press.
- Rigo. (2004). *Leefbaarheid van wijken*. Den Haag: Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- RMO. (2005). *Niet langer met de ruggen tegen elkaar. Een advies over verbinden*. Den Haag: RMO/Sdu-uitgeverij.
- RMO. (2006). *Verschil maken. Eigen verantwoordelijkheid na de verzorgingsstaat*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- RMO. (2007). *Vormen van democratie: een advies over democratische gezindheid*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- ROB. (2001). *Etniciteit, binding en burgerschap*. Den Haag: Raad voor het openbaar bestuur.
- ROB. (2004). *Burgers betrokken, betrokken burgers*. Den Haag: Raad voor het openbaar bestuur.
- Ruedin, D. (2007). Testing Milbrath's 1965 framework of political participation: institutions and social capital. *Contemporary Issues and ideas in Social Sciences*, 3(3), 46.

- Sampson, R. J., McAdam, D., MacIndoe, H., & Weffer-Elizondo, S. (2005). Civil society reconsidered: the durable nature and community structure of collective civic action. *American Journal of Sociology*, 111(3), 673-714.
- Schinkel, W. (2007). Tegen 'actief burgerschap'. *Justitiële verkenningen*, 33(8), 20.
- Schnabel, P. (Ed.). (1999). *Individualisering en sociale integratie*. Nijmegen: SUN.
- Schudson, M. (1999). *The good citizen: a history of American civic life*. Harvard: Harvard University Press.
- Seip, M. (1999). *De kern centraal. Een studie naar het functioneren van binnensteden*. Alphen aan den Rijn: Samsom.
- Sprinkhuizen, A., Vlaar, P., Engbersen, R., & Wild, J. de (1998). *In de ban van de buurt. Over lokaal sociaal beleid in de buurt*. Utrecht: NIZW.
- Steen, M. van der, & Twist, M. van (2008). *Op weg naar de doe het zelf democratie. Van burgerparticipatie naar overheidsparticipatie?* Den Haag: NSOB.
- Steur, B., & Goot, A. van der (2006). De diagnose van burgerparticipatie op lokaal niveau. In D. Huitema, S. Meijerink, J. Ragetlie & B. Steur (Eds.), *De boel bij elkaar houden: essays naar aanleiding van het Festival der Bestuurskunde 3.0*. Amsterdam: Rozenberg.
- Steyaert, J., Bodd, J., & Linders, L. (2005). *Actief burgerschap: het betere trek en dunnerwerk rondom publieke dienstverlening*. Eindhoven: Fontys Hogescholen.
- Stoker, G. (2006). *Why politics matters: making democracy work*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Stokkom, B. van (2006). *Rituelen van beraadslaging. Reflecties over burgerberaad en burgerbestuur*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Stokkom, B. van (2008). *Mondig tegen elke prijs: het vrije woord als fetisj*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Stokkom, B. van, & Toenders, N. (2010). *De sociale cohesie voorbij. Actieve burgers in achterstandswijken*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Stone, C. N. (1989). *Regime politics. Governing Atlanta, 1946-1988*. Kansas: University Press of Kansas.
- Straaten, A. van, Schuttert, M., Geerdink, Y., Helm, K. van der, Lunsing, G., Dilling, I., Verhijde, M., Weggemans, H., Visser, A.J., & Singelenberg, J. (2008). *Manifest Vertrouwen in de buurt. Bewoners betrekken bij beheer en bestuur van hun buurt*. Rotterdam: SEV.
- Sullivan, H., & Taylor, M. (2007). Theories of 'neighbourhood' in urban policy. In I. Smith, E. Lepine & M. Taylor (Eds.), *Disadvantaged by where you live? Neighbourhood governance in contemporary urban policy*. Bristol: The Policy Press.
- Tabak, L., & Kuhn, J. (2005). *Onze stad: over bewonersinitiatieven en participatiemethoden*. Amsterdam: Amsterdams Steunpunt Wonen.
- Teunissen, K. (2006). *Wijkaanpak. Bekendheid, betrokkenheid en communicatie*. Deventer: Gemeente Deventer, Afdeling Onderzoek & Statistiek.
- Tocqueville, A. de (1835/1998). *Democracy in America*. Hertfordshire: Wordsworth Editions Limited.

- Tonkens, E. H. (2008). *De bal bij de burger. Burgerschap en publieke moraal in een pluriforme, dynamische samenleving*. Amsterdam: Vossiuspers UvA.
- Tonkens, E. H. (2009a). Burgerparticipatie en burgerinitiatief. In E. H. Tonkens (Ed.), *Tussen onderschatten en overvragen. Actief burgerschap en activerende organisaties in de wijk*. Amsterdam: Uitgeverij SUN.
- Tonkens, E. H. (2009b). *Mondige burgers, getemde professionals. Marktwerking en professionaliteit in de publieke sector*. Amsterdam: Van Gennep.
- Tonkens, E. H. (2009c). Waarom actief burgerschap? In E. H. Tonkens (Ed.), *Tussen onderschatten en overvragen. Actief burgerschap en activerende organisaties in de wijk*. Amsterdam: Uitgeverij SUN.
- Tonkens, E. H., & Kroese, G. J. (2009). *Bewonersparticipatie via vouchers: democratisch en activerend? Evaluatie van de eerste fase van de extra budgetten voor bewonersinitiatieven ('voucheregeling'), februari - oktober 2009*. Amsterdam: ASSR (Amsterdam School of Social Science Research)/Universiteit van Amsterdam.
- Tonkens, E. H., & Verhoeven, I. (2011). *Bewonersinitiatieven: proeftuin voor partnerschap tussen burgers en overheid. Een onderzoek naar bewonersinitiatieven in de Amsterdamse wijkaanpak*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam/Stichting Actief Burgerschap.
- Tonkens, E. H., Uitermark, J., & Ham, M. van (2006). *Handboek moraliseren. Burgerschap en ongedeelde moraal*. Amsterdam: Van Gennep.
- Tops, P. W. (1998). NYMBY's en stroperigheid. Over de cultureel-symbolische dimensie van omstreden besluitvormingsprocessen. In F. Hendriks & T. A. J. Toonen (Eds.), *Schikken en plooiën. De stroperige staat bij nader inzien* (pp. 103-113). Assen: Van Gorcum.
- Tops, P. W. (2002). Introductie: het stedennetwerk en interactieonderzoek. In M. Boogers, F. Hendriks, S. Kensen, P. W. Tops, R. Weterings & S. Zouridis (Eds.), *Ervaringen en observaties uit het stedennetwerk*. Tilburg: Stedennetwerk bestuurlijke innovatie en wijkgericht werken/Katholieke Universiteit Brabant.
- Tops, P. W., & Zouridis, S. (2002). *De binnenkant van politiek*. Amsterdam: Atlas.
- Tops, P. W., Hendriks, F., & Weterings, R. (1999). *Bestuurlijke innovatie in Nederlandse steden. Kernthema 'wijkgericht werken'. Een eerste inventarisatie van wijkgericht werken in Amersfoort, Delft, Den Haag, Deventer, Eindhoven, Rotterdam, Tilburg en Utrecht*. Tilburg: Centrum voor Recht, Bestuur en Informatisering / Katholieke Universiteit Brabant.
- Tromp, B. (2002). *De wetenschap der politiek*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Turner, B. S. (1993). Contemporary problems in the theory of citizenship. In B. S. Turner (Ed.), *Citizenship and social theory* (pp. 1-18). London, Newbury Park, New Delhi: Sage.
- Uitermark, J. (2003). *De sociale controle van achterstandswijken. Een beleidsgenetisch perspectief*. Utrecht / Amsterdam: KNAG / Universiteit van Amsterdam.

- Veldheer, V. (2005). Deugdzaam staatsburgerschap: de negentiende eeuw. In P. Dekker & J. de Hart (Eds.), *De goede burger: tien beschouwingen over een morele categorie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Verba, S., Schlozmann, K. L., & Brady, H. E. (1995). *Voice and equality: civic voluntarism in American politics*. Harvard: Harvard University Press.
- Verhoeven, I. (2004). Veranderend politiek burgerschap en democratie. In E. R. Engelen & M. Sie Dhian Ho (Eds.), *De staat van de democratie: democratie voorbij de staat*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Verhoeven, I. (2006). Alledaags politiek burgerschap en de overheid. In P. L. Meurs, E. K. Schrijvers & G. H. De Vries (Eds.), *Leren van de praktijk: gebruik van lokale kennis en ervaring voor beleid*. Den Haag: Amsterdam University Press.
- Verhoeven, I. (2009). Burgers tegen beleid: een analyse van dynamiek in politieke betrokkenheid. Amsterdam: Aksant.
- Verhoeven, I. (2010). Ruimte geven aan initiatieven van burgers. De actieve burger wil eerder zeggenschap dan mee beslissen. *Rooilijn*, 10(4), 238-245.
- Verhoeven, I., & Ham, M. (2010a). De overheid op zoek naar brave burgers. In I. Verhoeven & M. Ham (Eds.), *Brave burgers gezocht. De grenzen van de activerende overheid* (pp. 9-22). Amsterdam: Uitgeverij Van Gennep.
- Verhoeven, I., & Ham, M. (Eds.). (2010b). *Brave burgers gezocht. De grenzen van de activerende overheid*. Amsterdam: Uitgeverij Van Gennep.
- Verhue, D., & Roos, S. (2009). *Bouwstenen van burgerschap. Een onderzoek in het kader van het Handvest voor Verantwoordelijk Burgerschap*. Amsterdam: Bureau Veldkamp.
- Visitatiecommissie Wijkenaanpak. (2011). *Toekomst van de wijkenaanpak: doorzetten en loslaten (Deel 1)*. Den Haag: Visitatiecommissie Wijkenaanpak.
- Völker, B. (Ed.). (2005). *Burgers in de buurt. Samenleven in school, wijk en vereniging*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- VROM-raad. (2006). *Stad en stijging. Sociale stijging als leidraad voor stedelijke vernieuwing*. Den Haag: VROM-raad.
- Wagenaar, H. (2005). *Stadswijken, complexiteit en burgerbestuur*. Den Haag: XPIN.
- Wagenaar, H., & Specht, M. (2010). *Geëngageerd bewonerschap: bewonersparticipatie in drie Europese steden*. Den Haag: Nicis Institute.
- Wassenberg, F., & Blokland, T. V. (2008). Functiemenging en veiligheid. In A. Ouwehand, R. Van Kempen, R. Kleinmans & H. Visscher (Eds.), *Van wijken weten. Beleid en praktijk in de stedelijke vernieuwing* (pp. 56-67). Amsterdam: IOS Press.
- Weiss, R. S. (1995). *Learning from strangers. The art and method of qualitative interview studies*. New York: The Free Press.
- Weterings, R., & Tops, P. W. (2002). Samenwerken aan leefbaarheid in Breda. In M. Boogers, F. Hendriks, S. Kensen, P. W. Tops, R. Weterings & S. Zouridis (Eds.), *Stadsbespiegelingen, deel A: ervaringen en observaties uit het steden netwerk*. Tilburg: Universiteit van Tilburg.

- White, L. G. (1976). Rational theories of participation. An exercise in definitions. *Journal of conflict resolution*, 20(2), 255-278.
- Whiteley, P. (1995). Rational choice and political participation. Evaluating the debate. *Political Research Quarterly*, 48(1), 211-233.
- Wijdeven, T. M. F. van de, & Geurtz, C. (2008). *Met vertrouwen aan de slag in De Smederijen van Hoogeveen*. Tilburg: Universiteit van Tilburg, Tilburgse School voor Politiek en Bestuur.
- Wijdeven, T. M. F. van de, & Geurtz, C. (2009). Betrokkenheid en verbonden verantwoordelijkheden in De Smederijen van Hoogeveen. In H. van Duivenboden, E. van Hout, C. van Montfort & J. Vermaas (Eds.), *Verbonden verantwoordelijkheden in het publieke domein* (pp. 185-312). Den Haag: Uitgeverij Lemma.
- Wijdeven, T. M. F. van de, & Graaf, L. J. de (2008). *Met vertrouwen van start in het Groningse Nieuw Lokaal Akkoord*. Tilburg: Universiteit van Tilburg, Tilburgse School voor Politiek en Bestuur.
- Wijdeven, T. M. F. van de, & Hendriks, F. (2009). A little less conversation, a little more action: real-life expressions of vital citizenship in city neighbourhoods. In J. W. Duyvendak, F. Hendriks & M. van Niekerk (Eds.), *City in sight. Dutch dealings with urban change* (pp. 121-140). Amsterdam/The Hague: Amsterdam University Press/Nicis Institute.
- Wijdeven, T. M. F. van de, & Ostaaijen, J. J. C. van (2007). *Beleving van beweging. Hoe zien Heuvelbewoners hun wijk anno 2006?*. Breda / Tilburg: Universiteit van Tilburg, Tilburgse School voor Politiek en Bestuur.
- Wijdeven, T. M. F. van de, Cornelissen, E. M. H., Hendriks, F., & Tops, P. W. (2007). Vitale coalities: gewoon een kwestie van doen? Over het ontstaan en voortbestaan van vitale coalities rond leefbaarheid in steden. In E. M. H. Cornelissen, P. H. A. Frissen, S. Kensen & T. Brandsen (Eds.), *Betoverend bestuur. Legitimiteit, vitaliteit, meervoudigheid*. Den Haag: Lemma.
- Wijdeven, T. M. F. van de, Cornelissen, E. M. H., Tops, P. W., & Hendriks, F. (2006). *Een kwestie van doen? Vitale coalities rond leefbaarheid in steden*. Rotterdam/Tilburg: Tilburgse School voor Politiek en Bestuur.
- Wijdeven, T. M. F. van de, Geurtz, C., & Oude Vrielink, M. J. (2008). *Vertrouwen in de Enschedese stadsdelen*. Tilburg: Universiteit van Tilburg, Tilburgse School voor Politiek en Bestuur.
- Wijdeven, T. M. F. van de, Hendriks, F., & Oude Vrielink, M. J. (2010). *Burgerschap in de doe-democratie*. Den Haag: Nicis Institute.
- Winsemius, P., Jager-Vreugdenhil, M., & Boonstra, N. G. J. (2004). Democratie en de buurt. In E. R. Engelen & M. Sie Dhian Ho (Eds.), *De staat van de democratie. Democratie voorbij de staat*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- WRR. (1992). *Eigentijds burgerschap*. Den Haag: SDU Uitgeverij.
- WRR. (2005). *Vertrouwen in de buurt*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- WRR. (2012). *Vertrouwen in burgers*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

- Zouridis, S. (2003). A quest for practical theory: theory and interaction research in a Dutch city. *Administrative Theory & Praxis*, 25(3), 351-371.
- Zouridis, S., Cornelissen, E. M. H., & Tops, P. W. (2003). *Bewoners als opdrachtgever. De Bredase projecten Lasten en Lasten en Bewoners Heuvel aan Zet*. Tilburg: Universiteit van Tilburg.

Bijlage 5 – Eindnoten

¹ Geschreven door: Mac Davis en Billy Strange.

² Deze aanpak lijkt overigens op de ‘building-block technique’ van Becker (1968) zoals genoemd door Harry Eckstein in zijn publicatie ‘Case study and theory in political science’ (Eckstein, 2000).

³ Het schrijven van dit proefschrift is niet een proces geweest dat helemaal op het eind van de rit heeft plaatsgevonden; het hier voorliggende boek is in gedeelten geschreven gedurende een periode van grofweg vier jaar (voorjaar 2008 tot halverwege 2012). Daarbij ben ik meerdere malen door het materiaal heengegaan en heb ik mijzelf de tijd gegeven om de analyses voldoende te laten ‘uittrillen’ en te ‘testen’ bij diverse publieken van zowel academische als praktische aard.

Presentaties/discussies *academisch*: European Consortium for Political Research (ECPR) Joint sessions conference – Nicosia (april 2006); European Group for Public Administration (EGPA) conference (met Eefke Cornelissen) – Milaan (september 2006); Vital city conference – Glasgow (september 2007); TSPB-congres ‘Betoverend bestuur’ – Kaatsheuvel (november 2007); International study week “Democracy in Transition” – Roskilde (december 2007); European Group for Public Administration (EGPA) conference (met Casper Geurtz) – Malta (september 2009) European Group for Public Administration (EGPA) conference (met Marcel Boogers) – Bergen (September 2012).

Presentaties/discussies *maatschappelijke*: SEV-congres Speldenprikken en kanskaarten – Rotterdam (juni 2006); Nicis stedentour – Groningen (april 2007); Symposium Burgerparticipatie Stadsregio Rotterdam – Ridderkerk (mei 2007); Kennisbijeenkomst Maasdelta Groep – Maassluis (september 2007); Nicis Masterclass actief burgerschap (met Frank Hendriks) – Den Haag (oktober 2007); Nirov-studiedag – Amsterdam (november 2008); LPB-congres Wijkgericht Werken – 2008 Lelystad (november 2008); Nicis-conferentie ‘Een stad die het maakt’ – Amsterdam (oktober 2009); Kennisbijeenkomst Ministerie van BZK – Den Haag (april 2010); Congres ‘Democratie van het vertrouwen’ ROB/ Roosevelt Academy/ Pro-

vinciale Staten Zeeland – Middelburg (september 2010); Bijeenkomst Wetenschappelijk Platform Actief Burgerschap (BZK / SCP) (april 2012).

⁴ Almere, Amsterdam, Arnhem, Breda, Emmen, Haarlem, Kerkrade, Leiden, Tilburg, Venray, Zaandam.

⁵ Alkmaar, Almere Amsterdam, Arnhem, Bergen op Zoom, Breda, Delft, Dordrecht, Emmen, Enschede, Gouda, Haarlem, Heerhugowaard, Heerlen, Kerkrade, Leiden, Maastricht, Spijkenisse, Tiel, Tilburg, Venray, Zaandam, Zaanstad. Bron: website Kan wél! www.kanwel.nl geraadpleegd op 9 december 2010.

⁶ Citaat uit Bosniak (2006).

⁷ Voor deze historische schets waren de belangrijkste bronnen: (Bellamy, 2008; Clarke, 1994; Faulks, 2000; Heater, 2004; Pattie et al., 2004). Voor wie zich verder wil verdiepen in de historie van burgerschap, is ook aan te raden: S.E. Finer: *The history of government from the earliest times*.

⁸ Het Engelse woord *citizen* heeft overigens zijn oorsprong in het Latijnse woord *civitas*.

⁹ De eerste geschriften waarin wordt verwezen naar de *polis* stammen reeds uit 700-800 voor Christus, maar daarin wordt de polis nog vooral beschouwd als een vestingstad. In die tijd zijn de noties van politiek en burgerschap nog niet stevig ontwikkeld. Wanneer en hoe de omslag plaatsvond van de *polis* als vestingstad, naar de *polis* als politieke gemeenschap is onduidelijk, maar de wet van Solon wordt doorgaans beschouwd als het begin van een rijker en betekenisvoller burgerschapsbegrip.

¹⁰ Manville (1994) stelt echter dat burgerschap in de tijd van Solon – in tegenstelling tot wat algemeen wordt verondersteld – niet wordt bepaald door inkomen of welvaartsniveau; de mate van toegestane participatie zou uiteindelijk politiek worden bepaald door de gemeenschap (uit Faulks, 2000, p. 17).

¹¹ Private en publieke moraal vielen in die tijd zo goed als samen, in die zin dat er nagenoeg geen private moraal bestond of werd ervaren. “(...) life and identity were offered and defined by the polis almost exclusively: even the family was hardly competitive in the totality of its demands and gifts” (Riesenberg, 1992: 25, als geciteerd in (Faulks, 2000, p. 18).

¹² “For Aristotle, the citizen had to be a male of known genealogy, a patriarch, a warrior and a property owner, where this was defined in terms of owning slaves and controlling a household” (Pattie et al., 2004, p. 6; Pocock, 1995, pp. 31-32).

¹³ Burgerschap is theoretisch ook incompatibel met de status en identiteit van burgers in feodale, monarchistische en tyrannieke systemen aldus Heather: “The notions of autonomy, equality of status and citizenly participation in the affairs of the polity set citizenship theoretically apart from the feudal, monarchical and tyrannical forms of socio-political identity” (Heater, 2004, p. 2).

¹⁴ Dit gebeurde uiteindelijk in 212 door keizer Caracalla via de invoering van de Constitutio Antoniana.

¹⁵ In het denken over burgerschap stond tot die tijd vooral de relatie individu-staat centraal. Marshall breidt het burgerschapsbegrip verder uit, zo legt Van Houten uit: het gaat hem niet alleen om de relatie tussen individu en staat, maar om de relatie tussen staat, individu

en gemeenschap; en tegelijkertijd voegt hij sociale rechten toe aan de civiele (of burgerlijke) en politieke rechten (Van Houten, 2000).

¹⁶ En het begrip burgerschap werd langzaamaan zo allesomvattend dat het sterk aan betekenis en zeggingskracht inboette, aldus Van Gunsteren (1998, p. 14).

¹⁷ “Citizenship was thus a bureaucratic rather than a democratic reality; and as such was weakly implanted in the political culture, vulnerable to the first plausible attack from the right on social democratic red tape”, aldus Michael Ignatieff (1995, p. 71).

¹⁸ De Raad voor het Openbaar Bestuur (2001) ontleedt burgerschap in drie dimensies: burgerschap als formele status, als identiteit en als democratische praktijk. De driedeling van de ROB heeft erg veel raakvlakken met de drie hier behandelde theoretische burgerschapsconcepties.

¹⁹ De dimensie van burgerschap door de ROB benoemd als ‘formele status’ (ROB, 2001) – de burger als juridisch persoon die zich beschermd weet door de wet en binnen de grenzen van diezelfde wet vrij is in zijn handelen – lijkt op dit ideaaltype. De ROB breidt deze ‘smalle definitie’ nog wel uit met verplichtingen die minder dwingend en duidelijk zijn, zoals het op verantwoordelijke wijze met hun rechten omgaan en bereid zijn rekening te houden met het publieke belang. En de Raad wijst erop dat door de jaren heen ook de sociale rechten integraal deel zijn gaan uitmaken van de rechtencatalogus waarop een burger aanspraak kan maken; dit is in het overheidsbeleid terug te zien in een nadruk op het vergroten van de mogelijkheden van achterstandsgroepen om deel te kunnen nemen aan de diverse sectoren van de samenleving (wonen, weten, werken). De dimensie van burgerschap als ‘formele status’ is volgens de Raad de meest elementaire dimensie van burgerschap, waaraan de andere dimensies van burgerschap – identiteit, democratische praktijk – kunnen worden toegevoegd.

²⁰ De dimensie van burgerschap als identiteit, zoals behandeld door de ROB heeft sterke raakvlakken met het communitaristische vertoog. Ook de Raad onderkent dat burgerschap uitgaande van een gemeenschappelijke identiteit in deze tijd en in deze pluriforme Nederlandse samenleving complex is. Wanneer ervan wordt uitgegaan dat een gemeenschappelijkheid, een zeker gevoel van lotsverbondenheid en solidariteit tussen burgers, noodzakelijk is om een vreedzame, democratische en welvarende samenleving in stand te houden, dient “enerzijds de vraag te worden beantwoord of alle (groepen) burgers wel volwaardig deel willen uitmaken van de Nederlandse samenleving en anderzijds of iedereen wel wordt toegelaten en geaccepteerd als gelijkwaardig lid van die gemeenschap”, aldus de Raad (ROB, 2001, p. 17).

²¹ Dat is sinds 1 februari 2006, op basis van de Wet op het primair onderwijs (art. 8 lid 3).

²² Ook de hedendaagse complexe verhouding tussen burgerschap en lokaliteit komt daarbij vaak aan de orde – denk aan burgerschap op en via internet, en aan hoe ‘het virtuele’ zich verhoudt tot ‘het plaatsgebundene’.

²³ Kamerstukken II 2003-2004, 29 279, nr. 9., zie ook: Verkenning burgerschap en andere overheid, en zie ook Dekker (2006).

²⁴ Of zoals minister Donner in zijn brief aan de Tweede Kamer over de wijkenaanpak (januari 2011) schrijft: “Meer – en meer diverse – bewoners zijn de afgelopen periode gaan

participeren in de ontwikkeling van de eigen wijk. Tegelijkertijd leren we dat het niet altijd gemakkelijk is voor bestuurders en professionals om burgers de ruimte te geven.”

²⁵ De bemoeienis van fabrikanten en later ook van de overheid met de huisvesting van arbeiders is deels te begrijpen in het kader van een bredere beweging in de tweede helft van de 19e eeuw gericht op de verbetering van de sociaal-maatschappelijke positie en rechten van de arbeider. De Woningwet past in de ‘reeks’ van sociale wetten die zijn aangenomen vanaf ongeveer 1875, waaronder het Kinderwetje van Van Houten (1874) en de Leerplichtwet (1900).

²⁶ In de wereldwijd bekend geworden publicatie *Garden Cities of To-morrow* (Howard, 1902).

²⁷ Zie voor een veel uitgebreider en vollediger overzicht Korthals Altes (2004).

²⁸ Vergelijk de Duitse tuinsteden uit die tijd, waar meestal werd gekozen voor een corporatiemodel waarin elk lid één stem heeft.

²⁹ De studiegroep onderscheidt overigens verschillende sferen – ‘concentrische cirkels’ – om het individu heen, waarbinnen ‘de overzichtelijkheid en begrijpelijkheid, nodig voor alle leven in de gemeenschap wordt hervonden’: de woning, de buurt, de wijk en het stadsdeel.

³⁰ De studiegroep bracht in haar samenstelling – *avant la lettre* – ‘fysiek en sociaal’ bij elkaar: er zaten zowel mensen in uit de praktijk van het sociaal-culturele leven en de sociale zorg, als ook stedenbouwkundigen gespecialiseerd op het terrein van de volkshuisvesting.

³¹ In het eerste gedeelte van de publicatie wordt met zevenmijlslaarzen door de geschiedenis van de moderne samenleving gestapt. In veel passages klinkt een zekere nostalgie door naar een overzichtelijk en harmonieus leven van vroeger tijden: “Natuurlijk bestonden er ook vroeger sociale spanningen en was het toen ook geen paradijs. Maar het leven was toch harmonischer; er was verband tussen werk en leefwijze, feesten, geloof en kennis; de resultaten en de betekenis van de eigen arbeid was duidelijk, de problemen van de samenleving waren niet zo verbijsterend groot, de steden waren overzichtelijker en het beeld dat men van het leven had werd niet in twijfel getrokken” (Geyl, 1947, p. 10). Tevens klinkt een zekere teleurstelling door over de geboekte (sociale) vooruitgang in de afgelopen decennia. De industriële revolutie heeft veel goeds gebracht, maar tegelijkertijd namen de sociale spanningen toe en werden de maatschappelijke problemen ingewikkelder en onoverzichtelijker, zo wordt gesteld; in de loop van de 19e eeuw stonden “rijkdom en armoede, hoge wetenschap en diepe onwetendheid (...) zij aan zij” (Geyl, 1947, p. 14). Er verbeterde zeker ook veel, zoals de uitbreiding van het kiesrecht, de invoering van de leerplichtwet en de woningwet, maar “alle verbeteringen ten spijt, de samenleving bleef wanordelijk, crisis en oorlog bleven niet uit.” Eerst werd de oplossing gezocht in de richting van meer centralisatie op het gebied van volkshuishouding, zo schetst de commissie – “Men heeft plannen gemaakt en vele uitgevoerd, maar het resultaat zou oneindig veel groter zijn geweest als er coördinatie had bestaan.” Er zou meer samenhang tussen de verschillende plannen moeten komen – sociaal-culturele plannen, economische plannen en stads/streek/nationale plannen. Maar deze centralisatie ‘bergt gevaren in zich’ indien er geen decentralisatie tegenover staat ‘die de enkele burger in staat stelt zelf verantwoordelijkheid te dragen en zijn stem te laten horen’, aldus de commissie.

³² Ook bijvoorbeeld ontwerpers als Van Embden, Bakema, Van Eijck en Team X, beschouwden gemeenschapsvorming als de basis voor het bouwen aan een rechtvaardige samenleving (Blom, Jansen, & Van der Heide, 2004, p. 19).

³³ Zo had ook Dudok – de ontwerper van Moerwijk – een eigen en zeer pragmatische houding ten opzichte van de wijkgedachte, zo stellen Blom *et al.* (2004, p. 19). Dudok was van mening dat de wijkgedachte een ordenende, hiërarchische structuur opleverde die niet als dwingend moest worden geïnterpreteerd. Over de sociale betekenis van de wijkgedachte was hij pessimistisch, en hij voorspelde dat religieuze verschillen in de samenleving de wijkgedachte zouden doen splijten.

³⁴ Zo stelt professor Wieger Bruin in zijn inaugurele rede voor de universiteit van Wageningen in 1947: “Te licht wordt vergeten dat de naam Tuinstad – vondst van Howard – ten onrechte is gehecht aan doodgewone woonplaatsen in open bebouwing en aan *suburbs*, ‘slaapsteden’, die welke goede kwaliteiten ze, op zichzelf beschouwd, ook mogen hebben – alleen uiterlijk iets gemeen hebben met de Tuinsteden die Howard heeft beoogd, gepropagandeerd en heeft weten te verwelijken.” (citaat uit Blom *et al.*, 2004, p. 15).

³⁵ Het proces van de binnenstedelijke vernieuwing uit die periode wordt ook wel vaak beschreven als ‘cityvorming’, waarbij schaalvergroting en verdringing van activiteiten in de binnensteden dominante kenmerken zijn (Seip, 1999). De schaalvergroting vindt bijvoorbeeld plaats door het samenvoegen van bestaande panden voor winkelluitbreiding (horizontale schaaluitbreiding), of door panden in binnensteden af te breken en te vervangen door hoogbouw voor met name de zakelijke dienstverlening (verticale schaaluitbreiding). Verdringing van activiteiten is te zien in een afname van woonfunctie en een toename van winkelfunctie in de binnensteden. Waar voor de jaren vijftig veel panden een multifunctioneel karakter hadden (bijvoorbeeld een woongedeelte en een winkelgedeelte), komen er in die periode veel monofunctionele gebouwen voor in de plaats.

³⁶ De sociaal/fysiek-discussie is in de loop der jaren overigens een herhaling van zetten geworden, aldus de VROM-raad; “de discussie komt niet veel verder dan een institutioneel debat over hoe de fysieke en sociale sector elkaar binnen de stedelijke vernieuwing moeten vinden” (VROM-raad, 2006, p. 13). De VROM-raad wil met het rapport “Stad en stijging” (2006) de discussie een stap verder brengen door een nieuw perspectief te introduceren: het stijgingsperspectief. Hierin staat centraal dat de stad een plek is waar kansen liggen voor mensen om ‘vooruit te komen’. Wat dit vooruitkomen omvat, is per persoon verschillend; voor de één is dit meer salaris en een betere baan, en voor de ander is dat bijvoorbeeld meer tijd voor de kinderen, of het verhuizen naar een ander wijk.

³⁷ Tweede Kamer, vergaderjaar 2006 – 2007, 30 128, nr. 12.

³⁸ Zie hierover minister Donner in zijn brief aan de Tweede Kamer over de Wijknaanpak, 28 januari 2011, pag 1.

³⁹ Over 2008 hebben de 40 krachtwijken (op basis van inwonertal) in totaal € 10 miljoen euro ontvangen voor de besteding aan bewonersinitiatieven in de krachtwijken. De G31 gemeenten (waaronder ook gemeenten met een krachtwijk) hebben in totaal ook 10 miljoen euro ontvangen over 2008 ontvangen; € 300.000 per gemeente. Deze gemeenten wa-

ren vrij in het aanwijzen van één of meerdere wijken (of de gehele stad) om het bewonersbudget in te zetten (Tonkens & Kroese, 2009, p. 3).

⁴⁰ Tonkens en Kroese geven echter aan dat er geen systematisch onderscheid te maken is tussen vouchergemeenten en niet-vouchergemeenten: “Sommige gemeenten hebben wel elementen uit het vouchersysteem overgenomen. Er zijn weinig systematische verschillen tussen gemeenten met of zonder voucherregeling; De modelverordening schrijft een regiegroep voor die het geld ook verdeelt maar niet alle vouchergemeenten hebben dit ingevoerd, terwijl er ook niet-vouchergemeenten zijn die wel iets als een regiegroep hebben die het geld verdeelt. De gemeente is vrijwel overal kasbeheerder. In 11 steden wordt het budget verdeeld over de gehele gemeente en dus over alle wijken. In 17 steden gaat het geld geheel of grotendeels naar enkele wijken of stadsdelen. Ook op dat punt is geen systematisch onderscheid tussen vouchergemeenten en niet-vouchergemeenten” (Tonkens & Kroese, 2009, p. 49).

⁴¹ Brief van de minister van BZK aan de Tweede Kamer, over de ‘Wijkanaanpak en Vogelhaarheffing’, kenmerk: DGWWI/PW 2011037374, datum: 28 januari 2011.

⁴² De experimenten met de buurtbudgetten in de jaren negentig waren overigens vaak tegelijkertijd óók een poging om – passend in de New Public Management-gedachte – overheden wat meer vraagestuurd, of ‘vanuit de burger’ te laten werken.

⁴³ Nizw en LCO zijn later opgegaan in de nieuwe organisatie Movisie.

⁴⁴ De enquête is uitgezet onder alle 416 Nederlandse gemeenten en onder de 7 Amsterdamse stadsdelen en de 14 Rotterdamse deelgemeenten. Het responspercentage was 30,9 %. De gemeenten die hebben gereageerd zijn over het algemeen gelijkmatig gespreid over het land (ten opzichte van de werkelijke spreiding van gemeenten).

⁴⁵ De gemeenten met minder dan 10.000 inwoners werken echter niet met dorpsbudgetten. Verder valt op dat hoe groter het inwoneraantal is, hoe groter de kans is dat deze gemeente met een dorps- en/of wijkbudget werkt, aldus de onderzoeker.

⁴⁶ Bron: <http://www.lpb.nl/home/leden/>, geraadpleegd op 7 maart 2012.

⁴⁷ Dreijerink *et al.* (2008, p. 20) noemen in navolging van het Instituut voor Publiek en Politiek (IPP, 2006) een hele reeks aan factoren voor het organisatorisch falen van participatietrajecten: “(1) het onderwerp leent zich er niet voor. Zo moet er bijvoorbeeld over de kwestie te onderhandelen zijn; (2) Identificeren van *stakeholders*: vooraf is er geen goede analyse gemaakt van wie de belanghebbenden zijn en wiens bijdrage onmisbaar is; (3) Moment van participatie: burgers worden niet op tijd – te laat of juist te vroeg – bij een onderwerp betrokken; (4) Doel: er geen duidelijk beeld van wat het project op moet leveren; (5) Verwachtingen: de verwachtingen bij de partijen over de aard van het proces, de rol van de deelnemers en over de gewenste uitkomst lopen uiteen, zijn onduidelijk of zelfs tegenstrijdig; (6) Transparantie: bestuur, ambtenaren en/of participerende burgers hebben bijvoorbeeld geheime agenda’s; (7) Informatie en vaardigheden: de deelnemende burgers krijgen onvoldoende (onafhankelijke) ondersteuning; (8) De gemeente heeft geen regie; bijvoorbeeld de wethouder heeft geen tijd, de raad weet van niets, de diverse ambtelijke diensten proberen het onderwerp naar zich toe te trekken of gaan dwarsliggen; (9) Onderweg

doen zich vrijwel altijd onaangename verrassingen voor; (10) Deelnemende burgers koppelen niet terug naar de achterban; (11) Snelheid: het proces is te kort of loopt juist enorm uit.⁴⁸ Het optuigen van een participatieproces is op zichzelf kostbaar (in termen financiële uitgaven en tijdsinspanning) (Burton, 2004, p. 197; Lowndes et al., 2001a, p. 212), en “Hoewel deze kosten zich in veel gevallen kunnen terugbetalen door betere beleidskwaliteit en een snellere procesgang, is dat niet altijd het geval”, zo waarschuwt de Raad voor het openbaar bestuur (ROB, 2004, p. 7). Volgens sommigen wordt de besluitvorming door burgerparticipatie ook nog extra vertraagd, omdat er extra stappen in een reeds bureaucratisch proces worden ingebracht (Lowndes et al., 2001a).

⁴⁹ Pattie *et al.* (2004) vinden dat het ‘resources model’ te veel focust op de aanbodzijde van participatie. Deze kritiek is wat mij betreft maar ten dele terecht. De resources verklaren inderdaad niet waarom velen met een hoge SES toch niet politiek participeren (bijvoorbeeld: een gestegen opleidingsniveau in Nederland over de afgelopen jaren heeft niet geleid tot een evenredige toename van het aantal lidmaatschappen van politieke partijen). En ook meer tijd en geld verklaren veel niet. Maar, het Civic Voluntarism model is niet alleen een ‘resources model’; er is ook aandacht (zij wat beperkter) voor ‘gevraagd worden’ en voor ‘gratificaties’ – en het model heeft daarmee wel degelijk aandacht voor de ‘vraagzijde’ van participatie.

⁵⁰ Op sommige punten is de *equity-fairness theory* zelfs tegengesteld aan het *civic voluntarism model*. Mensen met een hoge SES zouden makkelijk participeren volgens het *civic voluntarism model*, maar volgens de *equity-fairness theory* juist niet: mensen met een hoge SES zouden zich namelijk niet snel achtergesteld hoeven te voelen.

⁵¹ Putnam *et al.* onderzochten *institutional effectiveness* van de overheid in termen van het op orde hebben van interne processen, het formuleren van doeltreffend, creatief en samenhangend beleid, en een effectieve implementatie daarvan – waarbij het noorden van Italië aanzienlijk beter presteerde dan het zuiden. Ook vonden de onderzoekers een verschil in economische prestatie, waarbij wederom het noorden van Italië het beter deed.

⁵² Het model is ook al enkele malen gebruikt als analyse-instrument in Nederlands onderzoek naar praktijken van burgerparticipatie (De Graaf & Van Ostaaijen, 2010; Van Hulst, Van de Wijdeven, Karsten, & Hendriks, 2010).

⁵³ Pattie *et al.* baseren zich op de Engelse Citizen Audit (representatieve steekproef van 12000 burgers).

⁵⁴ Dit zelfbeeld van politiek competent zijn, brengt tevens met zich mee dat deze mensen meer tevreden zijn over hun rol als participant, meer geneigd zijn om positief te staan tegenover de prestaties van het politieke systeem en een over het algemeen een meer positieve oriëntatie tot het systeem hebben (Almond & Verba, 1963/1989, p. 206). En: participeren in *voluntary associations* heeft weer een positief effect op het zelfbeeld van politiek competent zijn (Almond & Verba, 1963/1989, p. 265).

⁵⁵ De punten ‘ervaren achterstand’, ‘verbinding met de wijk’ en ‘hoge SES’ komen in achterstandwijken bij een beperkte groep bewoners samen: de zogenaamde ‘middengroepen’. Zij hebben vaak een goede opleiding, een koophuis (en mede daardoor een steviger band

met de wijk) en ervaren een verschil tussen de eigen standaard en de leefbaarheidsproblemen in de wijk.

⁵⁶ Sociale interactie tussen en het sociale netwerk van bewoners in de buurt draagt overigens weer positief bij aan het zich thuis voelen in de buurt (Van der Graaf & Duyvendak, 2009).

⁵⁷ Het betreft hier participeren in de vorm van contact opnemen met de buurtbeheerder en het bezoeken van het wijkbureau.

⁵⁸ Van Ingen *et al.* baseren zich op gegevens van European Value Studies uit 1990/1999/2008. Zij zien ook dat er andere analyses over de vrijwillige inzet zijn; maar zij geven aan dat de verschillen zich niet heel eenvoudig laat verklaren omdat de gebruikte data qua steekproef, vraagstelling, meetjaar en type onderzoek nogal uiteenlopen, en er zich vaak flinke fluctuaties bij de metingen voordoen.

⁵⁹ Milbrath (1965) onderscheidt in de piramide drie typen activiteiten: *gladiator activities*, *transitional activities* en *spectator activities*. Soms ook wordt in plaats van de piramide het beeld van de (participatie)ladder gebruikt (May, 2006).

⁶⁰ Als de buurt al ooit een gemeenschap geweest is, is ze dat door deze ontwikkelingen steeds minder geworden, aldus Blokland (uit De Boer & Duyvendak, 1998).

⁶¹ 21-minuten, editie 2007, pagina 36-39.

⁶² In de eerste publicaties van Henrik Bang, samen met Eva Sørensen, wordt gesproken over de ‘expert activist’. In de latere publicaties van Bang – zonder Sørensen – is deze term vervangen door ‘expert citizen’. Beide begrippen verwijzen naar hetzelfde fenomeen en ik kies in het kader van de overzichtelijkheid en eenduidigheid voor de term expert citizen – zo doen overigens ook Li & Marsh (2008).

⁶³ “Dit essay gaat over vitale coalities in het stadsbestuur. We hebben laten zien hoe belangrijk personen daar in zijn. Het type mensen dat vanuit een sterke persoonlijke gedrevenheid zaken in een stad voor elkaar weet te krijgen, hebben we aangeduid als *alledaagse doeners*” (Hendriks & Tops, 2002, p. 38).

⁶⁴ Een korte indruk van ’t Brukske. Het is een jonge wijk met ongeveer 5000 inwoners. De wijk is grofweg te verdelen in de zogenaamde binnenring en buitenring. De binnenring bestaat voornamelijk uit huurwoningen. Hier zijn ook een aantal flats te vinden. De buitenring bestaat vooral uit koopwoningen en daar wonen doorgaans meer koopkrachtige bewoners. De goedkope huizen trekken voornamelijk starters en jonge gezinnen aan. In het Brukske is een veelheid aan culturen en leefstijlen te vinden. Mensen lijken prima naast elkaar te leven, maar zonder veel diepgaande contacten tussen de buurtbewoners (zie ook Oude Vrielink & Van de Wijdeven, 2007).

⁶⁵ Dit is ook een project dat mede mogelijk is gemaakt door Kan wél!

⁶⁶ Voor de duidelijkheid: waar Bang en Sørensen twee typen hedendaagse betrokkenheid onderscheiden – namelijk de *expert citizen* en de *everyday maker* – zie ik er dus vier. Op hoe de twee typen van Bang en Sørensen zich verhouden tot de vier door mij onderscheiden typen ga ik in later in, in hoofdstuk 9.

⁶⁷ De andere drie typen burgerinitiatieven die Hurenkamp *et al.* (2006, pp. 33-34) noemen zijn: coöperatieve initiatieven (weinig extern contact/veel intern contact); netwerkende ini-

tatieven (veel extern contact/weinig intern contact); en lichte gemeenschappen (weinig extern contact/weinig intern contact).

⁶⁸ Dit kwam naar voren in individuele gesprekken met wijkexperts, maar werd in de brede bijeenkomst in Enschede met bewoners en professionals nogmaals onderkent – bij deze bijeenkomst waren Enschedese bewoners en professionals, alsook professionals uit Hoogeveen, Groningen en Deventer (22 september 2008).

⁶⁹ zie ook: <http://descheepsraad.nl>

⁷⁰ Pendrecht is van oorsprong een uitbreidingswijk in Rotterdam-Zuid. De wijk is door stedenbouwkundige Lotte Stam-Beese tussen 1949 en 1952 in grote lijnen ontworpen volgens het idee van de tuinstad, en was voor die tijd zeer ruim van opzet en met veel aandacht voor groen in de woonomgeving. De wijk bestaat uit vier buurten rond het centrale Plein 1953. Elke buurt had destijds een buurtwinkelcentrum (heden ten dage is er één centraal winkelcentrum rond Plein 1953) voor de dagelijkse behoeften, een kleuterschool en een buurthuis; de lagere scholen en kerken zijn tussen de buurten gesitueerd.

In Pendrecht wonen ongeveer 11.500 inwoners (2010), verdeeld over een ongeveer 6.000 huishoudens. Opvallend is de verkleuring van de wijk in acht jaar tijd. Het aantal autochtonen (in 2010 34%), vooral uit de middenklasse, is met 33% verminderd. In vergelijking met de deelgemeente (Charlois) en de stad Rotterdam is aandeel jongeren (27%) en ouderen (14%) aanzienlijk, waarbij de jongeren voornamelijk allochtoon zijn en de ouderen veelal autochtoon – weinig menging tussen jong en oud wordt als zwak punt in de ‘wijkvisie Pendrecht’ genoemd (bron: Deelgemeente Charlois, ‘Wijkvisie Pendrecht’, 2010). Als sterke punten van Pendrecht worden in de ‘wijkvisie Pendrecht 2010’ (Deelgemeente Charlois, 2011) ondermeer genoemd: een sterke bewonersbetrokkenheid, het groene karakter van de wijk, goede sociaal-maatschappelijke voorzieningen en een eigen identiteit.

⁷¹ In de Indische Buurt – in het Oosten van Amsterdam – wonen zo’n 23.000 mensen, verdeeld over zo’n 12.000 huishoudens. De wijk kent vier ‘kleinere’ buurten: de Timorpleinbuurt (8.407 inwoners), de Makassarpleinbuurt (6.287), de Ambonpleinbuurt (4.243) en de Sumatraplantsenbuurt (3.971) (gegevens: gemeente Amsterdam, website O+S, geraadpleegd oktober 2012). Over de vier buurten is gemiddeld 21% van de inwoners jonger dan 19 jaar. Dat terwijl gemiddeld 8,4% van de bewoners ouder dan 65 is. In de vier ‘Indische buurten’ tezamen is gemiddeld ongeveer 58% procent van de bevolking van ‘niet-westerse’ afkomst. Sociaaleconomisch is de situatie in de Indische buurt het minst gunstig van alle gebieden in stadsdeel Oost, met een gemiddeld maandinkomen van netto ca. € 1.750. De bewoners van de Indische buurt geven voor de veiligheid en leefbaarheid een rapportcijfer dat onder het gemiddelde ligt van het stadsdeel. De sociale cohesie is gering, vooral in de Makassarbuurt. Die buurt staat wat dit betreft onderaan de ladder in het stadsdeel, zo is te lezen in de samenvattende factsheet ‘Oost in 31 buurten 2011’ (gemeente Amsterdam, afdeling O+S, 2011). Maar, in West zijn verschillende vernieuwingsactiviteiten gaande die een positief effect op de leefbaarheid lijken te hebben. zo wordt gemeld in ‘De Staat van de stad Amsterdam IV’: “De waardering voor de buurt steeg van 6,3 in 2007 naar 7,0 in 2009. In 2003 kreeg deze buurt nog een 5,3. Onderhoud en schoonhouden van de openbare ruimte worden beter gewaardeerd; de rapportcijfers stegen van rond de 5,5 naar boven de

6. Ook de sociale omgang wordt beter gewaardeerd, de ervaren betrokkenheid van bewoners ging van een 5,1 naar een 6,0. Bewoners voelen zich veiliger (van 6,2 naar 6,9)” (Gemeente Amsterdam, afdeling O+S, 2011, pp 130). De Indische Buurt Oost gaat nog niet mee in deze ontwikkeling, hier ligt de waardering voor de buurt nog op een 6,5.

⁷² ‘Praktisch’ is hier dus niet in de betekenis van het ‘praktisch idealisme’, zoals gemunt door Van den Berg en Koers (2002) waarbij idealisme in het leven van alledag wordt geïntegreerd. Praktisch is hier in de betekenis van ‘gericht op doen en aanpakken’.

⁷³ In zo’n tien tot vijftien jaar tijd – gedurende de jaren tachtig en negentig – is de bevolkingssamenstelling van Pendrecht enorm veranderd: van een relatief ‘witte’ wijk, is het een ‘gekleurde wijk’ geworden; in 2010 is 34% van de inwoners autochtoon (dat is ten opzichte van de deelgemeente Charlois en de stad Rotterdam een erg laag percentage). Na autochtonen vormen Surinamers met 14% de grootste bevolkingsgroep; het percentage Turken, Marokkanen en Antillianen is per groep 9%. Op het gebied van capaciteiten en meedoen heeft een deel van de bevolking ondersteuning nodig. Driekwart van de Pendrechtaren is laagopgeleid, 14% heeft geen startkwalificatie en één op de vijf heeft moeite met de Nederlandse taal. De lage opleidingsgraad vertaalt zich in lage inkomens waardoor een kwart van de mensen moeilijk rond komt (bron: Deelgemeente Charlois, ‘Wijkvisie Pendrecht’, 2010).

⁷⁴ De andere drie typen burgerinitiatieven die Hurenkamp *et al.* (2006, pp. 33-34) noemen zijn: coöperatieve initiatieven (weinig extern contact/veel intern contact); netwerkende initiatieven (veel extern contact/weinig intern contact); en lichte gemeenschappen (weinig extern contact/weinig intern contact).

⁷⁵ Tot 2007 was dat overigens nog de Ossenseweg in Pendrecht.

⁷⁶ Tuinzigt is een van de oudere wijken van Breda en ligt ten westen van de binnenstad. Veel van de woningen in de wijk stammen uit de periode voor 1945 – maar heeft de afgelopen jaren op grote schaal stadsvernieuwing plaatsgevonden. De ongeveer 6700 bewoners tellende bevolking van Tuinzigt wijkt qua samenstelling percentagegewijs niet ver af van het Bredase gemiddelde. Ongeveer een kwart van de bevolking is van allochtone afkomst. Tuinzigt telt 1.737 huurwoningen en 1.250 koopwoningen. Het gemiddelde inkomen per huishouden ligt in Tuinzigt aanzienlijk lager dan het Bredase gemiddelde: € 19.000 in Tuinzigt vs. bijna € 25.000 in Breda. (gegevens: “Onderzoek en Informatie, Gemeente Breda” website – www.breda.buurtmonitor.nl – geraadpleegd oktober 2012). Tuinzigt blijft qua sociale veiligheid, bruikbaarheid van de openbare ruimte, de positie van jongeren in het onderwijs en op de arbeidsmarkt en duurzaamheid buurt ver onder het gemiddelde, zo is te lezen in de ‘Wijkmonitor Breda 2010’ (Gemeente Breda, Onderzoek en Informatie). Volgens de uitgave *Wijzer van Wijken van Vertizontaal* (2005) heeft Tuinzigt te kampen met een negatief imago. De sociale cohesie in de wijk laat volgens bewoners en betrokkenen veel te wensen over. Desondanks hebben veel bewoners het goed naar hun zin in de wijk. De vaak al jaren oude vriendenclubjes en aanwezige voorzieningen maken voor veel (lang zittende) bewoners de wijk tot een echt gezellige volksbuurt.

⁷⁷ In sommige taakgroepen praten bewoners mee over de ontwikkeling van hun wijk, of zijn ze opdrachtgever voor de gemeente. Bewonersbetrokkenheid in deze groepen sluit aan bij wat ik de ‘casusexperts’ noem. Enkele voorbeelden uit de Deventer praktijk: bewoners

die meedenken met professionals over de herontwikkeling van een voormalig politiebureau; over de reconstructie van de rondweg; rondom het verkeersveiliger maken van de buurt; over het aanpassen van de verlichting in de straat. Daarnaast zijn er taakgroepen die meer zijn gericht op het zelf opzetten van projecten in de buurt. Enkele voorbeelden hiervan: een vrouwengroep die een toneelvoorstelling en film voor de wijk wil maken; bewoners die activiteiten voor ouderen willen opzetten; een buurtfeest willen organiseren; of computeractiviteiten willen opzetten voor mensen met en zonder verstandelijke beperking.

⁷⁸ Wolsink onderscheidt bijvoorbeeld drie varianten (uit Tops, 1998): de NIMBY-A, -B en -C variant. De NIMBY-A is de variant waarin men het algemeen nut van een voorziening accepteert, maar protesteert tegen de realisering ervan in de eigen omgeving. In de NIMBY-B variant (ook wel de 'heroïsche' variant genoemd) wordt de wijze waarop het algemeen belang door de overheid is *geframed* ter discussie gesteld. De NIMBY-C variant wordt ook wel de 'realistische' variant genoemd; het nut van een voorziening wordt wel erkend, maar er bestaan reële twijfels over de locatie.

⁷⁹ Het gebeurt ook dat de reactie van bewoners op een beleidsvoornemen in eerste instantie 'negatief' is, – de reflex is dwarsliggen en protest – maar dat deze houding door burgers zelf wordt omgebogen in een 'burgerbeleidsinitiatief'. Een voorbeeld hiervan geeft Verhoeven (2006). Weliswaar op een ander terrein, maar beeldend genoeg om te noemen. Zo had de Provincie Noord-Brabant plannen (rond 2000) om binnen het beleidsproject Ruimte voor de Rivier van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat de Overdiepse Polder aan te wijzen als 'noodretentiegebied'. Dat stuitte op weerstand bij vooral de boeren. Zij besloten echter niet te protesteren en te procederen, maar bedachten een alternatief plan. Zij schakelde experts in en stelden in een zeer korte periode een alternatief plan op. Er zou een dijk worden gebouwd, met daaraan gelegen acht terpen waarop de boerderijen geplaatst zouden worden. In 2002 werd een belangengroep opgericht om als erkende partij bij het proces te worden betrokken. In de loop van de jaren bleek het echter een lang en intensief traject te worden dat soms ook lastig te combineren is met het ondernemerschap van de boeren.

⁸⁰ Soms kan een confrontatie een impasse doorbreken. Een 'klassiek' voorbeeld van een dergelijke confrontatie is beschreven door Hendriks en Tops in 'Het sloeg in als een BOM' (2002, pp. 27-28). Het voorbeeld beschrijft een confrontatie tussen het toenmalige hoofd van de ambtelijke afdeling, verantwoordelijk voor het vegen van de Weimarstraat en Arie Schagen – de directeur van de BOM – die het voornemen heeft met enkele mensen te gaan vegen in de Weimarstraat. De ambtenaar spreekt Arie Schagen erover aan. Vervolgens ontspint zich ongeveer de volgende discussie:

- Ambtenaar: Zo, dus jullie gaan vegen.
- Schagen: Ja, goed hè.
- Ambtenaar: Ja, maar dat kan helemaal niet.
- Schagen: Waarom niet?
- Ambtenaar: Daar moet je een vergunning voor hebben.
- Schagen: En die ga jij dan toch voor mij regelen.
- Ambtenaar: Dat dacht ik niet.
- Schagen: Dat dacht ik wel.

- Ambtenaar: Als je gaat vegen zonder vergunning, dan ben je in overtreding, en dan zie ik me genoodzaakt om de politie te bellen.

- Schagen: Dat moet je vooral doen, en dan nodig ik de pers uit, want dat levert natuurlijk groot nieuws op: politie pakt burgers op die hun eigen straat willen vegen!

- Ambtenaar: En als je dan wilt gaan vegen in de Weimarstraat, wat doe je dan met het vuil?

- Schagen: Dat doen we daar in de vuilcontainers.

- Ambtenaar: Daarmee wordt het dus wel bedrijfsafval, en voor het storten daarvan moet je veel geld betalen

- Schagen: O ja. Nou dan moeten we dit 'bedrijfsafval' maar gaan storten in de tuin van de verantwoordelijke wethouder. Je weet dat we zoiets al eens eerder gedaan hebben, dus als je nu niet een beetje gaat meewerken gaat het helemaal fout...

Uiteindelijk kwam het goed. De veegploeg kon alsnog aan de slag en voor de kosten van het 'bedrijfsafval' vond de gemeente binnen de gemeentelijke begroting een oplossing. Het voorbeeld maakt goed duidelijk dat wanneer de institutionele logica geen ruimte biedt, deze soms wel eens geforceerd moet worden.

⁸¹ BBOZ staat voor 'Buurtbeheer en -ontwikkeling Zeeheldenkwartier'. Het Zeeheldenkwartier ligt naast het ReVa-gebied.

⁸² Binnen het Grotestedenbeleid was weer een project dat 'Buurtpromotie' heette, van waaruit een deel werd gefinancierd. Een ander deel van de financiering kwam vanuit buurtbeheer. Daarnaast hadden Lennert Böhmer en Astrid Kuiper nog aanvullende financiering weten te regelen bij ondermeer een woningcorporatie, zo wist Mike Hacking (destijds programmamanager Grotestedenbeleid) zich nog te herinneren.

⁸³ Tekstgedeelten uit Een kwestie van doen?, Van de Wijdeven *et al.*, 2006. Met dank aan Eefke Cornelissen die de totstandkoming van Vitaal Pendrecht nauwgezet heeft gevolgd en gedocumenteerd.

⁸⁴ Een voorbeeld van een onderzoek waarin de effecten van 'sociale investeringen' in buurten (in dit geval door corporaties) op een grootschalige, kwantitatieve wijze in kaart zijn gebracht, is het onderzoek van Marlet *et al.* (2009): "De baat op straat". In dat onderzoek is het effect van fysieke en sociale investeringen door woningcorporaties op verloedering, onveiligheid en overlast gemeten. De sociale investeringen zijn (op het niveau van de uiteindelijke uitspraken) verdeeld in twee categorieën: 'aanschaf van gebouwen in het kader van leefbaarheid' en 'overige activiteiten van woningcorporaties in het kader van de leefbaarheid'. Onder die laatste categorie vielen ondermeer ook investeringen in 'het stimuleren van betrokkenheid van bewoners' en 'het ondersteunen van bewonersinitiatieven'. Maar de uitspraken over de effecten worden gedaan op een aggregatieniveau hoger: op het niveau van de gehele categorie van 'overige activiteiten in het kader van leefbaarheid'. Daardoor is het niet duidelijk wat de effecten van de specifieke activiteiten rondom bewonersparticipatie zijn op de leefbaarheid in wijken.

⁸⁵ Zo trachtte Kullberg een indeling te maken in initiatieven gericht op sociale herovering en kansgerichte initiatieven (die ondervdeling was het jaar daarvoor geïntroduceerd door Engbersen *et al.* (2005), maar zij kwam er achter dat het onderscheid in de projecten niet altijd te herkennen is: "Veel interessante initiatieven hebben juist als kenmerk dat er elementen van

beide in zittingen.” (Kullberg, 2006b, p. 387). Ook de volgorde van eerst herovering en dan kansgedreven beleid bleek niet zo eenduidig.

⁸⁶ In Hoozevee hebben we gekeken naar het Wijkgebonden Leefbaarheidbudget en de ‘korte klap’ in de wijk Krakeel (2003 t/m 2008); in Enschede naar buurtinitiatieven in het kader van ‘Buurt in actie’ en daarnaast ook naar ‘niet-buurt in actie initiatieven’ (periode 2005 t/m 2007); en in Deventer naar de bestedingen van het wijkbudget in het kader van de Deventer Wijkaanpak (we hebben de wijkprogramma’s van 2007-2008 geanalyseerd). We hebben ook onderzoek gedaan naar de besteding van budgetten in Groningen, maar de Groninger aanpak was ten tijde van ons onderzoek nog maar pas gestart – wat ook gold voor de besteding van de budgetten in het kader van het Nieuw Lokaal Akkoord. Dit onderzoek levert te weinig gegevens op voor deze analyse, en is dan ook weggelaten.

In Breda is ook gekeken naar initiatieven (t/m 2006) in het kader van ‘Lusten en Lasten’ en ‘Bewoners Heuvel aan Zet’. Bij Kan wél! ligt de nadruk op de versteviging van de sociale cohesie in de buurt, bij de andere buurtbudgetten speelt dat ook een rol, maar is de doelstelling doorgaans wat breder geformuleerd; in de termen van bijdragen aan de leefbaarheid in de buurt.

⁸⁷ Er dient wel een kleine slag om de arm gehouden te worden wat deze gegevens betreft. Hoewel bij al deze buurtbudgetten het uitgangspunt is bewoners de mogelijkheid te geven ‘aan de slag’ te gaan met een bewonerbudget, is het bij sommige projecten zo dat de rol van bewoners in de praktijk niet zozeer neerkomt op letterlijk zelf ‘aan de slag gaan’, maar meer lijkt op anderen ‘aan de gang zetten’; denk dan aan een het aansturen/begeleiden van professionals van gemeentelijke diensten. Zo zijn er in Deventer bijvoorbeeld ook taakgroepen waarin bewoners meedenken met professionals als het gaat over de herontwikkeling van een voormalig politiebureau, de reconstructie van de rondweg het aanpassen van de verlichting in de straat. Het type burgerschap dat dan te zien is, lijkt dan meer op dat van de casusdeskundige. Maar, het uitgangspunt van verreweg de meeste taakgroepen is wel degelijk: zelf aan de slag (eventueel samen met professionals), waarbij de *lead*, en waar mogelijk ook de uitvoering, bij de bewoners ligt.

⁸⁸ Zo is bijvoorbeeld in de Hoozeveense wijk Krakeel het gemiddeld uitgegeven bedrag per project € 2463,54. De omvang van de wijkbudgetten die in Deventer in de door ons onderzochte periode elke twee jaar konden worden besteed was gemiddeld € 85.000 per jaar per wijk; dat was ongeveer € 6 per inwoner per jaar (ten tijde van het schrijven van deze noot is dat resp. € 80.000,- en € 5,50). Daarbinnen is er een potje voor kleine uitgaven van maximaal € 1.000 als ‘snel geld’ voor bijvoorbeeld een buurtfeest of een schoonmaakactie.

⁸⁹ Het overzicht is niet volledig of uitputtend, maar is primair bedoeld om inzicht te bieden in de verschillende soorten projecten die zich aandienen.

⁹⁰ Soms zijn het ook activiteiten die specifiek gericht zijn op een groep bewoners, zo is er bijvoorbeeld in de Bredase wijk Heuvel een theehuis voor vrouwen opgericht door wijkbewoners (zie Van de Wijdeven et al., 2006; Van de Wijdeven & Van Ostaaijen, 2007).

⁹¹ Zie hierover ook het Advies van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, getiteld ‘Niet langer met de ruggen tegen elkaar’ (RMO, 2005) en de Advies van de VROM-raad ‘Stad en stijging’ (VROM-raad, 2006).

⁹² Protoprofessionalisering is een begrip dat overigens reeds eerder gemunt is door Abram de Swaan.

⁹³ De uitspraken zijn gebaseerd op een kwantitatieve analyse van gegevens uit de enquête 'Leefomgeving en politiek 2002-2008' van de faculteit Management en Bestuur van de Universiteit Twente; er waren in het onderzoek 1118 respondenten, verdeeld over verschillende wijken in Enschede (Bakker, Denters, & Klok, 2011, p. 404).

⁹⁴ Uit Tonkens en Verhoeven (2011, p. 34): "(...) 25 procent woont tussen de tien en twintig jaar in de buurt en 33 procent zelfs tussen de twintig en vijftig jaar. Ter vergelijking: de gemiddelde woontduur in de stad ligt al jaren rond de 8,1 jaar en er is altijd sprake van een aanzienlijk bevolkingsverloop door vestiging en vertrek. (...) De meeste van hen hebben bovendien geen verhuisplannen op de korte termijn: 57 procent zegt voor altijd op het huidige adres te willen blijven wonen."

⁹⁵ Surinamers en Antillianen: 10,5 procent van de bevolking versus 12 procent initiatiefnemers; Turken 5,3 procent van de bevolking versus 5 procent initiatiefnemers; Marokkanen 9 procent van de bevolking versus 12 procent initiatiefnemers (Tonkens & Verhoeven, 2011, p. 33).

⁹⁶ Zie hierover ook in het onderzoek van Hurenkamp *et al.* (Hurenkamp et al., 2006); veel actieve bewoners geven in reactie op de vraag 'bent u van plan te stoppen' aan dat ze daar zeker nog niet aan te denken.

⁹⁷ Zie meer hierover in de publicaties 'Burgerschap in de doe-democratie' (Van de Wijdeven et al., 2010) en 'Ondersteuning in vieren' (Oude Vrielink & Van de Wijdeven, 2011).

⁹⁸ De corporaties die in de 11 steden in de pilot alleen of in onderlinge samenwerking de bewonersinitiatieven financierden zijn: WonenBredburg (Breda en Tilburg); Wonen Limburg (Kerkrade en Venray); Volkshuisvesting Arnhem (Arnhem); ZVH (Zaandam); Ymere (Almere); Portaal, Ons Doel, De Sleutels van Zijl en Vliet (Leiden); Rochdale (Amsterdam); Pré Wonen, Elan Wonen en Woonmaatschappij (Haarlem); Emmen Revisited (Emmen). Wat betreft Emmen: de projecten die in het kader van Kan wél!-pilot werden opgestart, zijn gefinancierd door Wooncom en Domesta en uit het knelpuntenfonds van Emmen Revisited, het fonds waar wijkbewoners gebruik van mogen maken voor activiteiten die de leefbaarheid in hun wijk ten goede komen. Dit knelpuntenfonds wordt gefinancierd door Wooncom en de gemeente Emmen.

⁹⁹ Voor deze teksten is grotendeels geput uit: Oude Vrielink & Van de Wijdeven, 2008b; Van de Wijdeven & De Graaf, 2008; Van de Wijdeven & Geurtz, 2008; Van de Wijdeven et al., 2008.

¹⁰⁰ LPB-platform voor wijkgericht werken.

¹⁰¹ Voor een actuele stand van zaken: Attema, F., (2011), De Deventer Wijkaanpak. Hoe bewoners, instellingen en lokale overheid gezamenlijk de leefbaarheid in wijken versterken, Deventer: gemeente Deventer.

¹⁰² In 2011 gaat het om een bedrag van ongeveer € 5,50 per inwoner. Per gebied kan men gemiddeld € 80.000 per jaar direct besteden (Attema, 2011).

¹⁰³ Nieuw Lokaal Akkoord, (2007), pag 1.

¹⁰⁴ Gemeente Groningen en Groninger woningcorporaties, (2011).

¹⁰⁵ Ten tijde van het schrijven van deze eindnoot (2012) wordt er in Enschede ruimte geboden aan bewoners om zich in te zetten voor hun wijk (via ondermeer wijkbudgetten) en mee te beslissen over de wijkbeheerplannen onder een nieuwe noemer: “jij maakt de buurt” (www.jijmaaktdebuurt.nl).

¹⁰⁶ Functieaanduidingen ten tijde van het gesprek.